

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R23:1990

**Stadsarkitekternas epok
1870–1950**

Fyra porträtt

Anna-Maria Blennow

V-HUSETS BIBLIOTEK, LTH

15000

400135428

Byggforskningsrådet

R23:1990

STADSARKITEKTERNAS EPOK 1870 - 1950

Fyra porträtt - Peter Boisen, P L Håkanson,
Fredrik Sundbärg och Frans Ekelund

Anna-Maria Blenow

Byggforskningsrådet

REFERAT

"Stadsarkitekternas epok" är en doktorsavhandling författad vid Avdelningen för arkitekturhistoria, LTH. Den behandlar fyra sydsvenska stadsarkitekter under perioden 1870-1950 (Peter Boisen i Ystad, P L Håkanson i Kristianstad, Fredrik Sundbärg och Frans Ekelund i Landskrona).

Arbetets utgångspunkt är att stadsarkitekterna under den angivna tidsperioden genom egen projektering och arkitektonisk vägledning i så hög grad format bebyggelsen i sina respektive städer att man med rätta kan tala om stadsarkitekternas epok.

För varje stadsarkitekt har ställts upp en inledande frågeställning om hur de såg på stadsbyggandet — en syn präglad av olika tid, kulturell bakgrund och utbildning — denna prövas och utvecklas sedan i de olika avsnitten.

Avhandlingen presenterar ett omfattande och tidigare i huvudsak opublicerat källmaterial och en av stadsarkitekterna formad bebyggelse av hög arkitektonisk kvalitet. Den tar även upp bevaringsaspekten.

Målgrupp: arkitekter, planerare, politiker och även en lokalhistoriskt intresserad allmänhet.

I Byggnadsforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R23:1990

ISBN 91-540-5176-2
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Svenskt Tryck Stockholm 1990

KAPITELINDELNING

0 Inledning 8

PETER BOISEN

I Biografi och uppväxtmiljö. Av gammal dansk prästsläkt 15.

II Det Konglige Akademi for de skjønne Kunster — C F Hansen och Hetsch, Herholdt och Meldahl

1 Principerna från C F Hansens tid 17

2 Uppläggnings av undervisningen 20

3 Herholdt och Meldahl 21

4 Praktiken hos Meldahl 23

III Boisen i Skåne

1 De första åren 31

2 Stadsarkitekttjänsten. Livet i Ystad 32

3 Boisens arkitektverksamhet i Ystad, en översikt 33

IV Boisens byggnader.

1 Arkitekturstilar och -begrepp under 1800-talets senare del 39

2 Rådhuset i Simrishamn 40

3 Bostäder 45

4 Skolor 51

5 Allmänna byggnader 58

6 Villor 62

7 Övrigt 68

V Från korsvirke till stenstad

1 Betydelse och påverkan 72

2 Stilistisk utveckling 75

VI Strömkantringen vid sekelskiftet 78

P L HÅKANSON

- VII Biografi — uppväxtmiljö och kort levnadsbeskrivning. Bondson från Skåneslätten 83
- VIII Utbildning
- 1 Tekniska Yrkesskolan i Malmö 88
  - 2 Stockholm — studier vid KTH och praktik hos Gustaf Wickman 89
  - 3 Amerikaresan — arkitektpraktik i Chicago 91
- IX Stadsarkitekt i Kristianstad.
- 1 Tillsättning och arbetsföreskrifter 93
  - 2 Allmänt om verksamheten 96
  - 3 Staden som Håkanson kom till och byggnadsverksamheten under hans tid 98
- X Håkansons byggnader
- 1 De stora byggena 104
  - 2 Lasarettbyggnaderna 113
  - 3 Hyreshusen 119
  - 4 Villorna 124
  - 5 Småarbeten, detaljer och interiörer 144
- XI Den stillsamme vägvisaren
- 1 Utvecklingslinjer 149
  - 2 Betydelse för staden 151

FREDRIK SUNDBÄRG

- XII Introduktion och presentation 155
- XIII Sundbärg och stadsplanekonsten
- 1 Stadsplanesituationen kring sekelskiftet 157
  - 2 Sundbärgs syn på stadsplanefrågorna 160
  - 3 Staden som Sundbärg kom till 162
  - 4 Den nya stadsplanen för Landskrona 164
- XIV Sundbärgs arkitektur
- 1 Allmänna byggnader 171
  - 2 Övrig bebyggelse inne i staden 182
  - 3 Villor 184
  - 4 Övrigt 186

- XV Det konstnärliga gaturummet
  - 1 Sundbärgs arkitektursyn 189
  - 2 Arbetsförhållandena i Landskrona 191
  - 3 Staden efter Sundbärg 193

FRANS EKELUND

- XVI Bakgrund och utbildning 197
- XVII Egen verksamhet i Malmö 200
- XVIII Första tiden i Landskrona
  - 1 Tillsättning och arbetsuppgifter 207
  - 2 Utveckling mot bostadssituationen på 1910-talet — en bakgrundsbeskrivning 209
  - 3 Bostadsutredningen i Landskrona 211
  - 4 Ekelunds egnahems-förslag 1916 214
- XIX Ekelunds byggnader
  - 1 Offentliga byggnader 223
  - 2 Byggnader för industrin 233
  - 3 Hyreshus 237
  - 4 Egna hem 257
  - 5 Villor 267
  - 6 Interiörer, detaljer 272
  - 7 Stadsplaner 273
  - 8 Övrigt 275
- XX Egna villan — Ekelund personligen 281
- XXI Förebilder och stilutveckling 292
- XXII Socialt bostadsbyggande i arts and craftsanda
  - 1 Pionjär för social bostadsarkitektur 302
  - 2 Stadsbildsaspekten 306
  - 3 Jämförelser med samtida arkitektur 309
  - 4 Arts and crafts-arkitekt 312
- XXIII Bort från stenstaden
  - 1 Ekelunds syn på staden 313
  - 2 Staden efter Ekelund 316

XXIV Sammanfattning 318

APPENDIX

A I Reflexioner över stadsarkitektrollens förändring 322

A II Bevaringsaspekten 327

Noter 336

Källor 355

Litteraturlista 357

Register 365

FÖRORD

Stadsarkitekternas epok får ses som ett led i en, ännu knappt påbörjad, kartläggning av vad som gjorts av andra än de stora och redan kända namnen. En vardagsarkitektur väl värd att uppmärksamma, inte minst i ett dagsläge med hot om förändring och förvanskning av såväl helheter som detaljer. Avhandlingen, som har en betonad arkitekturhistorisk inriktning, för till största delen fram helt nytt material, och presenterar några lokala stadsarkitekter och deras omfattande produktion. Intresset väcktes under min tid som bevaringsplanarkitekt i Landskrona. Avhandlingen har sedan tillkommit under min anställning som doktorand vid Avdelningen för arkitekturhistoria vid LTH i Lund.

Bidrag för inventeringsskedet har erhållits från Elna Bengtssons fond, för jämförande studier i Danmark från Evers&Co:s fond, och möjligheten till en studieresa till DDR har förmedlats genom Svenska Institutet. Avhandlingen har kunnat ges ett separat omslag genom bidrag från Helgo Zettervalls fond. Tryckningen av avhandlingen har skett med stöd från Statens råd för byggnadsforskning.

Ett stort tack för hjälp under materialinsamling och bearbetning riktas till stadsarkitektkontoren i Ystad, Kristianstad och Landskrona. Vidare till alla som gett mig värdefulla synpunkter under arbetets gång, fr a forskare och kollegor vid A-sektionen i Lund. Anhöriga till de behandlade stadsarkitekterna har också välvilligt bistått mig med upplysningar och material. Tack till Anita Kisch för hjälp med renskrivningsarbete, till Anna Blennow för hjälp med ordnande av register m m och till Datorstudion vid A-sektionen med Sverker Fridqvist som hjälpt mig på vägen till tryckbart material. Slutligen tack till min handledare, universitetslektor Olle Svedberg vid Avdelningen för arkitekturhistoria, LTH, som dessutom varit min följeslagare på studieresor och som stått för merparten av bokens nytagna fotografier.

Lund i februari 1990
Anna-Maria Blennow

0 INLEDNING

Svenska stadsarkitekter från vad som här kallas "stadsarkitekternas epok" har åter börjat leva upp, flera har på senare tid behandlats i artiklar, uppsatser och avhandlingar. Exempel på sådana stadsarkitekter är Gunnar Wetterling i Gävle, J Fred Olson i Kalmar, Erik Hahr i Västerås, Gustaf Linden i Linköping, Gunnar Leche i Uppsala. (1) Arkitekturmuséets årsbok 1984 handlade om stadsarkitekter (2), och tidskriften Arkitektur inledde 1985 en artikelserie om den tid då stadsarkitekterna hade större möjligheter att själva rita och påverka än de fått efter seklets mitt. Genomgående är det deras byggnader, som är huvudsaken, mindre deras syn på staden som helhet och strävan att förverkliga denna. Specialfall är de enstaka stadsarkitekter som haft stadsplanering som huvuduppgift, t ex Linden i Linköping.

Gällande stadsarkitekternas yrkessituation är Johan Mårtelius uppsats Stadsarkitekterna i Sverige fram till 1920 (3), den hittills mest uttömmande i ämnet. Anna Östnäs behandlar i sin avhandling Arkitekterna och deras yrkessituation i Sverige (1984) stadsarkitekternas situation tämligen kortfattat, mest med anknytning bakåt till de sk stadsbyggmästarna. Eva Eriksson tar i Arkitektur nr 3 1985 upp stadsarkitekternas roll förr och nu, delvis med utgångspunkt från Mårtelius ovannämnda uppsats.

Den allmänna bostadsutvecklingen i Sverige under seklets första hälft beskrivs bl.a. av Bergold (1985); i sin ambitiösa inventering av bakgrundsmaterial har han dock inte fått med den för sydsvenska förhållanden viktiga Byggnadstidningen, utgiven i Malmö 1908-24.

En översikt över stadsbyggnadshistorien och planfrågornas utveckling under den aktuella perioden finns hos Johan Rådberg (1988) och Bjur (1984), den sistnämnde i anslutning till Albert Lilienbergs verksamhet i Göteborg. Nämnas bör också Tomas Paulsson Den glömda staden (1959) om stadsplanering under 1800-1900-talen.

Mitt val att skildra stadsarkitekter från södra Sverige (här = Skåne) faller sig helt naturligt av att jag är verksam och har min bakgrund i denna region. I mitt *urval* har jag sökt finna fyra stadsarkitekter med var sin syn på staden; de representerar därtill delvis skilda generationer, och har alla olika bakgrund.

För enhetlighetens och jämförelsens skull har det varit viktigt att de verkat i städer av ungefär lika storlek (men för övrigt med olika karaktär: Ystad — småhandelsstad, Kristianstad — garnisons- och residensstad, Landskrona — industristad). Jag har inte behandlat sådana redan relativt uppmärksammade namn som Alfred Hellerström i Helsingborg och Salomon Sörensen i Malmö. (4) Fredrik Sundbärg och Frans Ekelund har visserligen presenterats tidigare (5), men mitt arbete med bevaringsplanering i Landskrona 1976-82 har givit mig kunskaper om dessa personers insatser som motiverat en fördjupad framställning av deras arbeten. De båda övriga, Peter Boisen och P L Håkanson, har valts i samråd med min handledare såsom "okända" stadsarkitekter väl värda att dra fram i ljuset.

Den valda *tidsavgränsningen* 1870-1950, motsvarar den tidsepok då stadsarkitekterna hade stora möjligheter att bli genom egen projektering påverka sin stad; dvs från kårens framväxt efter 1862 års kommunreform till efter andra världskriget då stadsarkitekterna i allmänhet inte längre var projekterande, och följande kommunala administrationen hade växt ut på ett sätt som gjorde möjligheterna till påverkan mer komplicerad. Den motsvarar också en epok då för stadsarkitekterna det arkitektoniska/konstnärliga var huvudsaken. Peter Boisen representerar den första stadsarkitektgenerationen, medan Frans Ekelund, vilken var en av de få som höll sig kvar i den gamla yrkesrollen fram till pensioneringen 1949, här får utgöra den siste representanten för "stadsarkitekternas epok." (Se kap A I.)

Inom den arkitekturhistoriska forskningen finns olika *traditioner*. I motsats till den mer samhällsvetenskapligt inriktade traditionen i "Svensk Stad"s anda, sätter jag de arkitektoniska frågorna i centrum, och lägger ej heller så stor vikt vid de kommunaladministrativa och tekniska aspekterna, vilket hade varit en annan möjlighet. Författare som betytt mycket för mig är bl a Heinrich Wölfflin, Camillo Sitte, A E Brinkmann, Christian Elling och Ragnar Josephson, alla inom den "konstnärliga" forskningstraditionen.

Hos Wölfflin kan man inspireras av hans friska sätt att se en byggnad eller ett konstverk (tydligast i ungdomsverket *Renaissance und Barock*, 1888) och hans nyansrika, "antropomorfiserande" språk. Wölfflin var elev till Jacob Burckhardt, historieprofessor i Basel, den förste som gav sina elever "ögon att se med." Han uppmanade dem dessutom att skildra den anda konstverken var

skapade i; den bakomliggande formviljan, det invävda fantasilivet.

Camillo Sittes stora betydelse ligger förstås i hans betoning av staden som konstverk, men även hans språk är inspirerande och medryckande.

A E Brinkmann förde in stadsbyggandet i den konstnärliga analysen, de begrepp han använder är skala, rytm och liknande, en analys av formen och rummet, helt i linje med Wölfflin, som han var elev till.

Den danske konsthistorikern Christian Elling hade ett mästerligt sätt att analysera konst och arkitektur, den tid den var tillkommen i och dess verkan idag. Han har speciellt verkat inspirerande genom sitt sätt att ställa frågor till arkitekturen, exempelvis: "vad betyder din tomt för din form" eller "i vilken tro eller illusion är din grundsten lagd?" (6)

I Sverige var det främst Ragnar Josephson som representerade ett liknande sätt att se och uppleva konst, som han fördjupade genom att följa "födelseprocessen" i skisser och modeller. (7)

Från dagens horisont kan det kanske verka utmanande att lägga konstnärliga aspekter på stadsarkitekternas arbete, men sett ur dåtidens perspektiv blir det naturligt och nödvändigt, som jag ska försöka visa.

Centrala frågor är dessa: Vad hade de behandlade stadsarkitekterna för kulturell bakgrund och vilken utbildning skaffade de sig? Hur förhöll de sig till sin tids teori och praktik; var de radikala eller konservativa? Hur står de sig i jämförelse med respektive perioders ledande arkitektnamn? Var de provinssiella eller låg de i spetsen för den nationella utvecklingen? I vilka avseenden ledde deras verksamhet till förbättringar eller försämringar?

Ur *metodsynpunkt* har jag ej lagt vikt vid att ge avhandlingen en nyorienterande karaktär. Metoden följer vedertaget källkritiskt arbetssätt (varvid jag t ex vid jämförelsen P L Håkanson/Otto Ohlsson fått tillgripa jämförande ritnings- och textanalys). Stor vikt har lagts vid egna fältstudiet, självsyn, beskrivning och analys på platsen följt av jämförande med ritningar. Byggnadernas verkan i stadsbilden har ingående studerats på plats. Detta arbetssätt bygger på flerårigt bevaringsplanearbete enligt liknande "friluftsmode'll." Att närmare följa byggnadernas tillkomsthistoria har varit omöjligt p g r a ofullkomligt ritningsmaterial.

Huvudvikten har lagts vid *stadsarkitekterna som gestaltare*, deras verksamhet har skildrats med utgångspunkt från det konstnärliga synsättet. Den *egna*

produktionen har varit huvudsaken, bara helt kortfattat har jag antytt deras vidare möjligheter till direkt och indirekt påverkan av samtida byggnadsverksamhet i respektive städer. Med en stadsbildsaspekt blir det också husen från utsidan som utgör det viktigaste.

Gällande *bedömningsfrågor* måste mina arkitektoniska analyser i viss utsträckning bli subjektiva. Men eftersom de estetiska frågorna varit så centrala i stadsarkitekternas yrkesutövning från allra första början kan de heller inte negligeras i en avhandling som denna. Mina "kvalitetsbedömningar" utgår emellertid i så stor utsträckning som möjligt från ett samtidsperspektiv, inte dagspresskritik eller "vad folk tyckte", utan från gällande teorier och synsätt och andra arkitekters samtida arbeten. Med betoning på samtidsperspektivet har mina utgångspunkter varit: vad hade de för bakgrund och ideal, hurdan var den stad de kom till som stadsarkitekter, vad ville de förverkliga, hur lyckades de med detta? Viktigt är dock att de bedöms ur *lokalt perspektiv*, ty det är där deras värde ligger.

Bedömningsgrunderna kommer med mitt tillvägagångssätt givetvis att variera något från den äldste i raden till den yngste, eftersom både teori och praktik förändrades efter hand. Det borde innebära att de olika stadsarkitekterna hade olika syn på stadsbyggandet. För varje arkitekt provar jag i de olika avsnitten frågeställningen: på vilket sätt speglas deras syn på staden i vad de gör?

Peter Boisen — akademiutbildad i Köpenhamn på 1850-talet, ivrade för *stenstaden*. Han ville förvandla Ystads låghusbebyggelse och lantliga korsvirkeshus till något mer stadsmässigt.

P L Håkanson — ville bevara stadens kärna (1600-talsstaden som i Kristianstad är ovanligt väl avgränsad) men foga till kringväxande bebyggelse på ett sätt som *skapar anknytning* till denna stadskärna *med respekt för det gamla*.

Fredrik Sundbärg — sökte med sin konstnärliga läggning locka fram *skönheten i staden*; efter sin utbildning i Stockholm blev han livaktig anhängare till Camillo Sittes nya idéer om ett konstnärligt stadsbyggande och strävade efter att tillämpa dessa idéer vid sitt stadsplanearbete i Landskrona.

Frans Ekelund — var framför allt anhängare av *trädgårdsstadsidealet*, och inriktade sig på att undanröja arbetarbefolkningens bostadsnöd under krigsåren. En pionjär för *social bostadsarkitektur*.

När det gäller bakgrundsbeskrivningar har de danska förhållandena angående undervisning och tidsströmningar (i Boisenkapitlet) behandlats grundligare än de svenska, som förutsättes vara mer kända.

Angående källmaterialet har utgångsläget varit olika i de fyra fallen. Viktigast för samtliga har varit stadsarkitekternas egna byggnader. Givetvis har också bygnadsnämndernas och stadsingenjörskontorens ritningar och planer utgjort ett viktigt grundmaterial liksom stadsfullmäktigeprotokollen. För Boisons del har det inte gått att spåra någon kvarlåtenskap av personlig art, den siste i släkten dog på 1970-talet, varvid alla tillhörigheter skingrades genom exekutiv auktion. Beträffande Håkanson har kontakter med hans barn frambringat en del personligt material såsom brev, studieanteckningar, tidningsurklipp och liknande. Intervjuer har också gjorts med personer som hade personlig kontakt med Håkanson. Sundbärg har genom en relativt omfattande publiceringsverksamhet gett uttryck för sin syn på arkitektur och speciellt stadsplanefrågor. I Ekelunds fall slutligen har barn och barnbarn intervjuats, men framför allt har hans kvarlåtenskap studerats: villan med dess inventarier och samling av böcker, studieanteckningar, ritningar m m har utgjort ett stort och viktigt bakgrundsmaterial. Detta är också anledningen till att den Ekelundska villan — unik och oförändrad fram till 1987 — beskrivits så ingående.

PETER BOISEN

I BIOGRAFI OCH UPPVÄXTMILJÖ — AV GAMMAL DANSK PRÄSTSLÄKT

Släkten Boisen är en välkänd gammal dansk prästsläkt, med stark anknytning till Grundtvigianismen och dess folkbildningsinsatser. Boisons farfar, *Peter Outzen Boisen* (1762-1831) var präst och seminarieföreståndare (nuvarande motsvarighet folkhögskoleföreståndare) i Vesterstad på Lolland. 1805 blev han utnämnd till biskop, men satte hela livet sin folkupplysningsgärning främst. Ene sonen (Peter Outzen Boisen 1815-62, Boisons farbror) gifte sig med Grundtvigs dotter Meta, och flera barn och barnbarn hade direkt anknytning till Grundtvig.

Boisons anknytning till sin släkt framgår av hans tre (säkert medvetet framhävda) efternamn. Förutom släktnamnet Boisen, är Outzen hans farfarmors (Geske Marie Outzens namn, och Nannestad hans farmors (Anna Nannestad).

Släktens historia finns skildrad i "Godt Mod — sønderjysk studie fra svundne Dage" utgiven 1910 av sockenprästen i Møgeltønder N A Jensen. Den är av sønderjysk-frisiskt ursprung, och går på manliga sidan tillbaka till Rådmannen i Højer, Andreas Bohsen (död 1678). Hans sonson, Boy Hansen (c:a 1724-90), gifte sig 1751 med den ovan nämnda Geske Marie Outzen. De bosatte sig på en gård i Emmerlev och fick sin utkomst främst av knypplingsverksamhet (ett vanligt hantverk i dessa trakter). Denna Geske Marie skildras ingående som en sorts "urmoder" för prästsläkten, hennes personlighet genomlyser hemmet, och genom hennes kraft och övertygelse lyckades man

sätta sonen Peter i prästlära i Kiel. Därmed var banan som ledde till ett biskopssäte utstakad, men hemmets anda måste även varit avgörande för biskop Boisens folkupplysningsintresse. Av hans åtta söner blev sex präster, och av de tre döttrarna blev två gifta med präster. *Lars_Nannestad Boisen* (1803-75), Boisens far, var den äldste sonen i äktenskapet med Anna Nannestad. När gamle biskop Boisen dog 1831, var det han som fick överta prästerskapet i Vesterborg, och det var här i prästgården i Vesterborg på Lolland som "vår" Boisen växte upp (född 1836). Ett hem präglat av vänlig öppenhet i Grundtvigsk anda, sång och musik, bildning och kultur. Lars Nannestad Boisen var musikaliskt begåvad och skrev, liksom sin far biskopen, flera sånger till egen musik. Under sin ungdom gjorde han långa utlandsresor, studerade hebreiska, syriska och arabiska (han disputerade på en avhandling om arabiska 1827). De konstnärliga utblickarna och konstintresset låg nära till hands. Dessutom umgicks i slkten konstnärerna Peter Chr Skovgaard, Johan Th Lundbye, Constantin Hansen, m fl.(1) Möjligheter till konstnärlig påverkan och inspiration måste alltså funnits. Var det detta som gjorde att Boisen sökte sig till arkitektbanan? Eller var det för att han inte hade samma läsintresse som de av hans bröder som slog in på den traditionella prästbanan? År 1851, som 15-åring, började han i varje fall sin utbildning vid Tekniska Institutet i Köpenhamn, 1856 avlade han praktiskt prov i timmerarbete, och därefter återfinns han på Konstakademiet.

Bild mot titelsidan: Peter Boisen, foto på Stadsarkitektkontoret i Ystad.

II DET KONGLIGE AKADEMI FOR DE SKJØNNE KUNSTER — C F HANSEN OCH HETSCH, HERHOLDT OCH MELDAHL

1 Principerna från C F Hansens tid

Undervisningen och inriktningen vid Kunstakademiet präglades vid 1800-talets början starkt av *C F Hansen*, som innehade den förnämsta tjänsten "professor i Kunsten" från 1808 till 1835. Med C F Hansen nådde nyantikens kulmen i Danmark. De principer han ställde upp för arkitekturen: *klarhet, entydighet* och *logik*, fann man i den klassiska arkitekturen, där en kolonn så enkelt och självklart sammansmälter konstruktion och form till den ideala gestalten, det naturligt ursprungliga och allmängiltiga.

Med C F Hansen infördes även *monumentalbegreppet*, strävan efter monumentalitet i stadsbilden. Byggnader skulle framhävas och de skulle *stå fritt*. Många av hans egna byggnader i Köpenhamn framstår just så, Domhuset, Slottskirken m fl.

Den nyantika linjen fortsattes av *G F Hetsch*, svärson och efterträdare till C F Hansen, och tongivande för undervisningen vid Kunstakademiet fram mot 1800-talets mitt. (1) Med Hetsch skedde en svängning från C F Hansens tunga romerska antik mot en lättare hellenistisk klassicism, men även andra historiska stilar kunde nu användas.

Gustav Friedrich Hetsch var tysk, kom ursprungligen från Württemberg, men hade fått sin utbildning hos Napoleons hovarkitekt i Paris: Charles Percier, empirestilens grundläggare. Redan 1815, som 27-åring kom Hetsch emellertid till Danmark, kontakten hade han fått genom den danska konstnärskolonin kring Thorvaldsen i Rom. Arkitekten Peder Malling (2) var den som introducerade Hetsch vid Kunstakademiet. Här utmärkte han sig genast genom sin energi och flit, och hans konstnärliga ideal var "det nøjeste studium og den ærefuldeste efterligning af Antiken". (3) Akademiet beundrade hans *noggrannhet*. Hetsch var född till lärare (4), det pedagogiska var alltid hans huvudintresse. Som lärare vid Kunstakademiet utarbetade han även undervisningsmaterial, redan kort efter sin anställning en helt ny uppsättning uppmät-

ningsritningar för ritningsundervisning belysande den antika arkitekturens kolonnordningar "i deres hele Renhed og alle deres Dele for att give eleverne en sikker Rettesnor i Haender". (5)

För undervisningen i perspektiv gav han ut en Perspektivlära (1:a uppl 1839) då, som han skriver i inledningen, det saknades en bra lärobok i detta för ritningsundervisningen så viktiga ämne. Denna lärobok användes tydligt flitigt, den omtrycktes i tre upplagor och översattes även till svenska i bearbetning för Slöjdföreningens skola av C E Boman (Sthlm 1852).

Hetsch präglade Kunstakademiet ännu under den tid som Boisen tillbringade där (han avgick som professor först 1864). (6) Han framhöll Percier och Schinkel som sina ideal, här i ett föredrag med titeln "Om Moden og den rene Smag" hållet i Industriföreningen i Köpenhamn 1845:

"I Tyskland og Frankrig have Maend, som en *Schinkel*, en *Percier* og andre, dannet Skoler, hvis Elever værne, som ligesaa mange Skjolde, om den bedre Smag; og da Percier var min Laerer, medens Schinkel i mange Henseender er mit Ideal, saa troer jeg at skylde disse Maends nu hedenfarne Ander, at jeg, dels umiddelbart deels igjennem mine Elever, søger at udbrede en troesbekjendelse med Hensyn til Konst og Smag, som ved Beskuelser af disse Maends geniale Arbejder og ved Studiet af deres over samme udgivne Vaerker, i Forbindelse med mine egne Anskuelser, er bleven hos mig selv til en fast Overbeviisning."

I inledningen till föredraget säger Hetsch att han vill motverka smakförflackningen och den återkommande "perykstilen och rococon".

Mer tolerant var Hetsch mot medeltidens stilar, något som inte kommer fram i hans skrifter och undervisningsmaterial, vilka strängt följer C F Hansens klassiska linje, men väl i hans egna verk som den Katolska kyrkan i Bredgade (1841-42). Hetsch har själv beskrivit den:

"Beskaffenheden af materialet og dets konstruktion er tydeligt udtalt i alle dele, endogså i dekorationen. For det ydre af bygningen blev derfor valgt helbrændte, violet-rødlige teglsten, hvis glatte murflader ar af-brudt af lag og lodrett linier af grågule teglsten. -Det hele blev omhyggeligt muret og fogerne udsat for cement af lignendé farbe som stenene ... Taget er dækket med sortglaserade tegl ..." (7)

Stilen kan betecknas som "Rundbogenstil" — en samlingsbeteckning för byggnader som förmedlar drag av byzantinsk, fornkristen och romansk arkitektur, och där polykroma inslag var en ny och viktig ingrediens. (8)

Viktigare än själva stilfrågan är dock frågan om den *arkitektoniska karaktären*. Percier's och Fontaine's klassiska regel, som Hetsch förde med sig från sin utbildningstid löd: "Att gøre enhver ting ifølge en bestemt grund, at gøre den således, at denne grund ligger åbent for dagen og retfærdiggør måden, hvorpå midlerne er anvent, det er den første hovedgrundsætning for arkitekturen." (9)

Vad Hetsch menar med arkitektonisk karaktär utvecklar han i boken "Bemærkninger angaaende Kunst, Industrie og Haandværk" utgiven 1863. Här skriver han att en byggnad först och främst bör vara utförd på det

mest *ändamålsenliga* sättet, därefter skall de material väljas som bäst passar till denna anläggning.

Med ändamålsenlighet menades främst två saker. Det ena var den praktiska sidan, konstruktionen och planlösningen. Det andra gällde formen; dels borde exteriören avspegla de inre rumssambanden, dels, och kanske viktigast, skulle den gestalta byggnadstypens eller byggnadsuppgiftens inre idé. Olika uppgifter har olika dignitet, vilket också måste framgå av den arkitektoniska utformningen. Här förlänger Hetsch en idélinje som via Schinkel löper direkt tillbaka till Palladio, och antiken. Principen att en byggnad ska ges ett för sitt ändamål "passande" uttryck formulerar Hetsch så här:

"at Indtrykket af en Bygning's Ydre allerede ved første Øjekast maa give en Idee om dens bestemmelse, og at dette Ydre ogsaa maa udtale saameget af Bygningens indre Organisation, som det er muligt og passende at vise i dens Ydresider." (10)

Vidare bl a:

"At give hver Bygning blot saadanne Former, som den behøver, og som passer netop og alene for den ..." (11)

Ända till långt in på 1800-talet var denna princip om en byggnads "passande uttryck" en självklarhet i undervisning och praktik, något som också Boisen förde med sig ut i sin egen verksamhet.

Detta var alltså den anda och de ideal som råde på Konstakademiet till in på 1860-talet, då epoken Meldahl tog vid. Men hur var då undervisningen mera konkret och vad stod det i undervisningsreglementen?

2 Uppläggnig av undervisningen

Som en förberedelse inför de konstnärliga studierna skulle de blivande akademieleverna få de första grunderna i en "elementarskole". Undervisningen vid Elementarskolerne överfördes 1850 till Technisk Institut. (12) Boisen måste efter sin tid vid Technisk Institut (1851-56) ha tillägnat sig kunskaper nog för inträdesproven till Akademiets lägre klasser. För arkitektundervisningen vid Konstakademiets lägre och högre klasser gällde vid denna tid "Fundatsen og Fornyet Reglement for den indre Orden av 1 Marts 1842." Häri stadgas bl a:

"I Architektur Skolens første Classe fortsættes Underviisningen i geometrisk Tegnlaere /från den förberedande undervisningen i elementarskolan/ samt gives Veiledning til dens Anvendelse paa forskellige Constructioner. I anden Classe undervises i den geometriske skuggelære samt gives lejlighed til att kiende de classiske Mønstre af Byggningskunsten, saavel af hele Bygninger som af deres enkelte dele. I den tredie Classe gives Veiledning i, efter Opgaver, at udarbeide simple Bygningstegninger med fuldstændig Angivelse af deres Constructioner.

Hvad der laeres og øves i de høiere Classer: I den høiere Architecturclasser gives opgaver til egne Udarbejdelser af architectoniske Projecter. — For de høiere Classers Elever holdes Forelæsninger over Geometrie, Mechanik, Perspectiv, Kunsthistorie, Mythologie og Anatomie. De Høiere Classer forestaaes umiddelbart af Professorerne." (13)

Ingen tid fanns angiven för hur länge lärlingarna respektive eleverna skulle förbli i elementarskolan eller i de lägre respektive högre klasserna, utan uppflyttning skedde efter utförda prov på den övning och färdighet de tillägnat sig.

Någon avgångsexamen som färdig arkitekt fanns inte under Boisens tid, den infördes först 1863. (14) Eleverna uppmanades istället att tävla om Akademiets silver- och guldmedaljer. Hade man lyckats vinna en sådan kunde man, förutom att göra en studieresa för prispengarna, öppna framgångsrik egen verksamhet som arkitekt, och bli Kunglig Byggningsinspektör med fast lön. Men många nådde aldrig detta mål, inte heller Boisen, och för dessa återstod att fortsätta sin praktik på någon erkänd arkitekts kontor, mer eller mindre självständigt. Att skaffa sig praktik genom att arbeta på ritkontor (eller motsvarande för de andra yrkeskategorierna) var en självklar del i utbildningen, och förutsattes då all undervisning vid Akademiet var förlagd till sen eftermiddags- och kvällstid.

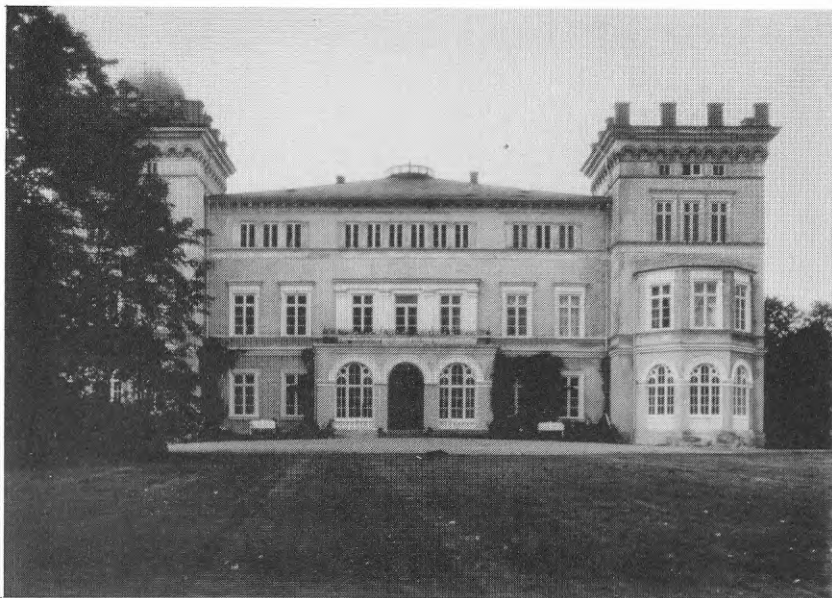
Boisens började 1857, efter ett år på Akademiet, arbeta på Ferdinand Meldahls ritkontor. Efter ytterligare ett års parallella studier på Konstakademiet fortsatte han arbetet hos Meldahl fram till 1861, då han drog över Öresund, till Skåne.

3 Herholdt och Meldahl

För att få en fullständig bild av det andliga bagage Boisen hade med sig då han flyttade till Sverige måste, förutom Hetsch' lärargärning, ytterligare två arkitekters verksamhet beröras. Två arkitekter som var verksamma under Boisens utbildningstid och vars arbeten säkert diskuterades och värderades av akademistudenterna, nämligen *Johan Daniel Herholdt* och *Ferdinand Meldahl*. Herholdt och Meldahl kan delvis uppfattas som företrädare för två motsatta riktningar, Herholdt för den medeltidsromantiska tegelarkitekturen och Meldahl för en akademiskt torr stileklekticism i puts och stuck. Men det finns också stora likheter emellan dem, speciellt när man ser på vad de gjorde från c:a 1850 till 60-talets början. Båda var Hetsch-elever, Herholdt något tidigare än Meldahl (15), och båda blev starkt påverkade av honom.

En Hetsch-förmedlad Schinkelbeundran sätter sina spår i Herholdts skiss till herrgården *Öja* strax norr om Ystad. Stilen är en Rundbogen-variant av italiensk renässans. Meldahl fullföljde, som blott 21-åring, bygget efter Herholdts skiss (1848-49). Hur mycket som är Herholdt och hur mycket som

Bjersjöholm. F Meldahl, 1850.

är Meldahl i den slutgiltiga utformningen är oklart (byggnaden är inte upptagen i Herholdt-verk förteckningen), men i samma anda måste de ha arbetat. Ett år senare ritade Meldahl den nya huvudbyggnaden till *Bjersjöholm*, strax väster om Öja, också denna med stark anknytning till Schinkels senare byggnader i Potsdam och Berlin, speciellt Schloß Tegel.

Men Hetsch hade även, som nämnts, ett varmt intresse för tegelarkitektur, färg och hantverkskonst. Detta, liksom föreläsningarna av konsthistorikern *N L Høyen*, professor vid Akademiet 1829-70 och förmedlare av ett nyvaknat intresse för medeltiden, satte spår hos såväl Herholdt som Meldahl. Även *M G Bindesbølls* tegelarkitektur och färgintresse måste ha påverkat de blivande arkitekterna. Meldahl deltog t o m som ung murarlärling vid uppförandet av Bindesbølls Thorvaldsens museum 1845.

Herholdts huvudverk, *Universitetsbiblioteket* i Köpenhamn, byggdes 1857-61 efter förebilder av medeltida kyrkor i Norditalien och med ett stort uppbåd av färg- och formtegel. I *Grøns pakhus* (1862-63) vid Holmens kanal i Köpenhamn, återkommer det röda teglet, också här med italienska förebilder. De dekorativt utformade bågarna över dubbelfönstren är ett motiv som får efterföljare, bl a hos Boisen.

Men även Meldahls genombrottsverk på 1850-talet: *Blindeinstituttet* i Köpenhamn byggt 1857-58 är en tegelbyggnad med anknytning till italiensk medeltid, här i mer veneziansk tappning. Och för *Borlunda* i Skåne ritade Meldahl 1862 en kyrka i röd/gul-randigt tegelmurverk, som också har sina rötter i Norditalien.

Meldahls utveckling under slutet av 1800-talet, liksom hans verksamhet som professor, och direktör vid Konstakademiet, kan vi här bortse ifrån, då de faller långt efter Boisens utbildningstid (men ännu på 90-talet ritade Meldahl som Kunglig Byggningsinspektör små fina skogvaktarboställen i funktionell tegelarkitektur, helt i Bindsbøllsk anda).

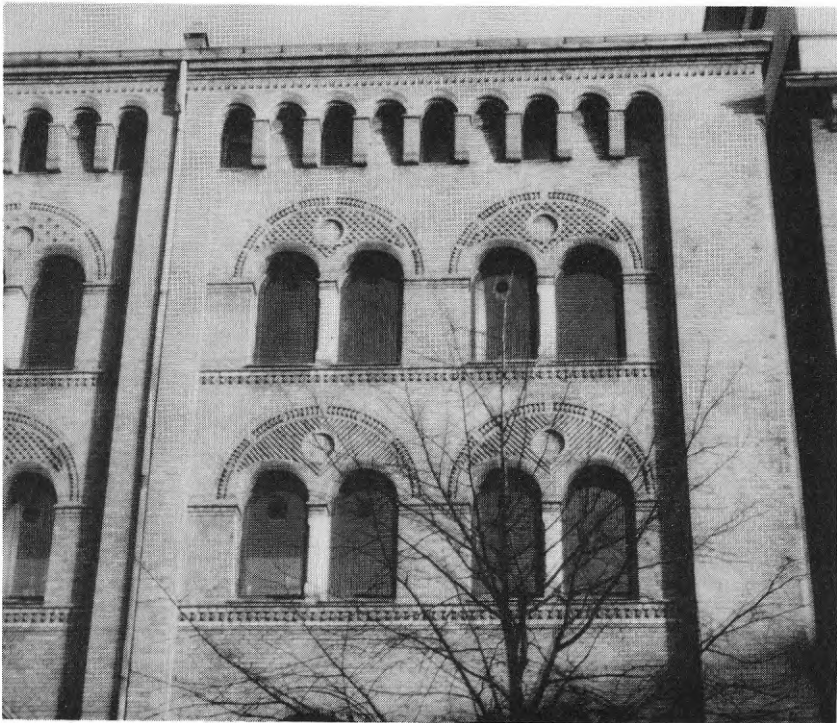
4 Praktiken hos Meldahl

Då det var hos Ferdinand Meldahl Boisen arbetade 1857-61, kan det vara intressant att närmare se vad som var under arbete på Meldahls ritkontor under denna tid.

Kontoret var vid slutet av 1850-talet stort och expanderande, med många anställda, bland de mer kända kan nämnas C Zwingman, Ludvig Fenger samt bröderna August och Willhelm Klein.

Om rutinerna på Meldahls kontor berättar en anställd arkitekt, C V Nielsen, 1859: "Meldahl havde lært meget paa sine Reiser i Udlandet og havde desuden et praktiskt Greb paa Ledelsen af de store Byggforetagender. Det var sjældent, at Omkostningerne oversteg hans Overslag, hvilke ogsaa blev udarbejdede med megen Nøjagtighed. Saaledes var der i hans store Tegnester næsten altid beskæftiget en Murermester, en Tømremester og en Snedker foruden en halv snes Tegnere. Vi havde ligeledes en polyteknisk kandidat til Hjælp ved Beregningerne, medens Landskabsmaler Aagaard hjalp til med den maleriske Udførelse, og jeg besørgede Perspektiverne, hvortil kom endnu en Sekretaer, som havde det skriftlige Arbejde, der var betydeligt, i det Byggesummerne ofte løb op i Millioner." (16)

Att Meldahl var mycket dominant vet man. Själv deklarerade han angående restaureringsarbetena på Frederiksborgs slott: "Ligesom Moltke har haft sine hjælpegeneraler har jeg haft mine. Men ligesom Herholdt ikke har kunnet gøre

Grøns pakhus, København. J D Herholdt, 1862-63.

Biblioteket uden Holms hjælp og Bindsbøll ikke Museet uden flere rækker af hjælpende kræfter lige fra Hilker og nedaad, saaledes kunne jeg selvfølgelig ikke udføre Frederiksborgs slott i de 5 år uden dygtig hjælp." (17)

Men till att omnämna dessa medhjälpare var han inte så flink. Vid ett tillfälle, det gäller fortfarande Frederiksborgs slott, när han strök ut Zwingmans namn på en ritning och satte dit sitt eget, tyckte Zwingman det gick för långt, strök över Meldahls namn och skrev för andra gången dit sitt eget med tjock penna och kommenterade: "Nu kan han jo prøve at radera det ud." (18)

Blindeinstituttet, Meldahls egentliga genombrottsverk, ritades 1857-58, en trelängad byggnad kring en södervänd gård (senare tillbyggd). Materialet är rött tegel och fasaderna prydda med olika typer av mönstermurning, speciellt sågtandsfriser förekommer rikligt. De venetianska ("väliska") gavlarnas svängda former återkommer i övervåningens rundade fönster. Kring entrén i innergården finns en liten portbyggnad, ett välkänt motiv från de norditalien-

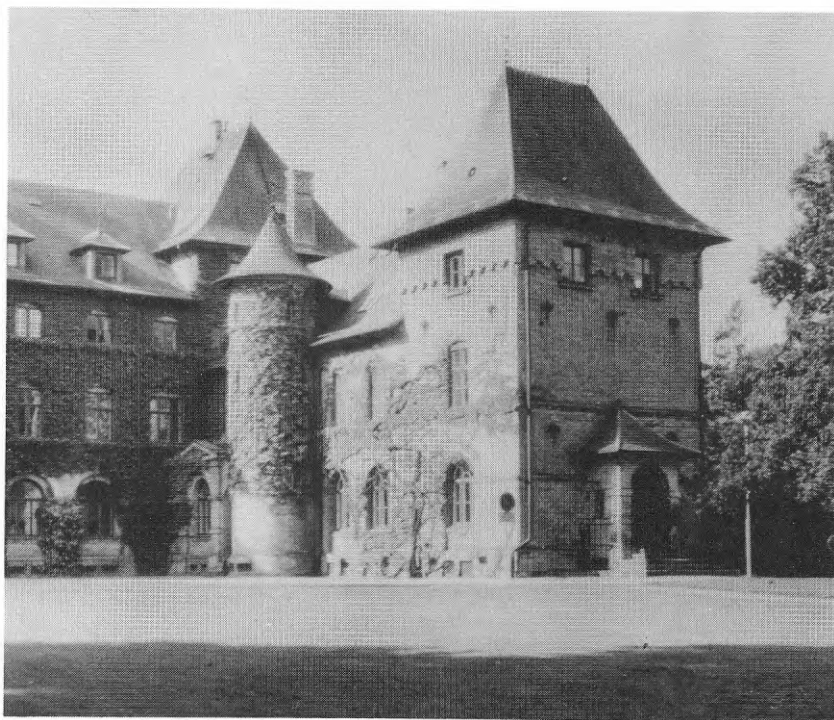

Blindeinstituttet, Köpenhamn. F Meldahl, 1857-58.

ska kyrkorna (infört till Danmark med Hetsch' kyrka i Bredgade) som vi också kommer att återfinna senare hos Boisen.

Slotten. De slott, eller slottsliknande institutioner, som Meldahl ritade under perioden hade nästan samtliga de höga franska takformer, som han för första gången använde vid ombyggnaden av *Örtofta* (1857). Nederländsk renässans (den s k Christian IV-stilen), som Meldahl använde bl a vid det lilla slottet *Stubbarp* på Kullahalvön i Skåne (1851-52), förekom mot 50-talets slut alltmer sällan.

Till *Alnarps lantbruksskola* levererade Meldahl två projekt (1856), det ena i Chr IV-stil med svängda gavlar och rikt dekorerade fasader. Det blev emellertid det andra projektet, med de höga takformerna och gula, oputsade

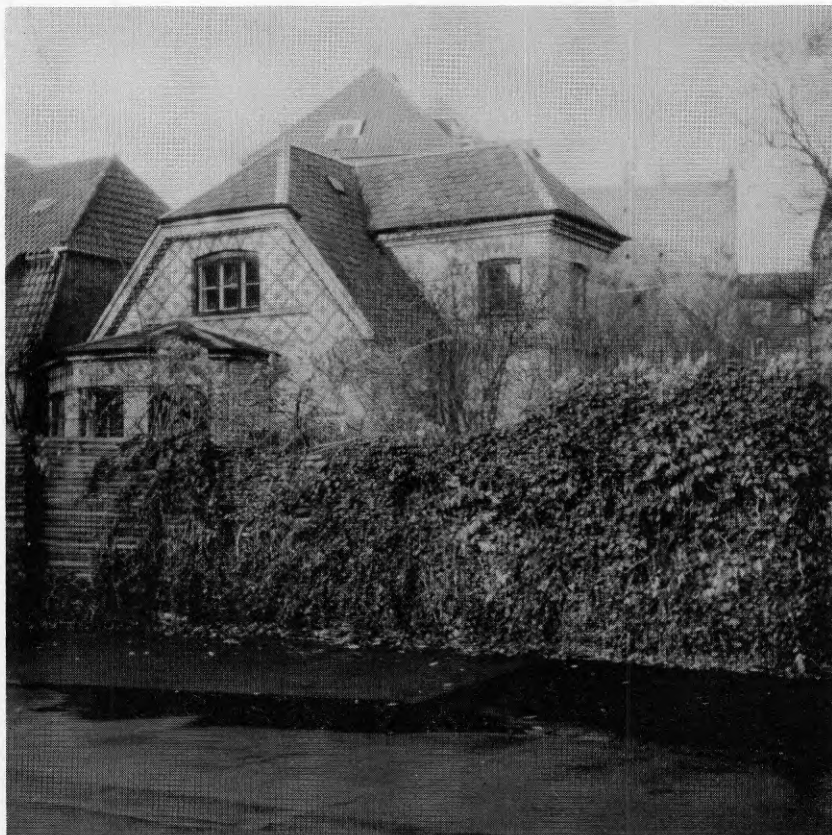

Alnarps lantbruksskola, huvudbyggnaden. F Meldahl, 1856.

fasader med sparsam dekoration i form av medeltida bågfriser, som blev antaget, mest av ekonomiska skäl. Mot utformningen rasade den gamle Carl Georg Brunius i Lund, som ansåg att dessa former inte hörde hemma i Skåne. (19) Vid ombyggnaden av *Pederstrup* slott i Danmark (1858-61) kom också de höga franska takformerna att utnyttjas liksom bågfriserna vid fasadens övre del, men här löstes fasaden upp på ett lekfullt sätt med loggior, balkonger m m. Denna byggnad borde Boisen intresserat sig litet extra för, den ligger blott några kilometer från hans hemby på Lolland. Kanske tog han t o m tillfället att som konduktör för bygget få vistas i sin hembygd. Under sin tid hos Meldahl arbetade Boisen nämligen inte bara som ritare utan även som bygglédare (konduktör) för pågående byggen.

Villor. Även en del "villor" ritades av Meldahl under 50-talets slut. I Rosenvænget från 1858 i Köpenhamns nordöstra del, byggdes en rad tegelvillor såväl symmetriskt klassicistiska som pittoreskt "italienska" villor med

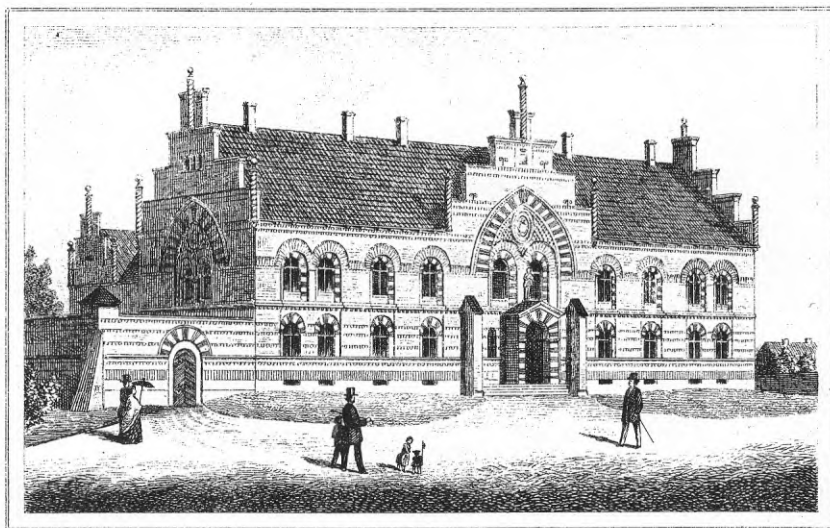

Lehmans villa i Rosenvænget, Köpenhamn. F Meldahl, 1858.

oregelbundna byggnadskroppar och flacka uthängstak.

Meldahl ritade här två oregelbundna villor, 1858 en för ögonläkaren Lehman (R hovedvej 21 A), i gult tegel med röttegeldekor, burspråk och valmade tak. Villan för konstnären Vilhelm Marstrand byggd 1859-60 (R hovedvej 23, nu hårt ombyggd) var mer italiensk med två sammankopplade byggnadskroppar i gult tegel, sparsam dekor och flackt, uthängande tak.

Tingshusen. Meldahl ritade i tät följd 1857-59 tre råd-, tings- och arresthus, nämligen i Ålborg (nu rivet), Fredericia och Randers. Samtliga byggnader i röttegel, med rik mönstermurning, dekorerade bågformer samt trappstegsformade gavlar och risaliter, i stil anknyttande till italienska medeltida rådhusbyggnader. Speciellt Tingshuset i Randers är intressant då det mycket påmin-

Nordisk Billed Magazin.

F. E. Bredings Bog- & Steric.

THING OG ARRESTHUSET I RANDERS.

Tingshuset i Randers, samtida stick. F Meldahl, 1859.

ner om det Rådhus Boisen senare ritade för Simrishamn.

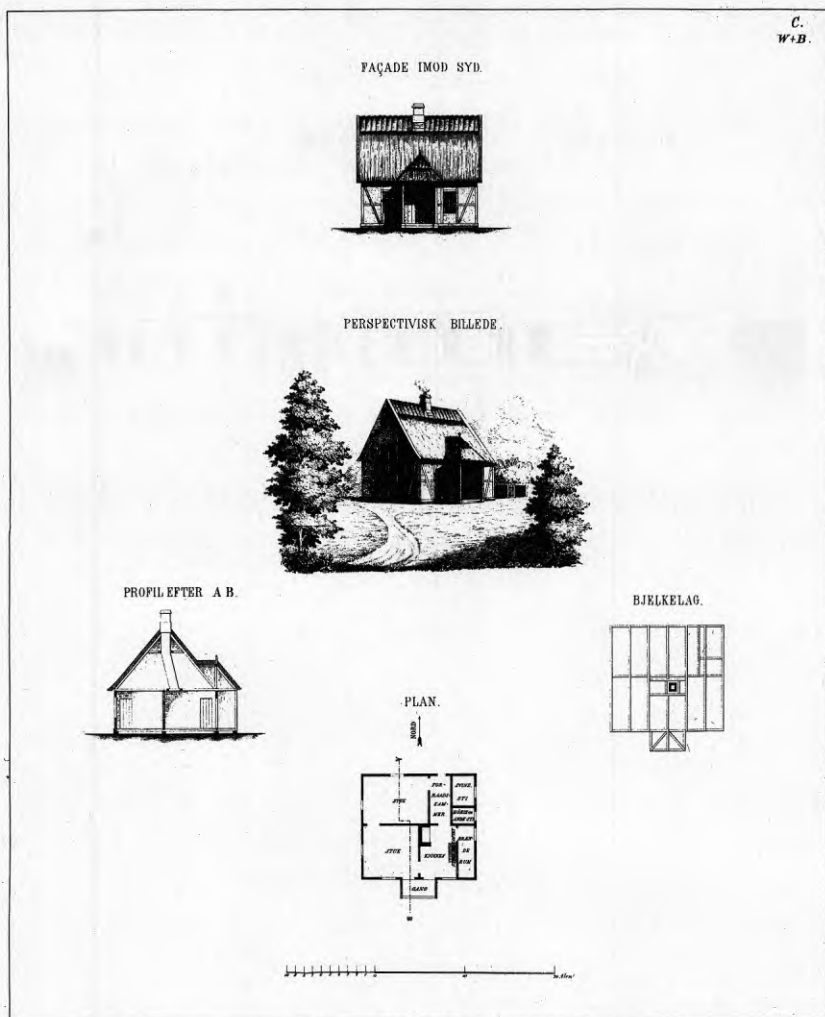
Mejerier och lantbruksbyggnader. Redan tidigt var Meldahl intresserad av lantbruksbyggeri. Under sina studieresor i ungdomen tog han 1852 vägen genom Holstein, Mecklenburg och Pommern, 1856 genom Holland och Holstein, just för att studera lantbruksbyggnader. I Danmark resulterade detta studium i ett flertal projekt, speciellt för mejerier. (20)

Detta område intresserade Boisen. I den tävling som danska Landhusholdnings-Selskabet utskrev 1859 för ett mindre jordbruk, vann Boisen tillsammans med en muraremästare Wienberg andra pris. Som ende arkitekt i bedömningskommittén satt Ferdinand Meldahl. Han prisade 2:a förslaget som varande det "smukkeste", bl a var bostadshusets gavlar utförda i ornamentalt korsvirke och försett med veranda framför "havestuen" (denna veranda ansågs emellertid som oekonomisk). (21)

Även arkitekten August Klein, som var anställd hos Meldahl vid denna tid, tog upp intresset för lantbruksbyggnader. Han utgav senare, 1816 resp 1893, ritningssamlingar för jordbruksbyggnader.

Var det genom Meldahl som Boisen fick de kontakter som förde honom till

Boisen och Wienbergs förslag för mindre jordbruk, 1859.

Skåne och slutligen Ystad? Antagandet är mycket troligt med tanke på de många byggnadsprojekt som Meldahl hade i Skåne under 1850 och -60 talen och de nyttiga förbindelser han fick med skånska godsägare och skånska politiker, däribland S G von Troil, landshövding i Malmö och byggherre till Alnarp. Det är tänkbart att Boisen varit verksam som Meldahls konduktör vid något eller några av de byggen som 1857-61 var under uppförande i Skåne, t ex mejeriet vid Börringekloster som uppfördes omkring 1860. Andra aktuella byggen i Skåne vid denna tid var lantvillan Sextorp (söder om Ringsjön) 1857-

59, Gåsebäcks slott (vid Helsingborg) 1859, Örtoftas ombyggnad 1857-61, Alnarp 1858-61 (här var dock L Fenger huvudansvarig konduktör).

Uppdraget att rita en ny kyrka i Borlunda (NO om Lund) kom 1859, ritningarna var klara 1862, men själva bygget kom igång först 1866-68. I byggkommittén satt tre adelsmän från de kringliggande godsens — Wrangel på Kristineberg, Dücker på Ellinge och Schwerin på Skahult. Meldahl skriver: "Den elskværdige unge grev Schwerin bor tæt ved paa sit vældige gamle herresæde Skahult Slot från 15 årh. Han bad mig ofte se til sig og give råd, men jeg havde ingen tid." (22)

Kanske fick Boisen chansen att ersätta den upptagne Meldahl vid ett och annat tillfälle.

Vid ombyggnaden av Gärsnäs 1873 (som tillskrivs Meldahl) var Boisen i varje fall klart inblandad, förmodligen som den egentlige arkitekten. Men vid den tiden var han redan etablerad stadsarkitekt i Ystad.

III BOISEN I SKÅNE

1 De första åren

Från 1860-talet finns det få verkliga fakta om vad Boisen företog sig. Följande händelseförlopp kan emellertid anses vara rimligt.

Det var genom Meldahls förmedling som Peter Boisen kom till Skåne. I Ystad satt den inflytelserike lagman Tage Sylwan för vilken Meldahl byggt herrgårdarna Öja och Bjersjöholm (se kap II:3). Och till Ystad kom Boisen redan 1862, från detta år var han nämligen anställd som lärare vid Ystad Ritskola. Med sig i bagaget hade han säkert Hetsch' välprövade lärobok i Perspektivlära, liksom de noggranna ritningskunskaper han inhämtat vid danska Konstakademiet. (Först 1864 finns Boisen och hans hustru Therèse Plenge uppförda som nyinflyttade i husförhörslängden.) 1867 fick han tjänst som ordinarie teckningslärare vid allmänna läroverket, innan han i december 1868 erhöll den nyinrättade stadsarkitekttjänsten i Ystad.

Den enda kända byggnaden av Boisen från 1860-talet är Rådhuset i Simrishamn som byggdes 1866-68, men uppdraget att utföra ritningarna fick Boisen redan 1863. På drätselkammarens i Simrishamn protokoll från den 1 september 1863 finns som första punkt "att utse Arkitekt som kunde anmodas uppgöra ritning m m till den tillämnade nya Rådhusbyggnaden". Då man emellertid konstaterat att "någon i förberörde afseende tillräckligt kunnig person här i Staden icke finnes" beslutade man att skaffa sig underrättelse från någon av de närmaste städerna. Till nästa sammanträde, den 1 oktober 1863, hade ordföranden två arkitekter på förslag: Arkitekten Klein från Malmö (stadsarkitekt P W C Klein, utnämnd året innan) och Boisen från Ystad. Båda med dansk bakgrund. Arkitekttättheten var inte stor i Sydsverige vid denna tid.

"Efter öfverläggning härom beslöt Drätselkammaren att antaga Herr Boisen att uppföra ifrågavarande ritning, helst såsom han mera närboende vore lättare tillhands ifall biträde af honom under byggnadsarbetets verkställande skulle erfordras." I januari nästa år, 1864, var den första omgången ritningar färdiga.

Att Boisen fick uppdraget berodde alltså till stor del på att han bodde

närmast. Troligen var han vid denna tiden den ende arkitekten i sydöstra Skåne, vilket säkert lett till flera arkitektuppdrag i nejderna, att dryga ut teckningslärarverksamheten med. Med sin erfarenhet från lantbruksbyggnadsområdet är det troligt att han fått en hel del uppdrag från de vid denna tid expanderande godsen och stora lantegendomarna. Men det var snarast Rådhusbyggnaden i Simrishamn som meriterade honom till stadsarkitekttjänsten i Ystad. Han fanns ju också på plats och var välkänd för stadens borgare och styrande.

2 Stadsarkitekttjänsten — Livet i Ystad

I Stadsfullmäktiges i Ystad protokoll från den 19 december 1868 står under § 6: "Jemligt 15 Cap 5 § af nya byggnadsordningen för staden företogs nu val af stadsarkitekt, och blef därtill arkitekten P Boisen utsedd, med villkor, att han underkastar sig de bestämmelser och den taxa, stadsfullmäktige i och för hans tjänstgöring kunde finna skäligt anta." Ärendet måste varit väl förberett, inga andra kandidater finns omnämnda, inte heller någon meritförteckning för Boisen.

Frågan om tjänstgöringsföreskrifter togs upp vid stadsfullmäktige den 27 april 1869 § 6: "På hemställan af ordföranden uppdrogs åt Byggnadsnämnden att upprätta och till stadsfullmäktige inkomma med förslag till instruktion och taxa för stadsarkitekten äfvensom att föreslå lönen för denne; och skulle till ledning för uppgörande af dylikt förslag tillställas nämnden ett stadsfullmäktige tillhandakommet exemplar af instruktionen och taxan för stadsarkitekten i Malmö."

Som rättesnöre framhölls alltså, helt naturligt, stadsarkitekttjänsten i Malmö, inrättad 1862 och den första i landet efter kommunreformen samma år. Men ärendet blev försinkat, på julisammanträdet samma år togs istället upp en ansökan från Boisen om tjänstledighet under tiden 11/7-24/8 på grund av "hälsoskäl". Kanske kan det ha ett samband med att Boisens två små döttrar, med en veckas mellanrum nyligen avlidit. Boisens ansökan bifölls, och till ersättare skulle på Boisens förslag stadsingenjören Öhrström fungera.

Men Boisen tycks ha haft det trögt med att komma igång i sin roll som

stadsarkitekt. Den 26/8, två dagar efter tjänstledigheten, skriver han en anhållan om ny tjänstledighet, denna gång för att göra en studieresa: "I ändamål att företaga en resa till Tyskland, Frankrike och Italien, för att taga kännedom om dessa länders byggnadskonst, anhåller undertecknad vördsammats om tjänstledighet ... 15 sep-1 maj nästa år ... till vikarie föreslås arkitekten Herr Tolstrup ..." Han bifogar ett intyg om Tolstrups skicklighet skrivet av Vilhelm Klein (Boisens tidigare kollega på Meldahls kontor) i Köpenhamn den 6 augusti. Planerna på resan måste alltså ha gjorts upp redan under första tjänstledigheten. Då han aldrig vann någon medalj med åtföljande prispengar vid Konstakademiet, kom han aldrig ut på någon resa under sin studietid, vilket ansågs vara så viktigt. Kanske kände han nu behovet att som en förkovran inför stadsarkitektvärvet själv bese de kända byggnader han tidigare blott hört omnämnas eller sett som avbildningar.

Stadsfullmäktige beviljade den 4 september 1869 Boisens tjänstledighet för om den 15 i samma månad, och förordnade arkitekten FL Tolstrup "att på Herr Boisens bekostnad under tiden bestrida de med hans tjänst förenade åligganden."

Vart resan exakt gick är oklart, då inga reseanteckningar finns kvar. I Svenskt Konstnärslexikon omnämnes endast resor till Italien 1869 och -70. Och säkert ville Boisen framförallt till Norditalien med all dess gamla tegelarkitektur, som ju tjänat till förebilder för så många av de danska arkitekterna under hans utbildningstid.

Frågan om tjänstgöringsinstruktioner tycks ha förfallit under Boisens frånvaro, inget mer finns nämnt därom i Stadsfullmäktiges protokoll. Kanske flöt arbetet enligt praxis redan tillfredsställande. Den 28 juni 1871 kom däremot en fråga upp om betalning för en ritning stadsarkitekt Boisen gjort och nu krävde ersättning för. Uppdraget hade varit att upprätta ritningar och kostnadsförslag för ombyggnad till läroverk av några byggnader staden ämnade förvärva. För detta arbete hade Boisen inlämnat en räkning på 100 Rd. "Sedan fråga uppstått om icke Boisen, som åtnjuter 300 Rd i årlig lön såsom stadsarkitekt, på grund därav vore skyldig att utan ersättning uppgöra dylika ritningar och förslag, hvilken åsigt åtskilliga medlemmar af fullmäktige hyllade, hvarimot andra ansågo den anslagna ringa lönen tillkommit endast af den orsak att för staden skulle finnas att tillgå en person, hvilken såväl

samhället som dess medlemmar kunde anlita vid uppförandet af hus och byggnader beslöto fullmäktige, på därom af ordföranden gjord proposition, att till arkitekten Boisen skulle, för hans besvär med ifrågavarande ritningar och förslagsuppgörande, af stadens medel såsom gratifikation utbetalas 100 Rd Banco. Emot detta beslut anmälde Consul R Nilsson reservation."

Boisen fick alltså ersättning, men de delade meningarna bland fullmäktigeledamöterna visar att några regelrätta tjänstgöringsföreskrifter inte förelåg, stadsarkitekten skulle bara helt allmänt "finnas att tillgå" för staden och allmänheten.

När Boisen kom tillbaka till Ystad efter sin studieresa i maj 1870, hade hans danskfödda hustru Therèse Plenge avlidit i januari. Hösten 1872 gifte han om sig med en Ystad-flicka, Hilda Petersson, dotter till magistratssekreterare Carl Petersson, och härefter tycks livet ha flutit fram i lugna fåror.

En träffande bild av det småstadsliv Boisen hade omkring sig med dess "Societet", original och fast inrutade umgängesliv ger lärarinnan Maria Munthe i artikeln "Glimtar från 1880-talets Ystad" i Skrifter från YstadsFornminnesförening XIV. Här skildras, förutom ett rikt persongalleri, de obligatoriska eftermiddagsvisiterna samt, ännu mera hänförande, de praktfulla supéer som var populära. Tillställningar där man samlades vid 6 tiden om kvällen till thé med bröd, sedan fördrev tiden med gottebord och punsch (för herrarna) tills själva supén serverades vid 11-12 tiden. Först med smörgåsbord "det var en formlig tävlan bland stadens fruar vem av dem som skulle kunna åstadkomma de utsöktaste bland alla dessa smårätter." Damerna krusade, herrarna klarade strupen med den "lilla snapsen". Därefter fisk, stek, mellanrätt, legymer och efterrätt, allt nedsköljt med tre à fyra sorters vin. I artikeln omnämnes Carl Petersson, Hildas far, som ledde ett musiksällskap där han själv spelade violon och på piano ackompanjerades av sin äldsta dotter, fröken Mimmi Petersson. Men inget nämns om yngre dottern Hilda och hennes make, Peter Boisen.

Stadsarkitekt P Boisen omnämnes däremot självklart i skildringen av invigningen av den av honom ritade nya Teatern i Ystad 1894 och de festligheter som därvid föranstaltades. (1)

Också vid invigningen av Nya Saltsjöbaden 1897, ett etablissemang i uppsluppen snickarglädje från Boisens hand, var stadsarkitekten naturligtvis när-

Nya Saltsjöbaden (foto i Ystads konstmuseum).

varande. Tillfället skildras livfullt i Ystad Allehanda den 31 maj 1897:

"I går invigdes Saltsjöbadens hotell med en festlig middag, som räknade över 90 deltagare, däribland många damer. Inbjudna voro hotellets arkitekt Boisen, byggmästare Ekberg, disponenten för Malmö snickerifabrik, kapten Elgström, samt tidningsmän från Ystad, Malmö och Lund.

Vid 5-tiden samlades gästerna å hotellet, som var flaggprygt och i det strålande vackra vädret presenterade sig fördelaktigt, varjämte en hel del folk samlat sig runt omkring och gav liv åt tavlan.

Middagen serverades på ett förträffligt sätt efter följande matsedel: smörgåsbricka, grön buljong, kokt lax med holländsk sås, modern köträtt med legymer, hummer à la bagration, stekt kyckling, färsk sparris, glace assorties.

Första skålen utbragtes av direktör Tengberg för "tredje statsmakten", tidningspressen, och han vände sig särskilt till främlingarna, som han hoppades skulle erkänna Sandskögens fördelar som rekreatjonsort.

Rådman Gussing utbragte skålen för de män, vilka skapat detta etablissement, ägnat åt nyttan och nöjet, och vars utförande prisar mästarna, nämligen hrr Boisen, Elgström och Ekberg.

Arkitekten Boisen besvarade denna skål i ett delvis humoristiskt tal, vari han framhöll dels apotekare Smith, som valt det förträffliga läget, särskilt ägnat för

erotik, och direktör Tengberg, vars okuvliga energi aldrig förnekat sig, samt utbragte en skål för Ystads Saltsjöbad.

Redaktör Broomé från Malmö besvarade skålen för tidningspressen med erinran om de lyckliga barndomsdagar han här tillbragt samt tillönskade Saltsjöbaden lycka och framgång.

Musik utfördes under eftermiddagens lopp av Krulls kapell från Malmö.

Efter middagen samlades deltagarna å kaféverandan, där kaffe intogs, medan man beundrade utsikten över land och hav, som skiftade i olika färger allt efter solnedgången, medan en och annan roddbåt svävade fram över vattenytan, varjämte herr Salomon Smith lät höra sin ypperliga stämman. Det hela gav det bästa intryck man kunde önska sig och lovade gott för etablissemangets framtid."

Är det det danska kynnet som kommer till uttryck i Boisens skämtsamt vågade anspelning på det erotiska?!

Arkitektuppdragen tilltog med åren, från 1890 och fram till och med 1900-talets första år tillkom en mängd byggnader ritade av Boisen, han arbetade för fullt fram till 1908 då han i februari, 71 år gammal, avled i sviterna efter en influensa.

3 Boisens arkitektverksamhet i Ystad, en översikt

Under sitt första decennium som stadsarkitekt ritade Boisen inte många byggnader. Hans allra första uppdrag bestod i att se till att namnskyltar kom upp på stadens gator. Uppgifterna för övrigt tycks mest ha bestått i att upprätta ombyggnadsförslag och kostnadskalkyler för stadens räkning. I ett fullmäktigeprotokoll 1877 står det: "stadsarkitekt Boisen hade efter uppdrag uppgjort ett kostnadsförslag öfver den nödiga reparationen å det för stadens räkning inköpta f d kronomagasinet." Det gällde det gamla klostret, och Boisens förslag skulle gå på 9.583 kronor, vilket fullmäktige tyckte var för dyrt.

Under 70-talet uppfördes Nya Folkskolebyggnaden — *Södra Skolan* (Kv Ingrid 14), 1873-74, och året därpå lagman Tage Sylwans stiftelse *Sorgenfri* (Kv Sorgenfri).

Sorgenfri (foto i Ystads konstmuseum).

Under 80-talet började uppdragen tillta. Från åren 84-85 finns en mängd ritningar av Boisen till den arbetarbebyggelse som började växa upp i Östra Förstaden. Till området ritade Boisen även en folkskola, *Östra Skolan* (Kv Kemner 1). (2)

Från 1889 är *tullhuset* (Kv Emil), ett praktfullt tegelbygge nere vid hamnen.

Med 90-talet tilltog Boisons arkitektverksamhet ytterligare. Han inledde med att 1890 rita *Nya Läroverket* (Kv Birger Ö) av klassicerande hållning, fortsatte med ombyggnaden av "*Lilla Rosenborg*" (Kv Disa 1) och *Villa Frida*, nuv Hantverksmuséet.

Åren 92-94 tillkom, sedan den gamla teatern brunnit ner, *Nya Teatern*, ett av Boisons främsta byggnadsverk. Från decenniets mitt uppfördes bl a *Missionskyrkan* (Kv Johan 29) och 1897 *Nya Saltsjöbaden*, hotell- och restaurangbyggnaden ute i Sandskogsområdet, vars invigning skildrats i föregående avsnitt. I Sandskogen ritade Boisen under tiden 1897-1906 flera sommarvillor, originella och individuella träbyggnader med mycken dekorativ snickarglädje. (3)

Från åren 98-99 finns flera bostadshus i innerstaden, samt en *disponentvilla* och arbetarbostäder för *Sockerbolaget* i nordöstra utkanten.

Teatern (foto i Ystads konstmuseum).

De sju år Boisen var verksam under 1900-talet blev de allra aktivaste. Han ritade nu en mängd bostadshus, ibland hela kvarter, men också större byggnader såsom Tingshuset och Saluhallen.

Ytterligare en skola i Ystad ritades under denna period: det nya läroverket för flickor, *Maria Munthe-skolan* (Kv Ziska 1), en stram byggnad i ljus puts.

Det sista byggnadsverket av Boisen uppfördes utanför Ystad. Endast några dagar före hans död i februari 1908 meddelades att styrelsen för *folkhögskolan i Tomelilla* antagit arkitekt Boisens ritningar till ny byggnad för skolan.

Peter Boisens huvudsakliga livsgärning blev att rita hus. Stadsplanearbetet i Ystad utfördes under hans tid av stadsingenjören F O Öhrström.

Politiskt var Boisen ej engagerad och han tog ingen aktiv del i det kommunala livet. Däremot var han ledamot av kyrkorådet — en naturlig följd måhända av hans kyrkliga bakgrund.

IV BOISENS BYGGNADER

1 Arkitekturstilar och -begrepp under 1800-talets senare del

I den internationella arkitekturdebatten var vid 1800-talets mitt stilfrågan aktuell och brännande. Liksom i konst och litteratur (1) krävdes realism i all konstnärlig verksamhet. All stilimitation borde upphöra menade radikalerna (2), ny teknik skulle föra med sig en ny och "ohistorisk" arkitektur lika funktionellt utformad som maskinerna. Denna *rationalism* fick dock begränsad genomslagskraft, den tillämpades mest i fabriker, järnvägsstationer, utställningshallar o dyl — alltså en typ av byggnader som Boisen i obetydlig utsträckning ägnade sig åt.

Den riktning som istället blev dominerande efter 1800-talets mitt var *stileklecticismen*, dvs en historicism som tillät blandning av olika stildrag i en och samma byggnad, vilket tidigare varit mer eller mindre förbjudet. Eklekticismen svarade mot en naturlig längtan efter mera frihet och starkare uttryck än den i Norden seglivade nyantiken medgav. Idéhistoriskt hade stilblandning motiverats av engelsmannen *Thomas Hope* redan på 1830-talet (3), och i Frankrike utvecklade arkitekter som *Leon Vaudoyer* och *Henri Labrouste* en eklekticism av djupare slag — deras stilblandning byggde på såväl litterära som tekniska och rent estetiska motiv. (4) *Gottfrid Semper* publicerade 1860 sin avhandling "Der Stil", där han härleder alla former från en första, funktionellt betingad "urform", som med tiden utvecklats till olika stilar svarande mot olika användningsområden (gotik = kyrkligt o s v). Detta borde den skapande arkitekten rätta sig efter. Själv fann Semper som bekant renässansstilen mest användbar. I sin praktiska tillämpning kunde denna vara svår att skilja från den mera eklektiska Rundbogenstilen (se kap II:1 och not 8)

Genom den konstruktivt betonade nygotiken, som också fortsatte att odlas, och de ovan nämnda kraven på en rationellare arkitektur av industriell natur, växte också vid seklets mitt arkitekternas intresse för maskintillverkat, oputsat tegel, järn, natursten, cement m m. Detta märks tydligt i Danmark, där de tongivande arkitekterna efter C F Hansen: Hetsch, M G Bindesbøll, Herholdt

och Meldahl alla byggede enkla, funktionella tegelbyggnader. Denna sakliga eklecticism företräds även av Peter Boisen, fastän han också, i vissa byggnadsuppgifter, tillämpade en mera ålderdomlig putsklassicism, ty det viktigaste och avgörande för stilval och utformning var att *ge varje byggnadsuppgift en passande och ändamålsenlig gestalt*, den princip som Hetsch så noga inpräntat i sina elever. (Se kap II:2).

När Peter Boisen kom till Ystad på 1860-talet, var det en stad med i huvudsak lantlig och småskalig bebyggelse. De äldre bostadshusen var mest i korsvirke, en till två våningar höga. En del "köpmannapalats" hade byggts under den gynnsamma handelsperioden i 1800-talets början, några större bostads- och affärshus hade mot seklets mitt vuxit upp i centrum, annars dominerades staden av det mäktiga nyantika Rådhuset vid torget och Mariakyrkans röda tegelmurar. En bit därifrån låg den likaledes medeltida klosterkyrkan omgiven av rätt skamfilade klosterbyggnader.

När nu Boisen som stadsarkitekt tog sig an denna landsortsstad hade han uppenbarligen för avsikt att ersätta den ålderdomliga korsvirkesbebyggelsen med hus i gediget tegelmurverk. Han ville skapa en stenstad och höja dess rang genom ett antal vackra och monumentala offentliga byggnader. Förmodligen var detta vad många väntade sig av den nye stadsarkitekten, det låg i tiden. Men han fick på sin ålderdom också erfara motreaktionen, då röster höjdes för att bevara Ystads idylliska korsvirkesprägel.

I det följande kommer Boisens byggnadsverksamhet i Ystad att noggrannare behandlas. Men först måste den byggnad studeras närmare som blev Boisens "eldprov" i Sverige, och som visade vad han kunde, vad som var hans huvudlinje och som förmodligen öppnade vägen till stadsarkitekttjänsten i Ystad: Simrishamns Rådhus.

2 Rådhuset i Simrishamn

Då Peter Boisen skulle rita sin första större byggnad i Sverige var det naturligt att han mycket direkt förlitade sig på sina från Danmark medförda kunskaper och erfarenheter. Rådhuset i Simrishamn (vars tillkomsthistoria skildrats i kap

Rådhuset i Simrishamn.

III:1) har således stora likheter med Ferdinand Meldahls Tingshus i Randers från 1859-62. När det gällde valet av stil "passande" för ett rådhus var det vid denna tid vanligt att söka bland såväl inhemska som italienska medeltida torgmiljöer. Det hade redan M G Bingesbøll gjort både i Stege och Naestved. Bingesbøll tog här upp det dansk/skånska motivet med trappstegsgavlar, vilket återkommer både hos Meldahl och Boisen. De små torn som pryder dessa trappstegsgavlar är också ett motiv som från Bingesbøll via Meldahl går direkt till Boisen i Simrishamn.

Fasaderna har Boisen tämligen direkt hämtat från Randers: gavlarnas och mittrisalitens trappstegsgavlar, entréfasadens lilla portbyggnad, den stora spetsbågen i övervåningen samt de rundade fönstren med sina dekorativa "veronesiska" bågar, rikast utformade i övervåningen där stora salen finns. (5) Likaså gavlarnas stora spetsbågar, de horisontella gesimsbanden som följer gavelns trappsteg samt de tre små rundbågiga fönstren under det krönande mittornet. I sin mönsterverkan är rådhuset i Simrishamn dock mer tillbakahåll-

let än förebilden i Randers.

Oavsett "lånen" från Randers har Boisen lyckats skapa en mycket välkomponerad byggnad. Den är väl avvägd i sitt längd/breddförhållande, lagom stor för torget, genomarbetad i detaljerna och välkomnande med sin karaktäristiska port krönt av en dekorativ pinjekotte.

Gavlarna har ursprungligen haft samma röd-gula tegelmönstring som torgfasaden, de blev emellertid efter besvärliga fuktskador överdragna med oljefärg redan i början av 1870-talet. I gavlarnas spetsbågar har Boisen satt in en sexuddig stjärna, rättvisans och vishetens symbol.

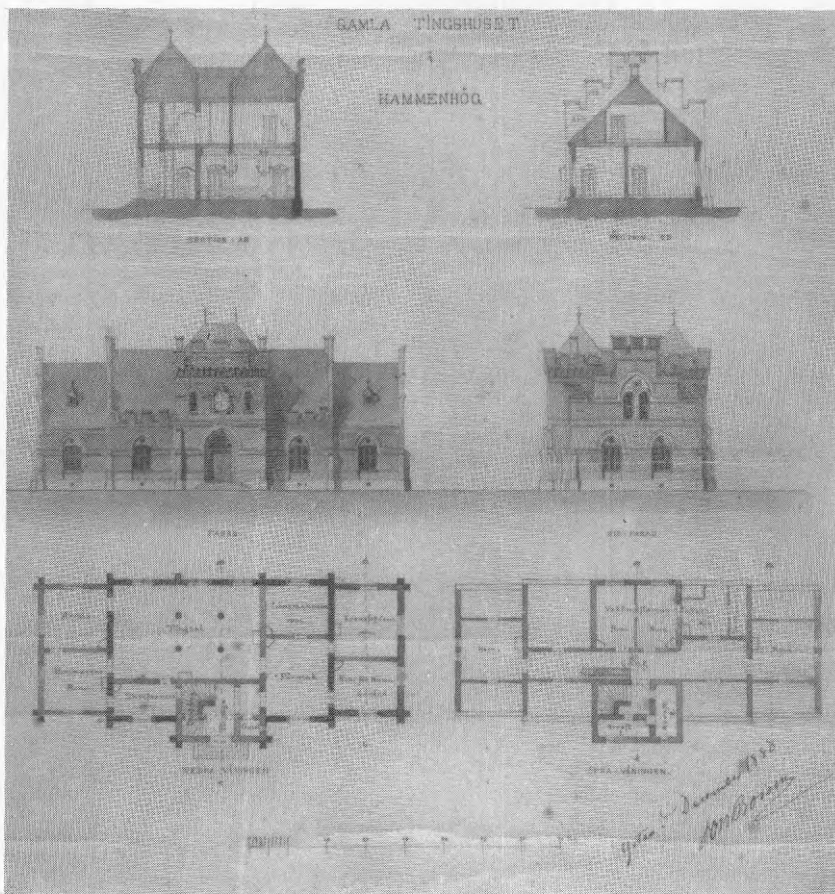
Under 1900-talet har byggnaden blivit tillbyggd på baksidan. Från torget sett ligger den dock oförändrad, ett fint blickfång, samtidigt som den dock något skymmer den medeltida stadskyrkan.

Det tingshus som Boisen något senare, 1880, ritade för *Hammenhög* fick en liknande utformning. Men läget är här annorlunda — istället för i en sammanhållen stadsmiljö som i Simrishamn, ligger byggnaden i utkanten av en gles by, omgiven av en lummig parkliknande trädgård och med den skånska slätten omedelbart i ryggen. I detta läge gör Boisen en mindre kompakt byggnad än i Simrishamn, med framspringande sidorisaliter, små utbyggnader på kortsidorna samt en varierad, uppstyckad takform med olika trappgavelmotiv och kreneleringar. Det verkar som om han tänkt på de medeltida skånska borgarna, som ju oftast ligger i liknande miljö och även har en respektingivande karaktär.

De stora spetsbågiga fönstren till stora salen är placerade på byggnadens baksida, trädgårdssidan. Framsidan är mer sluten med enklare fönster och ingången markerad av en stentrappa ut mot gårdsplanens grusade uppkörsel.

Stora tingssalen, vars tak är uppbyggt av smäckra järnkolonner, har ännu kvar sin ursprungliga takmålning, spröd och vacker i klara färger mot ljus botten — lätt och sommarlik, i samklang med landskapet där utanför.

Tingshuset i *Hammenhög* har bedömts så värdefullt, att det under senare delen av 1980-talet byggnadsminnesförklarats.

Tingshuset i Hammenhög. Boisens originalritning.

Boisens byggnader i Ystad, en översikt:

1 Teatern, 2 Sorgenfri, 3 Södra Skolan, 4 Saluhallen, 5 Tullhuset, 6 Tingshuset, 7 Maria Munthe-skolan, 8 Nya Läroverket, 9 Östra Skolan, 10 Östra Förstaden, 11 Kv Fredrik, 12 Kv Ubbe, 13 Kv Disa, 14 Kv Otiliana, 15 Kv Maria, 16 Kv Baccus S, 17 Kv Johan, 18 Kv Palm, 19 Kv Haga o Buskamöllan, 20 Kv Skomakaren o Tomväktaren.

3 Bostäder

Ett gemensamt drag för merparten av Boisens bostadshus i Ystad är *fasadmaterialer*: ett slätt, rött maskinslaget tegel. I Skåne låg nu tegelbruken tätt på den lerrika slätten och ett omfattande sortiment av färg- och formtegel fanns att tillgå. Detta tegel använde Boisen skickligt och varierat. Med teglets olika möjligheter till dekorativ utformning: förband, bågvalv, skift i avvikande färg, en mångfald av formtegel o s v "målade" han upp livfulla och ändå samlade fasader. Byggmästare och skickliga hantverkare har gjort sitt till för ett fint resultat. Granskar man Boisens fasadritningar till dessa tegelbyggnader är de nämligen rätt schematiskt utförda.

Byggnaderna är i allmänhet "kubiska" med hela takytor utan kupor, frontespiser och torn. Tillsammans bildar de ibland enhetliga om än något stela gaturum, helt olika de gamla i Ystad. Dörr- och fönsterplaceringen är taktfast, helheten väl proportionerad.

Kv Wilhelmina 1 (1894), uppvisar dessa drag. Visserligen är denna tvåvåningsbyggnad ovanligt lång, hela elva fönsteraxlar, men längden upphäves av att de tre huvudaxlarna är speciellt markerade genom portar med segmentformade överstycken i bottenvåningen och kornischer över motsvarande fönster i övervåningen. Takfoten är obruten mot gatan, vilket bidrar till ett lugnt gaturum. Men där byggnaden abrupt tar slut gapar ett hål i fasadräckan som tydligt ropar efter en fortsättning.

Vid samma gata ritade Boisen senare (1903-05) en rad av fyra sammanbyggda tvåvåningshus (*Kv Baccus S 5-8*) som tydligt visar vilket slags gatumiljö som föresvävade honom: raka, stenstadsmässiga perspektiv. Husen är således enhetligt utformade, de enskilda byggnaderna endast avgränsade genom i fasaden indragna stuprör i tomtgränsen. Varje byggnad är åtta fönsteraxlar bred, bottenvåningens portar sitter växelvis i den fjärde respektive femte axeln. Fasaderna är släta, murade i rött maskintegel, men livas upp av horiontella band av vitglaserat tegel. De vita banden binder ihop fönsterraderna på ett sätt som kan härledas från den holländsk/danska renässansstilen ("Christian IV-stilen"). Portomfattningarna är olika för varje hus: under en kraftig

Kv Baccus Södra.

kornisch olika bågformer mot vitputsade fält. Byggnaderna är välbevarade och har fått behålla sina ursprungliga detaljer.

En liknande rad av fyra sammanbyggda fastigheter i röttegel ritade Boisen 1907 vid Dragaregatan, norr om centrum (*Kv Palm 5, 6, 8, 9*). Dessa hus är mindre, endast tre fönsteraxlar var, och enklare utformade, men har ursprungligen haft samma fina samverkan i gatubilden. Fasaddekoren inskränker sig till två horisontella, våningsavskiljande vita tegelskift och en enkel takgesims av rundade formtegel. Speciell karaktär ger portarnas övre tegelbåge, som uppstudsigt spräcker det vita bandet ovanför. De ursprungliga fönstren vars överkant följer muröppningarnas svängda form, finns endast kvar i hus nr 8, de övriga har fått sina utbytta, och den ursprungligt enhetliga karaktären har därigenom förvanskats.

När Boisen 1898 ritade ett affärs- och bostadshus vid en av stadens affärsgator, Stora Östergatan, *Kv Fredrik 2*, fick detta ett annat, för läget och ändamålet passande uttryck i nyrenässans. Gatufasaden är kompakt, blott tre

Kv Fredrik 2.

fack bred och tre våningar hög, i rött maskintegel med dekor i vitmålad puts vilket ger en ljus, lätt karaktär. Hela fasaden andas ett välproportionerat lugn, artikuleringen är starkast i bottenvåningen, förklingar långsamt uppåt, andra våningens fönster står på en profilerad gesims, de översta på ett vitt putsat band. En fönsterfronton betonar mittaxeln. Detta är ett hus värdigt en av stadens finare gator.

Bostadshus på stadens mindre gator blev följdaktligen enklare, som i huset vid Sladdergatan, *Kv Ottiliana 41* (1902), och *Kv Mårten 6* vid Dammgatan (1903). Det senare en mycket liten byggnad, endast två fack bred, men ändå noga proportionerad och dekorerad med sågtandsfriser. Sågtandsfrisen återkommer i det något större huset vid Lilla Östergatan (*Kv Johan 15*). En spetsigt uppskjutande frontespis förlägger fasadens tyngdpunkt till den vänstra sidan,

Kv Johan 15.

där också den breda porten befinner sig. Fönstrens olika storlek och placering bidrar ytterligare till en spännande fasadrytm, och de vita fönstersnickerierna med sin småspröjsade indelning lyser mot det varmröda teglet.

I Boisens stora produktion av bostadshus finns några som avviker från de inledningsvis nämnda genomgående dragen. Vid Stora Östergatan (*Kv Ubbe 7*) finns ett putsat bostads- och affärshus från 1889 där Boisen försökt sig på ett klassicistiskt formspråk, med egendomliga triglyf- och metopfält som fritt hänger över fönstren i mellanvåningen. Grannhuset (*Kv Ubbe 6*) från 1901 är ett bank- och affärshus i gult maskintegel med ett riddarborgsliknande torn som hörnmarkering. Mot Östergatan finns ett burspråk med flätverk i gotiserande mönster. Tyvärr sitter numer två fula plåtbalkonger på tornet.

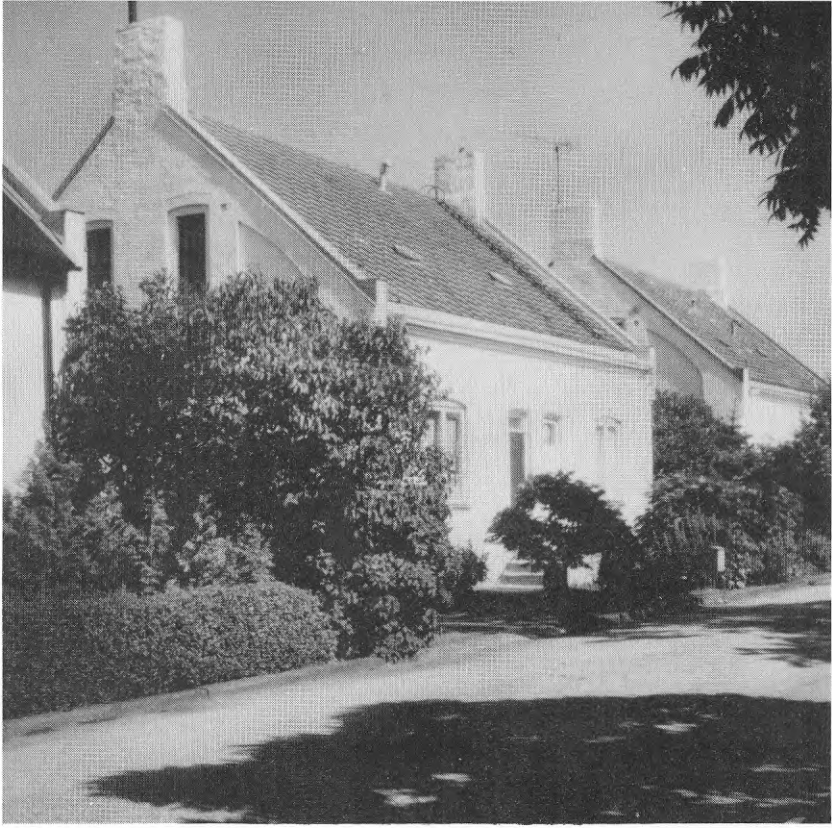
Utöver bostadsbyggandet inne i själva staden, växte under 1800-talets tre sista decennier en bebyggelse för den växande arbetarbefolkningen upp i stadens utkanter. En av de första filantropiska bostadsanläggningarna i Sverige tillkom i Ystad, på de östra utmarkerna, sedan lagman T L Sylwan 1873

donerat mark och pengar till en egnahemsstiftelse. Området fick namnet *Fridhem*, och bebyggdes med envåningshus för två eller fyra familjer. Trädgårdarna fick inte bebyggas stod det i donationsbestämmelserna, och "för att icke blifva kaserner" förhindrades också påbyggnaden uppåt. (6) Av denna bebyggelse finns idag ingenting kvar.

Däremot existerar, om än i mycket förändrad och ombyggd form, arbetar-bebyggelsen i *Östra Förstaden*, belägen mellan *Fridhem* och stadskärnan. Stadsplan upprättades redan 1865 (se kap III:3), men bebyggelsen växte fram i huvudsak mellan åren 1884-86. För detta område, ett av de äldsta i sitt slag i landet, har *Boisen* ritat ett flertal hus i enkel och traditionell utformning, passande för de räta trädplanterade gatorna i den nya stadsdelen. Byggnaderna är i ett plan med sadeltak, obrutet mot gatan, oftast fem fack långa med port i det mittersta. Ett sådant hus rymde två lägenheter med förstuga (eller som *Boisen* ibland litet elegantare skriver "tambour"), två rum, kök, spiskammare och garderob. Övervåningen är ibland utbyggd mot gården och rymmer då ett extra (uthyrnings-)rum eller också en liten enrumslägenhet. Genomgående port mot gården var egentligen inte nödvändig då den bakre trädgården vette mot en obebyggd "Ekonomigata", enligt den ursprungliga planen. Dessa intentioner för en bättre bostadsmiljö förfuskades emellertid ofta då det blev tillåtet att bygga även vid ekonomigatan. Husen fick då förses med port och den återstående gården blev minimal. Gatufasaderna utfördes i puts med sparsam dekor i form av fönsteromfattningar, kvaderimitation o dyl. Ett tämligen välberat exempel är *Kv Haak N 4*.

Naturligtvis ritade *Boisen* även här några rödtegelhus, som i *Kv Haak N 5*, en långa med horisontella dekorationsband i fasaden och formtegelgesims. Porten sitter vid ena sidan och tre glest sittande fönster antyder en speciell planlösning: tre enrumslägenheter med rum mot gatan och kök mot gården, de två bortersta med ingång från gården. I ett senare skede, kring 1890, ritade *Boisen* några mer personligt utformade hus, som *Kv Trädgårdh N 1* ett högt putsat hus med lustig takkupa (numera ombyggt med förvanskade dörrar och fönster), samt rödtegelhuset i *Kv Areskoug S 2* med formtegeldekor.

En annan typ av arbetarbostäder tillkom 1899-1900, denna gång för arbetarna vid Sockerbolaget. Först parhus kring Hagagatan (*Kv Haga Ö 12-15* och *Buskamöllan 8-10+16*), sedan villor kring Laffrensgränd (*Kv Skomakaren 1*,

Kv Tornväktaren 2.

2, 4 och *Tornväktaren 1-3*). Karaktär och formspråk är gemensamt för bägge områdena — fasta kompakta byggnadskroppar, sadeltak täckta av grå rombiska cementplattor och ljusa slätputsade fasader med dekorativa blinderingsfält. Några av husen har gavelställda skorstenar, ett motiv som Boisen eventuellt kan ha hämtat från England, som ju var ett föregångsland när det gällde arbetarbostäder.

Parhusen har mot gatan en spetsig fronton genom vilken den lägenhetsskiljande muren går. Den är prydd med smala blinderingsfält och längs gatufasadens övre del löper en dekorativ bågfris. Gavlarna har stora kvartscirkulära blinderingsfält, i mitten löper skorstensstocken från de gavelställda skorstenarna. Lägenheterna är för sin tid väl tilltagna: två rum och kök på nedre botten, ett rum på övre, förstugor, spiskammare, garderober, torkvind samt källare

under halva huset. Parhusens fasadmotiv har i *villorna* vänts mot trädgårds-sidorna och gatufasaden är i gengäld helt slät. Gavlarnas blinderingsfält har krympts något för att ge plats åt två smala fönster, ett på var sida om skorstensstocken.

Skomakaren/Tornväktaren är det mest oförändrade området av de två, husen har t o m fått behålla sin ursprungliga, ovanliga takbeklädning av cementplattor (men har inte undgått några grova tråkiga plåtinklädnader längs gavelmurarna som förintat de små ändtornen). Miljön är tilltalande med de knubbiga vitputsade husen inbäddade i grönskan. Också trädgårdarnas häckar och annan växtlighet är här bevarad, så viktigt för trivselen och enhetligheten. (7)

4 Skolor

1800-talet var ett stort skolbyggnadssekel. Främst genom donationer kom ett stort antal skolor till för "att taga vård om fattiga och värnlösa barn" under seklets första hälft. Men först efter folkskolestadgan 1842 skedde utbyggnaden mer organiserat. Enligt denna stadga var det varje församlings uppgift att inrätta en ändamålsenlig skollokal. 1865 utgavs av Överintendentämbetet en serie "Normalritningar för folkskolebyggnader" som blev normgivande. Det framhölls att byggnaderna skulle ges en passande "prydighet". De skulle ha "ett trefligt och inbjudande yttre", samtidigt skulle de av ekonomiska skäl göras funktionella. (8) Dessa mönsterritningar var främst avsedda för de enkla skolorna på landet. I städerna lades naturligtvis stor vikt även vid de estetiska sidorna av skolhusens utformning.

När kyrkorådet i Ystad skulle besluta om uppförande av nya folkskolebyggnader satt arkitekt Peter Boisen med i styrelsen, det enklaste var naturligtvis att han åtog sig ritningsuppdraget. För Södra Skolan finns inga dokument som binder Boisen till utförandet, men stilmässigt ligger skolan så nära Boisen att den bör tillräknas honom. För den snarlika Östra Skolan finns det däremot signerade ritningar i Byggnadsnämndens arkiv.

Södra Skolan (Kv Ingrid 14) byggdes 1873-74. 1873 skriver Ystad Allehanda om kanonsalut vid resningen av nya folkskolebyggnadens takstol. Bygg-

mästare var F Möller från Landskrona, samme man som två år senare var byggmästare till det av Boisen ritade Sorgenfri.

Skolbyggnaden har en rektangulär byggnadskropp av klassisk typ och vänder sig ner mot den öppna plats vid den gamla strandlinjen, där två sekel senare teatern kom att byggas. Fasadmaterialet är gult tegel randat genom att två tegelskift på jämna avstånd putsats över med grå puts — en billigare metod än att använda cementsten eller natursten. Fasadkompositionen är spegelsymmetrisk; en frontonkrönt mittrisalit och tre fönsteraxlar på var sida. I mittaxeln en nätt kalkstenstrappa omramad av en liten portbyggnad, en enklare variant av entrén till Rådhuset i Simrishamn; motivet är som tidigare nämnts ursprungligen norditalienskt liksom det randiga murverket och ofta använt av danska arkitekter redan vid seklets mitt. Den lilla pinjekotten som kröner portalen är dock en speciellt Boisensk detalj, just denna variant med de två små sidocirklarna med inskrivna blommor har sin direkta motsvarighet på Rådhuset i Simrishamn, en detalj som ytterligare styrker antagandet att Boisen ritat Södra Skolan.

Fasadernas dekoration består för övrigt i en starkt markerad bågfris längs tak och frontonkant, ytterligare ett medeltida drag hos denna byggnad vars stil snarast kan inordnas under benämningen Rundbogen. En enkel men värdig byggnad, som alltjämt hävdar sin plats, bredvid den iögonenfallande teaterbyggnaden.

Det randiga murverket, återkommer i en vanligare gul/röd variant i *Östra Skolan* (Kv Kemner 1) byggd 1884-85. Ursprungligen hade byggnaden endast en våning med fyra skolsalar spegelsymmetriskt fördelade. 1896 byggdes en andra våning i identiskt utförande på, kompositionen blev därmed densamma som Södra Skolan — rektangulär byggnadskropp med mittrisalit. Men takgesimsen består här av rött formtegel och den karaktäristiska portbyggnaden saknas. Fönstren ovanför porten är sammandragna till ett dubbelfönster under en stor tegelbåge, fältet däremellan har "flätad" tegelmönstring — också ett medeltida norditalienskt motiv, använt av bl a Herholdt i Grøns Pakhus i Köpenhamn. Liksom Södra Skolan uppfyllde Östra Skolan väl de krav på passande prydlighet som Överintendentämbetet föreskrev för folkskolebyggnader.

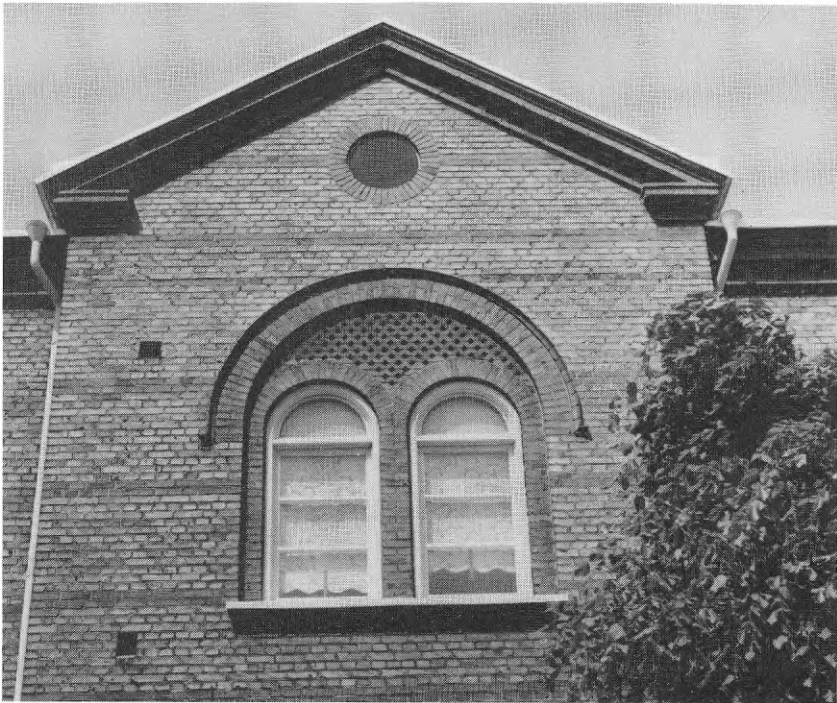

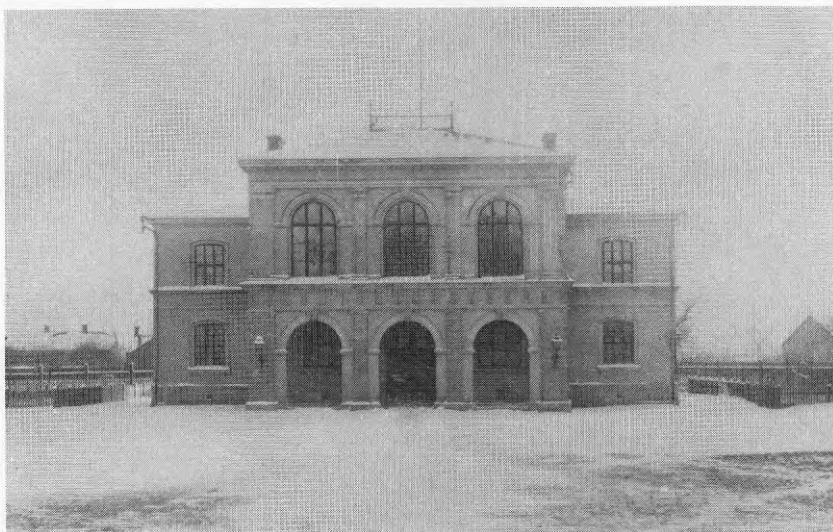
Södra skolan, nedan detalj av entréportalen.

Södra Skolan, nedan tegeldetalj.

Nya läroverket (Birgerskolan), trädgårdsfasaden (foto i Ystads konstmuseum).

Ett läroverk måste däremot få en annan utformning. Förutom mer differentierade lokaler, framför allt en stor aula där man varje morgon kunde samlas till morgonbön, krävdes av läroverken ett monumentalare uttryck. Det *Nya Läroverk* (Kv Birger Ö) som Boisen ritade 1889-90, beläget på södra delen av Nya Rådhusets tomt mot Tobaksgatan, fick också ett pampigt utseende i en fritt sammansatt historicism, som kunde benämnas "fransk barockklassicism" på de höga taken och den livliga fasadartikuleringen med rusticering, bågförmer och framspringande byggnadsdelar. Ingången är infattad i en hög valvbåge. På baksidan framträder aulans tre stora pilasteromgivna fönster. Ett högtidligt och imponerande intryck måste byggnaden ha gjort, mest den stora salen målade i pompejansk stil. Tyvärr har den numera genomgått en förödande ombyggnad och övertagits av folktandvården.

En annan skolbyggnad ritade Boisen 1904 i Kv Ziska 1 strax intill, *Läroverket för flickor*. Byggnaden hade en besläktad karaktär med ljus puts och brutna tak, men var högre och kompaktare. Någon direkt samordning fanns annars inte. Skolan vände sig mot Tingsgatan, och närmsta granne i söder var Boisens Tingshus i nästa kvarter. Det var också fasaden mot Tingsgatan som var mest artikulerad. Originella var skorstenarna, som försetts med akroterieliknande taggar, vilket gav en lustig silhuett mot himlen.

Läroverket för flickor (Maria Munthe-skolan), foto 1983.

Byggnaden revs i slutet av 1980-talet. Ett bättre öde vore den värd, denna stiliga skola som fått namn efter *Maria Munthe*, välkänd Ystadprofil och framgångsrik skolförestånderska. Maria Munthe har 1880 skildrat livet i en annan läroverksliknande byggnad i staden, som ligger granne med Teatern vid Sjömansgatan och stadskärnans södra gräns mot hamnområdet.

Det är *Stiftelsen Sorgenfri*, avsedd till bostäder för stadens "ärbara fattiga". Donator var stadens store man: lagman T L Sylwan. Boisen fick 1874, alltså under sina allra första år som stadsarkitekt, uppdraget att rita byggnaden, som försågs med rejält tilltagna lägenheter. Maria Munthe skriver bl a: "Tage Sylwan ... lät även uppföra Sorgenfri, en stor och präktig byggnad vid Sjöpromenaden med en härlig utsikt över havet rätt i söder och avsedd till bostäder för stadens pauvre honteux. Det sades emellertid att lagman Sylwan egentligen lät bygga Sorgenfri för att skaffa sin gamle vän, f d överstlöjtnanten vid Södra Skåningarna och f d postmästaren i Ystad, B Nilsson ett trevligt hem på gamla dagar. Och där bodde nu den gamle mannen med fru och dotter

Stiftelsen Sorgenfri.

i en våning bestående av fyra magnifika rum, en entré eller tambur eller vad man nu vill kalla det, som apterats till blomsterrum, vartill det med sitt åt söder vettande fönster förträffligt lämpade sig, och ett hejdundrande kök, som nog skulle rymt minst ett dussin av våra s k kokvrår samt ett stort skafferi, vilket dock senare hade en för ett skafferi stor olägenhet att ligga vägg i vägg med den kolossala spiseln."

En annan hyresgäst var Fru Julie Blanxius, änka och "gemenligen kallad Kaptenskan. Hon bodde i Sorgenfri och var således ej förmögen, men ändå, efter vad det sades, ganska tät. Ehuru tämligen till åren var hon mycket road av ungdom och umgicks mycket flitigt med de unga dragonofficerare som vistades i staden. Hon brukade ställa till små middagar för dem, och dessa middagar, som var mycket fina, avslutades ofta med en munter svängom, i vilket värdinnan trots de sjuttio åren gärna och med liv och lust deltog." (9)

Det gick alltså ofta glatt till i detta hus, helt i linje med dess namn — Sorgenfri.

Byggnaden är som de båda senare läroverken ljusputsad men har en för 1870-talet mera renodlad mager klassicistisk exteriör. Det var första, och sista gången Boisen ritade något sådant, och det märks att stilen inte ligger honom

riktigt väl i händerna. Huvudfasaden mot havet (där den fria utsikten numera skymms av hamnbyggnader) har ett med kolossalpilastrar kraftigt markerat mittparti, men sidopartierna flyter ut. Fasaden är ej heller välproportionerad; förhållandet fönsterbredd/mellanliggande murpelare är inte välvalt, fönstermarschen verkar "ospänstig". Övervåningen är något för tung för bottenvåningens kläna rusticering, segmentbågarna över mittpartiets fönster sitter trångt till o s v.

Men en monumental verkan i stadsbilden har onekligen lagman Sylwans storslagna donation, vars västra del vänder sig mot teatern.

5 Allmänna byggnader

Ystad Nya Teater (1892-94) vid Sjöpromenaden är Boisens arkitektoniska huvudarbete. Läget nere vid vattnet var också fantastiskt innan hamnområdets utbyggnad skymde utsikten, närmast en unik placering för en svensk landsortsteater.

Att bygga en vacker, stilmässigt välutformad och festlig teaterbyggnad var en angelägen fråga för städernas borgare och societet, det var genom bildandet av privata teateraktiebolag som de flesta av 1800-talets landsortsteatrar finansierades. Så också i Ystad, där gamla teaterns brand i mars 1891 förorsakade livlig aktivitet med upprop och penninginsamlingar. En av de drivande krafterna bakom det nya teateraktiebolaget, borgmästare Bernt Petersson, var Boisens svåger. Förmodligen är detta förklaringen till att det redan fanns färdiga ritningar när frågan om teaterns placering togs upp vid Stadsfullmäktiges sammanträde den 27 januari 1892. Dessa antogs också.

Det tidiga 1800-talets empireteatrar gavs oftast en sammhållen lådform med entrén markerad av tre rundbågiga portaler på byggnadens kortsida. Ett fint exempel är Växjö teater, invigd 1849. (10) Under seklets senare hälft, tilläts byggnadens yttre på ett annat sätt spegla teaterns inre; nu blev det uppskjutande scenhuset ett karaktäristiskt kännetecken. Grundmodellen var i detta hänseende K F Schinkels nyantika Schauspielhaus i Berlin (1818-21). Den yttre stildräkten anknöt efter seklets mitt mest till renässans och barock i linje med Gottfrid Sempers teorier och stora Dresdenoperor. Teaterns entréfasad

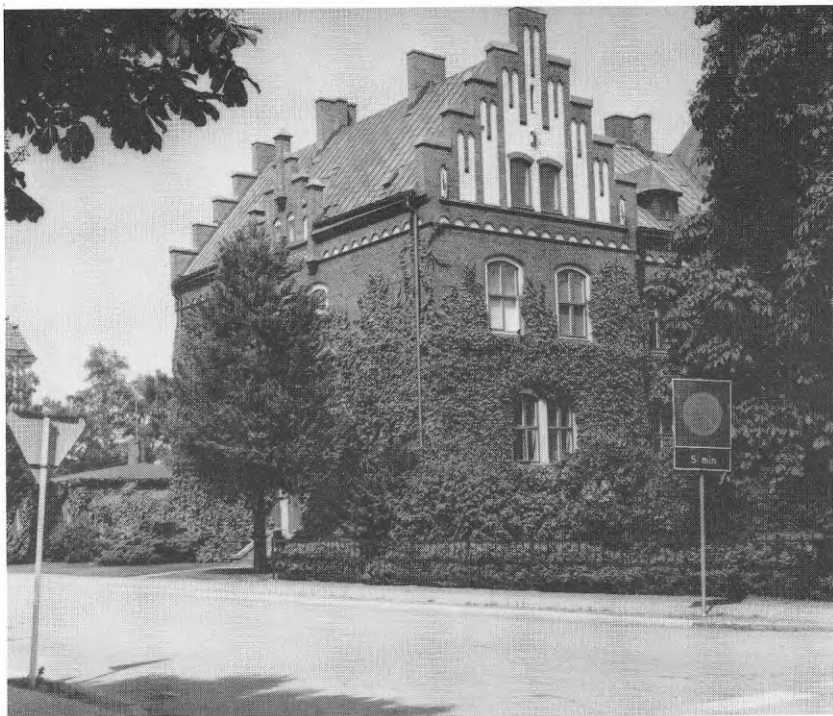

Ystad teater.

markerades nu ännu kraftigare: det tredelade entrémotivet förstärktes ofta med en överliggande balkong, och de tre fönstren till första radens foajé i fasadens övervåning utformades med dekorativa inramningar av pilastrar och kolonner. Exempel på denna teatertyp är teatrarna i Gävle (1878), Nyköping (1884) och Sundsvall (1894). (11) Peter Boisens Teater i Ystad visar också sådana drag, men här finns dessutom mycket tydligare spår av Schinkel och Semper.

Schinkelsk är byggnadens linjeskära och kontur, de kraftigt markerade hörnen och den markant uppskjutande delen över teatervinden, vars fronton samspelar med entrépartiets krönande fronton. Vidare den för Schinkel karaktäristiska upplösningen av muren, här tydligast märkbar i överbyggnadens pilasterindelning. Drag från Sempers nyrenässans är främst de rundbågiga fönstren i entrépartiet och sidofasaderna.

Festligt ljus och elegant ligger Teatern på sin strandtomt, med fasader av vit puts och ljusrött tegel. En prydnad för Ystad och en värdig representant för nordeuropeisk teaterbyggnadstradition. Visst är några detaljer litet provinsiell-

Tingshuset.

la och ofullständigt genomförda: scenhuset saknar de betonade hörnmarkeringar som annars är markanta för byggnaden, tandfrisen som löper runt huvudbyggnadens takgesims är litet för klen. Men det är ändå blott detaljer, i sin helhet är det en skickligt komponerad festbyggnad, tydlig i sitt uttryck och monumental i sin omgivning; de låga småstadslängorna längs Skansgatan! Planlösningen är den traditionella: en vestibul med biljettkontor i mitten flankerad av två trapphus som leder upp till parketten och övre raderna. Själva teaterrummet, en stillsamt träknarrande och intim salong, har ännu kvar sin originalmålning: en sirlig och girlangrik dekor fylld av blom-, blad- och fruktmotiv.

Nästa framträdande monumentalbyggnad var *Tingshuset*, byggt 1902. Liksom Sorgenfri och Teatern ligger den i stadskärnans södra begränsninglinje men längre österut (Kv Ystad 1), vänd mot havet och utan egentligt samband med stadskärnan, här gick emellertid en viktig genomfartsväg förbi.

Ett tingshus borde ha ett allvarligare uttryck än en teater. Här valdes en

Saluhallen.

tyngre medeltida tegelstil, med borgliknande rundbågsfriser och trappstegsgavlar på sidoraisaliterna. Det framdragna mittpartiet har gotiskt spetsiga fönster och några fialliknande torn. På baksidan springer tingssalen ut i en absidliknande form. Massiva murar avgränsar gården. Liksom i de tidigare råd- och tingshusen i Simrishamn och Hammenhög är anknytningen till medeltida rådhus tydlig.

Saluhallen (Kv Qvist 8) byggd 1907, kunde Boisen med tanke på dess innehåll ge ett mer sakligt utseende, även om placeringen mitt inne i stadskärnan i närheten av Mariakyrkan och gamla Rådhuset krävde en viss omsorg när det gällde komposition och dekor. Byggnaden är uppförd i gult, slätt maskintegel med horisontella band i mörkare tegel, och har ett utsirat plåttak med kupor och småspiror. Huvudentréerna mot Mattorget respektive kyrkan har risalitliknande portar inramade av pilastrar och segmentformade överstycken i grå sandsten. Boisen har förankrat Saluhallen stadigt i sluttningen ner mot strandbrinken med en grov sockel av natursten och fogat in det kvarters-

stora blocket så diskret att det alls inte konkurrerar med kyrkan om uppmärksamheten. Vanligare var ju att man placerade saluhallarna fritt och dominerande, som de ungefär samtidiga hallarna i Lund och Malmö. (12) Trots att saluhallsverksamheten sedan länge upphört, har Ystads saluhall ännu lyckats undgå förgängelse.

6 Villor

Den bostadsbebyggelse Peter Boisen lämnat efter sig består övervägande av flervåningshus, men några villor ritade han också, förutom Sandskogen — en sommarbebyggelse som ska skildras för sig.

I de nordöstra utkanterna ligger tre tegelvillor. Den äldsta från 1886, *Kv Montören 7* vid Surbrunnsvägen, är en variant av holländsk renässans med vita putsband och fönsteromramningar mot röd tegelmur. Byggnaden domineras av ett massivt åttakantigt hörntorn som utgör ett blickfång i Bruksgatans perspektiv.

Grannhuset vid Surbrunnsgatan (*Kv Montören 4*) (1897) har tydlig likhet med de i inledningskapitlet nämnda villorna i Rosenvænget i Köpenhamn. Särskilt det flacka taket med stort uthäng och halvvalm har starkt tycke av de danska förebilderna, liksom murningsättet med mörka band och sågtandsfriser. En liten utsirad förstukvist i trä har på senare tid tagits bort.

Disponentvillan för Sockerbolaget (*Kv Gravören 1*) från 1898 har en mera sammansatt byggnadskropp med frontoner i båda längdfasaderna, flackt uthängstak, halvvalmat åt alla fyra hållen, och med dekorativt utformade takfotstassar; en takform av närmast alpin typ med pittoresk effekt. Fasadens vita band består här av äkta kritsten, ett statusuttryck värdigt en disponentvilla.

Den originellaste villan av Boisen ligger mitt inne i staden vid Lilla Norregatan (*Kv Ottoliana 42*). Det är *Villa Frida* (nuv Hantverkshemmet) från 1891. Byggnadskroppen är mycket fri och oregelbunden i linje med det romantiska italienska villaidealet. Mot norr korsformigt sammansatta byggnadsdelar, mot söder en hög rektangulär tornbyggnad. Alla sidor är olika, gatufasaden speciellt betonad med en fronton i gaveln, båginramade fönster och dekorativa ankarjärn. (13)

Villa Frida (Kv Ottiliana 42).

Sandskogsvillorna

Om Villa Frida representerar en tung och praktfullt ståndsmässighet, så finns kontrasten i Sandskogen öster om staden, där Peter Boisens sommarvillor utstrålar en lätt och lustfylld lekfullhet, som det bör vara med tillfälliga sommarbostäder vid strandens dyner och havets brus, en tillflykt undan stadslivets tvång och plikter. Dessa sommarbyggnader utgör verkliga små pärlor i Boisens produktion, där de ligger utspridda i Sandskogens talldungar och buskage, som numera vuxit sig så täta att husen ibland är svåra att hitta. Alla husen här ute är byggda i trä — de var ju avsedda endast till sommarbruk, det var t o m tveksamt i början om de skulle få förses med eldstäder. (14)

Denna träbyggnadsstil med en myckenhet av snickarglädje är ju mer svensk än dansk, men de ursprungliga förebilderna kom från Alperna, varför den ofta kallas "Schweizer-stil". I "Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik" publicerade den finskfödde arkitekten C T Chiewitz redan på 1850-talet

Kv Smörsoppen 19, den absidformade verandan.

exempel på trävillor i schweizerstil. (15) Den expanderande sågverks- och snickeriindustrin var naturligtvis en bidragande orsak till utbredningen. Hyvlade profiler, färdiga dörr- och fönstersnickerier fanns att tillgå efter katalog, medan de dekorativa lövsågsarbetena tillverkades på beställning. Mönsterböcker fanns för dessa dekorationer, exempelvis i Ch E Löfvenskiölds "Lantmannabyggnader". (16) Även A W Edelsvärd gav i "Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörvetenskap" åren 1861-62 många exempel på tekniska och dekorativa detaljer till träbyggnader, som förklarades "tillhöra schweizerstilen" och var avsedda att direkt kopieras. (17)

Nu tycks inte Boisen ha kopierat några mönsterböcker, utan har troligen funnit ett nöje i att finna på egna varianter. Genomgående för Boisens trävillor i Sandskogen är den lätta och luftiga, sorglösa karaktären. Detta är tydligast

Smörsoppen 19, detalj från verandan.

i de allra minsta byggnaderna, som i den villa han ritade 1887 i *Kv Flugsvapen 5*. En liten vinkelbyggnad med veranda i den inre vinkeln och i yttre hörnet ett åttkantigt torn med "pittoreskt" tornrum, däröver ytterligare en utsiktsterass under ett paraplyliknande skärmtak. (Ett liknande torn med utkiksplats under skärmtak, och lika käckt svajande fana finns hos Chiewitz villa från 1850). Fasadmateriel var stående och liggande panel med ett utanpåliggande mönster av korsade brädor och sirliga lövsågssnickerier. Villan har senare byggts om, verandan byggts in, och hela huset klätts med eternitplattor, vilket förtagit en hel del av den ursprungliga charmen.

Aningen större är *Smörsoppen 19* från 1894. Byggnadskroppen är fritt och originellt komponerad med en avlång tvåvåningsdel, framför denna en oregelbunden utbyggnad i ett plan, bl a en absidformad veranda med fönster runtom

Kv Smörsoppen 2, numera värdshus.

— ett genomlyst lätt och luftigt sommarrum som från alla håll släpper in den omgivande grönskan. Träpilastrar bär upp de rundade fönstrens bågar och entrén är omgiven av en liten portik med spaljeväggar samt rundvalv på balusterdockor över öppningen. Resten är stramare hållet med bred stående och liggande panel i inramade fält. Övervåningens tak vilar på en krans av konsoler. Något förändrad har byggnaden blivit genom en förlängning, men den har gjorts på ett varsamt sätt och i den ursprungliga stilen.

Mer traditionell är den stora villan i *Kv Smörsoppen 2* som Boisen 1899 ritade för konsul Otto Ljungström. En blandning av Schweizerstil och romantiskt fornnordiska drag såsom snidade drakhuvuden över gavelspetsarna och ett mönster antydande knuttimring i hörnen. Dessutom finns den för Boisen typiska lilla "fransfrisen", här utförd i trä. Byggnaden är nu värdshus men har

kvar sitt ursprungliga verkligt pampiga utseende. Ytterligare en av de större villorna ligger ända nere vid Strandpromenaden, *Kv Smörsoppen 18*, med pittoresk komposition: halvvalmade tak, inbyggd terrass, burspråk och fasad i korsvirkesimiterande mönster. Byggnaden är numera tilläggsisolerad, med "utflyttade" fasader.

I en av Boisens senare sandskogsvillor, *Nyckelpigan 36* från 1906, märks en uppstramning i dekorhänseende, blott entrén har fått ett utsirat överstycke, men byggnadskroppen är ännu mycket fritt komponerad med lägre och högre delar, utskjutande burspråk m m.

I Sandskogssammanhang måste naturligtvis även Saltsjöbadens hotell omnämnas, det idylliska hotell och restaurangetablissiment som Boisen ritade och vars invigning den 30 maj 1897 berörs i ett föregående avsnitt (kap III:2). Exteriören liknade något Smörsoppen 2: ljusa väggfält med mörka dekorlister och inramningar, men lövsågsutsmyckningen i hotellet var betydlig sparsammare. Byggnaden låg ända nere på sandstranden, Boisen prisade läget som "förträffligt", och när byggnaden brann ner till grunden den 28 april 1913 var det en uppskakande händelse som ingående skildrades i Ystad Allehanda:

"Stor eldsvåda å Saltsjöbaden.

I går afton vid 9-tiden tillkännagåvo klämtningar från S:ta Maria kyrktorn, att elden kommit lös, och det blev snart bekant att det var å Saltsjöbaden som eldsvådan brutit ut. Stadsborna skyndade med största hastighet ut till brandstället. Frivilliga brandkåren och ångsprutorna ryckte raskt ut, men isynnerhet den ena av ångsprutorna hade man svårt att få i verksamhet. Tack vare restaurangens nära läge intill sjön var tillgången på vatten fullt tillräcklig, men det var svårt att få slangarna ut på behövt djupt vatten, varför sand inkom i rören och försvårade vattenpumpningen.

Räddningsarbetet måste helt och hållet koncentreras så, att framför allt skogen skyddades. Att söka rädda restaurangen var meningslöst, ty elden hade där fått alltför stor fart. Inom en och en halv timme låg hela trevåningsbyggnaden i aska."

Tullhuset nere vid hamnen.

7 Övrigt

Till sist några mer udda verk av Boisen, som inte kan inordnas i föregående grupper, men som ändå är värda att omnämnas.

Nere i själva hamnområdet, i närheten av den på 1860-talet byggda järnvägsstationen, fick Boisen 1889 rita ett präktigt Tullhus (Kv Emil), en viktig manifestation av stadens position som handels- och sjöfartsstad. Tullkammaren blev en trelängad borgliknande byggnad i varmrött tegel. Huvudfasaden har en framskjutande mittrisalit täckt av höga takformer, de rundbågiga fönstren i mellan- och övervåningen är rytmiskt grupperade, mellanvåningens fönster parställda och med samma flätade tegelmönster som i Grøns Pakhus i Köpenhamn. En mångfald formtegel är använda för friser, gesimser och

annan dekorativ utformning, takets krenelering ger en respektingivande karaktär åt byggnaden — här kunde tullkammaren härskas med vederbörlig pondus.

Ombyggnaden av *Gärnsås slott* 1873 har tillskrivits Meldahl. (18) I en samtida beskrivning av ombyggnaden i *Illustrerede Tidende* heter det emellertid: "Endelig forestod der endnu der at omdanne Hovedbygningen, som hvad det Ydre angik, lod en hel Del tilbage at ønske, og dette Arbeide er nu fuldført efter Tegninger af Architect P Boisen." Detta, tillsammans med det faktum att Meldahl gärna ville ta äran för det andra utfört för honom (se kap II:5), gör det fullt rimligt att tillskriva Boisen en viktig del av ombyggnaden (Nb — varken Meldahl själv eller hans dotter Helga Stemann nämner i sina uppteckningar av Meldahl-arbeten något om Gärnsås).

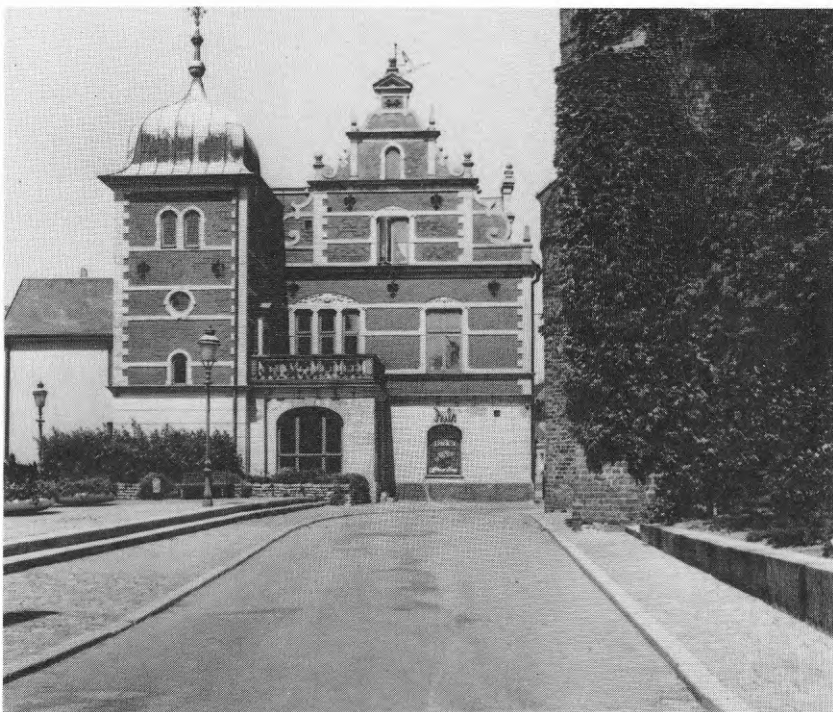
Om ombyggnaden heter det vidare i artikeln i *Illustrerede Tidende*: "Da imidlertid det Indre saa vidt muligt skulde bibeholdes og der ikke ønskedes nedlagt for store Capitaler i Byggforetagendet, har det været nødvendigt at holde sig til simple Former, saameget mere som de gamle Mure, hvilke ere af Graasten, vanskeliggjorde arkitektoniske Udsmykninger. Man har derfor saavidt muligt ved Grupperingen søgt at frembringe et tiltalende og værdigt Ydre." (19)

Den nya grupperingen bestod i att den gamla gråstensbyggnaden fick ett kraftigare markerat ingångstorn med hög spira, samt att två "pittoreska" åttkantiga torn tillfogades på byggnadens trädgårdssida. Enda dekoren på de putsade fasaderna var en rundbågsfris, som ytterligare underströk den medeltida borgkaraktären. Resultatet blev en ståndsmissig och respektingivande bostad för ägaren, Kammarherre Henrik Enoch Alexander Rosencrantz.

Ombyggnaden av ett "Stadspalats" inne i Ystad, (*Kv Disa 1*), vars utseende likaledes skulle ge ägaren vederbörlig status, utförde Boisen i dansk/holländsk renässansstil, med viss anknytning till Rosenborgs slott i Köpenhamn. Byggnaden i Ystad, som ligger granne med Mariakyrkan, kallas följdriktigt "Lilla Rosenborg". Ombyggnaden gjordes 1891.

För ett bankpalats däremot, var det naturligt att hämta uttrycket från ungre-nässansens Florens. Boisen gav vid sin ombyggnad för Skånes Enskilda Bank vid Hamngatan (*Kv Frigga 4*) år 1900 byggnaden en vitputsad och ytterst elegant fasad i renässans: rusticerad bottenvåning, sirliga parställda fönster i

"Lilla Rosenborg", Kv Disa 1.

övervåningen under venetianska bågar, och slutligen en kraftig dekorativ takgesims.

För kyrkliga ändamål ansågs ju enligt det stilteoretiska tänkandet gotisk stil vara en passande utformning. För de, efter brytningen med högkyrkan 1878, nybildade Missionsförsamlingarna gällde det däremot att välja en stil som ej anknöt till högkyrkans vid denna tid favoriserade nygotik. (20) Den *Missionsskyrka* Boisen ritade 1895 (*Kv Johan 29*) fick sitt uttryck i Rundbogen-stil. Intressant är att jämföra Boisens kyrka med den i kap II:1 beskrivna kyrkan i Bredgade av Hetsch. Mycket av kompositionen i Hetsch' kyrka: den kompakta frontonkrönta gatufasaden, de begränsande sidotornen, den lilla portikbyggnaden och de rundbågiga fönstren går igen hos Boisen. Denne låter dock därutöver frontonen genombrytas av ytterligare ett uppstickande gavelparti med två sidotorn. Också materialvalet avviker: Boisens kyrka är murad i varmrött tegel, samma tegel som han använde i det 20 år senare uppförda huset på granntomten, det tidigare omtalade Johan 15.

Slutligen ett annorlunda utslag av Boisens verksamhet; den lilla *trädgårdsanläggning* han på 1880-talet ordnade vid *Övedskloster*. I Sveriges slott och herresäten skildras den sålunda:

"En dörr från kabinettet leder ut till terrassen vid slottets östgavel. Mot trädgården begränsas den av balustrader och stödes på nordsidan av en hög nischförsedd mur i klassisk stil. Blomsterfyllda urnor i nischerna, en bred rabatt framför muren, denna dag med ljuvliga lövkojor, och i terrassens mitt en rund, rosenomgiven damm med en vattenstråle som bidrar till terrassens skönhet jämte den härliga utsikten över trädgården. Anläggningen utfördes på 1880-talet efter ritningar av arkitekten Boisen. Från terrassen leder i mjuk svängning en trappa inbäddad i buskager." (21)

Ett beställningsarbete, inte så personligt kanske, men ändå med känsla för den konstnärliga verkningen, det stilmässigt passande och det säkra ordnandet av ett rumsmässigt sammanhang.

V FRÅN KORSVIRKE TILL STENSTAD

1 Betydelse och påverkan

Peter Boisens intentioner som stadsarkitekt var uppenbarligen att omskapa den småskaliga korsvirkesstaden till en med dåtidens begrepp modern stenstad utan egentliga provinsiella särdrag. Detta framgår både av hans egna hus och andras i samma anda som han godkände för uppförande, men hans insats är knappast originell och nyskapande annat än ur lokalt perspektiv. Han tillhörde den första generationen stadsarkitekter i landet som växte fram efter kommunalreformen 1862. Något stadsplanearbete av betydelse sattes aldrig i hans händer — den sidan sköttes av ingenjörer eller lantmätare. Att vara den nya byggnadsnämndens expert i arkitektoniska frågor, d v s att själv rita för stadens behov och att kontrollera andras ritningar blev huvuduppgiften. Förmodligen löste han den på det sätt som man förväntade, men de samtida omdömena om hans yrkesutövning lyser med sin frånvaro — i alla händelser visste man vem man anställde för med rådhuset i Simrishamn hade han tydligt markerat sin profil.

Hans mest framträdande arbeten i Ystad av motsvarande slag (teatern, tingshuset, skolorna) förvandlade staden högst påtagligt. Men väl så viktiga för helheten var de mer ordinära byggnaderna. I centrum byggde han 2-3 vånings solitt grundmurade tegelhus, mer monumentalt utformade längs huvudgatorna, alltså med utpräglad känsla för lägets och uppgiftens dignitet, så som han lärt sig under akademitiden i Köpenhamn. Kring denna stadsmässigt representativa kärna fick han sedan arbeta med olika typer av "förstäder", där bebyggelsens uttryck också kom att växla med läget, den sociala karaktären o s v. I den rätvinkligt uppbyggda Östra Förstaden med dess enkla, välproportionerade arbetarbebyggelse anslog han sålunda en annan ton än i villorna i kvarteret Montören, då i lantliga omgivningar, vilka kan betraktas som början till en mer välhavande villaförstad av samma typ som Rosenvænget i Köpenhamn. Stenstaden förutsatte så att säga sin lantliga kontrast i form av villakvarter eller hela förstäder. Peter Boisen påverkade naturligtvis de lokala byggmästarna,

vilket tydligt märks i 1890-talets/sekelskiftets bostadshus i tegel. Till dessa byggmästare hör främst *H Nilsson*, som redan på 1880-talet gjorde ritningar till hus i Östra Förstaden tydligt influerade av Boisen. Senare byggde han även större bostadshus i rött maskintegel, och 1911, efter Boisens död, det stora tegelpalatset vid Stortorget (Kv Karna 3) som är helt i Boisens anda.

Arkitektkollegorna i grannstäderna tycks däremot vid 1900-talets början ha betraktat Boisen som något föråldrad, åtminstone om man söker jämförelser i Malmö. Här verkade bl a arkitektparet *Ewe & Melin*, som började få uppdrag i Ystad under Boisens sista år. Ett av deras första hus, det stora bostadshuset i Kv Christina 10 vid Klostergatan byggdes 1908 i en för Ystad nymodig jugendstil. Senare hus av Ewe & Melin har en mer nationalrealistisk prägel, vilket ju låg i tiden, exempelvis Kv Magnus 1+4 (1913) vid Stora Östergatan och hörnhuset vid Hamngatan (Kv Thor 14, byggt 1910-11) med renässansmotiv. Trots de nya stilidealerna anslöt dock Ewe & Melins byggnader i Ystad till Boisens stenstadslinje. Detsamma kan sägas om det av Malmöarkitekterna *Lindvall & Boklund* ritade stora "palatset" vid Stortorget (Kv Christina 6) från 1898-99.

Efter Boisen kom emellertid en dramatisk omsvängning till helt andra ideal även när det gällde stadsbildens grundkaraktär. Det var den nyväckta känslan för de nationella och regionala särdragen som plötsligt ledde till krav på restaurering och bevarande av sådant som tidigare saklöst rivits eller lämnats att förfalla, i Ystads fall medeltidsstaden med dess korsvirke och handslagna tegel. Påverkan utifrån var också uppenbar. Tendensen var klar redan 1905 med frågan om restaureringen av det gamla Gråbrödraklostret, ett projekt som leddes av stockholmsarkitekten Agi Lindegren. (1) Byggnaden hade tjänstgjort som hospital till 1778, senare kronobränneri och sädesmagasin, men befann sig nu i ett bedrövligt skick. Ett rivningsbeslut var redan ett faktum, då några privatpersoner i staden tog tag i saken, och 1902 fick arkitekt Lindegren i uppdrag att upprätta förslag, fortfarande på privat initiativ. Som underlag fanns danska uppmättningsritningar från 1800-talets slut utförda av professor H Koch.

Det nyvaknade intresset för medeltidsstaden befestes med bildandet av Ystads Fornminnesförening år 1907 (2), vidare genom ett nummer av "Gamla svenska städer", där Axel Nilsson presenterade flera av de gamla Ystadgårdar-

na. (3)

Omsvängningen manifesterade sig också i en våldsamt reaktion på ett nytt stadsplaneförslag, som upprättades av stadsingenjören i Ystad I Mattsson och antogs av stadsfullmäktige i september 1907. Planen innebar att ett rätvinkligt gatumönster lades över en stor del av de gamla medeltidsgränderna. Strax kom en skarp protest från Svenska Teknologföreningen författad av Erik Lallerstedt och Ivar Tengbom. I skrivelsen till Kungl Maj:t, som även publicerades i Arkitektur och Dekorativ Konst (4), heter det bl a: "En del af det regleringsförslag för Ystad, hvarå fastställelse nu sökes, berör äfven själfva den gamla staden och genomförandet af denna del af förslaget skulle dömma till undergång flera arkitektoniskt och kulturellt intressanta partier af det äldsta Ystad." Man tar upp exempel på värdefull bebyggelse som skulle förstöras och skriver vidare, "Härtill bör läggas att dessa partier äro af intresse icke allenast i och för sig såsom en af de bästa och kraftigaste exponenterna för den i stora delar av vårt land fordom brukliga korsvirkesbyggnadskonsten, utan de vinna betydligt i intresse genom de i närheten belägna kyrkorna S:ta Maria och S:t Peter med det högst märkliga Gråbrödraklostret."

Teknologföreningens protester till trots fastställdes planen av Kungl Maj:t i augusti 1909, men hela landets uppmärksamhet hade nu riktats mot Ystad, och stadsplanen kom aldrig att fullföljas. Intressant att notera är att det åter var stockholmsarkitekter som i första hand ivrade för bevarandet av Ystad, medan de skånska arkitekterna ännu inte var lika engagerade i dessa frågor.

Det blev "korsvirkeslinjen" som under 1900-talet tog överhanden, och Peter Boisens byggnader kom att te sig alltmer främmande, ja som rent störande inslag i det pittoreska Ystad. Först på 1980-talet har man åter börjat betrakta dem med en viss förståelse och rentutav uppskattning, vilket bl a resulterat i medveten restaurering och upprustning av flera av hans byggnader. Inte bara praktbyggnader som teatern utan också mer ordinär bostadsbebyggelse, där såväl Boisens tegelhus som liknande från samma tid omvandlats till moderna bostäder samtidigt som ursprungskaraktären i görligaste mån bevarats.

2 Stilistisk utveckling

Boisens Ystadsepok omfattade fyra decennier. Under denna långa tid förändrades hans egen arkitekturuppfattning inte på något drastiskt sätt. Men man kan ändå tala om en viss stilistisk utveckling, vilken sammanfattningsvis ser ut som följer:

Hans utgångspunkter vid tillträdet av stadsarkitektjänsten var främst akademistudierna under Hetsch i Köpenhamn och praktiska studier under Meldahl. Hos Hetsch hade han på 50-talet lärt in olika historiska stilar, men också fått sig inpräntat att de ej måtte blandas eller användas helt fritt. Byggnadstyper av medeltida härstamning, exempelvis skolor och rådhus, borde kläs i medeltida stilar, renässanstyper som teatrar i nyrenässans etc. Och så gjorde Boisen rätt konsekvent hela sitt yrkesliv, vilket bl a skolorna och stadsteatern i Ystad visar.

Hos Meldahl kring 1860 tycks han framför allt ha fördjupat sig i den slags medeltidsinspirerade tegelarkitektur som har sina rötter hos G Bindsbøll och J D Herholdt; det första egna verket, Simrishamns rådhus, liksom tingshuset i Hammenhög, folkskolorna och det stora hamnmagasinet i Ystad är huvudexempel på detta. En besläktad tegelarkitektur utvecklade han i sina bostads- och affärsbyggnader, men här är det snarare Christian IV-tidens dansk/holländska renässansstil än medeltiden som bildar grundmönster. I andra sammanhang åter valdes alldeles speciella stilhistoriska utgångspunkter, exempelvis schweizerstilen i Sandskogens sommarvillor.

När han använde historiska nystilar för skilda uppgifter förlängde han en av 1800-talets viktigaste principer in i 1900-talet. Det var ingalunda originellt, men bidrog till att ge staden en viss differentiering och tydlighet. Hans register var också betydande; ingen av de utnyttjade stilarna förefaller ha varit honom främmande, men mest hemma förblev han nog i sin ungdoms medeltids- och Christian IV-inspirerade tegelstil. Det är den som är hans främsta kännemärke, och trots att huvudarbetet i Ystad, teatern, är klassicistisk, tycks den stilarten inte alltid legat honom så väl i händerna, vilket bl a den egendomligt detaljproportionerade Stiftelsen Sorgenfri, belägen i teaterns grannskap, antyder.

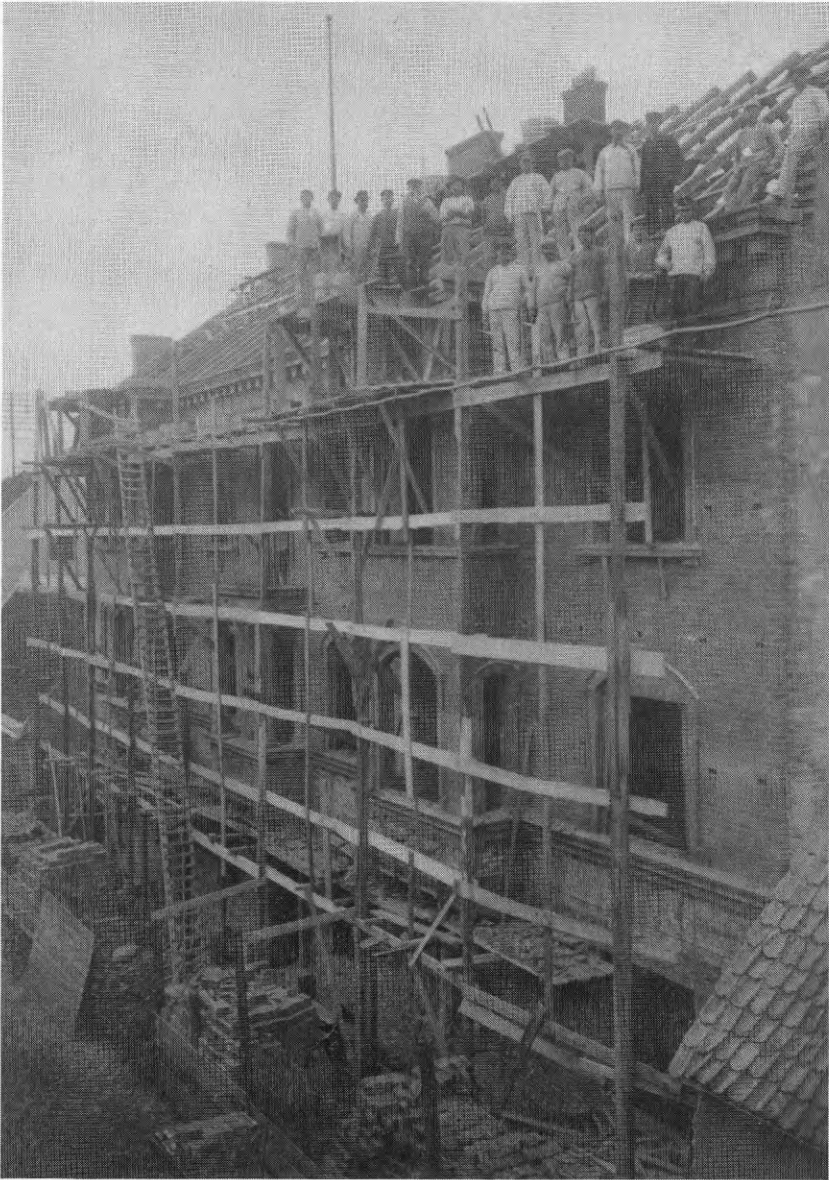
Rent allmänt kan man också säga att Peter Boisen "följde med" sin tid på det

Kvarteret Ubbe 6, detalj av fasad.

sättet att hans arkitektur, som på 60- och 70-talen var ganska stram, under 80- och framför allt 90-talet blev mera fri. Dels kunde han nu blanda olika stildrag i en och samma byggnad, på det för 1800-talets sista decennier typiskt eklektiska viset; exempel är Birgerskolan från 1890 i fri klassicistisk stil, senare affärshuset Kv Ubbe 6 med lekfulla riddarborgsdrag, och bostadshuset Kv Maria 4 vars fasad mot Trädgårdsgatan uppvisar en rad klassicistiska formelement sammanställda på ett mycket fritt sätt, dels artikulerade han friare med hjälp av ett större uppbåd formdetaljer, asymmetri o s v, exempel är bostadshuset Kv Johan 15 med dess oregelbundet rytmska fasad.

Men Peter Boisen släppte aldrig den historiska stilhistoricism han en gång uppfostrats i. Jugendarkitekt eller nationalrealist blev han aldrig, och förmodligen stod han ganska främmande för både de nya stadsplaneidealerna och arki-

Kv Maria 4, ett gediget tegelbygge under uppförande 1906. (Ystads konstmuseum)

tekturströmningarna vid sekelskiftet. Han gick i graven med en epok som ringaktades för att den var motsatsen till det moderna som sedan kom. Nästan ett helt sekel måste gå, innan man åter började värdesätta det som är Boisens bidrag till Ystads stadsbyggnadshistoria.

VI Strömkantringen vid sekelskiftet

Boisen hörde till en generation, som vid sekelskiftet förlorade sin ledarposition både i Danmark och Sverige. I Skåne fanns emellertid en liten stam av jämförelsevis konservativa arkitekter, som i det längsta försökte behålla initiativet. Aktivast av dessa var *Harald Boklund* (1868-1924)— en malmöarkitekt som utbildats i Berlin, och som skickligt praktiserade den stileklekticism han där lärt sig. Tillsammans med kompanjonen August Lindvall ritade han bl a Apoteket Lejonet vid Stortorget i Malmö (1895), som i sin blandning av tysk medeltid, renässans och barock är typisk för Boklunds arkitektursyn vid sekelskiftet.

En liknande men mer franskorienterad hållning intog *Johan Smedberg* (1851-1913), som hade utbildats hos Charles Garnier i Paris och senare fick en central ställning i Malmö, dels som ledare för Tekniska Yrkesskolan, där P L Håkanson en tid var elev, dels genom en rad stora byggnader i staden. Liksom Boklund kom han först i slutet av sin bana att hjälpligt anpassa sig till de nya kraven på "äkta" material och nationell regional karaktär (1), som väckts redan på 90-talet och som blommade ut för fullt under 1900-talets första år. Muséet i Malmö (nuvarande stadsbiblioteket) av Smedberg (1900) och Hamnförvaltningens tornförsedda kontorsbyggnad av Boklund (1910) visar ungefär arten av deras halvhjärtade omvändelse till nationalrealismen. (2)

Som Bengt O H Johansson visat (3), ignorerades de skånska arkitekterna nästan fullständigt av Svenska Teknologföreningens organ Arkitektur och dekorativ konst, en bidragande orsak till att Boklund 1908 började utge en sydsvensk facktidsskrift, *Byggnadstidningen*, som han i egenskap av enväldig redaktör fyllde med sydsvensk, västsvensk och även mellansvensk byggnadskonst efter eget val.

De äldre skånearkitekterna var även missnöjda med att arkitekter från huvudstaden ofta fick betydande uppdrag i Sydsverige. Det hade börjat med Scholander och Zettervall, och fortsatte bl a med Gustaf Möller och I G Clason.(4) Detta var en av anledningarna till att de 1907 bildade Södra Sveriges Byggnadstekniska Samfund, SSBS, som redan efter tre år hade ett

Apoteket Lejonet, Malmö. Lundvall&Bokelund 1895.

hundratals medlemmar, arkitekter och ingenjörer, de flesta från Skåne. Något senare, 1918, bildades Arkitektföreningen för Södra Sverige, ASS, speciellt för arkitekterna i Sydsverige.(5)

Boklund hävdade i sin offensiv mot Stockholmsdominansen dels att det fanns fullt kompetenta lokala krafter — han nämnde namn som Alfred Hellerström, Alfred Arwidius, Salomon Sörensen, August Ewe & Carl Melin m fl (6) — dels att "den nya riktningen inom den svenska byggnadskonsten" ... "är något väl mycket mellansvensk för att utan vidare kunna framföras öfverallt på det långsträckt område mellan Ystad och Haparanda."(7) Udden riktades främst mot I G Clason, men avsåg säkert också hans elever, de egentliga nationalrealisterna med Grut, Östberg, Westman, Wahlman och Lallerstedt i spetsen. De var utan tvekan allt för moderna för att passa Boklund och genomsnittet i SSBS. De sydsvenska arkitekterna kan, som Olle Svedberg visat i sin artikel Skånsk Stadsarkitektur 1900-1930 (8), inte räknas till det estetiska avantgardet.

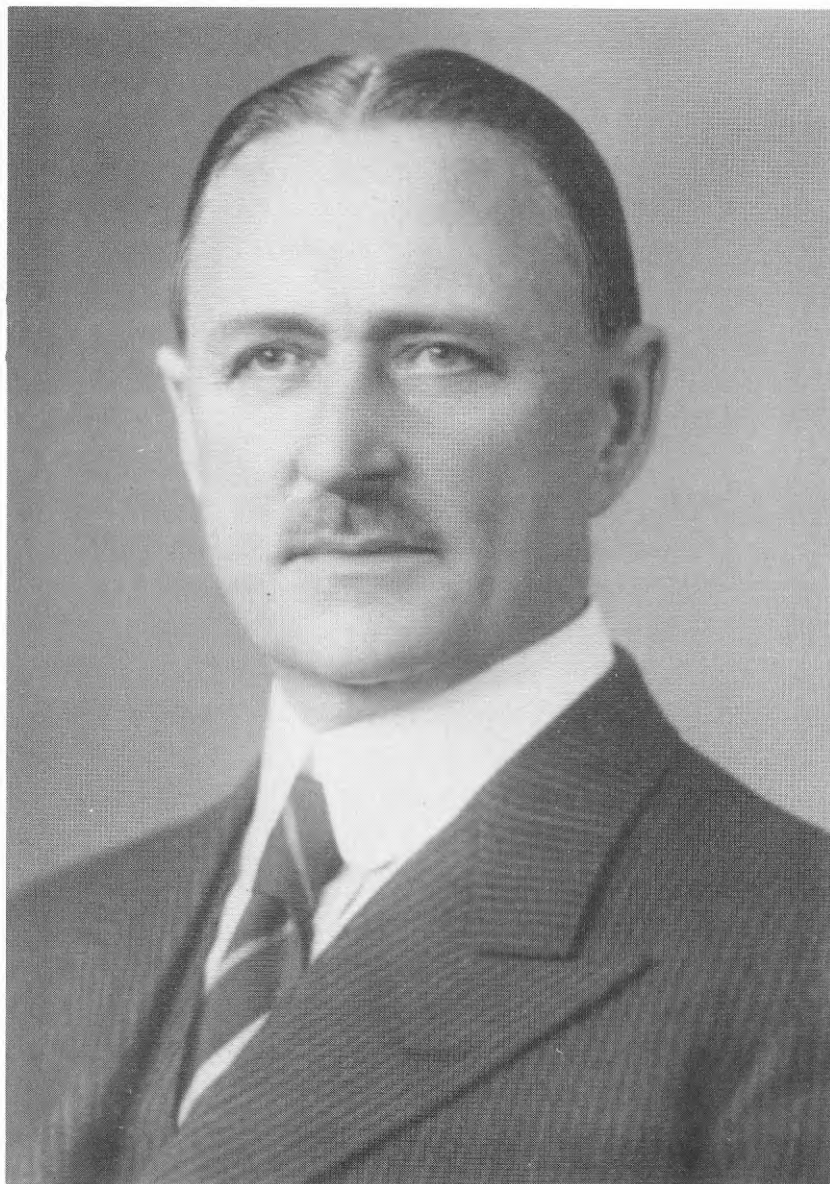

Hamnförvaltningen, Malmö. H Bokelund, 1910.

Mot denna bakgrund är det onekligen ganska anmärkningsvärt att städer som Landskrona och Kristianstad till stadsarkitekter valde sådana moderna namn som Fredrik Sundbärg, Frans Ekelund och P L Håkanson. Alla tre med huvudsaklig utbildning från Stockholm, dessutom medlemmar i Teknologföreningen. De hade också, vid tillträdet till sina respektive ämbeten, redan gjort sig kända som tämligen radikala profiler, åtminstone i jämförelse med de lokala arkitektnamn Boklund räknade upp. De representerade faktiskt genombrottet för en ny syn på stadsbyggandet och arkitekturen i Sydsverige, vilket deras arbetsgivare också bör ha förväntat av dem, på annat sätt kan man knappast tolka händelseförloppet. Att den framväxande industristaden Landskrona engagerade de mest radikala: Sundbärg och Ekelund, medan den gamla garnisons- och residensstaden Kristianstad anställde den mera återhållsamme Håkanson var ju också följdriktigt.

I fortsättningen kommer det mera i detalj att framgå hur de förvaltade sina ämbeten och framför allt hur utfallet blev av deras egen omfattande praktik.

P L Håkanson, stadsarkitekt i Kristianstad (foto hos Christer Håkanson).

P L HÅKANSON

VII BIOGRAFI — UPPVÄXTMILJÖ OCH KORT LEVNADSBESKRIVNING. BONDSON FRÅN SKÅNESLÄTTEN

Mitt i det skånska slättlandskapet ligger Felestad kyrkby. Intilliggande tätorten Svalöv har numera svällt ut och nästan slukat den gamla byn, men längs vägen upp mot kyrkan ligger den gamla bebyggelsen kvar. Den lilla medeltidskyrkan vänder en bastant vitputsad gavel mot kyrkoplanen. På kyrkogården finns gravstenen över åbon Jöns Håkansson och hans hustru Pernilla — P L Håkansons föräldrar.

Det var här i Felestad som Per Lennart Håkansson föddes, den 14/1 1876, som andra barnet i bondefamiljen. Och det var på en gård i denna jordbruksbygd som han växte upp, under den vida himlen och omgiven av den böljande slätten, vars gårdar, skogsdungar och plantager flyter omkring som öar i landskapet.

På kyrkogården finns också gravstenen över lantbrukare Håkan Håkansson, P L Håkanssons bror, som tog över föräldragården. Också systemen Karolina blev kvar i bondemiljö, Per Lennart var ensam i släkten om att välja en konstnärlig yrkesbana.

Redan under skoltiden i Felestad visade han intresse åt det konstnärliga hållet. En ritbok från denna tid är fylld av noggranna och levande blyertsteckningar av byggnader och landskap. (1) Säkert avritade förlagor, men handla-

Stadshotellet i Piteå, vykort från 1954 (hos Christer Håkanson).

get röjer en begåvning. Per Lennart ägnade sig även gärna åt träsniderier, små skickligt utförda konstverk.

Efter en tid som murarlärling började Per Lennart hösten 1896, 20 år gammal, förkovra sin yrkesutbildning vid Tekniska Yrkeskolan i Malmö, vars föreståndare var arkitekten John Smedberg (se kap VI). Detta blev inkörsporren till Håkansons arkitektbana. Hötsterminen 1899 började han studera som specialelev vid KTH, avdelningen för husbyggnad (mera om studierna, se nästa kapitel). Parallellt med studierna på KTH praktiserade Håkanson på Gustaf Wickmans arkitektkontor. Han började där i november 1898, alltså redan före studierna vid KTH, och blev, med några månaders uppehåll läsåret 1900-01, kvar till maj 1903. Två år tidigare, 1901, hade han avslutat KTH-studierna. (2) Under tiden hos Wickman fick Håkanson sin första stora framgång som arkitekt. I början av 1902 utlystes en tävling om nytt stadshotell i Piteå. När resultatet offentliggjordes visade det sig att första priset gått till P L Håkanson före E Torulf och E Hahr på andra plats och C Bergsten på tredje. (3) I prisnämnden satt arkitekterna I G Clason, C Peterson och E Stenhammar, och i motiveringen för förstapristagaren heter det: "... en i de flesta afseenden framför de öfriga förslagen ändamålsenlig plananordning såväl hvad angår restaurant- och kafélokälerna som resanderummen och festvåningen. Byggnadens yttre visar, om och i detalj ej fullt tillfredsställande,

dock en gruppering och en hållning, som utan svårighet medgifver utbildandet af en god fasadarkitektur." (4)

Prissumman, 1.200 kronor, blev grundplåten till Håkansons resa till USA, framtidslandet som redan lockat många nordiska arkitekter, och som även Wickman besökt och säkert kunnat berätta en hel del om. (5) Om avskedet före resan skriver Håkanson i ett brev till systemen: "... samt det allra bästa afskedet var af min principal och jag kände mig mycket rörd då han till min stora förvåning sade att han tänkt ge mig en silfverpokal som minne af honom och mitt arbete på hans kontor, men att han i dess ställe vill öfverlemna 200 kronor för hvilka jag sjelf kunde köpa mig ett dylikt minne. Vidare fick jag ett fint betyg samt lofvade han att då jag kom tillbaka hjälpa mig med rekommendationer eller allt hvad han kan stå till tjenst med. Det kan nog hända att jag en gång kommer tillbaka till honom ifall jag ej kan få något sjelfstendigt, ty jag har alltid högakadt honom fast inte så mycke som nu sedan jag lemnat honom."

(6) Håkanson, nu 27 år gammal, gav sig tydligen iväg till Amerika helt på vinst och förlust, han underrättade inte ens sina anhöriga före avresan. Om anledningen till detta skriver han litet ungdomligt nonchalant till systemen: "...så kan jag ju nämna hvarför jag ej sagt adjö, och det naturligtvis därför att ni ej skulle vara oroliga under resan och för det andra så är sådana där afskedsseremonier inte så roliga, åtminstone på mig skulle det verka som om man skulle rest ut för evigt och lagt sig att dö och det är väl ej meningen." (7)

Den 2 maj 1903 reste Håkanson från Stockholm, drygt två veckor senare, efter blott två dagars uppehåll i New York, var han framme i Chicago, där han till en början bodde hos en norsk arkitekt han lärt känna hemma, Harald Hals. "Jag har ej ennu varit ute och hört efter arbete, men jag skall gå imorgon och jag hoppas det skall lyckas om man än ej får så mycke betalt till en början" skriver han i brevet till systemen.

Håkanson provar sedan flera anställningar, i december skriver han i ett brev till föräldrarna: "Jag har börjat en ny plats för 3 veckor sedan hos en tysk architect och finner mig ganska bra där, det är den bästa plats jag haft sedan jag kom hit. Jag har förstås ej mera än 18 dollar i veckan, men man får vara nöjd ty jag träffade på samma kontor en svensk som varit här i 17 år och han hade ej mera betalt." (8)

Efter återkomsten från Amerika 1905 öppnade Håkanson egen verksamhet

som praktiserande arkitekt i Halmstad. Här hade han en rad uppdrag, såväl privata (hyreshus i staden) som offentliga (ex länslasarettet och tullkammaren), vilka kulminerade i anordnandet av den stora industriutställningen i Halmstad 1912.

Vid denna tid hade han emellertid redan tillträtt tjänsten som stadsarkitekt i Kristianstad, han började där den 1 januari 1911, och därmed tog hans viktigaste livsgärning sin början.

34 år gammal installerade sig Håkansson i den forna garnisonstaden Kristianstad, ännu starkt präglad av livet kring två regementen, och en landsortssocietet där man noga följde allt som hände i staden, så träffande skildrat i Gustaf Hellströms romaner. (9) Adeln från de kringliggande godsens, den allt mer växande länsförvaltningen, landshövdingen i sitt residens, samt i hög grad Hovrätten, som fanns i staden fram till 1917, bidrog till ett kulturliv på förhållandevis hög nivå. Gustaf Hellström karakteriserar i sin självbiografiska roman *Dagdrömmar staden* på följande vis: "Till det yttre prydlig som de flesta garnisonstäder var den andligen aristokratisk. Men tack vare förekomsten av ett stort artilleriregemente och en rik landsbygd inneslöt den också ett burget handels- och hantverkarskikt. Dess mest utmärkande drag var förmodligen klasskillnaden."

Sina första år i Kristianstad bodde Håkanson i Nya Sparbankens fastighet vid Östra Boulevarden, från 1913 bosatte han sig i ett av de pampiga hyreshusen ut mot Teaterparken vid Västra Boulevarden. Håkanson bodde ungefär mitt emot Teatern och så gott som granne med länsresidenset.

Under denna tid levde Håkanson ett ungarliv vars stående inslag var umgänget med Vicke Hedesström (läkare), Ludde Smedberg (officer) och Tom Ehrenborg (bankman). De fyra hade ett stambord på Frimurarehotellet där cigarröken låg tät om kvällarna när man drack punsch och spelade vira medan omgivningen höll sig på respektfullt avstånd. När kvartetten efter en lång följd av år upplöstes genom att samtliga herrarna i tät följd gifte sig, skrevs det i lokalpressen skämtsamt om "kvartetten som sprängdes." P L Håkansson gifte sig den sista augusti 1929 i Malmö med disponentdottern Sigrid Emilia Torell. Han var då 53 år, och hade året innan flyttat till en inköpt fastighet, Kv Hunden 10, i hörnet Föreningsgatan / Lasarettboulevarden, ritad 1901 av

Alfred Hellerström (från 1903 stadsarkitekt i Helsingborg). Hustrun var 20 år yngre, och tjänstgjorde som lärarinna vid Kommunala Flickskolan i staden. Familjen utökades med en dotter (1930) och en son (1931) och i samband härmed flyttade man till en av de villor Håkanson i början av 20-talet ritat i "Utanverken", Kv Tenaljen 4, Norra Vallvägen 18. (Fastigheten förblev i familjens ägo till hustruns död 1977.)

Sonen Christer Lennart berättar om ett lugnt familjeliv. Håkanson tog aldrig med sig något arbete hem, allt sådant sköttes på kontoret. Fritidsintressen var framför allt jakt och fiske. En lång period, 1939-1954, hade man sommarviste på Ivön, ett torp med vacker skogsbacke ned mot egen strand och med fem tunnland tillhörande ägor. Umgänge med andra familjer i staden skedde främst i form av middagsbjudningar med bridgespel.

Efter pensioneringen som stadsarkitekt i februari 1941, inrättade Håkanson ett eget ritkontor i den tidigare omnämnda fastigheten Hunden 18. (10) Här satt han, granne med några av sina mest välkända byggnader: Tekniska skolan med konserthustillbyggnaden samt den stora Lavessonska villan, och arbetade med 40-talets utbyggnad av lasarettområdet, som bekvämt låg på andra sidan gatan.

Under 50-talet avtog arkitektverksamheten alltmer. Håkanson dog den 14 februari 1956, precis en månad efter sin 80-årsdag.

VIII UTBILDNING

1 Tekniska yrkesskolan i Malmö.

P L Håkanson närmade sig arkitektyrket inte den teoretiska vägen via studentexamen, utan den praktiska, med ett grundligt hantverkskunnande i botten (ett tillvägagångssätt vanligt i Danmark, se kap II). Efter en tid som murarlärling påbörjade han studier vid *Tekniska Yrkesskolan i Malmö* 1896.

Denna skola instiftades 1831 som söndagsskola för främst hantverkslärlingar, och undervisningsämnena var i huvudsak desamma som tillhörde folkskolan. 1853, i samband med att Malmö fick en teknisk elementarskola, lades verksamheten om för att verka som en förberedande skola till denna, och namnet ändrades till Malmö Tekniska Afton- och Söndagsskola. Såväl antal undervisningstimmar som undervisningsämnena utökades därmed betydligt. 1896 ändrades åter skolans namn, för att tydligare markera utbildningens inriktning antogs namnet Tekniska Yrkesskolan i Malmö.

Undervisningen, till vilken man ägde tillträde från 14 års ålder (13 för flickor), bedrevs varje afton mellan 7 och 9, söndagar 8-12. De manliga eleverna var uppdelade i två avdelningar; en för äldre och en för yngre. För de äldre lärjungarna fanns följande läroämnen: målning, svenska, räkning, geometri, välskrivning, frihandsteckning, linearritning, naturlära, bokföring samt modellering, konstruktions- och perspektivritning, fackritning för möbelsnickare, byggnadsarbetare och maskinarbetare, mekanik och byggnadskonst.

(1)

Lärare vid skolan i byggnadslära, byggnadsritning, möbelritning m m var från 1878 arkitekten *John Smedberg* (1851-1913). Smedberg, själv utbildad vid *Ecole des Beaux Arts* i Paris, var en aktiv och drivande kraft för skolan, vars föreståndare han var från 1883 till sin död 1913. Smedbergs aktiva intresse för ordnandet av den tekniska undervisningen framgår av att han, som ledamot av den 1907 tillsatta kommittén för utredning och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande i Sverige, var med om att driva fram det förslag till nyordning som antogs av riksdagen 1918. Redan 1911 hade emellertid rektor

Smedberg omorganiserat undervisningen i Malmö i enlighet härmed — uppläggning i huvudsak: en förberedande avdelning, och en fackavdelning, den egentliga yrkesskolan. Arkitekt Smedberg ritade också skolbyggnaden för Tekniska Läroverket och Tekniska skolan uppförd 1896 i Rörsjöstad — en I-formad byggnad i gult tegel med rik dekor av bruna klinker i friser, bågar och mönstrade band. Även den byggnad som senare tillfogades mot Föreningsgatan 1908, ritades av Smedberg i samma fasadmaterial men med en ännu mer personlig och dekorativt utstuderad utformning. Förmodligen har Smedberg spelat en viktig roll för Håkansons inriktning på arkitekturbanan. Även *Theodor Wählin* kan ha medverkat därtill, Håkanson var sedan april 1894 anställd på Wählin's kontor "sysselsatt med alla på ett arkitektkontor förekommande arbeten". (2) Att Håkanson skaffat sig en grundlig träning i byggnadslära och byggnadsritning framgår av att han redan vid ankomsten till Stockholm fick praktikplats på Gustaf Wickmans kontor.

2 Stockholm — studier vid KTH och praktik hos Gustaf Wickman.

Hösten 1899, då Håkanson påbörjade sina studier vid *Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm*, var det ännu professor I G Clason som i högsta grad dominerade utbildningen i arkitektur. Det extra lektoratet i byggnadskonst som Ernst Stenhammar upprätthöll fanns nu permanent, därtill P O Hallmans docentur i stadsanläggningskonst, men de tyngsta ämnena Arkitektur samt Byggnadskonstens historia skötte Clason.

Håkanson var specialelev, d v s han behövde inte regelrätt följa kursplanen utan kunde mer fritt plocka efter eget val. Ser man i Håkansons anteckningar från studietiden (3), är dessa mer sporadiska än Frans Ekelunds noggrant förda studieanteckningar (se kap XVI). Vid en jämförelse mellan anteckningarna från professor Clasons föreläsningar i Arkitektur framgår att Håkanson, kanske symptomatiskt för hans intresseriktningar, främst fäst ner anteckningar om vissa byggnadsdetaljer såsom träarbeten i trappor, golv, paneler, samt stenarbeten såsom öppna spisar, yttre dekor med natursten, socklar och listpartier. Olika typer av smidesgaller och dekorativa ankarjärn finns noggrant avbildade. Däremot saknas, fränsett några anteckningar om hur ett

sovrum ska vara beskaffat, fullständigt material om bostadens planering. Då har Håkanson tydligen valt att mera direkt arbeta med sådana frågor; i hans svarta vaxduksböcker finns ett flertal program för vad som måste ha varit övningsuppgifter: "museum för en mindre stad", "en paviljong eller loggia i en park", "ett folkbibliotek", "ett simbad", "en kyrka på landet" samt (med mera utförliga programföreskrifter) "skiss till en större herrgård". Planer, fasader och sektioner krävdes i skala 1:200 eller ibland 1:100 och därtill oftast ett perspektiv. För herrgården skulle även trädgårdsanläggningen visas. En mindre uppgift, en sk hemskiss, bestod i att till ett rum 7,5x10 m stort, med tre fönster i rad samt öppen spis på kortväggen, utföra fyra väggar samt ett tak. "Taket skall göras af puts och gips", står det understruket.

Kursen i byggnadskonstens historia tycks Håkanson ha följt i sin helhet, men man märker hur mycket mera ingående Gustaf Lindegren några år senare (enligt Ekelunds anteckningar) behandlade ämnet. Clason beskriver olika byggnadstyper och byggnadsdetaljer, men det stora historiska perspektivet och detaljerat återgivna byggnadsverken från olika perioder som Lindegren ger saknas, åtminstone i Håkansons återgivning.

En av böckerna innehåller "Anteckningar i stadsanläggningar för Arkitekten Hallman". Håkanson har alltså bevistat P O Hallmans kurs, där man började med att behandla Aristoteles hållpunkter för en stadsanläggning: "sundheten, säkerheten, andliga lifvets tillgodoseenden, trafiken". Efter en kort historisk översikt behandlades sedan olika typer av gatudragningar samt gavs framför allt en bred översikt över olika typer av platsbildningar med exempel från kända städer. Mycket kan kännas igen från Camillo Sittes epokgörande "Der Städtebau". (4)

Vid sidan av KTH-studierna arbetade Håkanson också som praktikant på *Gustaf Wickmans* kontor under tiden 1899-1903. Arbetsmiljön, högst upp i Konstnärshuset vid Smålandsgatan, har beskrivits av Fredric Bedoire i hans avhandling "En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet". (5) Enligt Bedoire besökte ingen av de mer välkända yngre arkitekterna Wickmans kontor, det var tydligen inte här man fick de stora nyskapande impulserna. Håkanson bör dock hos Wickman ha kunnat tillägna sig en gedigen ritträning och även en god inblick i byggande med naturstensmaterial.

Under arbete hos Wickman denna tid var bl a bankerna i Helsingborg,

Norrköping, Karlskrona och Stockholm (Sundsvallsbanken), gedigna tunga stenhusbyggen med intressanta bankhallar täckta av lanterniner i glas, stål och betong. Vidare den stora vitputsade Villa Fåhreaus i Saltsjöbaden med sin fritt svängda plan- och fasadutformning, och Svanfeldtska huset i Uppsala med dess påkostade praktinredningar. Stramare i utformning och inredning var några sjukhusprojekt såsom Karlstads länslasarett och Gävle stads dårasyl. För Gävle utförde Wickman även paviljonger till Gävleutställningen 1901. (6)

Förutom inblick i pågående arbeten fick Håkanson under sin tid hos Wickman säkert också veta en del om amerikansk arkitektur; Wickman hade besökt USA 1893 i samband med Chicago-utställningen. Att förhållandet mellan Håkanson och Wickman var gott framgår av det hjärtliga avskedet inför Håkansons resa 1903 (skildrat i kap VII). Kanske har Wickman även efter Håkansons återvändande till Sverige kunnat hjälpa till med kontakter inför Håkansons etablering som egen arkitekt.

3 Amerikaresan — arkitektpraktik i Chicago.

Det yttre förloppet kring Håkansons Amerikaresa har redan skildrats i kap VII. Vad han mer i detalj tillägnat sig under sina drygt två år på olika arkitektkontor finns det inga direkta uppgifter om. Troligen har han, bondsonen från skåne-slätten, fascinerats av det verkliga storstadslivet — det finns från amerikataniden bevarat en akvarell målad av Håkanson; en regelrätt storstadsvision med höghussilhuetter borttonande i violett och dramatiskt uppbolmande rökmoln från frustande lokomotiv som dyker fram ur svarta tunnelöppningar. Troligen var Håkanson även intresserad av alla tekniska nyheter han kunde studera i Amerika. Redan i brevet till systemen beskriver han detaljerat alla bekvämlighetsinstallationer i arkitektvännens lägenhet. En hel del ritningar över konstruktionsdetaljer med engelsk text finns samlade i Håkansons studiepärm. Det är infästningsdetaljer av stålbalkar, snitt genom branddörrar, ljuslanterniner för kontor, toalettanläggningar, snitt genom förstärkt tegelbjälklag, panelinredningar för hotellrum, allt ritat på skisspapper med blyerts och färgkrita, och insatt tillsammans med studietidens noggranna avritningar av stilinteriörer, snirkligt mönstrade 1600-tals järngaller från franska kyrkor och liknande.

Med sig från Amerika tog Håkanson för övrigt perspektivfönstrets konstruktion, som han senare introducerade i Sverige. (7)

Under sin tid i Chicago måste Håkanson självklart ha kommit i kontakt med det nya som byggts under 70- och 80-talens våldsamma högkonjunktur efter den förödande branden 1871. Vad Håkanson tyckte om "Chicago-skolans" 10-15 våningar höga skyskrapor är svårt att säga. Eller hur noga han satte sig in i det nya systemet att bygga höga hus med stålstomme och sk curtainwall. I varje fall bör Håkanson ha bekantat sig med fasadutformningen hos de mest kända husen av Burnham & Root, Adler & Sullivan, Holabird & Roche, m fl. I nära ett år arbetade han på Burnhams kontor, efter en inledande period 1903 hos arkitekten S S Bernan i Chicago. (8) Dessa höga hus, ofta med en tung, i grovhuggen sten utformad nedre del och lättare ovan del, är sparsamt dekorerade i en nära nog modernistisk stil. De välvda ingångspartierna och bottenvåningarnas detaljer i stenarbetet har Håkanson förmodligen noga studerat, inskolad som han var på naturstensdetaljer efter sin tid hos Clason och Wickman. Av samma skäl bör han även ha intresserat sig för Henry Hobson Richardsons byggnader i natursten, av vilka flera ligger just i Chicagodistriktet. Richardsons byggnader är tungt vilande i sin massiva stenverkan, hus med stark blockverkan och osymmetrisk form, med tydlig motsättning mellan slutet murskal och stora murhål. Ofta entrépartier under väldiga rundbågar (i motsättning till övervåningens rätvinkliga murhål), och ett fullständigt genomfört stenarbete ända till fönstrens poster och bommar, och detaljer i mejselhuggen relief. (9) Det är främst av detta senare 1800-talsbyggeri man kan finna spår i Håkansons egen kommande verksamhet. Sådana nymodigheter som Carson, Pirie & Scott Store av Luis Sullivan med dess snirkligt dekorerade bottenvåning men nästan asketiskt rena överdel — under uppförande just när Håkanson var i staden — har knappast passerat in i hans egen utveckling.

Ungdomsupplevelserna fäste sig tydligen i minnet. En medhjälpare från Håkansons kontor berättade långt senare att han kunde vara "tjurig och butter men bra, och när han var på riktigt gott humör då berättade han ruskiga rövarhistorier från sin tid i Amerika". (10)

1 Tillsättning och arbetsföreskrifter.

År 1876 inrättades stadsarkitekttjänsten i Kristianstad. Dess förste innehavare var Ludvig Hammar, som verkade fram till 1890 då Isidor Palm tillträdde. Under dessa bådas tid ingick plan- och utmättningsarbete i stadsarkitektens uppgifter, men mot tiden för Isidor Palms avgång började man diskutera en uppdelning i två tjänster, en stadsarkitekt och en stadsingenjör.

Frågan om "åtskiljandet av stadsarkitekts- och stadsingenjörbefattningarna", som kom att svälla ut till en nyorganisation av hela drätselkammaren, diskuterades flitigt i stadsfullmäktige under 1909 och 1910. För att få ordning i frågan tillsattes en kommitté, som till majsammanträdet 1910 inkom med sitt yttrande. I yttrandet betonas vikten av att vid den nya organisationen använda redan tillgänglig personal "... att man för närvarande borde räkna med de tjänsteinnehavare som nu finnas och lägga arbetsfördelningen med hänsyn tagen till ett ekonomiskt utnyttjande av dessas kompetens ..." Speciellt förordar man för stadsingenjörbefattningen en viss ingenjör Lagergreén, om vilken det heter "att ingenjören A Lagergreén som redan med insikt och duglighet besörjt åtskilliga inom stadsingenjörens område fallande arbeten, skulle antagas till stadsingenjör ..." (1)

För stadsarkitektbefattningen har man ingen personkandidat att föra fram, man tar istället upp några "redaktionella jämkningar" i det av Byggnadsnämnden utfärdade förslaget till instruktion för denna tjänst. Dessa gäller främst stadgandet av rätten till en månads semester årligen, samt stadsarkitektens rätt till "yrkesutövning äfven inom samhället". Om detta sista säger man: "Kommitterades flertal hafva nämligen kommit till den mening att den olägenhet, som af dylik verksamhet må befaras, väsentligen kunna motverkas genom behörig kontroll, under det att samhället ej skulle kunna utan dylikt medgifvande fullt tillgodogöra sig de förmåner, som sysslans inrättande afsett att bereda i estetiskt och arkitektoniskt afseende." (1) Man förutsätter vid den föreslagna lönesättningen tydligen en stor biinkomst från sådan verksamhet,

då stadsarkitektens lön sätts till 2.500 kr årligen mot 6.000 kr årligen för stadsingenjören.

Under hösten 1910 utlystes stadsarkitekttjänsten, och vid ansökningstidens utgång den 13 december, hade nio ansökningar inkommit. De sökande var arkitekterna August Lindvall och O E Hägg från Malmö, N H Nilsson och Edvard Sörensen från Kristianstad, P L Håkanson från Halmstad, Vilhelm Ohlsson från Stockholm, Alfred Göransson från Östersund, Svante Dyhlén från Trollhättan och Frank Nelson från Helsingborg.

I byggnadsnämndens bedömning heter det att man i första rummet bör nämna arkitekten Ohlsson, som genomgått såväl Tekniska Högskolan som Konstakademien, och således företer formell kompetens framför övriga sökande. Men det är den praktiska kompetensen som faller utslaget. I fortsättningen påpekas att arkitekten Håkanson framför övriga sökande styrkt sin skicklighet för befattningen genom synnerligen väl vitsordad praktisk yrkesutövning. Och slutligen: "Då för ifrågavarande tjänst en vunnen praktisk erfarenhet synes i särskild grad böra vinna beaktande, har byggnadsnämnden funnit sig böra lämna förord åt arkitekten Håkanson till erhållande af tjänsten." (2)

Underligt nog omnämnes inte med ett ord de båda Malmöarkitekterna Lindvall och Hägg, som vid denna tid hade en betydande praktisk verksamhet bakom sig.

Vid fullmäktigesammanträdet den 20 december 1910 valdes till stadsarkitekt från den 1 januari 1911 arkitekten P L Håkanson i Halmstad.

De *arbetsföreskrifter* som Håkanson hade att rätta sig efter vid sitt tillträde framgår av de instruktioner för stadsarkitekten i Kristianstad som slutligen antogs av fullmäktige den 14 november 1910.

Här stadgas först om *arbetstider*: stadsarkitekten skall å tid och ställe, som byggnadsnämnden efter stadsarkitektens hörande, bestämmer och kungör, vara att träffa i tjänsteärenden.

Därefter stadgas om *semester*: en månads ledighet om året utan avdrag på lönen. (Detta skiljer sig från första versionen, där det endast talas om rätt till tjänstledighet efter byggnadsnämndens hörande och med skyldighet att själv bekosta ersättare.)

När det sedan gäller de egentliga arbetsuppgifterna åligger det stadsarkitek-

ten att:

- biträda stadsmyndigheter med uppgörande av ritningar och kostnadsförslag samt, om ej annat bestämmes, ha tillsyn över de byggnadsföretag som utföres för staden
- att noggrant tillse att byggnadsföretag utföres enligt de av byggnadsnämnden fastställda ritningarna
- att vid avvikande från ritning, eller vid byggnadsarbete till vilket ritning ej blivit företedd eller tillåtelse i laga ordning ej vunnits, snarast avge skriftlig anmälan till byggnadsnämnden
- att efter färdigställt, kontrollerat byggnadsarbete utfärda bevis om att arbetet blivit utfört enligt byggnadsstadgans och byggnadsordningens föreskrifter
- att delta i besiktningar och sammanträden samt avge yttranden i ärenden där han har särskild kännedom
- att föra diarium över alla ärenden och register över alla ritningar
- att meddela stadsingenjören om nyuppförda byggnader i staden samt vikariera för denna vid ev ledighet

Därtill skall stadsarkitekten mot ersättning av sökanden *efter fastställd taxa granska* alla till byggnadsnämnden av enskilda ingivna *byggnadsritningar*, avge yttrande samt tillsammans med en ledamot av byggnadsnämnden verkställa besiktningar under uppförandet. Om stadsarkitekten själv utfört byggnadsritning för enskild skall den dock granskas av annan, av byggnadsnämnden utsedd person.

Angående stadsarkitektens *plikt att stå till förfogande* stadgas följande: påkallar någon stadsarkitektens närvaro vid byggnad som står under arbete eller ifråga om tillämpat byggnadsföretag, åligger honom att inom 24 timmar tillstädeskomma eller skriftligt utlåtande i ärendet meddela. I sista paragrafen stadgas så att stadsarkitekten *äger ej rätt till annan enskild yrkesutövning i staden än utförande av byggnadsritningar med tillhörande kostnadsförslag och arbetsbeskrivning.* (3)

Stadsarkitekten skall alltså enligt instruktionen vara en granskande och kontrollerande tjänsteman, dock skall han även uppgöra erforderliga ritningar för stadens räkning, och han har rätt till egen arkitektverksamhet i staden (hans egna ritningar skall dock granskas av någon annan!). All planerings- och utstyckningsverksamhet tillkommer den nyinrättade stadsingenjörstjänsten.

2 Allmänt om verksamheten

I januari 1911 installerade sig P L Håkanson i sitt arbetsrum på stadsarkitektavdelningen i Stadshuset. En medhjälpare hade han till sin assistens. Strax intill fanns stadsingenjörskontoret där stadsingenjören härskade över sin avdelning. Stadsingenjör var från 1911 den av kommittén föreslagna A Lagergreén, mellan 1913 och 1918 E Nordendahl, och sedan under resten av Håkansons tid T Hageltorn.

F d museichefen i Kristianstad, Thorsten Andersson, berättar om förhållandena när han som ny i staden kom upp till byggnadsnämnden i slutet av 30-talet: på ena sidan satt Hageltorn, stor och bullrande, med en stab som förutom egen medhjälpare också innehöll kontorsbiträden, gatuchef, planingenjör, m fl. På andra sidan satt Håkanson, stram och korrekt som tjänsteman, försynt och tillbakadragen som person. Och fortfarande biträdd av endast en medhjälpare. (4)

Som kontrollant var Håkanson mycket nitisk — också det passar bra in i bilden av den korrekta tjänstemannen. Kanske bidrog härtill historien om "det sjunkande huset", det stora hyreshuset vid Repslagargatan (Kv Stormen 9, 10, 11), byggt 1925, vilket började sätta sig strax efter uppförandet. Affären uppmärksammades livligt och drogs t o m inför domstol, varvid Håkanssons insats som kontrollant naturligtvis noga granskades. Men utöver dessa tjänstemannasysslor hade alltså Håkanson möjlighet att verka som projekterande arkitekt, både för stadens och enskildas räkning.

Under 1920-talet hade Håkanson som medhjälpare vid sin privata arkitektverksamhet arkitekten *Otto Ohlsson*. Mot slutet av decenniet skedde emellertid en total brytning efter det att Ohlsson svindlat Håkanson på ett lån han erhållit. Erik Johansson, Håkansons assistent på BN berättar om hur han fick springa som bud mellan de båda herrarna, som inte längre talade med varandra. Under 30-talet hade Håkanson som medhjälpare en byggnadsingenjör vid namn *Nils Persson*.

Stadsplanering föll, som ovan framgått, formellt inte längre på stadsarkitekten. Håkanson tycks inte heller ha ägnat sig speciellt mycket åt sådan verksamhet. De stadsplaner som tillkom under Håkansons tid som stadsarki-

tekt gäller främst stadsdelarna öster och söder om stadens centrum. Till den övergripande stadsplanen för östra och södra stadsdelarna, antagen 1919, av stadsingenjör Einar Nordendahl, har man haft Albert Lilienberg, förste stadsingenjör i Göteborg, som konsult. Lilienberg står också som författare till stadsplan och stadsplanebestämmelser för del av Kristianstad från 1924 (området NO om fängelset). Man igenkänner här tydligt en strävan efter svängd gatuföring och pittoresk platsbildning, typisk för den stadsplanekonst som Lilienberg representerade. (5)

Övriga stadsplaner under Håkansons tid berör mest enstaka kvarter såsom kvarteren Norra Utanverket (1922) och Skäran (1923), båda tillkomna inför utbyggnadet med villor. Båda stadsplanerna är undertecknade av Hageltorn men såväl ritteknik som textning påminner om de husplaner Håkanson uppgjorde för dessa kvarter. Det ligger också nära till hands att antaga att Håkanson var engagerad i utstyckning och utformning av dessa kvarter som han själv skulle vara med om att bebygga.

Två stadsplaner är undertecknade av Håkanson själv, kvarteren Garvaren och Båten från 1933 samt General Ulfeldt från 1936, båda ändring i tidigare gällande stadsplan (omfattande ett större område). Den första uppvisar två konventionellt kringbyggda bostadskvarter med liten förgård mot gatan, medan planen för General Ulfeldt är ändrad till att medgiva överbyggd gård.

Håkanson har också svarat för de "provisoriska byggnadsföreskrifter" för centrala staden som upprättades i september 1932, en direkt följd av 1931 års stadsplanelag med dess hygieniska krav. Byggnadsföreskrifterna handlar mest om krav på maximerad höjd och erforderliga avstånd mellan husen ur sundhets- och säkerhetsavseende, med stor vikt vid ljusförhållanden inom bostadslägenheterna. En medföljande översiktsplan visar ett schematiskt mönster av tillåten byggnadshöjd på 4 våningar vid de stora gatorna och 3 våningar vid de smala samt en upprensning av gårdarna, här tillåts endast uthus med max 2,5 meters höjd.

Efter de två tidigare omnämnda stadsplanerna med Albert Lilienberg som konsult, tillkom inga övergripande nya stadsplaner under tiden fram till 1940. Håkanson har alltså inte på den vägen haft någon möjlighet att påverka stadens utformning. Ej heller har han gjort sin mening känd genom publicistisk verksamhet (6), utan det är genom hans byggnader som man får söka hans syn

på arkitekturen och stadsbilden. Det är också dessa som skall behandlas i det följande.

3 Staden som Håkanson kom till och byggnadsverksamheten under hans tid

Kristianstad är den gamla fästningsstaden, anlagd av Christian IV år 1614 efter rätvinkligt stadsplanemönster av holländskt snitt. Den rektangulära stadskroppen låg ursprungligen och flöt i det vattensystem som bildades av Helgeåns sankade översvämningssområde i väster, Hammarsjön och Nosabysjön i öster, en skarpt avgränsad stadssilhuett med Trefaldighetskyrkan som dominerande accent. Fortfarande kan man få en god bild av detta när man närmar sig staden gamla vägen västerifrån och ser stadskärnan vid Helgeåns rand bortom de ännu obebyggda Härlövs ängar.

Vid 1800-talets mitt inleddes arbetet med torrläggning av de vattensjuka omgivningarna, och efter ett beslut 1847 om fästningens slopande började fästningsverken raseras. En ny stadsplan från 1852, utarbetad av generalmajorerna och chefen för ingenjörskåren Carl Fredrik Meijer, förvandlade Kristianstad till en boulevardstad efter kontinentalt mönster, breda trädkantade gator lades ut på de gamla befästningarnas plats. Det var längs dessa gator byggnadsverksamheten under 1800-talets senare hälft koncentrerade sig. Ståtliga hyreshus, bankpalats och förvaltningsbyggnader växte upp efter ritningar av sådana kända arkitektnamn som F W Scholander, Helgo Zettervall samt stadsarkitekten i Göteborg J A Westerberg. I korsningen Västra Boulevarden/Nya Boulevarden uppfördes vid sekelskiftet ett dominant stenhus för Gamla Sparbanken. Detta var malmöarkitekterna Lindvall & Boklunds vinnande förslag i en arkitekttävling: en pompös byggnad i eklektisk anda med inslag av kontinentala medeltids- och renässansstilar.

Även inne i gamla stadskärnan tillkom en del nya representationsbyggnader under denna tid. Vid Stora Torg fick Kronhuset (om- och tillbyggt 1842, med devisen "Legibus et Armis" antydande att här delade hovrättens och garnisonens män på utrymmet) senare sällskap av professor Magnus Isæus nya Rådhus (1880) samt Frimurarehotellets stora komplex (1884). Rådhuset uppfördes i nyrenässansstil, anslutande till den mäktiga Trefaldighetskyrkan

just om hörnet.

Vid Lilla Torg bröts den gamla lågskaligheten genom Skånska Bankens bankpalats (1905) av Stockholmsarkitekten Gustaf Wickman: en tämligen stram och enkel röd trevånings tegelbyggnad med inslag av granit i bottenvåning och listverk.

Den livliga byggnadsverksamheten var naturligtvis betingad av stadens uppsving från 1850-talet och framåt. En del industrier grundades, men främst var det handelsverksamheten med spannmålsprodukter från omgivande bygd och brännerirörelsen som gav den största skjutsen. Även ett omfattande bankväsende utvecklades med en stor mängd kontor. Från 1800-talets mitt fram till 1900-talets början fördubblades folkmängden, och uppgick 1914 till 11 835 personer. (7)

Efter befästningsvallarnas raserande startade också en försiktig byggnadsverksamhet utanför gamla stadskärnan. Redan 1842-46 byggdes cellfängelset på ängarna öster om staden, och följdes av länslasarettets första byggnader från 1861-65. Denna stadsdel, Östermalm, började sedan från 1880-talet bebyggas med hyreshus (stadsplan från 1878-80 av L Hammar), och nordost därom växte Kristianstads egnahemsområde grundat 1908-09 fram. (8)

Omedelbart väster om gamla stadskärnan byggdes 1865 järnvägsstationen i samband med tillkomsten av Kristianstads första järnvägsförbindelse, bibanan mot Hässleholm, och på andra sidan banområdet växte Märten Pehrsons Valsvarnsbyggnader upp.

Arkitekter till de bostadshus som uppfördes perioden 1900-15 framför allt på Östermalm, var i allmänhet lokala förmågor (hyreshuset av Alfred Hellerström i Kv Hunden ett undantag). *P Suneson* har signerat flera ritningar i en mycket speciell nyrenässansstil. Vid sidan om honom förekommer *Algot Johansson*, utbildad i Tyskland och lärare vid Tekniska skolan i Kristianstad. Johansson ritade mest gedigna murstenshus i rött tegel, en annan sida uppvisar han dock i Egnahemsområdet där han svarat för många fantasifullt varierade enfamiljsvillor i osymmetrisk form med torn, pittoreska utbyggnader och indragna hörnverandor.

Sådant var läget då *P L Håkanson* tillträdde som stadsarkitekt 1911. En fullbyggd, under 1800-talet något förändrad stadskärna ännu skarpt avskiljd genom kanaler i norr och öster, och Tivoliparkens grönska i väster. Därtill en

Kv Skäran 2 (foto i Kristianstads museum).

försiktigt expanderande hyreshusbebyggelse öster om kanalen i stadsdelen Östermalm, och därbortom, ännu i rätt sankt omgivning, det framväxande egnahemsområdet.

*P L Håkanson*s första uppdrag i Kristianstad blev, förutom några ritningar till egnahemsvillor redan första året, byggnader för lasarettet — en verksamhet som kom att följa honom livet ut. Under åren 1912-13 ritades en ny kirurgisk paviljong, en stor ekonomibygnad och en parvillan innehållande överläkarbo-städer. I stadens utkant fick han även rita ett stort ålderdomshem (eg försörjningsinrättning), Ängsgården.

Under dessa första år tillkom också hans mest uppmärksammade byggnad: Tekniska skolan med museum, belägen strax utanför gamla stadskärnan, just på andra sidan kanalen vid Saluhallstorget. Under krigsåren, fram till årtion-dets slut, var Håkanson sysselsatt med om- och tillbyggnaden av järnvägssta-tionen och en stor silobygnad för Mårten Pehrsons valskvarn (1916-17) väster därom. Vidare om- och tillbyggnad för kapellet på lasarettområdet samt ett hyreshus i Kv Japan på Östermalm, innehållande 1 r o k lägenheter. Vid krigsslutet 1918 tillkom den stora Lavessoniska villan i Kv Uttern, belägen

mitt emellan Tekniska skolan och lasarettområdet. Under 20-talet vidtog så en mer omfattande villaproduktion: 1922 villorna i Utanverken (Kv Fläschen och Tenaljen), 1923 i Kv Skäran, Gevaldigern samt i Egnahem, 1929 sista villan i Kv Skäran.

Under detta årtionde byggdes också den nya Saluhallen (1927) på Saluhallstorget efter Håkansons ritningar.

Under 30-talet är det större bostadshus som dominerar verksamheten: hyreshusen i Kv Korea från 1932, Walbergska stiftelsen i Kv Japan och ombyggnaden av hyreshuset i Kv Uttern från 1935, allt i klassicerande formspråk.

1934-36 tillbyggdes Tekniska skolan med hörsal (konsertsal) och bibliotek, stilen anpassades till den äldre byggnaden.

Vid 30-talets slut var det åter dags för en utbyggnadsetapp av lasarettet: 1937 en ny medicinsk paviljong och 1939 bostäder för underläkare och personal. Formspråket har nu antagit en mer funktionalistisk prägel.

Efter pensioneringen fortsatte Håkanson sin verksamhet med att i landstingets regi rita ytterligare några lasarettbyggnader, varav speciellt den 1945 uppförda kvinnokliniken tilldrog sig uppmärksamhet på grund av sin moderna och rationella planlösning.

Under tiden 1910-1940 avstannade den tidigare livliga byggnadsverksamheten i stadskärnan. Den enda monumentalbyggnaden som ytterligare tillkom var Erik Lallerstedts två gedigna tegelbyggnader för post respektive riksbank vid Stora Torg, som 1913 respektive 1915 ersatte de två empiriflyglarna till fästningens gamla tyggård (nuvarande museet).

Under åren fram till första världskrigets utbrott fortsatte utbyggandet av Östermalm. Utöver de tidigare nämnda byggnaderna av Håkanson uppfördes ytterligare en del bostadshus av *Algot Johansson*, bl a flera hyreshus i Kv Hunden, samt det av kontinental wienerjugend inspirerade hyreshuset Kv Åsen 8, vitputsat med dekor i grönt kakel. Fram till 1911 ritade Johansson även en rad villor i egnahemsområdet, ex samtliga villor i Kv Violen (1909-11). (9)

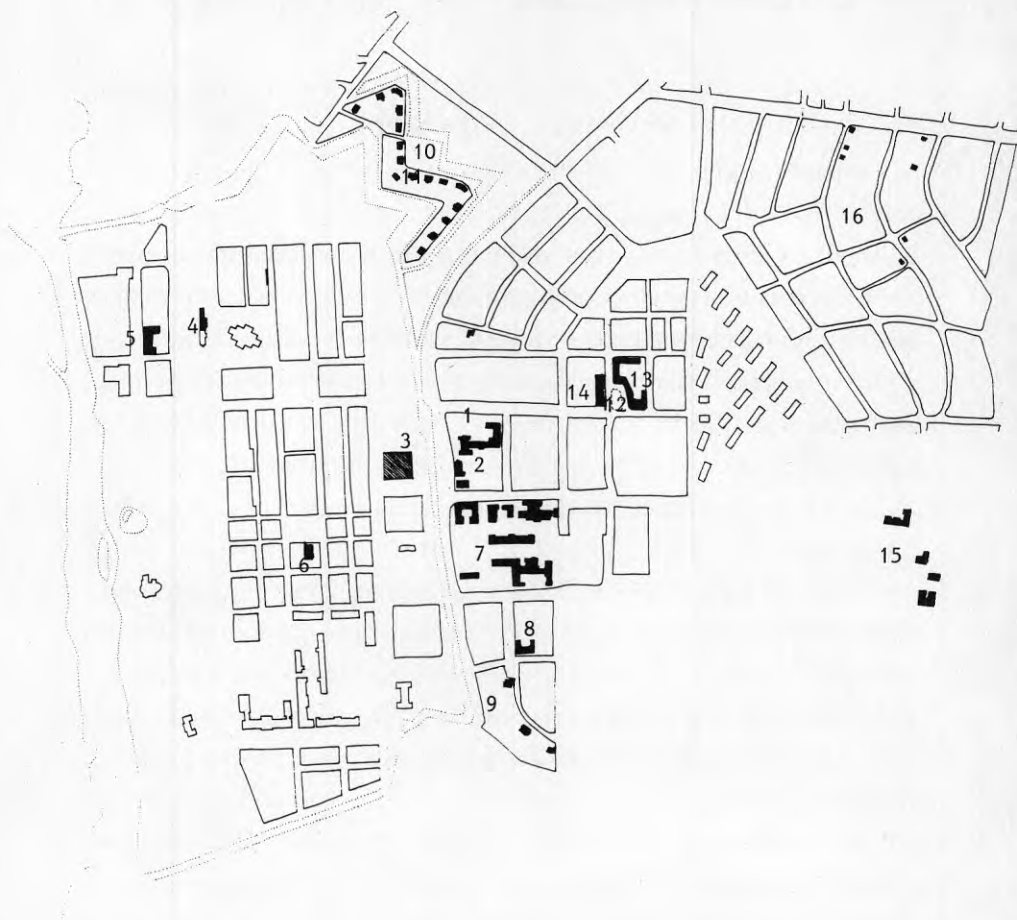
Under krigsåren låg bostadsbyggandet i stort sett nere. Först en bit in på 20-talet tog det fart igen, då en omfattande villaproduktion tog sin början. De flesta ritningar, utöver Håkanson egna, är undertecknade av hans kompanjon Otto Ohlsson, senare av hans nye medhjälpare från slutet av 20-talet Nils

Persson. Villor byggdes fr a i Utanverken, i Egna Hem och i kvarteren norr om fängelset. (10)

Under 1930-talet blev hyreshusbyggandet dominerande. Även nu var många ritningar undertecknade Otto Ohlsson eller Nils Persson men också HSB:s rikskontor bidrog till bebyggelsen på Östermalm Under 1930-talet byggdes även en del nya kombinerade affärs/bostadshus i stadens centrala del. (11) 1939, Håkansons sista år som stadsarkitekt, fick stadskärnan ett uppmärksammat tillskott till den offentliga miljön, nämligen Stockholmsarkitekterna Erik och Tore Ahlséns tillbyggnad till rådhuset vid Stora Torg.

Några enstaka Stockholmsarkitekter verkade alltså i staden: Erik Lallerstedt och bröderna Ahlsén, Carl Åkerblad (en villa i Utanverken 1921), H Koechum (Krematoriet 1939), E G Asplund (ett utfört förslag till utvidgning av Norra Begravningsplatsen 1917). (12)

Knappast någon Malmöarkitekt anlätades däremot efter Lindvall och Boklunds sparbankshus från sekelskiftet. Den allra största delen av bygnadsverksamheten under åren 1910-49 sköttes av stadens egna, av Håkanson själv, Otto Ohlsson, Algot Johansson (fram till 1914, därefter endast vid ett fåtal tillfällen), samt under 1930-talet en hel del av Nils Persson, även han med anknytning till Håkanson. En mindre del byggdes av stadsarkitekten själv, framför allt de för stadsbilden viktiga monumentalbyggnaderna. Men det var han som hade insynen, kontrollfunktionen och möjligheten till påverkan på allt som byggdes under denna tid.

Håkansons byggnader i Kristianstad, en översikt:

1 Tekniska Skolan, 2 Kv Uttern, 3 Saluhallen, 4 Järnvägsstationen, 5 Silos, 6 Biografen Röda Kvarn, 7 Lasarettområdet, 8 Kv Åsen, 9 Kv Skäran, 10 Utanverket, 11 Håkansons egen villa, 12 P L Håkansons plats, 13 Kv Japan, 14 Kv Korea, 15 Ängsgården, 16 Egna hem, 17 Gl Prästgården.

X HÅKANSONS BYGGNADER

1 De stora byggena

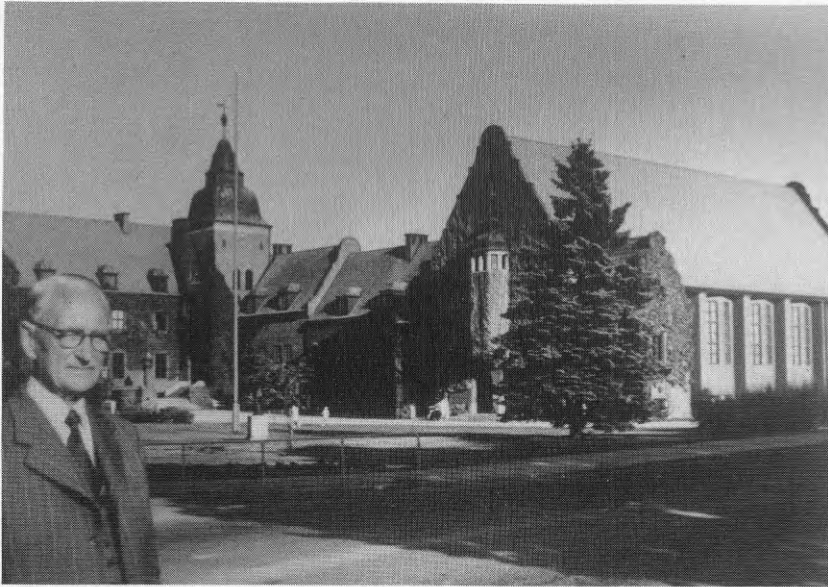
Kvarteret Uttern, på andra sidan Östra Vallgraven från Saluhallstorget räknat, uppvisar sammanhängande bebyggelse av P L Håkanson. Det är detta stadsparti som utgör gränsen mellan gamla stadskärnan och den nyare bebyggelsen öster därom. Här ligger Tekniska skolan, Håkansons egentliga "eldprov" som stadsarkitekt. En tillbyggnad från mitten av 30-talet inrymmer konserthuset. Därefter följer det hyreshus som Håkanson själv ägde och omskapade fasaden på, slutligen i kvarterets södra del den stora Lavessonska villan från 1918.

Nästa kvarter längs Vallgraven söderut är Lasarettet, vars byggnader också ritats av Håkanson under tiden 1913-45, men det utgör numera ett område som mer sluter sig inåt, med sin egen speciella karaktär. Fram till 1930-talets slut ingick dock parvillan för lasarettets överläkare (byggd 1913), som då ensamt låg ner mot kanalen, i denna av Håkanson utformade zon mellan den gamla och den nyare staden.

Tekniska skolan stod färdig för invigning den 29 augusti 1915. Initiativtagare och pådrivande kraft inför bygget var konsul C J F Ljunggren, känd industriman och politiker, son till den fabrikör med samma namn som på sin tid grundade Kristianstads första industri, Ljunggrens verkstad (1861). Konsul Ljunggren var hantverksentusiast, han hade själv grundat ett litet handels- och industrimuseum, och hade ett gott öga till Tekniska skolan. Genom Ljunggrens initiativ och en del donationer kunde en byggnad komma till stånd som skulle innehålla lokaler för såväl skolan som stadens museum samt bibliotek. Uppdraget att rita byggnaden gick till stadens egen arkitekt, P L Håkanson, som hade ritningarna färdiga i januari 1914.

Håkansons byggnad är trevinklad med huvudlängan belägen i kvarterets inre del mot Föreningsgatan, och två lägre flyglar vinkelrätt ner mot kanalen. Vid entrén i "borggårdens" ena innerhörn ett kraftigt fyrkantigt torn vars välvda tornhuv högt över taknocken dominerar hela byggnaden. Uppläggningsen

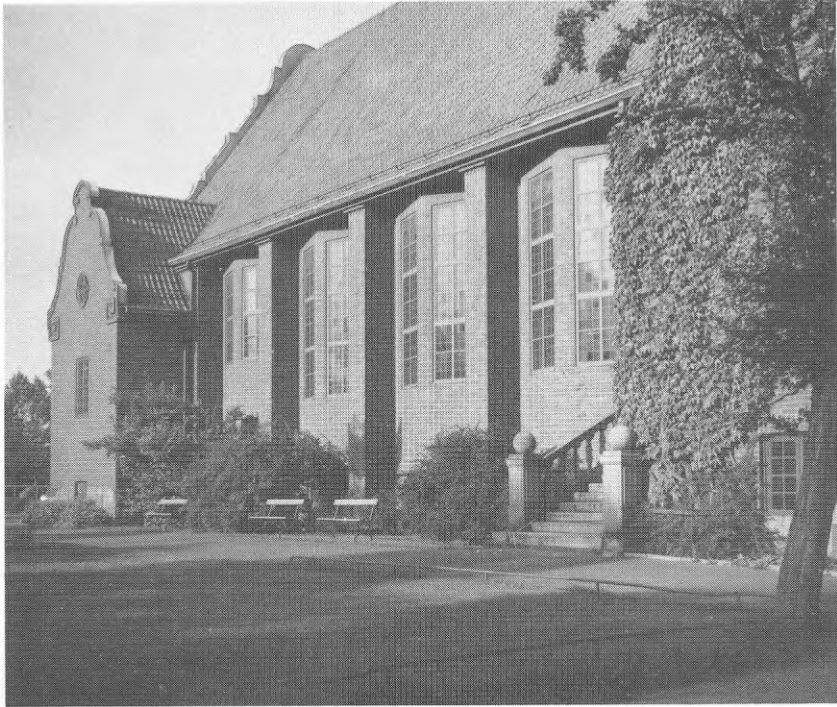
Håkanson framför Tekniska skolan med Konserthustillbyggnaden till höger (foto Christer Håkanson 1954).

kan härledas till de stora renässansgodsen i Kristianstads omnejd, framför allt Trolle-Ljungby, som uppvisar liknande planform: en trevinklad byggnadskropp i två våningar och med hög takresning samt ett stort trapporn i en av gårdens innerhörn. (1)

Stilvalet är anpassat till den Christian IV-renässans som redan dominerar staden genom den mäktiga Trefaldighetskyrkan. De stora svängda gavlarna återfinns på såväl kyrkan som Trolle-Ljungby, och hörntornet kan även ses som en pendang till kyrkans bastanta torn. Också byggnadsmaterialen; granitsockel och röd tegelmur, samt småspröjsade fönster anknyter till dessa förebilder, liksom de dekorativa detaljerna; mönstermurningar, ankarjärn och burspråk. (2)

Alla detaljer är omsorgsfullt och gediget utförda. Att Håkanson var intresserad av naturstensarbeten och järndetaljer framgår redan av hans anteckningsböcker från studietiden. Här har han nu fått tillfälle att tillämpa detta i praktiken; dekorativa ankarjärn och andra smidesjärndetaljer, praktfull sten-trappa med murad lyktpelare. Tegelmurens putsfogar glänser av den vackra simrishamnssanden och fönsterbleckens kopparplåt är dekorativt vågtandad.

Även samtida byggnadsverk i den nationella andan måste ha inspirerat

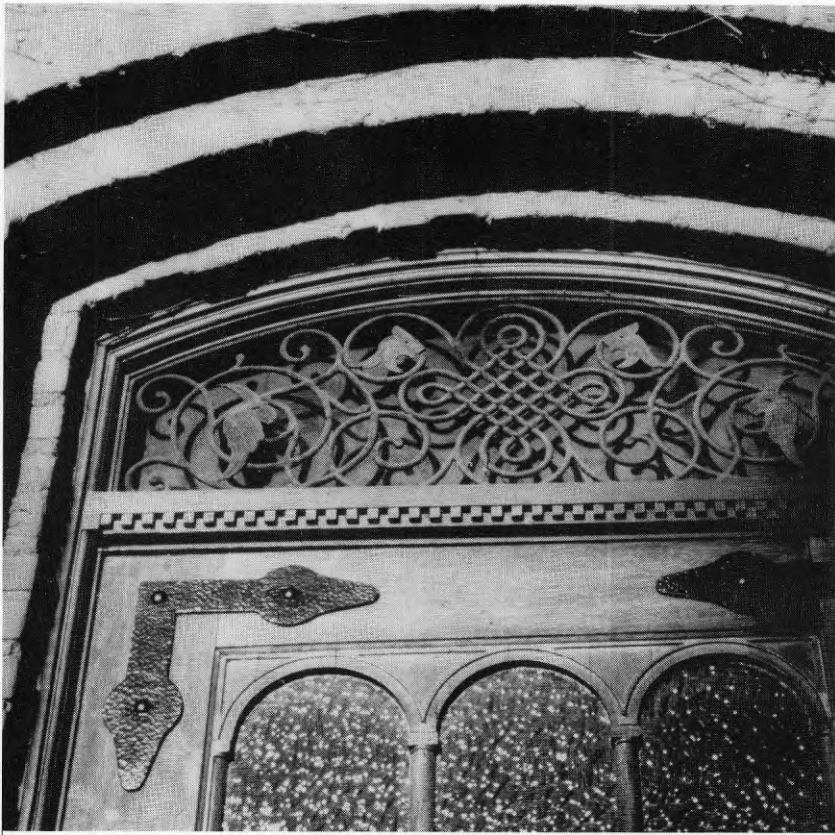

Konserthustillbyggnade, västerfasaden.

Håkanson. Så är t ex burspråket över huvudingången närmast en kopia av ett som sitter på Nyrops Rådhus i Köpenhamn, fasaden mot H C Andersens boulevard. Också den kraftiga lampan och lyktpelaren vid ingången återfinns i liknande utformning i andra byggnader från tiden, ex i Folke Zettervalls ombyggnad av Eslövs station (1913) och något senare utanför Th Wåhlins Zoologiska institution i Lund (1916-17).

De svängda renässansgavlarna har i Håkansons version fått en modern anstrykning genom den avslutande volutens fyrkantiga form. Fasaderna visar Håkansons rytmkänsla: fönstren är samlade tätt parvis krönta av en takkupa, i sockelvåningen två motsvarande källarfönster vars stickbågar skjuter upp över sockelkanten i en böljande rytm. Entrén befinner sig under ett rundat, stegvis avtrappat "kyrkovalv". Under takfotens rätvinkliga tegelgesims löper ett litet tandsnitt runt hela byggnaden.

Håkansons tekniska skola blev uppmärksammas av samtiden. Harald Boklund presenterade den ingående i Byggnadstidningen (3), den finns även

Järnsmede över sidoingång till Konserthuset.

avbildad i publikationen "100 blad Svensk Byggnadskonst", (Stockholm 1923).

Under 1930-talet blev det aktuellt med en tillbyggnad. Biblioteket behövde större lokaler och därtill drev stadens musikintresserade fram kravet på en konsertlokal. Konserterna hade hittills hållits i Trefaldighetskyrkan, och för den profana musiken fanns enbart Södra kasernens gymnastiksal eller Teatern. Nu lyckades musikdirektör Ille Gustafsson, ledare för Kristianstads Orkesterförening, intressera drätselkammarens ordförande för projektet, och år 1933 sökte och fick man pengar från staten till nytt konserthus och bibliotek.

Byggnaden ritades av P L Håkanson 1934 och invigdes 1936. Den är utformad som ett halvt fristående konserthus ("hörsal" enl Håkansons ritningar) parallellt med kanalen, och något förskjutet mot söder i förhållande till

Tekniska skolans huvudbyggnad. En vinkelrät flygel, innehållande bibliotekets nya lokaler, förbinder konserthuset med den gamla byggnadens södra flygel.

Intressant är att se hur Håkanson, nu 20 år senare, stilistiskt ansluter den nya delen till den gamla. Exakt samma byggnadsmaterial och detaljutformning förs över i tillbyggnaden, samma tandsnittsfris under takfoten, samma svängda gavelspetsar med fyrkantiga volutavslutningar, samma ankarjärn och samma "kupolhattskrönta" takkupor. Först i konserthusets långhusfasader träder andra och modernare former fram: tegelfasaden är veckad till en rad prismatiskt utskjutande delar, som i sockelhöjd bärs av granitkonsoler, ljusståthuggna i kontrast till sockelns grovt kantiga stenar. Höga, smala och småspröjsade blyfönster för in ljuset i konsertsalen.

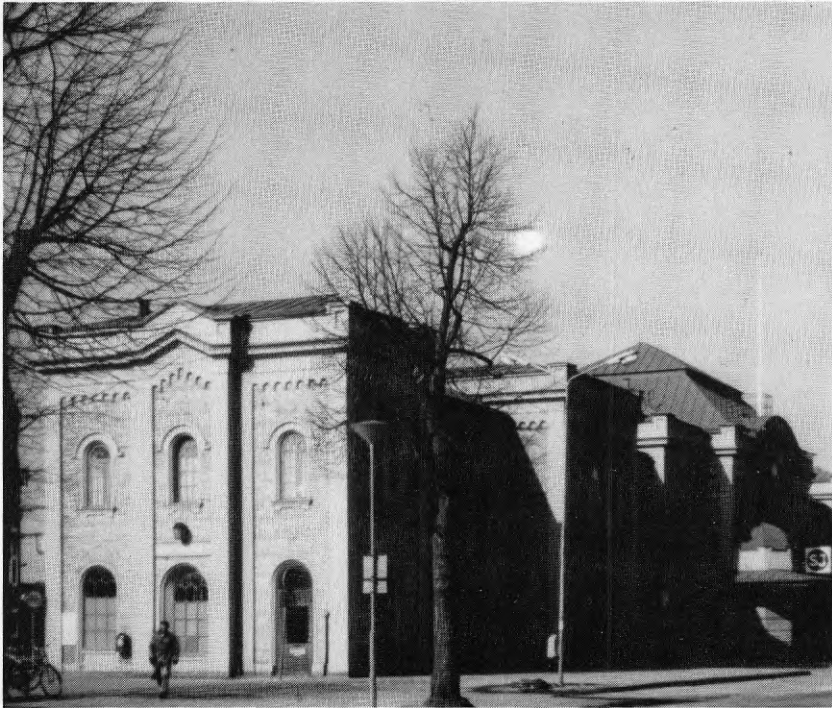
Håkanson har arbetat i den gamla byggnadens anda, men speciellt i västerfasaden ner mot kanalen smugit in ett markerat nytt formspråk, och därmed givit byggnaden ett egenvärde inom den väl sammanhållna helhetsramen. Konserthusets inre planlösning är enkel och rättfram: från den bakom två valv djupt indragna entrén kommer man in i en medelstor vestibul i byggnadens bredd. En bred trappa leder ner till kapprummet, flankerande trappor för upp till konsertsalens sidoingångar. För att komma upp på konsertsalens stora läktare måste man emellertid nyttja de speciella yttre sidoentréerna, som via varsitt trapphus för upp till övre entréerna. I konserthusets bakre regioner finns utrymme för orkestern, kör, dirigent och solister. De tre ingångarna är alla lika utformade med tunga granittrappor och eleganta gedigna ekdörrar med originella järngallerdekorerade överstycken.

Där den ännu ligger, den gamla Tekniska skolan med sin konserthustillbyggnad, utgör den en vacker och betydelsefull del av stadsbilden, särskilt när tegelmurarna glöder i eftermiddagssolen.

Ett tidigare exempel på hur Håkanson löser ett tillbyggnadsproblem i nära anknytning till den ursprungliga stilen, är *järnvägsstationen*, utvidgad och ombyggd 1916-17.

Det gamla stationshuset, uppfört 1865 efter ritningar av fortifikationsofficern Claes Adelsköld (4), var en regelbunden rektangulär byggnad i två våningar med tre framskjutande risaliter i fasaden, den mittersta (över huvudentrén) med bruten, de två vid sidorna med vågrät avslutning. Byggnaden var

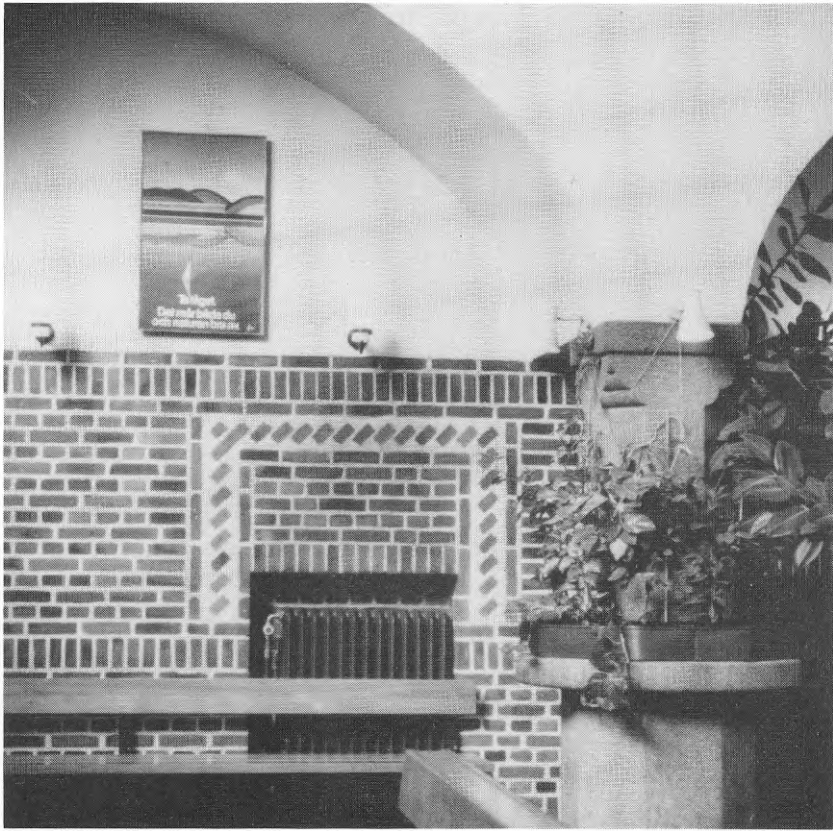

Järnvägsstationen, i förgrunden den äldre delen, därbortom Håkansons tillbyggnad.

utförd i rundbågsstil (se def kap: II) med tegelmurverk i gul/röd randning, rundbågiga fönster och putsad rundbågsfris under takfoten.

Håkanson förlängde byggnaden mot norr och lät den ursprungliga vara oförändrad till det yttre fränsett mittrisaliten, som även den fick flat avslutning för att minska betydelsen av den gamla mittaxeln. Håkanson anknöt i material och detaljutformning helt till den gamla; sockel, tegel, fogar, fönster, den putsade rundbågsfrisen under takfoten, men hans volymbehandling är en helt annan. Där den gamla byggnadsvolymen är stram och knapp, är den nya svällande och bullig, redan i det yttre avslöjande den nya väntsals stora rymd. Den nya volymen är instoppad i den gamla stilformen på ett sådant skickligt sätt, att helhetsintrycket trots allt blir enhetligt. Bara ett mycket vaket öga uppmärksammar att det här rör sig om två byggnadsdelar med 50 års skillnad, även om oundvikliga små dissonanser som väntsalsfönstrets välvda inbrytning i tegelmurverkets strikta linjemönster kan iakttas särskilt på spårsidans fasad. Entrén på spårsidan har på senare tid fått ett missprydande

Järnvägsstationen, väggparti i väntsalen.

lådskärmtak, medan huvudentrén har kvar sitt av Håkanson ritade skärmtak uppbyggt av träkonsoler.

Det viktigaste hos Håkansons tillbyggnad är den magnifika väntsalen. En stor smidesjärnslampa understryker rummets volym. Väggarnas nedre del är murade med mycket mörkrött, ibland helt svartbränt tegel i mönstermurning (som krävt fyra olika tegelformat). Trots att teglet är så mörkt gör de breda och mycket vita fogarna att rummet får ett ljust uttryck, associationerna går mot pepparkakshus.

Rummet är indelat i tre zoner — den mönstrade nedre delen, en neutral ljusputsad mellanzon och slutligen en kraftfull överzon med grov mörkmålad trätakstol och den magnifika lampan. Flacka parabelbågar, som vid rummets sidor öppnar sig mot biljett- och godsexpeditioner, bärs upp av åttkantiga

pelare av slåthuggen granit. Denna praktfulla interiör, med dess starka nationalrealistiska drag, är ännu relativt oförändrad. Sedan 1986 är hela stationen byggnadsminnesmärke.

Redan 1912 ritade Håkanson *stationsbyggnaden* i närbelägna Åhus. Stilen påminner om Tekniska skolan, som ju tillkom vid ungefär samma tid: grov granitstenssockel, rustikt röttegelmurverk och fint detaljarbete, bl a plåtarbeten i koppar.

För Mårten Pehrsons Valsqvarn (numera Nordmills), ritade Håkanson ungefär samtidigt (1917) en *silobyggnad*, vars höga slåtputsade volym reser sig över äldre omgivande tegelbebyggelse på andra sidan om spårområdet. De rundade formerna från silotrummornas väggar tas upp i en vinklad överbyggnad, åt sidorna avslutad av halvcirkelformade gavlar, över vinkeln i mitten ett torn med mjukt rundad huv. Denna karaktäristiska silhuett syns vida omkring, i motsats till den kontorstillbyggnad i tre våningar som ligger och trycker vid silons ena kortsida. Kanske i ett försök att hävda denna kontorsdel har Håkanson genom en pilasterindelning av fasaden betonat dess vertikalitet (kontrasten är ändå slående mellan den "lilla" byggnaden med dess stora påhäng, liksom mellan silons mjuka former och kontorsbyggnadens räta, strama, samma motsättning som finns i järnvägsstationen, men här skapad vid ett och samma tillfälle).

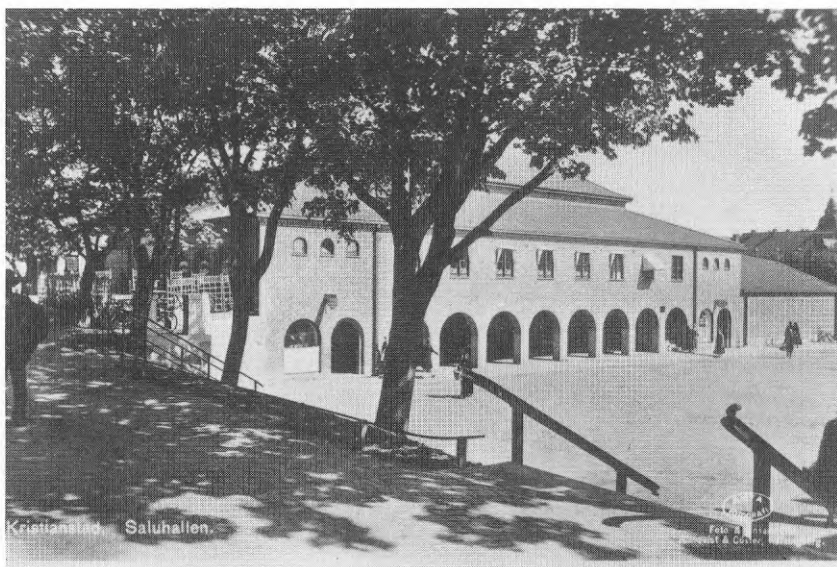
Silobyggnaden är idag till största delen inklädd med plåt (dock inte tornet och gaveln mot järnvägsstationen) och den låga kontorsdelen döljs bakom en nyare kontorsbyggnad i puts med dörrinramningar och sockel i slät granit.

Genom samarbete med AB Mårten Pehrsons Valsqvarn (vars ursprung låg i Kristianstad) fick Håkanson 1915 tidigare uppdraget att rita en valskvarnsbyggnad för firman i Göteborg.

En för stadsbilden viktig byggnad, som inte längre finns kvar, är Håkansons *Saluhall* från 1927. Den var belägen på det sluttande torget mellan Östra Boulevarden och kvarteret Uttern på andra sidan kanalen. Håkansons saluhallsbyggnad anslöt till en gängse typ, men samtidigt var den stramare och elegantare än t ex Salomon Sörensens ca 20 år äldre saluhallar i Malmö och Lund. Man anar också en medveten anpassning till den gamla fortifikationsarkitekturen i Kristianstad. En jämförelse kan göras med de kasernbyggnader i rött tegel från 1897, som ligger omedelbart norr om stadskärnan, tungt vilande

Saluhallen, entrésidan.

Saluhallen, sydfasaden (i bakgrunden Tekniska skolan.
(Foton i Kristianstads museum.)

och med fönstren infattade i stora rundbågar. De ligger, liksom saluhallen, utanför själva den gamla stadskroppen men innanför vallgraven. Det fanns också likheter med Erik Lallerstedts post- och bankbyggnader vid Stora Torg från 1910-talet.

Huvudentrén mot Östra Boulevarden markerades av en dubbel rad lindar (som ännu finns kvar). Två stora välvda öppningar förde in till hallen. De flankerades av två låga flyglar. De lägre flyglarna fortsatte i hela byggnadens längd, dess sidofasader öppnade sig nedanför den stenmurade slutningen i bågformade arkader som sträckte sig ner mot kanalen. Fasadkompositionen spelade ut olika bågmotiv mot varandra: arkadernas jämna rytm, de två djupa ingångsportalerna balanserade av tre bågfönster på ömse sidor, tre små bågformiga öppningar i sidofasaderna mot två större bågöppningar i våningen under, och slutligen i kontrast mot allt välvt: en jämn rad helt rektangulära fönster i arkadsidornas övervåning. (5)

2 Lasarettbyggnaderna

Redan tidigt anlitas Håkanson som sjukhusarkitekt. Han ritade Halmstads lasarett, som våren 1912 började byggas på Galbergets sydsluttning. Likt en väldig tegelklump ligger byggnaden på sin höjd, under det tunga valmade tegeltaket. Fasaden har framspringande mitt- och flygelpartier, i tegelmuren sitter jämna rader vitmålade fönster av den typ Håkanson senare flitigt kom att använda (en rektangulär ruta överst på tvären och två nertill delade av en lodrät mittpost).

Mycket av formspråket från Halmstadlasarettet går igen i *Kirurgiska paviljongen* från 1912-13 i Kristianstad. Den tunga helhetsformen, tegeltakets valmade huv med omsorgsfullt utformade ventilations skorstenar, de tredelade fönstren och fasadens artikulering genom framskjutande partier. I motsats till Halmstads strängt spegelsymmetriska komposition är Kristianstadsbyggnaden "halv" eller "skev" i planen. En annan och viktig skillnad finns också: Halmstadlasarettet har en rustik tegelfasad medan Kristianstadlasarettet fått en stram putsfasad. Även detaljer skiljer: en sidoingång, som i Halmstad är utformad som en grottnliknande öppning inramad av ljusa slutstenar, får

Kirurgiska paviljongen, tillbyggnad med ny entré t h.

exempelvis i Kristianstadsversionen en stram fyllningsdörr krönt av ett konsolburet enkelt skärmtak.

Den ursprungliga huvudentrén låg i ett utskjutande burspråksparti på den västra längans kortsida. En smal tvärgående flygel förband denna del med den parallella östra flygeln, som i sin tur var förskjuten drygt 4 meter bakåt i förhållande till huvudflygeln. En svängd ramp förde upp mot huvudentrén, inramad av välformade mjukt svängda granitstensbarriärer. Den skeva uppbyggnaden av entréfasaden som ger ett splittrat intryck kan möjligen förklaras av det inklämda läget mellan det gamla lasarettet från 1864 och en kirurgisk länga byggd 1889-90. När kirurgiska paviljongen skulle utvidgas 1929, fick Håkanson tillfälle att rätta till skevheten, genom att koppla på en länga väster om huvudentrén, som därmed fick en mittposition. Byggnaden har senare blivit ytterligare tillbyggd och förändrad, så att man idag inte kan få någon riktig uppfattning om ursprungstillståndet, bl a har gamla entrén helt satts igen.

Håkansons första utbyggnad av lasarettet 1913-15 innefattade även en ny

Ängsgården, ekonomibyggnad.

stor *ekonomiavdelning* i områdets norra hörn, samt *parvillan* för lasarettets två *överläkare* i områdets motsatta del (se avdelning 4: Villor).

Samtidigt arbetade Håkanson 1913 med ritningar för *Ängsgården*, ursprungligen en arbetsinrättning, strax öster om stadskärnan. Denna har i motsats till de strama lasarettbyggnaderna inne i staden, en rustik, lantlig karaktär. Anläggningen, som förutom en ålderdomshemsbyggnad även innefattade ekonomibyggnad, paviljong för arbetsföra samt stall och ladugårdsbyggnad, har fungerat som fattigvårdsinrättning, där de arbetsdugliga sysselsattes med lantbruksgöromål. Samtliga byggnader är uppförda i rött tegel på grovhuggen granitsockel, och har stora, tunga brutna tak samt småspröjsade fönster. Huvudbyggnaden är försedd med dekorativa mönstermurningar, burspråk, verandor, indragna portar och massiva låga murar kring trappor och

ramper. Ladugårdsbyggnaden fick ett pittoreskt korsvirkesparti och fönsterluckor med urskurna hjärtan — en idylliserande ram kring våarden av gamla, fattiga och sinnesslöa! Planritningarna till ålderdomshemmet upptar förutom vanliga logementsrum med 4-8 bäddar, även barnrum, familjerum (3x3,5 m) förlossningsrum och rum för lungots sjuka. De "arbetsföra" bodde i en speciell byggnad för sig. Något senare, 1924, tillfogades en paviljong för epidemiskt sjuka. (Anläggningen, som för utom ladugårdsbyggnad och epidemisjukhus finns bevarad, användes numera för långvården och är inlemmad i Kristianstads nya lasarettområde.) Man tycker sig hos vissa byggnader spåra ett danskt inflytande. Likheter finns exempelvis med Ulrik Plesners hamnförvaltningsbyggnad (1905) och övriga byggnader i Skagen med omnejd.

En mera speciell uppgift inom gamla lasarettområdet fick Håkanson 1918, då han om- och tillbyggde lasarettets *kapell*, beläget vid Österlånggatan, NO om ekonomibygnaden. Det äldre, nästan kvadratiske kapellet byggdes till med en ny del innehållande laboratorium och obduktionsrum. Med en enkel tandsnittsfris under takfoten bands den gamla slätputsade delen med dess kolonninramade entré ihop med den nya. En bastant plåtskodd dörr med kvadratiske fyllningsrutor och lunettöverfönster förde in till en enkel, svagt välvd kyrksal med lisénindelade väggpartier och ett sidobelyst altare under en välvd nisch. Golvet var plattbelagt i diagonalmönster med utsparningar längs väggarna och för kistans plats framför altaret. Tre sidofönster med spröjsar gav ljus åt detta lugna och harmoniska kyrkorum. Kapellet revs i början av 1980-talet.

I sitt huvudarbete inom lasarettområdet, den *Medicinska paviljongen* uppförd 1937-40 framträder Håkanson som funktionalist. Byggnaden placerades centralt inom området där den äldsta sjukhusbyggnaden tidigare legat; en hög, smal byggnad med spegelsymmetriska långfasader, på entrésidan ett framskjutande mittparti med stor glasad entré, i ytterändorna två identiska framskjutande partier med sidoentréer och en rad klossformade balkonger i höjdd. Fasadmaterialet är grå terrasitputs, det grå lättas upp av vita fönster-rader med skimrande rutor. Den långa bakfasaden har i översta våningen en utdragen balkong infattad bakom fyrkantiga pelare i takfast rytm.

Som vanligt ett omsorgsfullt detaljarbete: specialritade trädörrar i granitstensomfattningar, ramper och trappor med välgjorda stenarbeten, all plåtbek-

Medicinska paviljongen.

lädnad samt stuprör av koppar. Byggnaden, som vid flyktigt betraktande kanske kan förefalla litet trist, är ett välproportionerat och mycket välgjort hus, bara litet tillbakahållet, inte av den arten som skriker ut sin närvaro — ett huvudverk i Håkansons senare produktion. Den används numera som långvårdsavdelning, och har hittills endast fått sitt entréparti utbytt mot självöppnande dörrar i stål och glas. Med de nya "pansarfönster"(6) som sattes in i det närliggande elevhemmet (ritat av Håkanson 1929) som skrämmande exempel, kan man reflektera över hur förödande det vore för medicinska kliniken om de gamla fönstren med det vackra skiftande glaset och träbågarna byttes ut mot livlösa moderna rutor i bred metallinfattning. Detta hus, som verkar genom känsliga och sparsamt avvägda valörer, tål ej sådana ingrepp.

Två år senare, 1939, ritades bostäder för underläkare och kvinnlig personal, i hörnet Kanalgatan/Lasarettboulevarden, en trelängad byggnad i fyra våningar med funktionalistisk utformning. Långa rader av ensartade tvåluftsfönster löper över de grå terrasitputsfasaderna, på kortsidor och vid långfasader-

Bostäder för underläkare och kvinlig personal.

nas hörn lodräta rader av putsade "klossbalkonger". Byggnaden kan i ännu högre grad än medicinska paviljongen ge ett trist intryck vid en hastig blick, men granskar man den närmare upptäcker man även här den höga kvaliteten i material- och detaljutformning: gedigen hållfast puts, granitstensinramade entréer med väljorda trädörrar, väljorda plåtarbeten i koppar, ljusa, välproportionerade trapphus med vackert utformade, svängda trappräcken, fönster i vitmålade träbågar. Byggnaden fogar sig väl till det av Håkanson formade lasaretsområdet, vars färgskala — grå puts, röda tegeltak, grönärgig koppar och vitmålade fönstersnickerier — håller ihop de vid olika tidpunkter tillkomna inslagen. Ännu starkare än Ängsgården kan gamla lasaretsområdet karaktäriseras som väl sammanhållet, och för sitt ändamål passande utformat, diskret, stillsamt och lagom allvarligt.

Efter sin pensionering arbetade Håkanson vidare med lasarettet, 1945 utformades entréområdet med en nybyggd tandklinik på ena sidan, det ombyggda elevhemmet på andra sidan och två låga flygelbyggnader flankerande själva

ingången.

Varken detta parti, eller den 1945-47 uppförda kvinnokliniken (en ytterligare påbyggnad till gamla kirurgiska paviljongen) äger den strama elegans som 30-talets byggnader uppvisar, greppet är inte längre så fast kring tandklinikens fönstersättning, proportioneringen inte så välavvägd i kvinnoklinikens av en för tung övervåning nertyngda entréportik eller i långfasadens förhållande mellan murpelare/fönsterhåll. Sedan nya lasarettet byggdes öster om staden, används det gamla nu som jourläkarcentral samt för långvården.

Som sjukhusarkitekt för Kristianstads läns landsting fick Håkanson även uppdrag för Ängelholms lasarett, vilket fick en nybyggnad 1929, samt för Hässleholms nya lasarett, och lasarettet i Simrishamn. (7)

3 Hyreshusen

I stadsdelen i Östermalm, inom det område som Lilienberg var med om att utarbeta stadsplan för på 1910-talet (se kap IX:2), finns strax bortom fängelset, vid korsningen av Götagatan och Kapellgatan, en plats bildad av Riddaregatan sväng. Den lilla platsen i sin oregelbundna utformning, så välgörande bland de stora hyreshusen och så intim med sin gräsmatta, sitt bestånd av sirligt vuxna träd (trädsyrener, sporrhagtorn och ett ensamt äppelträd), har vid kortändan en sittplats avskärmad av en storvuxen vit buskros. Den borde egentligen kallas *P L Håkansons plats*, ty den omgärdas helt av hus som han ritat; här finns faktiskt alla de flervånings bostadshus som Håkanson ritat i Kristianstad. Och fastän husen sinsemellan är olika, tillkomna under lång tid, har det blivit en fin och enhetlig plats.

Det äldsta huset, *Kv Japan 4*, ritades redan 1915. Det ligger vid Riddargatans sväng, där dess släta ljusputsade fasad fångar eftermiddagssolen. Huset rymde ursprungligen endast enrumslägenheter i tre våningar, den översta bakom ett högt brutet tak. Fasaden är uppdelad i två lika delar kring de båda entréerna, över varje entré ett kraftigt burspråk av trä, överst en hög frontespis. De brunmålade, småspröjsade fönstren i den ljusa putsen ger en markerad rytm: bredare, tredelade fönster i ytterkanterna, smalare, tvådelade i mitten. Ingångsporten flankeras av ett smalt, bågformat fönster som balanserar det tunga

Kv Japan 4.

burspråket ovanför, på burspråkets tak står översta våningens fönster.

Detaljarbetet är som vanligt omsorgsfullt utfört; tung granitstenssockel, släta putsfasader, massivt trä och järnsmiden. Huset har ett lugn och värdigt uttryck, en trivsamt gammaldags utstrålning, som understrykes av den gatlykta av gammal modell, vars skugga faller på fasaden. Dess yttre är välvårdat och oförändrat.

Det ursprungligen slätputsade grannhuset mot Götagatans hörn, *Kv Japan 5*, har däremot gått ett förödande öde tillmötes genom utvändigt tilläggsisolering som gett huset ett underligt "jäst" utseende. Byggnaden ritades 1925 av Håkanson och innehöll bostäder för ålderdomshemmet. Det är originellt med sitt inklämda torn i kvartershörnet. Gårdsfasaden har överraskande en mycket oregelbundet veckad form.

På motsatta sidan av platsen, längs Kapellgatan, ritade Håkanson 1932 två fyrvånings hyreshus, *Kv Korea 3 och 4*. Även dessa har ljus slätputs. Formspråket är klassicistiskt. Den jämna raden av sex-rutade fönster avbryts

Kvarteret Korea 3.

av ett rätvinkligt burspråk i fasadens mitt. En smal list avskiljer bottenvåningen, en likadan stöder översta fönsterraden och fasaden avslutas med en trappstegsgesims. Portalerna inramas av slåthuggen röd kalksten i bottenvåningens fulla höjd.

De båda husen innehåller till största delen tvårumslägenheter. Ett utslag av tidens nya funktionalistiska ideal är att sovrum och kök placerats mot gatan i öster, medan vardagsrummet med balkong vetter mot väster, in mot den stora öppna gården. Även gårdssidan är mycket prydligt utformad med de lådformade balkongernas geometriska järnräcken mot den ljusa putsfasaden. Dessvärre har det även här skett en fasadinklädnad. Hörnhuset (Korea 4) har isolerats och klätts in med grova stenplattor. En jämförelse med det intilliggande oförstörda huset visar hur effektivt en sådan åtgärd ödelägger husets

Walbergska stiftelsen, trädgårdssidan.

arkitektoniska kvaliteter, som till så stor del består i putsfasadens lätta artikulering, fönstrens bruna inramning i liv med den ljusa putsen och det omsorgsfulla stenarbetet kring entréerna.

Vid platsens inre del ligger slutligen den av Håkanson 1936 ritade *Walbergska stiftelsen*, *Kv Japan 8*. Den stora byggnaden, som upptar hela norra delen av kvarteret, har en tung sluten trevånig byggnadskropp mot Kapellgatan. Längs Fabriksgatan trappas volymen ner, en tvåvåningslänga avgränsar här den stora innergården mot gatan. Vid huvudbyggnadens södra ände som vetter mot "P L Håkansons plats", har han gjort en skicklig anslutning till det äldre huset *Japan 4*, samtidigt som han klarar svängen vid platsens innerhörn; huvudbyggnaden får skjuta ut med sin trevåniga gavelfasad mot platsen, den vinkelrätt anslutande längan är indragen två meter från gatulinjen, efter två

fönsterrader knäcks fasaden för att efter ytterligare ett fönsterfack ansluta i liv till det äldre huset. Samtidigt bryts taket i anslutningslängan och tas ner en våning, på samma sätt som i det äldre huset. På så sätt framstår huvudbyggnadens form distinkt, medan övergången förmedlas till det bredvidliggande huset. Den lilla förplatsen som bildas i och med indragningen utnyttjas för en sidoentré.

Den stora byggnaden har ett stillsamt förnämt uttryck genom sin grå puts och de jämt fördelade tätspröjsade fönstren i brunt. Stilen, en tung och sluten klassicism, verkar tämligen ålderdomlig vid denna tidpunkt, men ansågs kanske passande för pensionärsbostäder. Det trelängade komplexet omsluter en långsmal, symmetriskt anlagd trädgård med buxbomshäckar och pyramidekar; den regelbundna uppbyggnaden är helt i samklang med fasadernas långa rader av taktfasta fönsteraxlar. En äldre herre med käpp, brun pälsmössa och grå rock smälter precis in i färgskalan och tempot.

Till sist skall ett hus vid Kanalgatan, mitt emellan Konserthuset och Lavesonska villan, *Kv Uttern 3*, omnämnas. Detta trevåningshus ritades 1904 av P Sunesson i en "hemmagjord" variant av nyrenässansstil med tinnar och torn i rött tegel. Huset förvärvades omsider av P L Håkanson. Det hade ju ett mycket känsligt läge mellan Tekniska skolan/Konserthuset, den stora, representativa Lavessonska villan och Saluhallen på andra sidan kanalen. Han lyckades få ett anslag "till stadens förskönande", vilket möjliggjorde ett fullständigt omskapande av fasaderna. De slätputsades och försågs med klassicistiska detaljer: balkongpartierna förvandlades till rätvinkliga burspråkspartier och det kraftiga utskjutande takutsprånget försågs med kassetter på undersidan. Den lustigaste detaljen är ett burspråk i gavelfasadens bottenvåning som gjorts om till ett litet halvt rundtempel — så skulle byggnaden på ett värdigt sätt möta sin granne Konserthuset!

Lavessonska villan med hyreshuset Kv Uttern 3 i bakgrunden ,
(foto Christer Håkanson 1954).

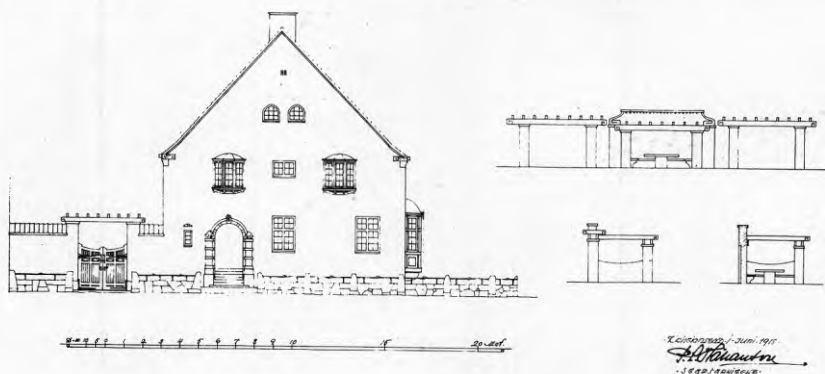
4 Villorna

Det mest personliga i Håkansons produktion är hans villor. Just i gränsen mellan gamla stadskärnan och de yttre stadsdelarna öster därom, ligger en av de mest iögonfallande, den stora *Lavessonska villan*, *Kv Uttern 4*, ritad 1918 och byggd 1919. Tung och bastant, utstrålande en solid, tillbakahållen värdighet, ligger tvåvåningsvillan på sin hörntomt, vändande gaveln ner mot kanalen. Läget kan tyckas något inklämt, men tomten har aldrig varit större än den nuvarande utsträckningen. Villan avskärmas mot hyreshuset i norr av en hög mur, som avgränsar en köksentregård där innanför. I tomten inre del, på villans östsida, finns en liten rätt formellt anlagd trädgård, avgränsad mot Lasarettboulevarden av en mur. Längs villans syd och västsidor löper smala gräs- och rabattpartier och mot gatorna finns den typiska Håkansonska låga sten/smidesjärnbarriären (se nästa avsnitt). Byggnaden är uppförd i slammat tegel, har ett högt, brutet rödtegeltak samt detaljer i grönärgig koppar och natursten. Huvudentrén ligger i västgaveln och är djupt indragen bakom en välvd öppning, vilket bidrar till känslan av tung, massiv mur. Associationerna går till

RITNINGEN ÄR AVGIVET
PÅ 501705-700 PÅ 1915-1917
4

Tieckin byggnadsnämndens prot. d. 8 juli 1918. 17

Ritning till villan i Kv Uttern 4 från 1915.

gamla borgar med tjocka murar och åldrig väderbiten puts, ett motiv som var omtyckt i de nationalrealistiska strömningarna vid seklets början. Till byggnadens tyngd bidrar också burspråket av sten på sydfasaden, liksom sockelns grova granitstensblock. Burspråket sitter mycket lågt med sina kraftiga stenkonsoler sjunkna ända ner i stensockeln, vilket ytterligare förstärker det markbundna. De fyra höga, smala och välvda fönstren till matsalen bredvid är djupt indragna och verkar nästan som slitsar i muren. Till borgkänslan bidrar ytterligare de kraftiga ankarjärnen samt villans övriga fönster, vars karmar sitter i liv med fasaden medan bågarna ligger indragna.

Som en motvikt mot allt det tunga står fönstrens täta spröjs likt ett sirligt filigransarbete. Vad som emellertid utgör det mest spännande verkningsmedlet hos byggnaden är Håkansons sätt att placera fönstren. Entrégaveln mot kanalen är ett litet mästerstycke av balanserad asymmetri: entréportens valv i vänsteraxeln, ett fönster i mittaxeln, högerfönstret förskjutet förbi högeraxeln långt ut mot hörnet, balanserat av entrépartiets större tyngd. Som slutaccent det lilla fönstret till vänster om éntren. Övervåningens burspråk (som leder in till herrns resp fruns sovrum) mitt i vänster resp höger axel med ett mindre fönster

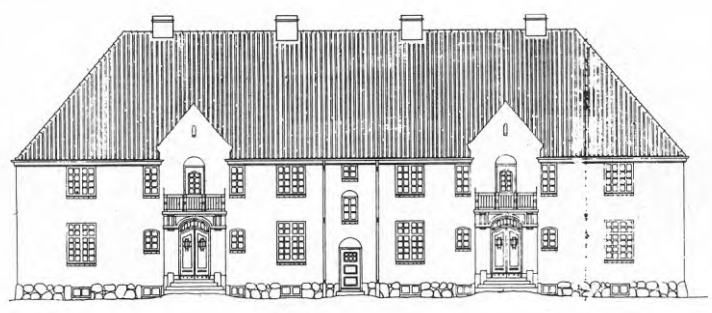
Lavessonnska villan, sydfasaden.

huvudverk.

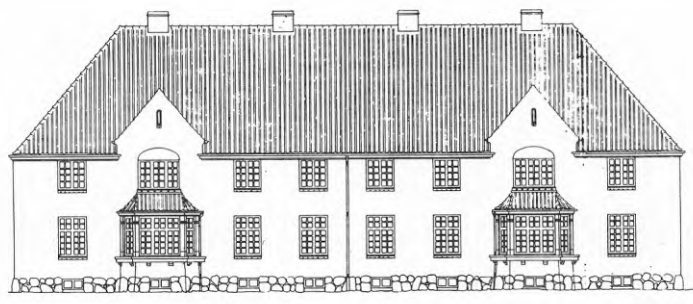
Litet längre bort längs Kanalgatan, inne på lasarettsområdet, ligger de gamla *överläkarbostäderna*, en parvilla ritad av Håkanson redan 1912. Det är en gul, slätputsad länga med den vanliga granitstensgrunden och ett högt, valmat rödtegeltak. De två utsirade ingångspartierna under varsin frontespis finns på den norra långfasaden, på trädgårdssidan/sydsidan finns motsvarande frontespiser över bottenvåningens uppglasade dagligrumsburspråk. Byggnaden är gedigen, med ett väl utfört detaljarbete: trifolieformade eller bågformiga ursparingar i putsen över dörrar och fönster, lätt och enkel gesims under takfoten och tätspröjsade fönster. Men mittpartiet är oklart utformat — gränsen mellan de två bostäderna. Denna dubbelvilla, som är ett av Håkansons allra tidigaste arbeten i staden, har trots sina hantverksmässiga kvaliteter, ett

Välbehållningsritning för Åsen 7, 1913

: LÄNDRÄTTET: KRISTIANSTAD:
: FÖR YLIG: TILL: NY: LÅKRE: BOTTAD: :

• FASAD - MOT NÖR •

• FASAD - MOT SÖDER •

• KRISTIANSTAD, 1 DEC. 1913 •
P. O. Takanson
• STADSRÅDET •

Överläkarbostäderna, ritning från 1913.

delvis motsägelsefullt uttryck.

I närheten finns en palatsliknande villa, som förmodligen är något av det allra första han ritade i Kristianstad. De tidigaste utkasterna är daterade 1911, och tyder på en trevande hållning. Huset ligger i hörnet av Vasagatan/Lagmansgatan, Kv Åsen 7, och är åt båda sidor hopbyggt med angränsande hyreshus. Beställare var häradshövding Hagander, gift med en styvdotter till den förmögne lagmannen Montan i södra Björstorp. Denna dotter fick 1910 ett stort arv som räckte till ett synnerligen representativt och påkostat hus åt

Överläkarbostäderna i sitt nya läge — klämda av senare lasarettstillbyggnader.

familjen. Uppdraget att rita "Haganderska palatset", som huset allmänt kallas, gick alltså till den nytillträdde stadsarkitekten, och han gav det en senbarock gestalt, påminnande om Dehns och Berndorffs palats i Köpenhamn (kanske efter byggherrens önskan?). Entrén är rikt dekorerad, bottenvåningen rusticerad, huvudvåningen slätputsad med höga, dekorativt inramade fönster och takvåningen uppvisar såväl knubbiga torn som svängda frontoner.

Den största delen av Håkansons villor tillkom på 20-talet. 1922 byggdes *villaområdet i Utanverket* (Kv Fläschen och Tenaljen). "Utanverken" är i Kristianstad ännu beteckningen för de yttersta delarna av stadens befästningsverk, som utanför gamla stadskärnan bildar barriär mot norr — ett system av kanaler och vallar med spetsigt utskjutande raveliner. Här låg den Rosenberg-

Villaområdet i Utanverket, i bakgrunden Håkansons egen villa, Tenaljen 4.

ska trädgården, som Håkanson fick ögonen på. Han berättar om detta i Länstidningens intervju inför hans 70-årsdag 1946:

"När jag ser tillbaka på min tid som stadsarkitekt i Kristianstad gläder jag mig verkligen åt den goda idé jag fick, när jag — jag tror det var 1920 eller 21 — föreslog drätselkammaren att lägga ut den dåvarande Rosenbergska trädgården vid Utanverken till villaområde. Det visade sig vara precis vad byggnadslystna Kristianstadbor gått och väntat på, ty det dröjde inte många år förrän tomterna gått åt. Därmed fick Kristianstad sin enligt mitt förmenande vackraste stadsdel. Inbäddad i en underbart lummig grönska ligger dessa villor där i lugn avskildhet idylliskt och fridfullt. Jag bor där själv i en av de första

villorna, som uppfördes på området, och jag tillåter mig tvivla på att man kan bo trevligare i Kristianstad än just i Rosenbergs gamla trädgård".

Området är ännu lummigt, buskar och träd bäddar in kanalernas stilla vatten, och terrängen utanför åt norr och öster är fortfarande obebyggd; låglänt sankmark med spridda trädgångar. Norra Vallvägen följer den yttre kanalen i norr, villorna ligger samlade längs denna med långsidorna mot vägen, på södersidan sluttar stora trädgårdar under fruktträd sakta ner mot den inre kanalen. Trots att villorna är individuellt utformade äger området en samstämmighet i stil och material. Stilistiskt befinner de sig på gränsen mellan nationalrealism och nyklassicism med inslag av barock. Fasaderna är slätputsade eller slammade, taken höga och täckta av enkupigt tegel. Just de massiva röda tegeltaken är ett markant inslag, där de skjuter upp över grönskan, och med sin oregelbundna placering antyder områdets speciella bakgrund.

1922 utlades området mellan kanalerna i fästningens utanverk till kvartersmark. Gator och kvartersformer följer det gamla fästningsmönstret, med Norra Vallvägen som huvudstråk. Som tidigare nämnts (kap IX:2 om stadsplaner) ligger Håkanson förmodligen bakom utformningen av stadsplanen även om stadsingenjör Hageltorn formellt undertecknat den. Samtidigt, fr o m april 1922, ritades de flesta av de villor som skulle byggas i kvarteren.

Ritningarna till *Flaschen 1-3 och 5-6 samt Tenaljen 1-11* har visserligen samtliga renritats av samma hand, det framgår vid jämförelse av ritteknik och textning, dessutom är flera detaljer lika, exempelvis trappor och dörrar i interiörsnitt liksom balkongpartier i exteriörer, men en del av ritningarna är undertecknade "P L Håkanson, stadsarkitekt", de övriga "Otto Ohlsson, arkitekt". Ohlsson var vid denna tid Håkansons medhjälpare/kompanjon. Hans utbildning och kvalifikationer som självständig arkitekt har ej kunnat kartläggas. Jag antar tills vidare att han hade en underordnad ställning, men fick signera en del uppritade arbeten, så att den diskrete stadsarkitektens roll inte skulle bli alltför framträdande. Därför bör hela området betraktas som ett verk (om än delvis indirekt) av Håkanson.

Den första villan man möter vid Norrtullsvägen på väg från staden är *Flaschen 5* vid hörnet till Minörvägen. Denna villa är ritad och signerad av Håkanson. Tungt och lugnt vilande, med den breda, skarpskurna gaveln

Fläschen 5.

höjande sig över omgivande grönska, ligger här en tvåvåningsvilla ritad i maj 1922. Fasaderna är tegelmurade och slammande, entrén ligger förskjuten till sydgavelns ena kant och är djupt indragen under ett valv, liksom fallet var i Uttern 4. Detta "grottnliknande" förstärker känslan av tyngd liksom de rusticerade hörnen och sockelns grova granitblock. Ett massivt rödtegeltak kröner byggnaden, det skärs av tvärt i liv med fasaden, vilket ger taket en större lätthet och därigenom skapas kontrast mot den tunga nedre regionen.

Mot det tunga i mur och byggnad ställer Håkanson återigen fönstrens fin-spröjsade mönster, och sätter dessutom några glatt svängande vindflöjlar på taket (västsidans finns kvar i form av en lustig tupp). Fönstren är brunmålade, men i balkongpartiet i entrégaveln finns vita, skulpterade träpelare insatta vilka bär upp en likaledes vitmålade överliggare. Denna gavel har också två

Tenaljen 1, fasad mot Vallvägen.

fönster i övervåningen som fasats av för att få plats under takfallet.

I Håkansons 20-talsvillor märks en tidstypisk strävan mot större regelbundenhet. I Fläschen 5 är västfasaden (ut mot Norrtullsvägen) helt spegelsymmetriskt ordnad liksom köksfasaden, medan ostfasaden (mot inre trädgården) är mer oregelbunden med blandade fönsterstorlekar beroende på bakomliggande trappor och ekonomiutrymmen. Det bestående uttrycket hos villan är lugn, samling och återhållen soliditet, som vid denna tid kunde anses väl avpassat för en byggherre som var advokat till yrket.

Fortsätter man medsols längs Norra Vallvägen som i krokarna löper längs kanalen på kvarterets norrsida, passerar man en rad av de villor som Otto Ohlsson har signerat. Samtliga var ursprungligen putsade men har sinsemellan olika utseende och utformning. De har inte samma tunga murverk som Fläschen 5, och granskar man dem närmare visar de sig vara reveterade trähus. Den breda byggnadskroppen och det vilande uttrycket har de emellertid gemensamt, liksom de höga tegeltäckta sadeltaken. Läget vid den svängda gatan

har fått bestämma den individuella utformningen.

Flaschen 6 är en oregelbunden, rektangulär byggnad, som tyvärr blivit inklädd med gult tegel och därför faller ur ramen. Endast det gråputsade entrépartiet samt de tätspröjsade fönstren återstår av det ursprungliga utseendet.

Flaschen 1 ligger i gatans spetsiga hörn och har fått en trevinklad utformning — en stadig huvudbyggnad med två sidoflyglar böjda snett bakåt. Det röda tegeltaket är halvvalmat på den högre mittbyggnaden, liksom på de lägre flyglarna.

Flaschen 2 har rektangulär plan men med två små sidoflyglar på trädgårds-sidan, frontespis i gatufasaden och entré omgiven av barockmässigt rusticerade pelare krönta av kulor. I sydgaveln, under takets halvvalm, sitter det typiska treformade balkongpartiet med fönsterdörr i mitten och tryckta fönster på var sida därom, ett motiv som ger gaveln koncentration.

Flaschen 3 har ungefär samma utformning men med ytterligare två flyglar vid sidorna, likt ett par lågt sittande åsneöron.

Ritningen till *Tenaljen 1* är daterad i januari 1922 och gjordes innan stadsplanen definitivt var klar. Detta framgår av situationsplanen där endast Minörvägen är utmärkt, och villans båda ingångar orienterar sig mot denna i sidled. När Vallvägen sedan drogs omedelbart intill tomten kom villans köksingång att veta direkt ut mot denna "huvudgata". Det gör nu inte så mycket, då denna österfasad är prydlig och representativ med stort mittburspråk och tvillingfrontespiser inramade av breda rustikband. Underligare är det med huvudentrén placerad i trädgårdsfasaden. Över dess kolonnburna portik sitter ett balkongparti som är identiskt med Håkansons *Flaschen 5*. Villan hör till de individuellt förnämsta inom området.

Tenaljen 2 ritades för byggmästaren Anton Persson, med vilken Håkanson hade nära kontakter, ritningen är dock signerad Otto Ohlsson. Gatufasaden är symmetrisk med ett betonat entréparti och principiellt uppbyggd som på Håkansons eget hus (se nedan). Detsamma gäller trädgårdsfasaden.

Tenaljen 3 ligger i ett "innerhörn" och är förbunden med Vallvägen genom en passage. Denna enklare villa, ritad för fröknarna Anna och Ester Håkanson, har klätts in med kalkstenstegel, men har med sitt avskiljda läge ingen framträdande plats i gatubilden.

Tenaljen 4.

Precis efter vägens böj ligger som blickfång Håkansons eget hus, *Tenaljen 4*. Han ritade det ursprungligen, i april 1922, för lektor N O Bergsten, men flyttade själv in i december 1931, i samband med sonens födelse, och bodde där sedan livet ut. Återigen en byggnad där nationalrealismens volym- och materialkaraktär förenats med nyklassicismens symmetrikrav. Den slammade gatufasaden är rätt sluten, entrén ligger under ett indraget valv mitt på fasaden, två små parställda högsmala fönster flankerar ingången, därtill två normalstora fönster förskjutna ut mot hörnen — en placering som hade verkat gles och utglidande om inte tre små takkupor, samlade över entrépartiet, hade hållit ihop kompositionen. Ännu ett exempel på Håkansons förmåga att balansera en fasadkomposition. Det skall visa sig att just denna typ av fasadschema återkommer hos den största delen av Håkansons återstående villor, nästan som en personlig signatur.

Huset har den för Håkanson typiska granitsockeln, och djupt liggande, inåtgående fönster. Det mäktiga halvvalmade rödtegeltaket är lätt utåtsvängt

på det för 20-tals klassicistiska sättet (närmast inspirerat av den gustavianska epoken och indirekt från Kina). Kontrasterar mot det tunga gör, förutom fönstrens sirliga tätspröjsning, också Håkansons lek med inblandade rundade former: rundade entrépartier, rundade fönster och på vissa ställen en rundad ursparing i putsen över en dörr eller ett fönster.

Trädgårdsidan ner mot kanalen har en bred frontespis med balkongparti över bottenvåningens vinklade burspråk. Matsalens fönsterdörr vette ursprungligen mot en rosenpergola ner mot vattnet. I husets västgavel sitter de två mörka burspråken i övervåningen, som bildar karaktäristiskt fond i Vallvägens perspektiv. I allt ett värdigt hus för stadsarkitekten.

De återstående husen i kvarteret Tenaljen har alla ritningar signerade Otto Ohlsson. De är reveterade och putsade, har något lugnare utformning än de tidigare villorna, men samma fina variation och detaljutformning.

Tenaljen 5 är ett regelbundet rektangulärt hus med liten kökstrappa på ena gaveln.

Tenaljen 6 uppvisar en stram, gråputsad fasad åt gatan, endast genombruten av den smala portens rundade valv med halvpelarinramning i puts och ett enda fönster mot den högra kanten, över entrén en slätputsad fronton. Huset har en sluten och enkel elegans, i kontrast mot grannen *Tenaljen 7*, vars barocksvängda, uppmurade gavlar faller i ögonen. Byggnaden är bruten i tre delar för att följa gatans sväng. Entrén ligger i den västra delen, under en svängd volutprydd fronton, samma fronton sitter på trädgårdsidan över terasspartiet i mitten. En festlig och glad utstrålning har denna villa ritad för en grosshandlare.

Runt hörnet ligger så de sista fyra villorna i kvarteret bakom höga bokhäckar.

Tenaljen 8 med prydligt vitputsad fasad och bred mittfronton mot gatan, litet burspråk i vänster gavel och halvvalmat tak.

Tenaljen 9, en regelbunden byggnad med mittfronton, förändrad genom eternitinklädnad.

Tenaljen 10, stor och tung med två olika stora flyglar inåt trädgården, halvvalmat tak.

Tenaljen 11 har det typiska tredelade balkongpartiet under halvvalmtaket. Med sin fasta och stadiga volym bildar det slutpunkten i raden av villor. Över en träbro, från vilken man i kanalens riktning kan se tillbaka mot den

Tenaljen 6.

Håkansonska villans trädgårdsfasad, leder vägen in mot stadens centrum.

De inre planlösningarna till villorna är givetvis varierade från hus till hus, men det vanliga är att man från huvudentrén kommer in i en stor hall med öppen spis (i några fall saknas hallen, då kommer man via ett kapprum direkt in i vardagsrummet). Kring hallen grupperar sig vardagsrum, herrum och matsal. Från matsal eller vardagsrum leder ofta en altandörr ut till trädgården. Köket med sin speciella ingång bildar en egen avdelning i bottenplanet. Via ett serveringsrum står det i förbindelse med matsalen. Från hallen leder en trappa upp till en övre hall, för övrigt rymmer övervåningen sovrum, barnkammare, ev gästrum och i något fall ett särskilt rum för husets fru. För det mesta ligger även jungfrukammaren här uppe, med egen trappa från köksregionen.

Villaområdet i Utanverkens kanalkransade och vinklade gamla fästningsterräng hör till de mest genomarbetade och karaktärsfulla i landet från denna tid.

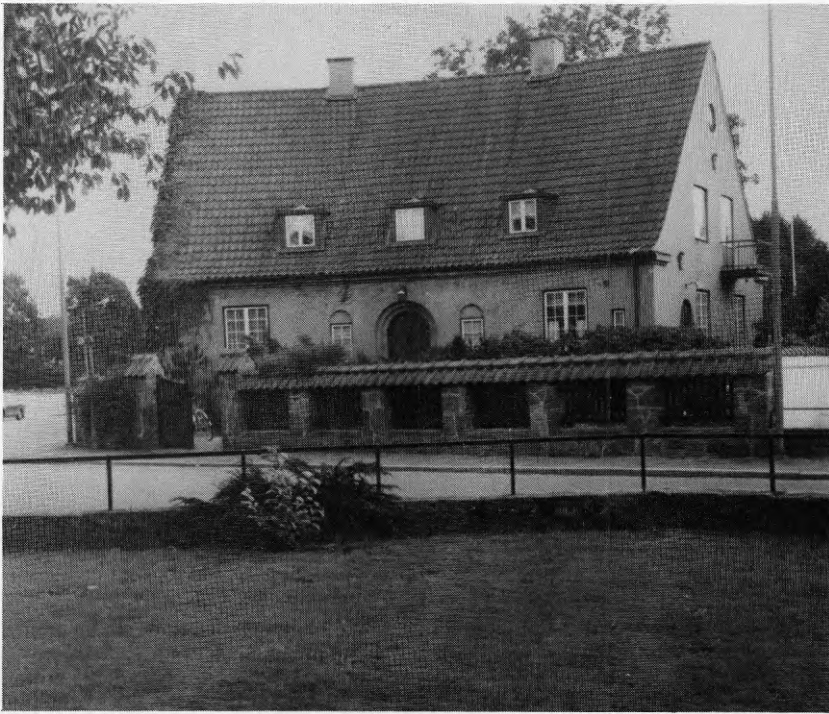

Vasagatan, t v Kv Harven, t h Kv Skäran.

Året efter villorna i Utanverken, började Håkanson rita på villorna i kvarteret *Skäran* i stadens motsatta, sydöstra del. Även här är terrängen formad av gamla försvarsvallarna, men vattnet saknas som ingående element. Stadsplanen för utbyggande av kvarteret antogs 1923, och bestod i en schematisk uppstyckning i sju bitar av kvarteret längs den lätt svängda Vasagatan. När man närmar sig kvarteret från stadshållet, bildar de stadiga, breda villagavlarna ett succesivt förskjutet blickfång längs den krökta gatan. På andra sidan gatan utgör klassicistiska hyreshus en kontrasterande hög, sammanhållen mur. (8)

Även om Håkanson bara ritat tre av de sex villorna i kvarteret, har hans villatyp varit förebildlig för de övriga (utom en senare, totalt avvikande).

Kv Skäran 7.

Det nordligaste huset i kvarteret, *Skäran 2*, ritade Håkanson 1922. Här återkommer det typiska fasadmönstret: entré i mitten flankerad av två småfönster, längre ut mot hörnen två större fönster och på taket tre tätt satta kupor rakt över entrén. Huskroppen vilar bred och stadig på sin granitstensgrund, fasaderna är slammade. Ett äldre fotografi (se kap IX:3) visar att huset troligen varit gråslammat, vilket verkar vara fallet med de flesta av Håkansons villor. De rundade valvformerna återkommer också över dörrarna och som ursparingar i putsen över småfönstren. Ett burspråk finns i ena sidogaveln och en frontespis med balkongparti mot trädgården.

Huset *Skäran 5*, också ritat 1923, är en fönsteraxel längre, annars komponerat på motsvarande sätt. Sidoburspråket och frontespisen mot trädgården återkommer. Över fönstren i övervåningen finns trifolieformade ursparingar (som tidigare använts i överläkarvillan), ankarjärn i gavlarna bidrar till en rustik murkänsla.

Den sista villan i kvarteret, *Skäran 7*, skiljer sig från de övriga, och ritades

Kv Skäran 7, entrén med murgröna och hortensior.

av Håkanson först 1929. Huskroppen är treledad för att följa gatans kurva och har en inhägnad förgård. Huset har i övrigt samma fasadkomposition, volym och materialkaraktär som de tidigare villorna, men fasadens krökning verkar här sammanhållande, takkuporna behöver inte sitta så tätt. Entrén är välvd och indragen. Åt trädgården, som sluttar nedåt, öppnar huset upp sig med burspråk och terrass i ramper. Den yttre formlikheten till trots har husets planlösning ingenting gemensamt med de "fjärilsplaner" som var populära i England och Tyskland vid seklets början. (9) Fastän ingången är placerad i mitten, förs man inne i huset omedelbart åt ena sidan, där en stor hall med fönster vetter ut mot östergaveln. Bibliotek, vardagsrum och matsal är placerade längs trädgårds-sidan, köksavdelningen vid västgaveln. Med sin speciella form och genomarbetade samspel gata, förgård, hus och trädgård måste detta räknas som en av

Håkansons finare villor.

En Håkansonvilla som ovanligt nog inte är putsad, utan har rödtegefasad, är *Gevaldigen 3* i kvarteren norr om fängelset, ritad 1923. Det är inte heller någon villa för enskilt bruk, utan den är byggd för föreningen Barnavård, och fungerar ännu som barndaghem. De röda tegelfasadena ger en livligare karaktär än putsvillornas. Entréfasaden följer dock det välkända mönstret med dörr i mitten, sidofönster samt tre tätsittande takkupor. Sockeln består av granitblock, och i gavelssidorna följer tegelmuren granitsockelns stegvisa nertrappning mot en entrésol-våning.

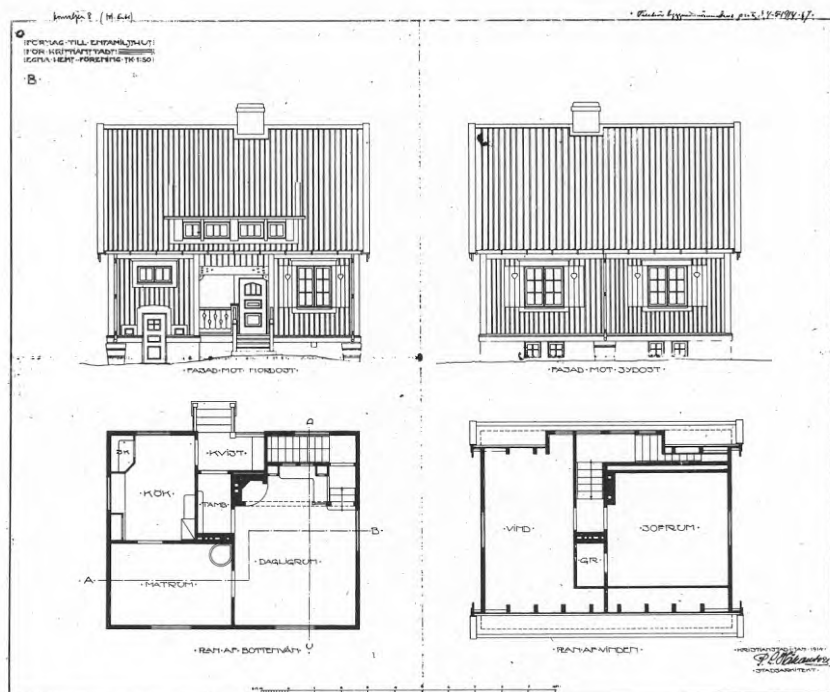
Några tidiga Håkansonvillor finns i stadsdelen *Egna Hem*, som började byggas ut från 1909. De flesta av de tidigaste husen ritades av Algot Johansson (1870-1958) och Swen Nilsson (1882-1965), men tre hus finns av Håkanson i kvarteret Prästkragen, alla ritade 1911.

Prästkragen 1 är en putsad trerumsvilla med entrén genom ett lusthusliknande burspråk vars rundade takform tas upp i en låg frontespis ovanför. Huset är relativt oförändrat, men huvudentrén är igensatt.

Prästkragen 5 var ett tegelmurat hus med halvvalmat tak, granitstensgrund och bred gavel som för tankarna till Håkansons senare villor. Planen innehöll kök, matrum och vardagsrum på bottenvåningen, ett sovrum på övervåningen. Huset är numera rivet.

Prästkragen 7, en något större, rektangulär byggnad innehållande tre rum och kök plus serveringsrum och tambur på bottenvåningen, två rum på övervåningen. Huset var putsat med entré via en inbyggd veranda. Gavelspetsarna var försedda med dekorativa trägaller. Huset är starkt ombyggt men igenkännligt till sin grundform.

Ovanligare till planformen är den typritning (alt. B), som Håkanson 1914 gjorde för egnahemsföreningen. (10) Bottenvåningen upptar här förutom kök och matrum ett stort dagligrum med öppen spis, väggfasta bänkar och öppen trappa upp till övervåningens sovrum. Ett motiv med bakgrund i det gamla engelska "hall-mönstret" och vanligt i anglosachiskt villabyggande. Fasaderna består av träpanel, och Håkanson har ansträngt sig att hitta en lagom idyllisk småhusstil med indragen farstukvist, fönsterluckor med utskurna hjärtan samt vattentunnor under stuprören. Huset uppfördes i ett exemplar, kvarteret *Konvaljen 8*, men är numera om- och tillbyggt, fullkomligt oigenkännligt.

Egna Hem, typritning alt B, ritad av Håkanson 1914.

Ett annat hus från 1914, kvarteret *Rönnen 1*, är en nätt liten kvadratisk byggnad (c:a 8x8 m), med ljusputsade fasader, högt tak, gavelspetsdekorationer i trä, samt fönsterluckor (utan hjärtan). Huvudentrén i gaveln har den typiska hög-rundade formen, och här finns också de högsmala sidofönstren som så ofta utgör viktiga accenter i Håkansons fasadkomposition. Huset är senare tillbyggt, och entrén är gömd bakom en veranda.

I de senare tillkomna delarna av egnahems-området, i norra delen av kvarteret *Blåklinten* har Håkanson 1923 ritat två hus, *nr 15* och *Stg 621 H*. Det förstnämnda, ett kompakt hus, putsat med högt tak och entréveranda, är numera inklätt med träpanel och försett med betongtak. Det senare, hörnhuset, är så helt förändrat och tegelinklätt att ingenting av ursprunget anas.

I egnahemsområdet finns även en mängd husritningar signerade Otto Ohlsson, t ex i kvarteret *Vårlöken*. Här upprepas de karaktäristiska burspråken och rundade entréerna. Av ritningarna att döma har de tillkommit vid Håkanson/Ohlssons gemensamma kontor från tiden för Utanverkstvillorna. Även ritningarna för kvarteret *Gullvivan* har många liknande drag. De är visserligen

osignerade, men av rittekniken att döma kommer de från det Håkanson/Ohlssonska kontoret.

En flerfamiljvilla, kvarteret *Tallen 2*, som är undertecknad Otto Ohlsson 1915, har en hög frontespis av samma typ som Håkansons hyreshus från samma år i kvarteret Japan. Även flerfamiljvillorna i kvarteren Reformatorn och Kättaren är undertecknade av Ohlsson men bär stora likheter med Håkansons byggnader.

Egnahemsområdet ger idag en splittrad bild. Här fanns ingen sammanhållande faktor, varken i byggnadsutformning eller i plan, ett flertal ombyggnader har ytterligare förstärkt splittringen. Då planering och utbyggnad påbörjades före Håkansons tid och då de av honom ritade husen förvanskats, säger området inget särskilt om Håkanson som stadsarkitekt.

Sammanfattning: Håkansons villor i Kristianstad ligger alla i området utanför gamla stadskärnan, men ändå rätt nära denna (frånsett egnahemsområdet), vilket inneburit att de för gaturummens skull placerats nära gatan, med långsidan mot denna. De är stora enfamiljshus, byggda för en övre medelklass, med spatiösa planlösningar lämpade för umgänge och representation.

I stadsbilden framträder de med tunga volymer och höga, ofta hel- eller halvvalmade tegeltak. Stadsmässigheten betonas med putsade fasader, och murverken understrykes av välvda öppningar och ankarjärn.

Speciella drag är den rytmiska kompositionen av fr a entréfasaderna, där Håkanson balanserar nedervåningens dörrparti och glesa sidofönster mot takvåningens tre tättsittande kupor. Också burspråk är viktiga delar i fasadutformningen.

Stilkaraktären spänner från nationalrealism till nyklassicism ofta med barockmässiga detaljer. Mycket tack vare de gedigna byggnadsmaterialen och välgjorda detaljarbetet är villorna i bra skick och oförändrade (dock har några av de reveterade villorna i Utanverken, där man haft problem med sättnings-skador i putsen, fått ny fasadinklädnad).

Håkansons mindre villor i egnahemsområdet har en intimare karaktär, anslagen av de idylliserande typritningarna från 1914, anpassade för en enklare byggherrekategori och ett mer lantligt läge.

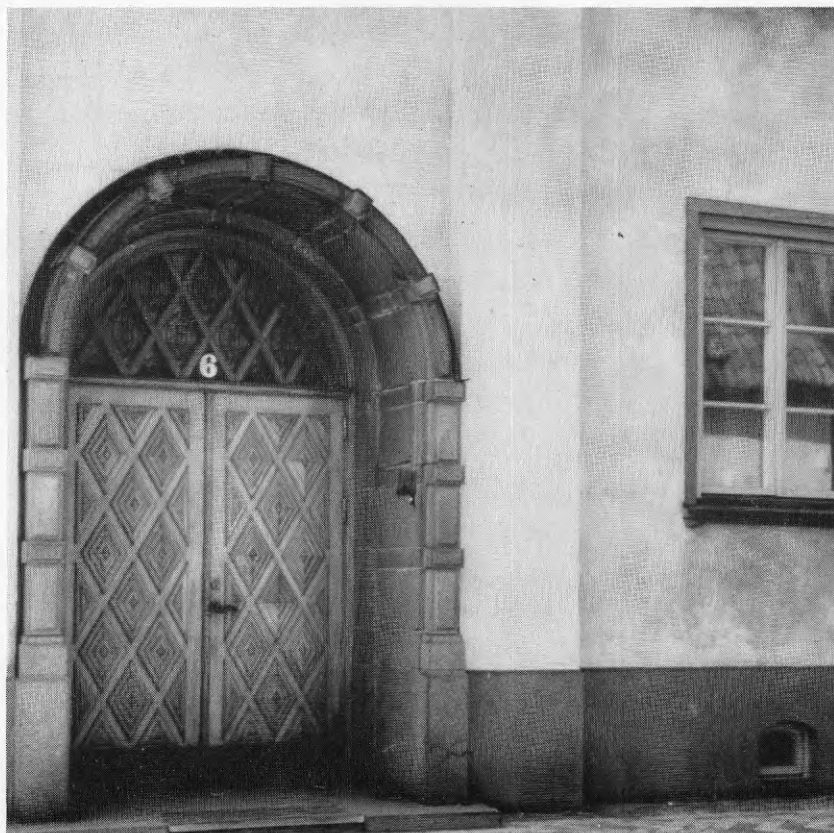
Räcke och grind i Håkansons utformning.

5 Småarbeten, detaljer och interiörer

Redan anteckningsböckerna från studietiden röjer Håkansons stora intresse för sten- och smidesjärnarbeten. I hans senare byggnadsverksamhet syns gång på gång resultatet av detta intresse: i socklar av grovhuggen sten, dörrinfattningar i slåthuggen sten, smidda fönstergaller och ankarjärn.

En typisk Håkansonsk detalj med stor betydelse för gatubilden, är de *räcken*, som bildar tomtens avgränsning mot gatan hos många av hans villor. De består av en låg kant av grova stenblock med högre, spetsiga, grovhuggna stenar som "stolpar" på jämna avstånd. Mellan dessa en smidd, fyrkantig järnstång, på mitten hamrad till en dekoration av typen "ögla i ögla" eller "uppsplitsat rep". Det första motivet kan ses t ex vid Skäran 5, det senare t ex vid Uttern 4. Dessa karaktäristiska räcken kompletterades ibland med en smidesjärngrind (ex Tenaljen 1), och går synnerligen väl ihop med villorna och deras tunga grova stengrunder. Sådana räcken återfinns även vid en del andra villor, t ex i kvarteret Fången ritade av Nils Persson (Håkansons medhjälpare). De bildar en sorts "Kristianstadssignatur", anslagen av Håkanson.

Gamla prästgården entré.

Ett arbete inne i stadskärnan, som visar Håkansons skickliga stenbehandling, är hans ombyggnad av *gamla prästgården*, Kv Jörgen Kristoffersen 6, år 1936. (En på ritning planerad tillbyggnad inåt kvarteret blev inte av). Håkanson har skänkt det gulputsade 1700-tals huset en värdig elegans genom att inrama fönstren med en slank iskoning av släthuggen granit. Sockeln har inklänts med släta plattor i samma material. Det mest iögonfallande är dock den välvda, djupt indragna entrén, som är inklad mellan två kraftiga liséner i fasaden, och som fått sin rundbåge fodrad med samma grå sten, formad till små "kvaderförkroppningar" på jämna avstånd. Också själva dörren är ett utsökt arbete med rombiskt mönster i träet och ett vackert handtag i mässing.

Några mindre byggnadsuppgifter, som Håkanson utförde i staden redan under sina första år, är ombyggnaden av Frimurarhotellet 1912, vilket mest

berörde det inre med utvidgade restaurang- och festlokaler, samt en påbyggnad 1914 av Scholanders gamla läroverksbyggnad från 1875. I båda fallen en hygglig anpassning till 1800-talets stilarkitektur, men utan något helhjärtat engagemang, alltför långt från Håkansons egna preferenser.

Då det här är Håkanson i rollen som stadsarkitekt som främst behandlas, är det naturligt att lägga tyngdvikten på exteriörer och stadsbildverkan. Några interiörer skall dock omnämnas.

Järnvägsstationens stora väntsal har redan beskrivits i X:1. En annan interiör med offentlig karaktär som Håkanson ritat (1919) är *biografen Röda Kvarns salong* vid Lilla Torg, Kv Erik Dahlberg 3. Kraftiga kolonner i släthuggen granit möter redan i entrén. De fortsätter in i biografosalongen, som fått ett praktfullt trätak med synliga sparrar, målat med växtmotiv i nationalrealistisk anda. De massiva grå granitkolonnerna i entrén kan jämföras med Bergstens kolonner i Liljevalchs Konsthall (1914-16), likaså de kraftiga kolonner som finns inne i salongen. Interiören är oförändrad utom putsväggarnas ommålning i en blank färg i violett/ljusgula färger.

Slutligen en villainterior som kan vara av särskilt intresse, nämligen i Håkansons egen villa, *Tenaljen 4*, där han flyttade in i början av 30-talet, och som ännu är tämligen oförändrad invändigt.

Från den rundade, indragna ingångsportalen, kommer man genom en tung ekdörr in i ett välvt *entréutrymme*, med kapprummet under ett ännu lägre valv till höger. De putsade väggarna är ljusbrunt marmorerade, dörrar och dörrsnickeriet mörkbruna och inramade av centimeterbreda svarta målade band. Innanför ligger hallen, som har milt gulmålade putsväggar med ett brun/grönt vinklat dekorationsband uppe under taket. Själva taket är rödmålat med synliga bruna takbjälkar. På väggarna hänger bössor och jakttroféer.

Från hallens varmt ombonade miljö för en dörr rakt fram in till *vardagsrummet*; ett rymligt rektangulärt rum som öppnar sig i ett tredelat burspråksfönster ut mot trädgården och kanalen. Putsväggarna är målade i en ljusgrön ton, varje väggfält inramat av en mörkare grön ytterzon, ca 1 dm bred, det ljusgröna och det mörkgröna åtskiljs av centimeterbreda band i guld. Takets vita är nerdraget en bit och avskiljs mot väggmålningen av en enkelt profilerad guldlist. Även en regning decemberdag tycks rummet fyllt av ett miltgrönt trädgårdsljus. I taket hängde en stor svartmålad metallampa med kompakt skålformad neder-

Håkansons egen villa, övre hallen.

del, mönstrad genombruten överdel och uppstående ljushållare (finns ännu i huset, men på annan plats). Åt vänster leder två stora skjutdörrar (ursprungligen en typiskt amerikansk inredningsdetalj) in till *matsalen*. Denna är nu tapetserad, men hade tidigare putsade väggar med dekor av glesa penseldrag i benvit färg. Taket är profilerat och målat i ett sirligt, stiliserat blommönster av Kristianstadskonstnärinnan Agda Holst. Det bleka blommönstret på botten av breda takbrädor ger en lätt och luftig stämning åt rummet. En trädgårdsdörr leder ut mot den del av trädgården där tidigare en pergola förde vidare ner mot vattnet.

På motsatta sidan av vardagsrummet ligger *herrummet*, med inrökt färgskala, ljusbrunmelerad tapet avslutad av en smal guldlister mot taket.

Samtliga rum har parkett utom entrén som har marmorgolv. Från hallen

Håkansons egen villa, dörrtrycke.

leder en bred ektrappa under ett valv upp mot övervåningen. De gula putsväggarna fortsätter upp mot det välvda trappfönstret (en av takkuporna i fasaden). Trappräcke och snickerier är lackröda med smala svarta band, stolparna snidade med svart knopp, spjälorna är gröna. I *övre_hallen* står dörrfodren i samma lackröda färg som trappan mot de gula väggarna. Dörrarna är ljusa, spegelfyllningsdörrar med fyra rektangulära, liggande fyllningar, samma som i övriga huset. De ursprungliga dörrtryckena har en originell form med mässingsinfästning avslutad av en långsmal, nästan päronformad svart träknopp, lustig att ta i handen.

Hemmet ger med sin nyanserade färgskala en ombonad karaktär, tillräckligt välartikulerad för att vara elegant, men samtidigt tillräckligt vardaglig för att vara hemtrevlig. En passande ram kring Håkansons person.

1 Utvecklingslinjer

Håkansons utbildning till arkitekt skedde i brytningstiden mellan 1800-talets stilarkitektur och det nya seklets orientering mot en mer individuell arkitektur med nationella förtecken.

I hans *tidigaste verk* kan man ännu spåra en kvardröjande historicism. Hans första större byggnad, Stadshotellet i Piteå, uppvisar i tävlingsförslaget (1902) en tung, rusticerad senbarock, medan det utförda resultatet (1906) med sin släta puts och svängda gavlar har dragning åt en modernare "jugend-barock".

De hyreshus han ritade i Halmstad efter 1906 har en tydlig prägel av nyrenässans, medan tullkammaren i samma stad från 1911, också i tegel, är en mer obestämd utdragen volym som saknar pregnant stilkaraktär. Halmstadsjukhuset från 1912 har en mer nationalrealistisk prägel och symmetriska fasader, byggnadskroppen bildar en "klump" (1) med djupt indragna entréer. (2)

Att Håkanson tagit intryck under sin långa praktiktid hos Gustaf Wickman är väl ofrånkomligt. Vissa fasaddetaljer från Wickmans byggnader kan man återfinna i liknande versioner hos Håkanson. Ett exempel är de knubbiga halvtornen med plåtkalott som flankerar järnvägsentrén i Kristianstad, som har paralleller i en av Wickman ritad bankbyggnad i Oskarshamn. (3)

Att Håkanson intresserat sig för nationalrealismens tunga klump-hus med höga tak visar de tidningsurklipp han sparat om bl a Lallerstedts Trygg-palats, Carl Möllers villa på Djurgården, Bergstens kyrka i Hjorthagen samt G A Nilssons skola i Härnösand. Men det är nog Carl Westmans litet stramare nationalrealism som ligger närmast Håkanson själv.

Den första tiden som stadsarkitekt i Kristianstad, under 1910-talet, använde Håkanson en anpassad stilarkitektur i sitt stora arbete Tekniska skolan. Här anknöt han till Christian IV-renässansen i Trefaldighetskyrkan, men lånade också detaljer från samtida byggnader. Burspråket över entrén förefaller

exempelvis hämtat från Nyrops Rådhus i Köpenhamn. I sin helhet är skolan dock ett självständigt arbete, med skicklig formtillämpning och i konserthusstillbyggnaden en väl utförd stilanpassning.

Friare stilformer uppvisar stadsvillan i Åsen 7 (barockdrag) samt järnvägsstationens tillbyggnad (en variant av gamla stationens rundbogenstil i kombination med nationalrealism i det inre.)

Institutionsbyggnaderna för Ängsgården respektive Lasarettet präglas mer av en funktionell realism (där tegelbyggnaderna har vissa danska paralleller, framför allt Plesner). I andra arbeten som överläkarbostäderna, hyreshuset Japan 4 samt Kvarnens silobyggnad finns enstaka jugendinslag.

Störst betydelse för Håkansons framtida verksamhet har dock nationalrealismen, så som den framträder i villan i Uttern med de tunga, slammade murarna, den djupt indragna entrén, det rustika och välgjorda hantverksarbetet. Man tycker sig här också spåra amerikanska intryck, kanske från H H Richardson, speciellt i volymbehandling och den fria fönstersättningen. Men parallellerna är allmänna; trots att byggnaden har en personlig och mycket speciell utstrålning, är den tidstypisk, t o m något konservativ.

Under 1920-talet förenade Håkanson nationalrealismens arts and craftsinspirerade material och färgval med nyklassicismens mer uttalade symmetrikrav.

Vissa drag hos villorna kan nu mera bestämt härledas till Danmark, främst de skarpskurna gavelpetsarna utan gesims eller vindskidor och de höga, ibland halvvalmade taken. Gavlarnas burspråk har likheter med gamla "karnap"hus i södra Jyllands småstäder. Men inga *direkta* förebilder kan man peka på vare sig från äldre eller nyare tid. Håkansons sätt att under 20-talet komponera spänningsfyllda fasader var tvärtom mycket personligt.

Under 1930-talet blev Håkansons klassicism mer uttalad, som i de två hyreshusen vid "P L Håkansons plats", Kv Korea 3-4 från 1932, likaså i ombyggnaden av hyreshuset Kv Uttern 3. Även Walbergska stiftelsen, byggd så sent som 1935, är stramt klassicistisk med släta murar och sträng fönsterrytm, men behåller gammaldags grov stensockel och småpröjsade fönster. Kanske ansågs det passande för ändamålet — en stiftelse med pensionärsbostäder.

Det synnerligen intressanta Konserthuset från 1934 har tidigare kommenterats ingående, ett 30-talstillägg till en 10-talsbyggnad i gammal stil. Formte-

mat är i huvudsak identiskt med Tekniska skolans, men själva Konsertsalens exteriör med dess prismatiskt veckade form är modern utan att bryta sig ur sammanhanget. (Temat fanns, vilket en jämförelse med ex Fritz Schumachers Börsbyggnad i Hamburg från 20-talet visar). (4)

Mot 30-talets slut anslöt sig Håkanson till funktionalismen, kanske något halvhjärtat. Medicinska paviljongen från 1937 är ett styvt arbete, men sedan blir hans byggnader mer karaktärlösa, även om arbetet är välgjort och materialen gedigna.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Håkanson som utövande arkitekt inte var någon banbrytare utan en skicklig tillämpare av givna stilar och teman. På det lokala planet fick han emellertid efterföljare. Han visade i speciella fall (särskilt villorna) en egen profil, och skapade med villorna i Utanverken och området kring Tekniska skolan stadsavschnitt av högst självständig karaktär, fullt jämförbara med det bästa av tidigare mer kända stadsarkitekter som Hahr i Västerås och Wetterling i Gävle.

2 Betydelse för staden

Inte heller Håkanson hade formellt hand om stadsplanearbetet i sin stad, liksom Boisen i Ystad var han endast ansvarig för arkitekturfrågorna, men av flera arbeten framgår ändå tydligt att de stadsbildmässiga och stadsrumsliga aspekterna intresserade honom. Han skrev och argumenterade visserligen inte som Fredrik Sundbärg i Landskrona. Vissa egna arbeten, speciellt Utanverken och vad som här kallats "Håkansons plats" på Östermalm vittnar dock om en motsvarande av "Sitteskolan" bestämd grundsyn konkretiserad i rumslig variation, välberäknade perspektiv och siktlinjer. Ett annat sådant fall är villorna längs Vasagatan i kvarteret Skäran. En jämförelse med exempelvis den vid samma tid (1922-24) och i liknande läge tillkomna villabebyggelsen vid Skinnarviksringen i Stockholm (villorna ritade av olika arkitekter, bl a E Stenhammar och S Cronstedt) visar klar fördel för Kristianstadsversionens sammanhållning och bättre utnyttjande av den svängda gatans speciella förutsättningar.

Att det just under Håkansons tid byggdes mycket litet i själva stadskärnan

"P L Håkansons plats."

kan ha flera orsaker, men det kan heller inte uteslutas att han som stadsarkitekt i det tysta verkade för att stadens gamla bebyggelse skulle skonas från rivningar. Hans grundsyn tycks ha varit ungefär denna: Stadskärnan skulle bevaras orörd, men omges av en zon med institutionsbyggnader som anknöt till den äldre bebyggelsen. Där utanför skulle ytterligare ett nytt lager komma med hyreshus och villor i passande blandning. Skillnaden är tydlig mot Boisons Ystad, där stadskärnan utsattes för stora ingrepp innan motreaktionen kom under hans allra sista år. På så vis var Boisen och Håkansons representanter för två olika tider och synsätt.

Den stad som Håkanson lämnade hade alltså nästan samma centrumkaraktär som den han kom till, bortsett från enstaka väl infogade nybyggda, som Erik och Tore Ahlséns rådhusbyggnad från slutet av 30-talet. En del nya affärs-

och bostadshus hade också börjat byggas vid de större gatorna, men det var en förändring som var måttlig och punktvis (de invecklade ägarförhållandena och små tomtstorlekarna i centrum verkade sannolikt hämmande).

Den nya institutionsördeln runt 1600-talskärnan ritade stadarkitekten i huvudsak själv; i öster Tekniska skolan med Konserthuset, Saluhallen och sjukhuskomplexet, i väster framför allt Järnvägsstationen. Denna mellanzon kopplades på ett ganska naturligt sätt ihop med den nya bostadsbebyggelsen som mest expanderade i östlig riktning samt något söderut. Med villabebyggelsen i Utanverken vävdes t o m det nya ihop med de gamla fästningsverken.

Trots att Håkanson inte ritade så mycket själv av den nya bostadsbebyggelsen var det ändå hans anda som vilade över det mesta av "lärjungarnas" arbeten. Fastän det inte finns några entydiga bevis kan det nog hävdas att han med auktoritet utnyttjade sin nyckelpost och lotsade Kristianstad genom ett expansivt skede utan att den gamla identiteten gick förlorad. Omgivningarna förvandlades visserligen, men den nya randbebyggelsen fick en solid, varierad och kultiverad prägel som än idag måste betraktas som en stor tillgång. Håkanson var verkligen en stillsam vägvisare — som förstod att positivt utnyttja sitt ämbetes plikter och möjligheter.

FREDRIK SUNDBÄRG

XII FREDRIK SUNDBÄRG — EN PRESENTATION

På ett fotografi från Gustaf Wickmans ateljé 1891 i Fredric Bedoires avhandling om Wickman (1), ser man Bror Almqvist och Georg Ringström glatt musicerande, Ringström med ett kraftfullt anslag på pianot, Almqvist sjungande med armarna lyfta till schwungfull rytmmarkering. I soffan sitter Gustaf Wickman och skrattar med hunden Dolly i knät. Den fjärde personen i sällskapet verkar inte lika uppsluppen. Den unge mannen med mörk lugg, rak skarpskuren näsa och därunder en elegant slokande mörk mustasch, blickar rakt fram och tycks försjunken i sig själv. Känner han sig måne redan tryckt av sin kommande livsgärning — den att införa en helt ny syn på stadsbyggnaden i Sverige?

Den unge allvarlige mannen är Fredrik Sundbärg. Vid denna tidpunkt redan 31 år, men med sitt bleka, sprött sensibla utseende verkar han yngre än sina i stort sett jämnåriga kollegor.

Ett annat fotografi från samma tillfälle i Wickmans ateljé visar sällskapet kring ritbordet, även här ger Sundbärg ett tankfullt försjunket intryck, koncentrerad på de förevisade ritningarna och med T-linjalen i högsta beredskap, medan de andra i sällskapet verkar mer intresserade av hunden Dolly som krupit upp på Wickmans axlar.

Fredrik Sundbärg föddes 1860 i Leksand i Dalarna. Under åren 1878-83 studerade han vid KTH och 1884-87 vid Konstakademin. Efter en tids praktik

I Gustaf Wickmans ateljé 1891, fr v Bror Almqvist, Georg Ringström, Gustaf Wickman och Fredrik Sundbärg. (Foto i Arkitekturmuseet.)

hos Stockholmsarkitekten A E Melander utsågs han till stadsarkitekt i Jönköping 1891. 1901 tillträdde han slutligen den nyinrättade stadsarkitekttjänsten i Landskrona som han upprätthöll till sin död 1913, han var då endast 53 år gammal. En känslig, konstnärlig läggning, en hektisk, självutbrännande yrkesutövning — det går att ana redan i porträttet från 1891.

Fredrik Sundbärgs roll som introduktör av Sitteskolans stadsbyggnadsideal i Landskrona har tidigare skildrats av Johan Mårtelius i uppsatsen "Fredrik Sundbärg och stadsetetikens arkitektur" (1978). (2) Jag kommer därför att behandla Sundbärg mer summariskt än de andra stadsarkitekterna och lägga huvudvikten vid de utförda byggnaderna.

Foto mot titelsidan, detalj av ovsanstående.

XIII SUNDBÄRG OCH STADSPLANEKONSTEN

1 Stadsplanesituationen kring sekelskiftet

Stadsplanediskussionerna kring sekelskiftet dominerades framför allt av de nya signaler som kommit med Camillo Sitte's epokgörande bok "Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätze" (den första upplagan 1889, den andra redan samma år). Sitte lade en uttalat konstnärlig syn på stadsplanering, i reaktion mot tidens krassa teknikervälde, som han ansåg höll på att förstöra våra gamla städers skönhet. För att återge städerna denna skönhet måste vi lära av "de gamle", skrev Sitte, och visade en mängd exempel på temat stadens platser, dess utformning och förhållandet dem emellan. Många av exemplen är tagna från medeltida städer, vilket väl bidragit till synen på Sitte som medeltidsromantiker som ofta anförts, bl a av Thomas Paulsson i hans avhandling Den glömda staden. Men läser man Sittes originaltext noggrant finner man att även renässansens, men framför allt barockens stadsrum med sin mer magnifika verkan vinner hans konstnärliga beundran, och *det är just dessa, medvetet utformade motiv, han anbefaller till modern tillämpning.*

Det likaså vanliga sättet att identifiera Sitte med ett förespråkande av svängda gator är lika felaktigt som synen på honom som medeltidsromantiker. Vad Sitte säger är att en gata med begränsad sikt estetiskt är att föredra. Det är sedan andra som broderar ut de "pittoreska" effekterna vid svängda gator. Sitte betonar själv när det gäller gatudragningar främst att de skall "ansluta sig till gamla gränser och naturens former."

Angående projektet Ringstrasse i Wien, var Sitte inte kritisk mot projektet som sådant, utan vad han upprördes över var det oskickliga sätt som platserna kring dessa monumentalbyggnader behandlades (detta var ju den främsta orsaken till bokens utgivande). Platser, enstaka eller i grupp, skulle enligt Sitte vara i rumsligt sammanhang med omgivningen och klart avgränsade, inga lösa element som kyrkor o dyl skulle finnas i stadens centrala delar utan de skulle "byggas in", rummet är det som intresserar honom mest, stadens platser är det viktigaste för dess karaktär skriver han.

Sittes bok är relativt tunn och lättläst (speciellt i förhållande till de samtida tyska stadsplaneteoretikerna som Stübben och Baumeister), vilket säkert bidrog till spridningen och framgången, men det viktigaste var att Sitte uppväckte en helt ny syn på stadsplanering, och framför allt *gav arkitekterna en viktig roll vid denna planering.* (1)

Sittes idéer spreds snabbt, i det tyskspråkiga området främst av hans "lärlingar" Karl Henrici och Teodor Fischer liksom även av sonen Sigfried Sitte. Konsthistorikern A E Brinkmann byggde ut Sittes syn på staden som konstverk på ett mer vetenskapligt sätt genom att utveckla *en begreppsapparat att ha till hjälp vid analys av konstföremål*, och för in stadsbyggandet i den konstnärliga analysen. De begrepp han använder för stadsbildens analys är skala, rytm o s v, och det han analyserat med dessa begrepp är formen så som den uppträder i stadsbilden. (2)

I Norden fick denna konstsyn sina förträdare genom ex Gustav Strengell i Finland, som skrev en bok med titeln just "Staden som konstverk" (1922). I Danmark företräder Wilhelm Wanscher en liknande syn, och i Sverige är det främst Ragnar Josephson som vidareför linjen. Ett utmärkt exempel är hans bok "Hur Rom byggdes under renässans och barock" (1926), där han analyserar stadsbilder i Rom på grundval av just sådana begrepp som skala, rytm, rum.

Efter att ha följt utvecklingen så långt, tillbaka till Sittes ursprungliga text. De som introducerade Sittes bok och hans idéer i Sverige var de unga arkitekterna Per Olof Hallman och Fredrik Sundbärg. I direkt inspiration av boken höll Hallman 1895 ett föredrag betitlat "Om äldre stadsplaner, studier från en resa i Tyskland och Frankrike" i Teknologföreningen. Till en vidare publik nådde Fredrik Sundbärgs artikel i Ord och Bild 1897 med titeln "Om stadsplaner, med särskild hänsyn till svenska förhållanden". I artikeln visades de nya idéerna genom exempel tagna från svenska förhållanden. Goda exempel finner han bl a i Ystad, Visby och Gamla Stan i Stockholm. Här fanns den önskade omväxlingen i perspektiv och vyer, det stämmningsmättade som fattades i dagens ingenjörsvälde. Också barockens medvetet anlagda perspektivverkan med fondbyggnader framhölls som förebildlig, allt skulle samverka till att göra staden till ett konstverk.

De båda Sitteanhängarna Hallman och Sundbärg arbetade även tillsammans med ett antal stadplaner. Mest känt (och epokgörande för den nya

riktningen i Sverige) är förstaprisförslaget i stadsplanetävlingen för Göteborg 1901. Här fick de tillfälle att i praktiken omsätta de nya idéerna, tävlingsområdet var också idealiskt för ändamålet — området kring Kungssportsavenyn med dess möjligheter till monumentalverkan samt det kuperade området ovanför nuvarande Götaplatsen, anpassning till befintlig bebyggelse samt tillfogande av ny bebyggelse av varierat slag. Första förslaget prisades följdenligt för sin goda anpassning till den äldre bebyggelsen, även villaområdet i den kuperade delen, samt sättet att foga in öppna platser och offentliga byggnader i planen lovordades av prisnämnden.

Recensenten E Alkman i Dagens Nyheter (17/1 1902) hyllar "de nya idéernas män" framför allt de båda förnämsta och mest energiska förkämparna i vårt land för en ny stadsbyggnadskonst (alltså Hallman och Sundbärg), som haft klart för sig "att människorna i staden icke är blott och bart skottspolar, som ha till livsuppgift att kastas fram och tillbaka mellan två ändpunkter; de äro också varelser som mera glädjer sig åt omväxling än enformighet" o s v.(3)

Några år senare, 1906, avgjordes den internationella stadsplanetävlingen för Hälsingborg. Det vinnande förslaget av Nils Gellerstedt och A Bergman tog i Sittes anda tillvara möjligheterna till terränganpassning samt de goda möjligheterna till utsikt som läget i slutning vid Sundet erbjöd. Men man behandlade även frågorna om trafik, zonerings och hygien m m enligt Stübbens handböcker (Joseph Stübben satt för övrigt med i tävlingsnämnden). Med dessa båda uppmärksammade tävlingar kan man säga att intresset på allvar väckts för stadsplanering som konst, en utveckling som i botten hade Sittes "Grundsätze" från 1889.

I vågen av intresse för den nya stadsplaneringen fick Hallman utföra en mängd stadsplaner för städer och orter i Sverige, många i samarbete med Sundbärg. År 1900 fick han i uppdrag att utföra planförslag för Landskrona. Men då Sundbärg 1901 utsågs till stadens förste stadsarkitekt blev det naturligtvis han som tog över huvudansvaret.

Hur Sundbärg kom att tillämpa de nya stadsplaneidéerna i Landskrona, samt hur han anpassade byggnadsverksamheten därefter, kommer att visas i det följande.

2 Sundbärgs syn på stadsplanefrågorna

Den artikel, "Om stadsplaner, med särskild hänsyn till svenska förhållanden" som Fredrik Sundbärg publicerade i tidskriften Ord och Bild 1897, är en lång och livfull agitation för en ny stadsplanekonst (4)

Den inleds med en genomgång av historien från antiken och framåt, med exempel på stadsbyggande från de olika stilperioderna, och hamnar slutligen i dagsläget med dess stereotypa rutnätsplanering ledd av ingenjörer. Men missnöjet med denna växer allt starkare påstår Sundbärg och utropar: "återgif oss naturen, poesin, trefnaden i våra städer som ni tagit ifrån oss!" (5) Men hur? Jo svaret ger professor Camillo Sitte i Wien i sin bok "Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätze", som Sundbärg rekommenderar till studium åt envar som har med dessa frågor att göra.

Ur boken tar Sundbärg framför allt upp exempel på *slutna vyer och platser, grupperingen av publika byggnader kring plats, platser och grupper av platser, kyrkan med sin plats (andliga centrat) och rådhuset med sina platser* (den profana motsvarigheten).

Med tanke på Sundbärgs senare praktiska tillämpning, kan det vara värt att citera vad han skriver om kyrkan och dess omgivning:

"Kyrkan var under medeltiden i allmänhet icke, såsom nu, en enstaka byggnad, utan snarare medelpunkten i ett komplex af byggnader, såsom kloster, kapitelhus, skolor o s v, alla mer eller mindre sammanbyggda med hvarandra och ofta äfven med angränsande hus. Sålunda kom kyrkan att te sig liksom invuxen i sin omgifning." (6)

Numera, skriver Sundbärg kritiskt, nöjer man sig inte med att lägga nybyggnader "såsom en krokan på en bricka", utan man försöker även bringa äldre byggnader till överensstämmelse med detta ideal, d v s fullständigt isolerade från omgivningen.

När det gäller *gatusystemet* skriver Sundbärg:

"Vid den för den gamla staden karaktäristiskt krökta gatan slutas utsikten af en ständigt växlande fond, bildad af den konkava husraden; och vid före-

kommande raka gator, hvilka i gamla städer sällan hafva någon större längd, bildas fonden vanligen af en byggnad, mot hvilken gatan löper.

Å andra sidan går det moderna systemet i allmänhet ut på att i rät linje framdraga hvarje gata med största möjliga bredd till största möjliga längd. Häraf följer en öppen vy utan fond, så vida denna ej tilläfventyrs utgöres af ett landskap, en sjö eller en vidsträckt utsikt. - - Oftast förlorar sig dock våra nya gator i tomma intet. Hela perspektivet reducerar sig då till de båda raka huslinjerna, sammanlöpande mot ett fjärran oupphinneligt mål, likt älskande, som söka men aldrig skola finna hvarandra — en skäligen tröstlös anblick!"
(7)

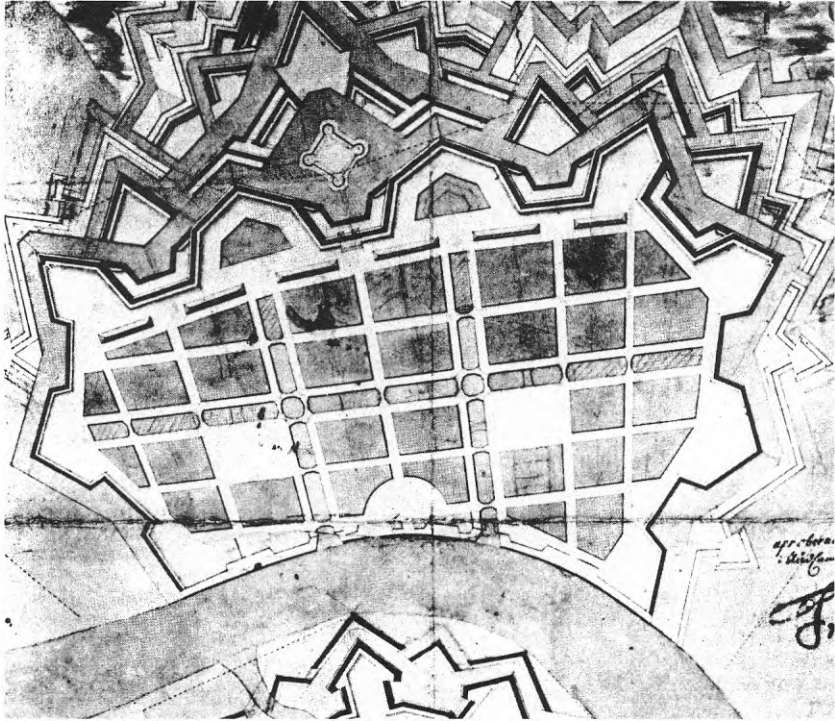
De positiva stadsbyggnadsexemplen finner Sundbärg framför allt i de gamla medeltida stadskärnorna: Visby, Stockholm, Ystad, Skara, Strängnäs. Men också dessa är nu hotade, och svenskarna får sig en känga för sin bristande konstnärliga känsla och överdrivna tilltro till det tekniska.

För att föra in utvecklingen på en positiv väg ställer Sundbärg upp några principer:

- 1- Vid stadsplanering skall man ta *sakkunskapen* till hjälp, detta sker bäst genom att anordna *offentliga tävlingar*.
- 2- Den andra principen är att ta största möjliga hänsyn till bestående förhållandena (här nämns natur och terrängförhållanden, befintliga trafikleder och ägogränser liksom äldre tiders värdefulla byggnadsverk, även de olika orternas individuella "skaparlynne").
- 3- Slutligen måste man låta realismen komma till sin rätt även inom stadsplanekonsten. En stadsplan skall inte vara någon skrivbordsprodukt, utan ett verkligt friluftsbete, så som man vid denna tid fordrar det på alla andra kulturområden.

Idealism och patos lyser i Sundbärgs artikel. Tydligt ser han det som sitt kall att väcka insikt om en ny och mera konstnärlig stadsplanering. Industrialismen hade dragit in i städerna, med allt vad det innebar av expansion, bostadsnöd och ökat planeringstryck.

Man stod inför ett nytt århundrade, det var dags "att kasta det gamla

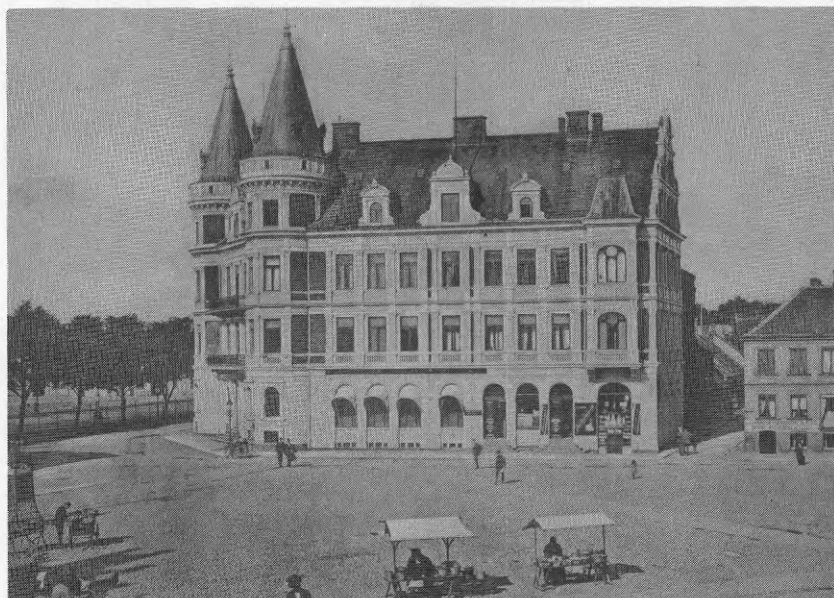

1700-talets fortifikationsplan för Landskrona.

överbord". Sundbärg drar paralleller till de övriga konstarna och jämför stadsplanekonsten med friluftsmåleriet där man också sökte det naturliga. Tiden var ute för stadsplaneraren som tekniker, han skulle vara konstnär, det var budskapet som inte bara låg i tiden utan också stämde med Sundbärgs konstnärliga läggning. Öppen mot kontinenten hade han lyhört anammat de nya signalerna, som så utmärkt passade hans natur.

3 Staden som Sundbärg kom till

Stadskärnan i Landskrona utgjordes vid Sundbärgs tillträde av den så kallade "nya staden" byggd över en rutnätsplan från mitten av 1700-talet. Den spegelsymmetriska planen hade två rektangulära kyrkplatser på ömse sidor om en halvcirkulär rådhusplats samt ett rätvinkligt kanalsystem enligt holländskt mönster.

KV Rehnköld 18 vid Rådhusstorget. O Petersen 1889. (Ek-saml)

Endast den östra delen kring Sofia Albertina kyrka kom emellertid till utförande. Den omgavs av ett omfattande vallgravssystem. Vid de större gatorna uppfördes grundmurade hus med ljusputsade klassicistiska fasader, vid de smala gränderna tilläts enklare korsvirkeshus.

Utbyggnaden gick långsamt, tiderna var oroliga och finanserna dåliga. 1805 avskrevs fästningsplanerna, och först under 1800-talets senare hälft då den industriella expansionen satte in, började "nya staden" bli fullt utbyggd. Vid denna tiden spred sig bebyggelsen även utanför fästningsvallarna, i huvudsak längs utfartsvägarna mot norr (Stora Norregatan) och öster (Östergatan). Med början på 1870-talet anlades stadsparker på de raserade befästningområdena i vallgravssystemet.

Mot seklets slut tillkom en del byggnader av monumental karaktär. Det medeltida rådhuset ersattes 1884 av danske arkitekturprofessorn Ove Petersens nygotiska byggnad i rött tegel. Petersen ritade även några bank- och bostadshus bl a det glada nyrenässanspalatset i rött tegel vid Rådhusstorgets NV-hörn (Rehnköld 18, 1889). Med sina dubbeltorn i Storgatans perspektiv utgör det ett riktigt "Sundbärskt" motiv i stadsbilden.

Redan på 1860-talet hade järnvägsstationen i rundbogenstil ritats av ingen-

Järnvägsstationen i Landskrona, C Adelsköld. (Jfr gamla delen av stationen i Kristianstad, som hade samma utseende). (Ek-saml)

jören Claes Adelsköld i utkanten av gamla stadskärnan — en viktig symbol för stadens framåtskridande. Vid sekelskiftet var Landskrona en av Sveriges tio främsta industristäder, med en blandad och ej särskilt sammanhållen bebyggelse. De nya stadsdelarna utanför planlades i etapper från 1862 och framåt av stadsingenjören C O O Brolan. För de tillänkta bostadskvarteren ritade han rätvinkliga kvarter med regelbunden tomtindelning. Ännu tillkom dock oplanerad bebyggelse mest i form av envånings sammanbyggda hus längs infartsgatorna och kring de vagnmansgårdar som fanns i Kvarntorgsområdet, vid vägen norrut mot Helsingborg och söderut mot Lund/Malmö.

Den starkt expanderande och bebyggelsemässigt splittrade staden var vid sekelskiftet i behov av en ny genomgripande helhetsplan. Uppdraget gick, som nämnts, till P O Hallman, men då Sundbärg utsågs till stadsarkitekt i staden, föll det sig naturligt att huvudansvaret övergick till honom.

4 Den nya stadsplanen för Landskrona

Då Johan Mårtelius i den tidigare nämnda uppsatsen ingående analyserat de viktigaste karaktärsdragen och motiven i 1902 års stadsplan, skall här endast ges en beskrivning av de viktigaste gatustråken i planen samt en del komplet-

terande detaljer. (8)

Huvudsyftet med planen är, som Sundbärg och Hallman inledningsvis konstaterade, att binda ihop stadskärnan med de utanförliggande områdena vilka redan till stor del är bebyggda. Då de bebyggda partierna emellertid förekommer tämligen utspritt, har även mellanliggande områden måst medtagas i planen. Detta bör dock inte medföra några olägenheter, anser planförfattarna, då större delen av denna mark redan är i stadens ägo, och man förutsätter att försäljningen av tomter från stadens mark bedrivs på ett rationellt sätt.

Det viktigaste sammanbindande stråket i stadsplanen utgår från järnvägsstationen, som föreslås flyttad något åt NO, till Teaterparkens södra del. Nästa led norrut är teatern, Sundbärgs första arbete i Landskrona, sedan följer den stora planerade folkskolan i kvarteret Nordenskjöld som effektivt blickfång. (9)

Skolbyggnaden skulle bilda fond inte bara söderifrån utan också norrifrån i Järnvägsgatans perspektiv liksom för Västra Bredgatan (nuvarande Skolalén) österifrån. Västra Bredgatan lades i planen ut som allé, avsedd som en grön förbindelseled mellan den nya Dammhagsparken i öster och Stads- och Slottsparkerna i väster.

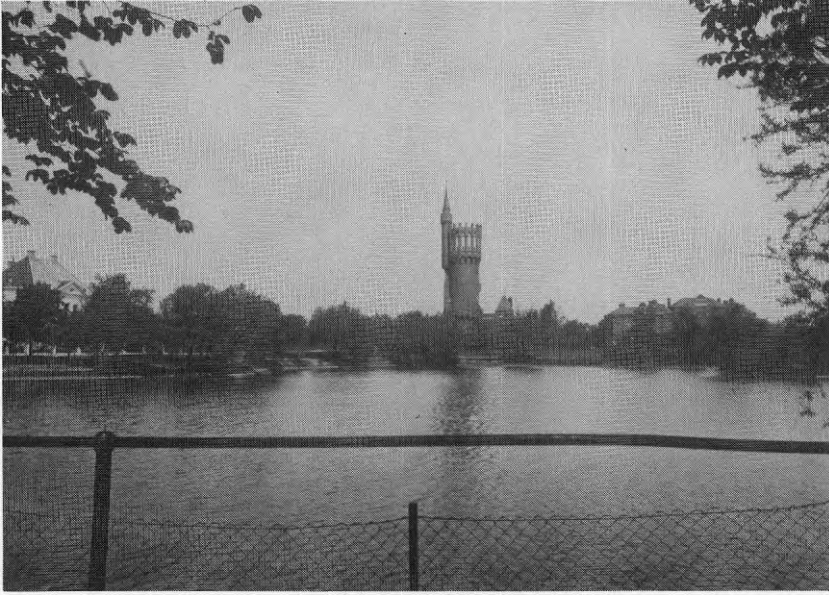
Som magnifik avslutning på detta nord-sydliga stråk från gamla staden ut mot de yttre stadsdelarna föreslogs i planen en ny stor kyrka där Järnvägsgatan når upp till Wrangelska parken (dåvarande Wrangelska trädgården). Även här anar man att en viss stadsbildseffekt varit drivfjädern. Det egentliga behovet av en ny kyrka var oklar. I plankommentaren talas det om:

"den visserligen ännu ej på allvar ifrågasatta men — som man bör hoppas — förr eller senare nödvändiga kyrkan för det yttre stadsdelarna". (10)

Den väldiga kyrkan skulle omges av en omsorgsfullt utformad plats, begränsad av lägre byggnader enligt medeltida mönster. Dess torn skulle avsluta både Järnvägsgatan och den öst-västliga Säbygatan. Korfasaden skulle fylla samma uppgift för Artillerigatans förlängning (nuvarande Gjørloffsgatan) och en nyanlagd gata norrifrån. Från Regeringsgatan skulle kyrkan presentera sig:

"synlig i sin helhet och på ett ganska anslående sätt, höjande sig öfver förgrunden af en af planteringar infattad damm, som i sitt nyordnade skick och efter kyrkans uppförande väl vore förtjent af ett mera klingande namn än det den fått: Pannkakedammen." (11)

S:t Olovs sjö med vattentornet (Ek-saml).

Ett annat viktigt stråk i planen utgör Regeringsgatan, som för upp mot det nybyggda lasarettet. Gatans nedre del upplöses i två grenar, vilka omsluter en trekantig plats vilken "erbjuder sig sjelfmant för en publik byggnad". Denna byggnad kunde utgöras av en brandstation — planformen antyder det tänkta utseendet, en vinklad byggnad med två bulliga torn. (12)

Det närbelägna Dammhagsområdet utlades till större delen som park p g a dåliga grundläggningsförhållanden. I sydligaste hörnet, nuvarande Saluhallstorget, föreslogs ett nytt torg (för den händelse att ett annex till saluplatsen på Stortorget, nuvarande Rådhusstorget, i framtiden skulle erfordras). Norra delen av det trekantiga torget skulle infattas av långsmala saluhallar.

Den övergripande plantanken var att det glest bebyggda Damhagsområdet skulle förmedla kontakten mellan järnvägsområdet i söder och planens slutpunkt och utropstecken i norr — det tilltänkta vattentornet, stadens kommande signatur och landmärke, beläget på högsta punkten, 6 (!) m över havet. Gatorna i vattentornets närhet riktades naturligtvis in mot detta blickfång, och just framför vattenverksområdet föreslogs att en befintlig damm skulle grävas ut för att erbjuda "en ganska imponerande vattenspegel" (nuvarande S:t Olovs

sjö).

"Om blott något frigöres från nu gällande stadsplanritverk" skulle man erhålla "ett stadsparti som har förutsättningar för att blifva både vackert och storslaget" utlovar plankommentaren.

S:t Olovsgatan, belägen söder om vattentornet, har fått en liten planterad utvidgning framför vattenverkets entré. Denna stort anlagda gata, infattad av lasarettet, vattentornet, seminariet och måhända i framtiden flera liknande anläggningar, förutspås bli en av stadens framtida stora huvudgator, en viktig öst-västlig förbindelse. Via Vagnmansgatan och en nydragen gata mellan Albano-skolan och Yllefabriken leder den på planen till en knutpunkt söder om Exercisfältet. Härifrån fortsätter sedan Strandvägen norrut mot Borstahusen.

En annan öst-västlig förbindelseled har lagts ut längre söderut, genom de yttre fästningsvallarna. Då detta område tillhörde staten fick resten bli parkmark.

Den sista av de mer framträdande gatorna i Sundbärg och Hallmans planförslag är förlängningen av den viktiga norra infarten mot centrum (nuvarande Eriksgatan). Vid Vilan skulle ett torg anordnas och en gata dras vidare rakt mot en monumental plats med kaserner. Till huvudgatan skulle sluta sig ett system av planterade diagonalgator och platser, ungefär halvvägs en stor absidformad plats med monumentala byggnader. Dessutom fanns önskemål om ett portparti i förlängningen av avenyn med kasernbyggnaderna. En helt ny stadsdel således, utformad efter "Sitteanska" principer. (13)

Planförslaget har hittills benämnts "Sundbärgs och Hallmans", men att det var Sundbärg som bar huvudansvaret framgår tämligen klart av den redogörelse som den speciellt tillsatta kommittén tillställde fullmäktige.(14) Här sägs att man först vänt sig till arkitekten Hallman i Stockholm, som även tillsänts åtskilliga kartor och handlingar rörande stadsplanen. Innan Hallman hunnit utreda saken, blev emellertid Sundbärg antagen som stadsarkitekt i staden

"med anledning hvaraf Hallman föreslog, att Sundbärg, med hvilken Hallman förut i liknande frågor samarbetat, måtte såsom dertill i allo lämplig erhålla uppdrag att i första hand utföra ifrågavarande arbete. Detta förslag antogs af kommittén och arkitekt Sundbärg". (15)

Sedan Sundbärg flyttat till Landskrona har han naturligtvis satt sig in i de lokala förhållandena och samarbetet med kommittén. Hallman besökte vid ett enda tillfälle staden för att delta i arbetet. Förmodligen konsulterades han då i speciella detaljfrågor, medan uppläggningsen i stort och det egentliga arbetet utfördes av Sundbärg, vilken också står som förste undertecknare av planen. Hallmans namn tillfogades kanske mer som en ärebetygelse; han var ju den mer kände, i hela landet flitigt anlidade stadsplaneexperten.

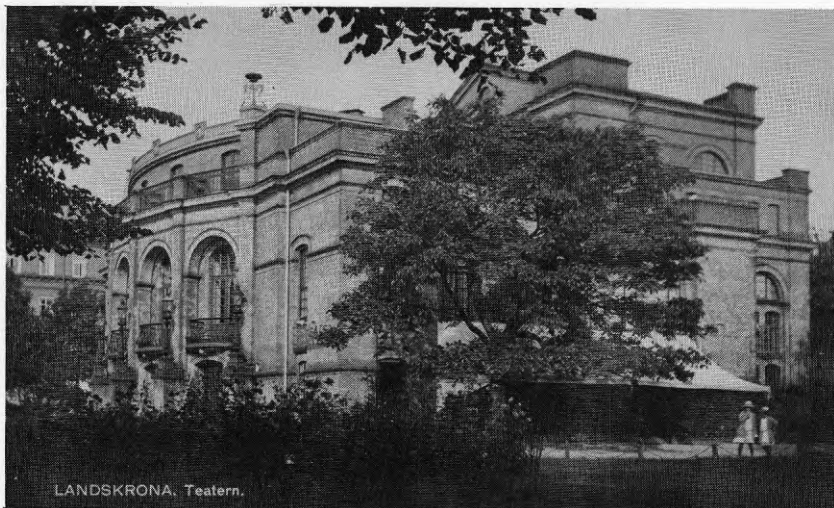
Sundbärns byggnader i Landskrona, en översikt:

1 Teatern, 2 Tuppskolan, 3 Vattenverket, 4 Nya Läroverket (Dammhagsskolan), 5 Brandstationen, 6 Saluhallen, 7 Sjukhemmet, 8 Badhuset, 9 Sockerbolagets fabriksbyggnad, 10 Kv Köpmannen, 11 Post- o telegrafverket, 12 Kv Östra Roten, 13 Kv S:t Göran, 14 Kv Torstensson, 15 Elektricitetsverket, 16 Kv Norra Förstaden, 17 Villa vid S:t Olovs sjö, 18 Villa i Kv Boken, 19 Villa i Kv Poppel.

XIV SUNDBÄRGS ARKITEKTUR

1 Allmänna byggnader

Teatern (1901). Sundbärgs första byggnad i Landskrona stod redan så gott som färdig då han tillträdde som stadsarkitekt. Det var teatern, vilken han ritat i samarbete med Alfred Arwidius. En tävling om teaterbyggnad hade utlysts 1896. Prisenämnden med de båda stockholmsarkitekterna Aron Johansson och Axel Anderberg som experter, gav första priset åt ett förslag av Carl Westman, men stadens styrande var tydligen inte övertygade. Man lät istället uppföra en teater efter Sundbärg & Arwidius ritningar (en förändrad version av ett tidigare förslag av Arwidius). (1) I jämförelse med Westmans litet "tivolaktiga" fasad (2), har Sundbärg/Arwidius' en stram och monumental hållning. Byggnadens grundform följer den av Gottfried Semper i Dresden uppställda teaterhustypen, med rundad, framskjutande entréfasad, betingad av salongen innanför. (3) Men Landskronateatern är en enklare och mera utslätad version i gult tegel, nyrenässans på gränsen till barock.

Teatern (Ek-saml).

Teatern, entrésidan.

Västerfasaden mot Järnvägsgatan har störst betydelse för stadsbilden. Norr-fasaden hänger inte riktigt ihop, den lägre salongsdelen och den högre teater-vindsdelen står där var för sig utan egentligt sammanhang — tydligast syns detta från Teaterparken.

Den gula tegelvolymen bryter sig ut ur stadskärnan, där den ligger just på andra sidan Järnvägsgatan i gamla Neeska trädgården, visserligen inte så monumental som ursprungligen var planerat framför Sofia Albertina, men ett viktigt led i Sundbärgs stadsplanekomposition.

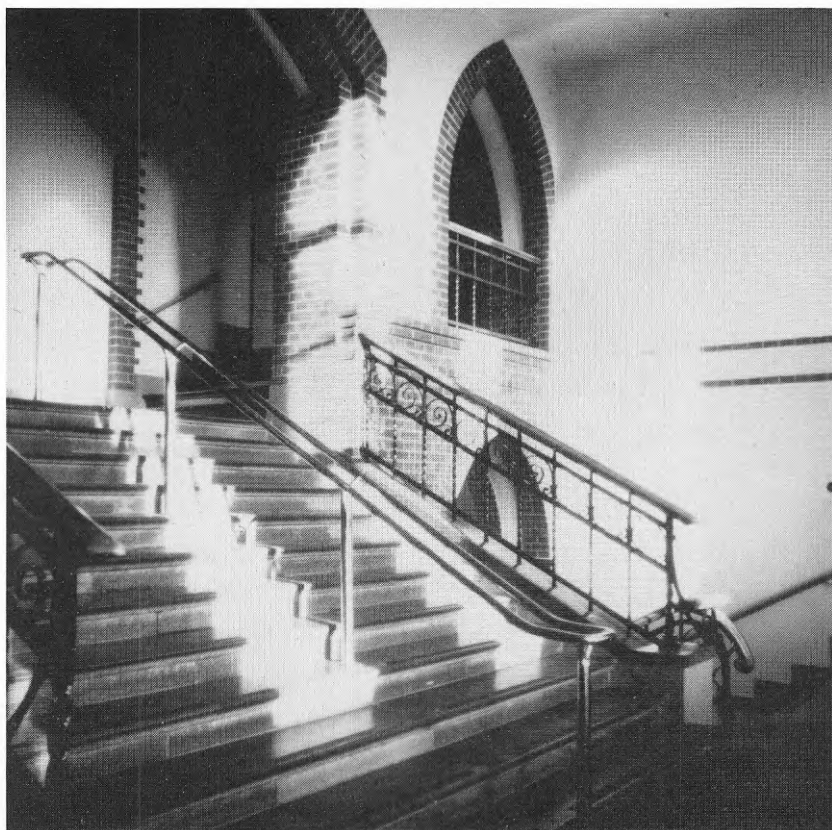
Södra Folkskolan (1903), mer känd under namnet "Tuppaskolan", utgör ett dominant inslag i stadsbilden när man från teatern vandrar vidare uppför Järnvägsgatan. Så extremt utdragen ligger den i kvarteret, att gatan tvingas göra en knäcka för att komma förbi. Namnet Tuppaskolan kommer av den tupp, som

Tuppaskolan nyuppförd. (Ek-saml).

Sundbärg placerade på taket — kanske som en kompensation för den stora stadskyrka han aldrig fick bygga högre upp längs Järnvägsgatan. Och visst är det något kyrkligt också över skolan vars silhuett tecknar sig kraftfullt mot himlen; långhusets entréfasad med de flankerande tornen, småbyggnaderna som klamrar sig kring den stora huvudbyggnaden; det påminner om medeltida katedralskolor. Men om medeltidens byggnader låg *infogade* i ett stadssammanhang, ligger Sundbärgs isolerade från omgivningen, såväl i fysisk bemärkelse som stilmässigt.

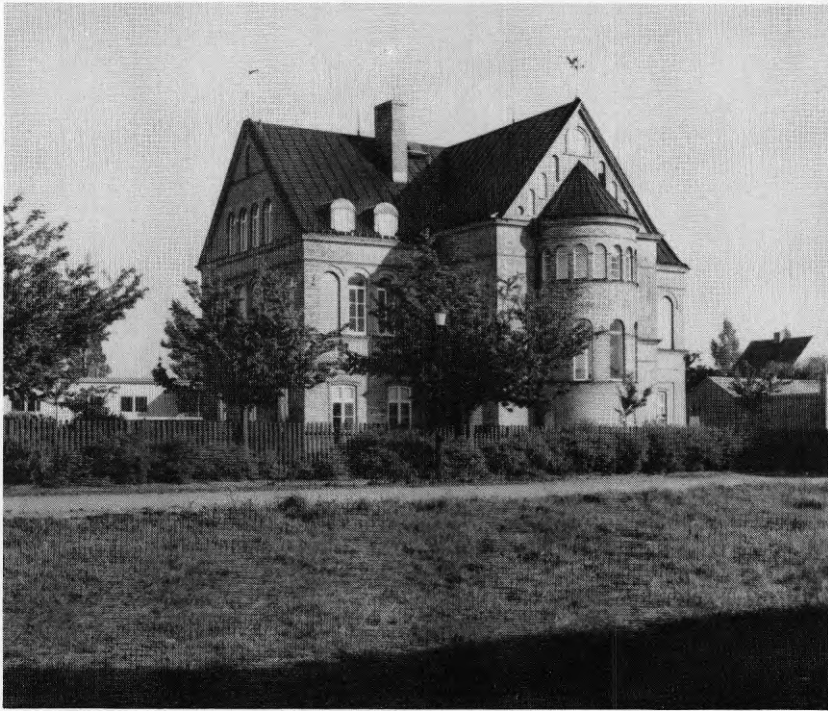
Stilen är nygotik, tidstypiskt eklektisk med originella drag: den stora mittbågen, som skär djupt in i entréfasaden, de lustiga vimpergspetsarna över balkongvåningens fönster, de flacka stickbågarna i våningen under. Och över alltsammans den praktfulla tuppen, som sträcker sig i hela sin längd och flaxar med vingarna! Fasadmaterial är ljusrött tegel med mindre inslag av ljusa putsdekorationer. I interiörens trapphus tar den ljusa putsen överhanden, men rödteget följer med i dekorativa bårder och valv. Tuppaskolan har nyligen ombyggs till bostäder, sedan skolfunktionen upphörde i början av 80-talet.

Tuppaskolan, trapphuset före ombyggnad.

Borstahusens skola (1903). Samma år som Tuppaskolan byggdes utvidgades den gamla skolan i Borstahuset efter ritningar av Sundbärg. Den envåninga skolbyggnaden från 1873 påbyggdes med en våning och fick en absidformad utbyggnad mitt på huvudfasaden mot Övre gatan. I fasadmaterialet, blekgult tegel, anknöt Sundbärg till den gamla byggnaden, men mot bottenvåningens lugna liséninfattade rytm och breda välvda fönster, ställer han i övervåningen högsnala bågfönster, grupperade i hastigare rytm. Att det medeltida kyrkomotivet även här föresvävat Sundbärg tyder den absidformade utbyggnaden på (innehåller trapphus). Kyrktuppen finns också på plats och den höga byggnaden ser verkligen ut som en kyrka med fiskelägets låga bebyggelsen kring sig. Välformade detaljer att lägga märke till är dels den prismaformade frisen i bottenvåningen, dels Sundbärgs utformning av gavelspetsen med de avtrap-

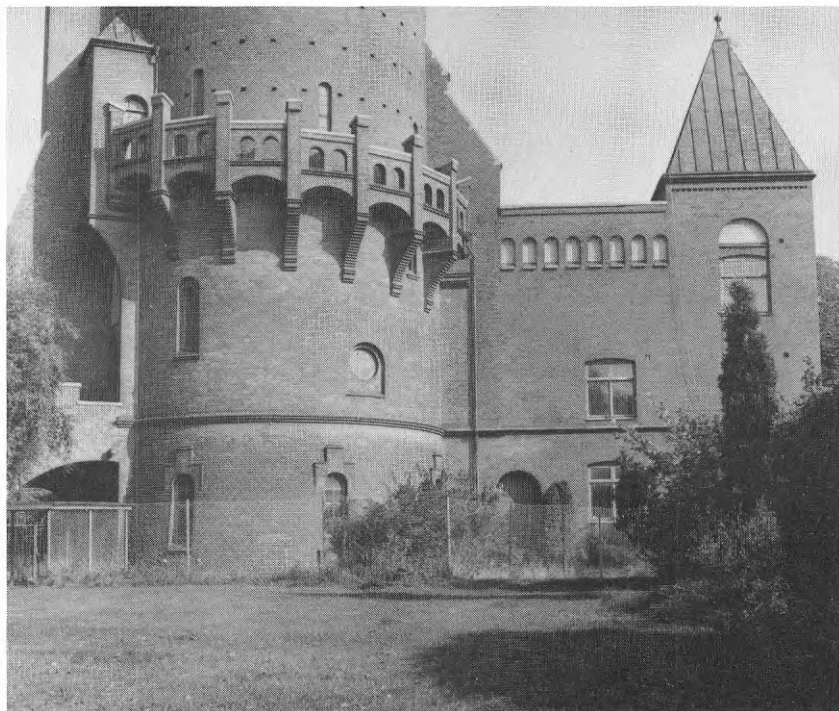

Borstahusens skola.

pade blindingarna och småfönstren samt skolklockans infogning i kompositionen.

Vattenverket (1903). Det planerade vattentornet figurerar vid flera tillfällen i Sundbärgs kommentarer till nya stadsplanen. Självklart var detta en viktig ingrediens i stadsplanekompositionen, och med tanke på Landskronas flacka läge det enda, som kunde ge en karaktäristisk stadssilhuett. Att vattentornet inte skulle stå ensamt framgår av plankommentaren, där Sundbärg talar om "ett mindre komplex af pumpverk med flera förr eller senare erforderliga byggnader." (4) Omgivningen är för övrigt utlagd till park. En speciell omtanke visar Sundbärg då han föreslår att platsen kring tornet kunde göras till lekplats för barn. "Det för Landskrona-förhållandena höga läget skulle här möjliggöra anläggandet af en för staden så välbehöflig källbacke." (5)

De flesta vattentorn från den stora byggnadsepoken kring sekelskiftet har det medeltida borgtornet som förebild. Så även Sundbärgs vattentorn, dekorativt utformat med vita blindingar och en hög, kronliknande krenelering.

Vattenverket, nedre delen av byggnadskomplexet.

Helt originell är emellertid Sundbärgs tillfogade spetsiga tourell, det egentliga utsiktstornet. Likt ett höjt pekfinger ger det staden en omisskännlig silhuett, synligt både från sjö- och landsidan.

Det stora rödtegelkomplexet har en del intressanta detaljer: dekorativa trappor med kalkstensskoningar samt portpartier där Sundbärg på sitt egna sätt ställer olika bågformer mot varandra. Att man i staden var nöjd med Sundbärgs skapelse framgår av jubileumsskriften till utställningen 1913, där vattentornet omnämns som "det vackraste i Skandinavien".(6)

En viktig uppgift för dagens Landskrona-styrande är att finna en ny funktion för det gamla vattentornet, som nu står tomt och långsamt vittrar sönder. Ty tornet är lika viktigt för stadsbilden nu som då.

Brandstationen (1905). Den nya brandstationen skulle enligt Sundbärgs plan placeras i ett eget, trekantigt kvarter som fond i Regeringsgatans perspektiv norrifrån. Detta projekt kom aldrig till utförande, utan Sundbärg fick istället placera sin brandstation i kvarteret intill, och den trekantiga platsen framför

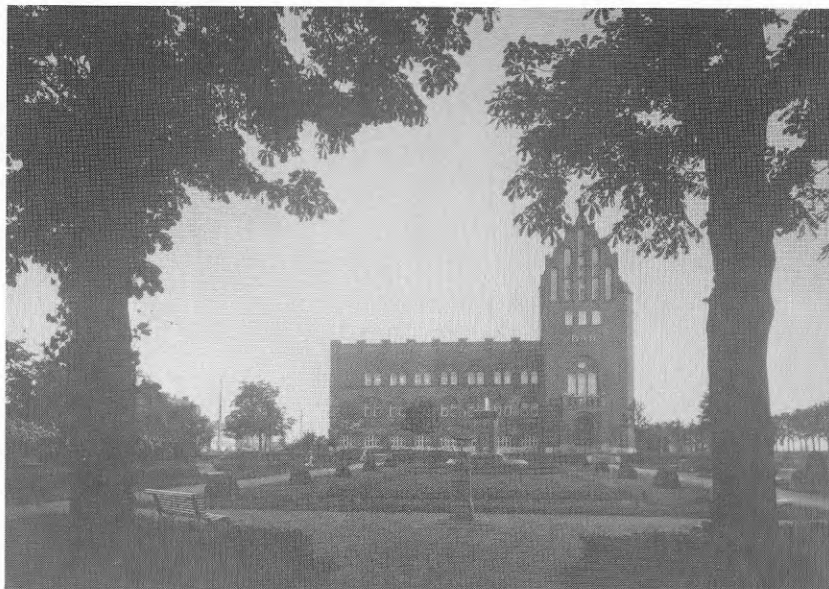

Saluhallen och Saluhallstorget (Ek-saml).

förblev obebyggd. I det nya läget fick byggnaden en enkel rektangulär form, trappstegsgavlar med dubbla rundbågsfönster. Fasaden är ljusputsad med dekor i rödtegel. De stora portarna i bottenvåningen för tankarna till medeltida handelshus/varuhallar; en lämplig fond för Saluhallstorget alldeles nedanför. Brandstationen bildar också fond i Rådmansgatans perspektiv söderifrån.

Saluhallen (1913). De lägre saluhallar som Sundbärg i sin plan tänkt skulle omsluta det nya Saluhallstorgets norra del, blev heller aldrig utförda. Den saluhall som slutligen uppfördes under hans sista år representerar en helt annan inställning, som Johan Mårtelius påpekar, byggnaden sluter sig inom sig själv, här finns inte längre det starka samspelet med omgivande stadsbild. Den nya byggnaden är i mörkrött, handslaget tegel. Med de enkla, lugna takfallen har den en nästan sakral stämning, dess utformning för tankarna till en klosterkyrka av halltyp med anslutande refektorier, sovsalar och andra tillhöriga byggnader. Uppdragen i kanten av Saluhallstorget ligger den, utan någon direkt platsskapande verkan.

Varmbadhuset (1913). En viktig roll i stadsbilden spelade däremot det samma år som saluhallen uppförda varmbadhuset. Med sitt torn bildade det fond i ett perspektiv som från Järnvägstorget går tvärs genom stadens centrum ut mot Citadellsområdet. Återigen tycks kyrkomotivet ha föresvävat Sund-

Varmbadhuset (Ek-saml).

bärg. Byggnaden, som den blev efter flera års projekterande, påminner om en kyrka, om än med tornet och långhuset något förskjutna i förhållande till varandra. Själva tornet, ett stadigt trappgaveltorn i rödtegel med blindingar, påminner i sin silhuett om tornet till stadskyrkan i Hässleholm, den enda kyrka Sundbärg verkligen fick bygga (1913-14). Badhuset, som ingick i utställningen jubileumsåret 1913, revs våren 1976. Ett nytt simbad hade då uppförts alldeles intill, modernt men utan stadsbildsverkan.

Elektricitetsverket (1908). Till raden av stora kommunala byggnader hör också elektricitetsverket, men det ligger i motsats till de andra avskilt från stadskärnan, i industriområdet söder om järnvägen. Byggnaden som fr a skulle inrymma den stora turbinhallen, utformades enligt konventionen för kraftverk som en borg. Huvudfasaden har två krenelerade torn, placerade på var sin sida om en stor mittbåge — ett motiv välkänt bl a från Tuppaskolan. Byggnadskroppen är en tung rektangulär låda, långsidorna perforerade av högsmla tegelvalv med fönster i två våningar. Mest storslagen är dock bakfasaden, där den stora mittbågen är inspänd mellan nästan släta sidopartier, och turbinhallens höjd framhävs i takets silhuett. Denna sida har större monumentalitet och enhet än huvudfasaden med dess uppåtsträvande torn, som motverkar den

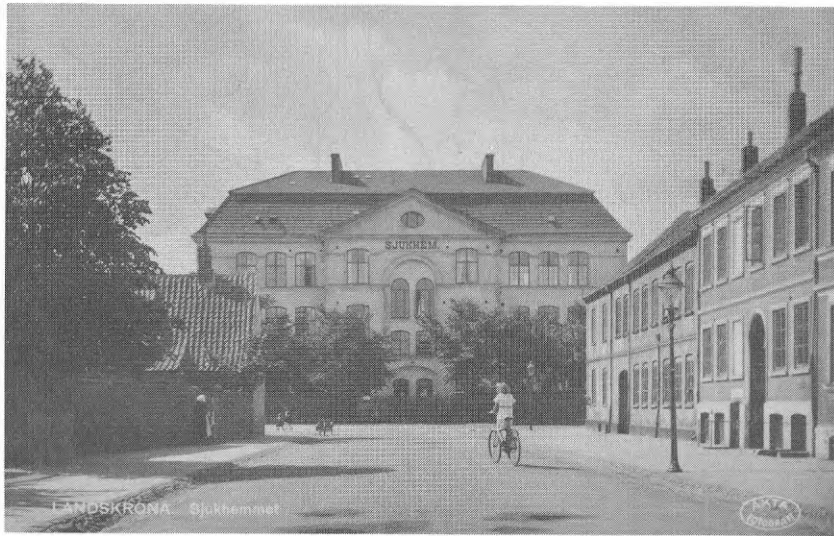

Elektricitetsverkets baksida.

tungt vilande karaktären.

Sjukhemmet (1906). Ute på den ännu sporadiskt utbyggda Fröjdenborgsvången, uppfördes i anslutning till stadens fattigvårdsinrättning ett sjukhem efter ritningar av Sundbärg. Även här återkom den karaktäristiska mittbågen över ingångspartiet, men i modifierad form. Den spegelsymmetriska fasaden var klassicistisk med framspringande mittfront och valmat tak, flyglar famnade trädgården. Viktig för stadsbilden var placeringen: byggnaden bildade fond i Suellsgatans perspektiv, och kontrasterade med sin nobla, vita fasad och svarta tak mot de arbetarlängor i gultegel som vid tiden kring sekelskiftet vuxit upp längs denna gata. Byggnaden revs 1987, en ny uppfördes 1989. Den nya byggnaden ligger också inrättad i gatuperspektivet, men har missat det tidigare understrykandet av olika dignitet i stadsbilden, då den liksom bostadslängorna

Sundbärgs sjukhem, nu rivet (Ek-saml).

i anslutande Suellsgatan har tegelfasader. Att den nya byggnaden sedan har en helt annan skala skapar istället förvirring i stadsbilden.

Läroverket (1913-15). Efter mångårigt utredande kom äntligen i januari år 1913 beslutet att ett nytt läroverk skulle uppföras i Dammhagen. Bygandet påbörjades omedelbart efter Fredrik Sundbärgs ritningar. Den nya skolbyggnaden invigdes den 24 april 1915, färdigställandet skedde under den nye stadsarkitekten Frans Ekelund. Denne gjorde vissa förändringar, främst i detalj- och takutformning, vilket närmare beskrivs i Ekelund-avsnittet. Här Fredrik Lindholms beskrivning av läroverket:

"Den ståtliga läroverksbyggnaden är uppförd i en stil, som söker förena den skånsk-danska tegelarkitekturen sådan, som vi finna den i våra herrgårdar och slott från 1600-talet, med den moderna riktningen inom svensk tegelarkitektur. Byggnadens tak har fått de för Landskrona karaktäristiska brutna fallen, väl kända från stadens 1700-tals byggnader i barock, och byggnaden ingår såsom ett harmoniskt led i stadsbilden på samma gång som den genom sin monumentalare resning vittnar om samhällets ökade dådkraft". (7)

Skolan är stor och tung, sluten i sig själv. Stadsbildsmässigt har den betydelse genom att foga sig till stråket längs Regeringsgatan. Samtidigt stjälar den utrymme från Dammhagsparken, vilken enligt Sundbärgs första stadsplan

Post- och telegrafverket (Ek-saml).

skulle ligga obebyggd som en länk mellan vattentornsområdet och stadsparken.

Post- och telegrafverket (1913-14). Inne i stadskärnan, i kvarteret Gamla Stranden mot Norra Långgatan, dominerar post- och telegrafverket med sin väldiga volym helt omgivningen — ett väldigt palats i klassicerande former; rusticerade hörnband och lisénindelningar påminner om Hårlemans kasern vid Rådhusstorget (nuvarande muséet), men Sundbärgs byggnad är mer barockartad genom de svängda bågarna i takplanet och det branta brutna taket. En lustig detalj: "belvederen", som för in till en stor samlingsal i takplanet.

2 Övrig bebyggelse inne i staden

Bostadshus i Kv S:t Görän 10, 11 (1901, 1907). Uppe vid Vilan, platsen från vilken Sundbärg i sin plan ville dra en rät förlängning av Eriksgatan upp mot den tänkta platsen med kasernerna, ritade han två mindre hyreshus. De spelade ingen framträdande roll i stadsbilden, men kan utgöra ett exempel på vad Sundbärg ansåg passande i ett sådant halvcentralt läge — gedigna tegelhus med robust utformning; S:t Görän 10 (nu rivet) litet utsirat i nygotisk stil, S:t Görän 11 stramare med en lustig kombination av rundbåge/stickbåge över fönstren samt några dekorativa blinderingar i de uppstickande gavelspetsarna.

Bostadshus vid Karmelitergatan (1906-07). Litet närmare centrum, i kvarteret Torstensson 5 och 6, ligger två andra hyreshus av Sundbärg. De fick i detta läge bli mer stadsmässiga, slätputsade, med lugn och enkel utformning. Fönsterraderna står stadigt på gesimsband, på ena sidan om det runda portpartiet sitter fönstren samlade två och två, på andra sidan glesare. De båda fasaderna speglar varandra och bildar en stillsam bakgrund till en kastanj som vuxit sig väldig i gaturummet.

Affärs- och bostadshus vid Storgatan, Kv Köpmannen 3, 4 (1903). Inne i själva stadskärnan krävdes mer detaljer och starkare uttryck. Huset vid Storgatan har Sundbärg utformat i en slags jugend-barock: dynamiskt och böljande. Infogat i kvarterslinjen sväller det dock ut i två burspråk; det ena rundat under en segmentformigt böjd fronton, det andra vinkelformat under ett likaledes vinklat torn i takplanet. Fasaden är ljus slätputsad med rusticerad bottenvåning.

Hyreshus vid Järnvägsgatan/Norra Långgatan, Kv Östra Roten 34 (1904). Hörnhuset snett emot Teatern har fått drag av franskt Loire-renässansslott. Ljusa putsfasader indelade av pilastrar, höga svarta tak samt ett spetsigt rundat torn som effektfullt utropstecken i kvartershörnet. En liten detalj som för tankarna till jugendepokens förkärlek för naturalistisk dekor är emellertid ingångspartiet mot Järnvägsgatan, där den omgärdande sandstensbågen har inhuggen dekor av tistlar med blad.

Fabriksbyggnad för Sockerbolaget, nu riven (Ek-saml).

Sockerbolagets byggnad (1903). För Sockerbolaget utformade Sundbärg en fabriksbyggnad i Kung Karls Varv mot Norra Långgatan, som i detaljer anslöt till kvarterets 1700-talsklassicism och i skala till dess stora 1800-talsfabriker. Detta intressanta exempel på anpassningsarkitektur revs kring 1980.

3 Villor

Sundbärgs fåtaliga privatvillor tillkom ungefär i mitten av hans Landskrona tid.

Kv Norra Förstaden 36 (1905). Helt nära centrum, i kvarteret norr om Stadsparken, ligger en villa som vänder sig ut mot parken. Byggnadskroppen är synnerligen oregelbunden med olika höga byggnadsdelar, en snett utskjutande flygel, ojämn fönsterritm och osymmetriskt placerad ingång under en hög svängd gavelspets. De mellan pilastrar intryckta fönstren och höga fronterna i takplanet är typiska Sundbärgsdetaljer. Den vitputsade originella "halvvillan" (efter tillbyggnad mot baksidan) utgör ett speciellt inslag i parkmiljön.

Kv Fingal 17 (1904). Vid S:t Olovs sjö, det stadsparti som Sundbärg utformade framför Vattentornet, ritade han året före detta en villa vid den västra stranden. Husets kubform och höga tak gör sig märkta över vattnet. Fasaden är vitputsad med klassicistiska former; utskjutande mittfronter, rundat burspråk i bottenvåningen med fönster inramade av kolonner, däröver en svängd balkong med smidesräcke. Stram, stadsmässig, opersonlig. Ett beställningsverk där ägaren troligen haft bestämda önskemål.

I den stadsplan som Sundbärg 1906 gjorde för Strandvägsområdet norr om staden, utlades stora villatomter på båda sidor om vägen — en exklusiv miljö med utsikt över Öresund. Två villor har Sundbärg ritat här, vid tiden för stadsplanen.

Kv Poppeln 10. Halvvägs mot Borstahuset, där Strandvägen stryker tätt intill stranden, ligger en villa med samma kubiska form och höga tälttak som den nyss beskrivna vid S:t Olovs sjö. Men i detta mer lantliga läge har detaljerna blivit friare. Fasaden är ljus slätputsad, snickerierna glatt grönmålade. Framträdande i övervåningen en stor rundbåge över ett indraget balkongparti och en stor tung stenbalkong buren av kraftiga stenkonsoler. Dubbla fönster sitter på ett gesimsband på ömse sidor om balkongen. I bottenvåningen ett tredelat fönsterparti i mitten (under balkongen), till vänster den rundade entrén under ett frontonformat trätak, också det grönmålat. En ljus och öppen villa, vänd mot Sundets vattenspegel.

Villa vid S:t Olovs sjö, Kv Fingal 17.

Kv Boken 29. Den andra villan här ute ligger något närmare staden, på en tomt som sträcker sig ända ner mot stranden; en högsmal tegelvilla med dekorativa korsvirkesdetaljer i burspråk och gavelspetsar. Tegelfasaderna är varmröda, korsvirket brunt respektive grönmålat mot ljus botten. Karaktären är tysk/österrikisk jugend, speciellt korsvirket och husets skarpresliga form. Entrépartiets stora båge påminner om wienersezessionen, likaså den målade dekorationsbården med solrosliknande blommor, som sträcker sig över hela valvet. Mot havssidan öppnar sig huset i två burspråk, ett större i bottenvåningen och ett något mindre i övre våningen under en spetsig gavel. Villan har vid flera tillfällen blivit tillbyggd, Det går dock att tämligen klart urskilja den ursprungliga byggnadskroppen: två höga takryggar i rät vinkel mot varandra, två

Villa vid Strandvägen, Kv Poppelns 10.

burspråkspartier och två uppbyggda balkonger med murade räcken i bågmönster.

Nere vid tomtgränsen mot havet låg ännu för något år sedan ett lusthus med originellt absidformat torn och påbyggd veranda i bottenplanet. På taket bar verandan en balkong, till vilken en vindeltrappa inne i tornet ledde. Målningar i mustigt rött med grönt och vitt som komplement i vackra mönster prydde det inre. Här, högt uppe på balkongen med vid utsikt över vattnet, har aftonpunschens kunnat njutas i upphöjd stämning medan solen sänkt sig över Sundet!

4 Övrigt

Jubileumsutställningen 1913. Sundbärg fick inte själv uppleva festligheterna vid Landskronas 500-års jubileum sommaren 1913, han avled under våren, och arbetet slutfördes av den gamle kompanjonen Alfred Arwidius. Men planläggningen och huvudarbetet med paviljongerna var Sundbärgs verk. I Waldemar Bülow's redogörelse för utställningen heter det:

Villa i Kv Boken, entrén.

"Synnerligen vackra äro dessa /utställningens byggnader/, utförda som de äro av skickliga arkitekter. Planen gavs av stadsarkitekten Fredrik Sundbärg, en av vårt lands erkänt främsta arkitektoniska förmågor en fint bildad och nobel man utan vank och tadel. Sundbärg ritade hallarna och var med dem i det närmaste färdig då krafterna sveko honom och hans förstående vän arkitekt A Arwidius fick övertaga arbetets fullbordande. Sundbärg själv blev det icke förunnat att se sitt verk färdigt. Hans bortgång nu en vacker vårens dag beklagas djupt av vida kretsar i vårt land, icke minst av denna utställningens styrelse".(8)

Utställningsområdet låg ute vid Citadellsområdet, med Sundbärgs nyuppförda badhus som centrum. Utställningsbyggnaderna var ljusa, i historicerande stilar — några av dem kan ännu ses som kolonistugor i närheten. Sundbärgs välkända torn- och bågmotiv kom flitigt till användning, huvudrummet var en

arkadomgiven gård med springvatten, fylld av klängväxter, lagerträd, rosor och andra blommor.

Restaurangen, nuvarande Strandpaviljonen, är den enda större byggnad som finns kvar efter utställningen. Denna har dock Arwidius till upphovsman. Utsikten från dess verandor, densamma nu som då, beskrivs hänfört i jubileumsskriften:

"..att där tillbringa en afton, se solen sjunka bakom Tychos stora ö, medan vita måsar spänna båglinjer över fästet och ur skymningens dis de många ljusen dyka fram som stjärnor, glidande över djupen, — det är en bild man icke förgäter och som också blir ett av de vackraste minnena från 1913 års jubileumsutställning". (9)

Under sin Landskronatid hade Sundbärg även en del uppdrag utanför staden. I *Malmö* ritade han tillsammans med Arwidius kontorshus för försäkringsbolaget Skandia, en stor, tung byggnad med naturstensfasad nere vid hamnen. I *Lund* ritade Sundbärg kontorshus för Skånska Brand vid Tegnérplatsen; skåneanknuten nyrenässans i Christian IV-stil. Originellare är då hans tillbyggnad till Akademiska föreningen strax intill. Strömbergs gamla regelbundna 1800-tals byggnad fick genom Sundbärg en pittoreskt oregelbunden tillbyggnad åt norr, dominerad av det runda, krenelerade tornet. Genom en indragning i byggnadskroppen bildades en plats avsedd att korrespondera med universitetsplatsen mitt emot (denna har senare, till skada för stadsbilden, blivit igenbyggd). Det långvariga projekteringsarbetet (1903-11) innefattade även ombyggnader i det inre, med bl a Stora salen och Atenum. (10) I *Ronneby* har Sundbärg utfört ett "stadsbildsparti", ett trapparrangemang i grov sten och kreneleringar som sammanbinder torgets enkla småstadsbebyggelse med den vita medeltida kyrkan på kullen ovanför. (11) *Hässleholms* stadskyrka, invigd i december 1914, har redan omnämnts i samband med badhuset i Landskrona. Som arbetsledare efter Sundbärgs död figurerade ingenjör Harald Holmqvist, senare medhjälpare till Frans Ekelund.

XV DET KONSTNÄRLIGA GATURUMMET

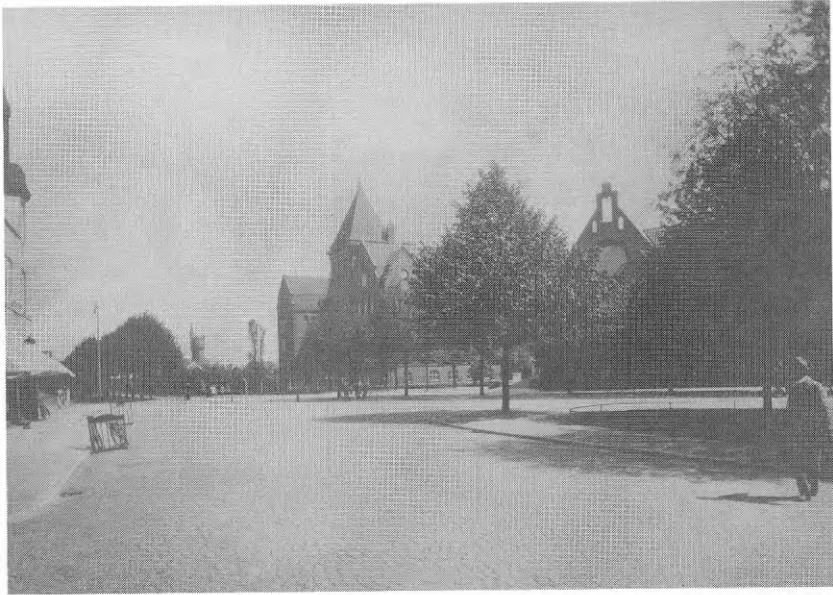
1 Sundbärgs arkitektursyn

Sundbärg, som envist höll fast vid den historiska stileklekticismen, betraktades av yngre arkitekter vid tiden för sin bortgång som hopplöst omodern. Den nekrolog som infördes i Arkitektur 1913 (osignerad, förmodligen av redaktören Carl Bergsten) omnämner Sundbärg hövligt som "en bland våra mera framstående kollegor" och talar om Landskrona "som hans många byggnader satt en helt ny prägel på". Men när det gäller omdömet om hans arkitektur är man rätt kritisk. Det heter:

"Sundbärg var en känslig, ideelt lagd konstnärnatur, rikt begåfvad, men kanske i saknad af den koncentrationsförmåga, som är oundgänglig för en praktiskt verksam arkitekt. Hans arbeten, trots verkligt goda uppslag, sakna ofta den övertygande disposition som underordnar detaljerna".(1)

Var omdömet rättvist? Sundbärgs stora insats låg på stadsbyggnadsnivån där han både som teoretiker (se kapXIII:2) och praktiker omsatte de nyaste kontinentala idéerna. Den helhetsplan för Landskronas framtida utbyggnad som han lade fram 1902 var det första kommunala aktstycke i sitt slag i landet (2), en "konstnärlig" plan i Sittes anda som var helt olik 1700-talets rutnätsplan och ändå band ihop det gamla och det tilltänkta nya. Hans förslag till monumentalbyggnader, ofta med ett dominerande inslag av rödtegel i kontrast till den tidigare, ljusputsade, klassicistiska 1700-talsstaden, var tänkta som förmedlande "landmärken" och till den gamla staden utbildades riktlinjer både i nord-sydlig och öst-västlig riktning. Kanske saknar hans monumentala verk ibland "övertygande disposition", han har dock skapat en rad originella och personliga byggnadsverk som för Landskronaborna blivit viktiga kännetecknen för deras stad: Tuppaskolan, Vattentornet m fl. Och de är stadsbildsmässigt fast och rytmiskt länkade till varandra. Från teatern anar man redan Tuppaskolan uppe i norr, kommen upp till den plats där den stora kyrkan var tänkt ser

Saluhallen, Nya Läroverket och i fonden Vattentornet. Th den trekantiga tomt där Sundbärg ursprungligen tänkt sig brandstationen. (Ek-saml)

man vattentornets karaktäristiska silhuett som en krönande avslutning. Också från brandstationen och Saluhallstorget är den visuella kontakten med vattentornet klar. Och från Järnvägstorget gick en tydlig visuell länk genom gamla staden mot badhusets bastanta torn i väster, hakade på så vis fast den gamla 1700-talsstaden till de nya siktlinjerna mot nordost.

Det är också Camillo Sittes synpunkter som förs fram i kommentaren till planförslaget. Men resultatet har knappast blivit en rumsligt sammanvävd stadsbild av Sitteansk modell. Sundbärgs medeltidsinspirerade byggnadskomplex ligger där isolerade, som blickpunkter men utan egentlig *rumslig* inramning. Den enda verkligt Sitteanska rumsbildningen, den stora kyrkan med dess kringbyggda plats, kom aldrig till utförande. Trots att Sundbärg ständigt refererar till Sitte ligger det närmare till hands att tänka på Joseph Stübbens Städtbau. (3) Här finns alla de praktiska anvisningar som direkt gick att använda i stadsplanearbetet; hur man placerar en monumentalbyggnad i gatufonder, den hygieniska nyttan av förgårdar vid bostadsbebyggelse och annat som faktiskt återfinns i Sundbärgs plan. Att Stübbsen var känd i Sverige visar bl a att han anlätades som expert vid bedömningen av den stadsplanere-

vision som i Malmö utfördes av stadsingenjören Anders Nilsson, just efter sekelskiftet. (4) Nilsson var, vid sidan om Sundbärg, Hallman och Lilienberg, en av de första ivrarna för den moderna stadsplaneskolan, dvs Sitte-skolan, i Sverige. Hans intresse för Sitte hade väckts genom ett föredrag av Sundbärg (!) 1896. När Nilssons plan på byggnadsnämndens önskan skulle granskas av en "expert", var det alltså Stübben som tillkallades. Av Stübbens utlåtande, som innehåller en komprimerad sammanfattning av hans stadsbyggnadslära, framgår bl a att skolor ska ligga vid öppna platser, saluhallar däremot i slutna kvarter, teatrar och muséer skall ges "isolerade" byggplatser men kyrkor och andra monumentalbyggnader "förhöja stadens utseende" om de läggs så att de avslutar gatuperspektiven. (5) Alltsammans stämmer väl in på Sundbärgs plan.

Den tolkning som Mårtelius gör av Sundbärgs intentioner bakom planen: området mellan den planerade nya stadskyrkan och saluhallstorget (den andliga respektive världsliga platsen i samspel enligt Sitte) skulle utgöra en nyskapad "medeltida" stadskärna, omkring vilken de "senare" stadsdelarna, bl a Landskronas 1700-talsstad, skulle ge intrycket av en "naturligt" framvuxen stad, förefaller väl spekulativ, Sundbärg antyder ej heller själv någon sådan tanke i sin stadsplanekommentar. Att visuellt sammanlänka den växande staden bör ha varit en fullt tillräcklig ambition. (6)

2 Arbetsförhållandena i Landskrona

Fredrik Sundbärg verkade i Landskrona i tolv år. Den 29 april 1913 avled han på Ulricehamns sanatorium efter en tids sjukdom. Mitt under förberedelserna till jubileumsutställningen hade Sundbärgs "krafter svikit" som man uttryckte det i jubileumsskriften. I dödsattesten antyds "höggradig nervositet" som utlösande orsak. Redan i porträttet från 1891 kunde man ana läggningen. Men hur hade då de rent praktiska förhållandena varit, arbetsbelastningen som stadsarkitekt?

Orimliga, ansåg Carl Bergsten, vilken i en notis i Arkitektur 1913 tog upp just stadsarkitektbefattningen i Landskrona "som till följd av inträffad vakans väntar på sin tillsättning, är därunder föremål för en viss uppmärksamhet." (7)

Vad Bergsten främst riktade in sig på var § 2 i tjänsteinstruktionerna: "Under stadsarkitektens vård och ansvarighet ställas alla staden tillhörande byggnader och byggnadsritningar jämte därmed i sammanhang stående handlingar, äfven som kopior af enskilda byggnadsritningar". Samt litet längre ner i § 3 :

"stadsarkitekten är vidare skyldig att, då han af vederbörande myndighet därom anlitas, kostnadsfritt biträda med uppgörande av förslagsskisser och därpå grundade kostnadsberäkningar till de byggnadsföretag, som för stadens räkning utföras samt att därå utöfva tillsynen. För uppgörande af fullständiga ritningar till sådana byggnadsföretag är han berättigad att såsom ersättning för ritbiträde och andra omkostnader tillgodonjuta en och en half procent af byggnadskostnaden, om denna icke öfverstiger 15000 kronor, och en procent i andra fall." (Bergstens kursivering).

Lönen skulle enligt Bergstens talesman uppgå till 3 000 kronor årligen, men enligt en i Arkitektur införd annons skulle den blott vara 2 000 kronor påstår Bergsten. Slutklämman i Bergstens "Notis" blir:

"Som synes är det inga små pretentioner staden Landskrona ställer på sin stadsarkitekt och vill staden använda sig af § 3 ginge det ju rätt snart att få stadsarkitektinnehafvare på fattighuset. Med dessa utsikter i sikte lär ju stadgandet i § 2 icke för staden innebära någon större grad af säkerhet för dess egendom. Och att någon öfver hufvud taget vill ikläda sig ansvarigheten för stadens byggnader, såsom denna i sistnämnda är uttryckt, är enbart förvånande." (8)

För att undersöka de arbetsförhållanden som verkligen gällde för Sundbärg får man emellertid gå till den Instruktion för Stadsarkitekten som utfärdades vid Sundbärgs tillträde 1900. (9) Här framgår en viktig skillnad, i § 3 heter det:

"Stadsarkitekten åligger att biträda byggnadsnämnden med uppgörande af ritningar och kostnadsförslag samt hafva tillsyn vid de byggnadsföretag, hvilka genom någon stadens myndigheter utföras på stadens bekostnad ..."

Alltså ingenting om att arbetet skulle utföras kostnadsfritt. Inte heller finns

det omnämnt någon fastställd ersättning för ritbiträde. Frågan var alltså öppen för förhandling. Och det som omnämnes i § 2; under stadsarkitektens vård och ansvarighet ställes alla staden tillhöriga byggnader — kunde man inte istället uppfatta det som ett stadens erkännande av stadsarkitekten som den självklart kompetente i dessa frågor, ett erkännande av yrkesrollen som ger möjligheter till egna initiativ och självständighet vid utformningen av en stadsbild. En möjlighet mer än en belastning?! Sundbärgs självutbrännande yrkesutövning kan likaväl berott på hans läggning och krav på sig själv som ett av staden för hårt pålagt arbetsok.

För övrigt är de instruktioner som gällde för Sundbärg så gott som identiska med de som i Kristianstad utfärdades 1910 för P L Håkanson (se kap IX:1), alltså en allmänt utnyttjad mall. Det enda som skiljer är det ovannämnda "ansvaret för stadens byggnader", som ej förekommer i Kristianstadsversionen, samt kravet i Landskrona på att vid tjänstledighet själv bekosta ersättare, vilket för Håkanson utbytts mot rätt till en månads betald semester per år (detta tillkom dock vid en sen revision av Kristianstadsföreskrifterna).

Stadsarkitekternas lön var vid Sundbärgs tillträde 2 000 kronor per år, vid hans frånfälle hade lönen stigit till 3 000 kronor. Detta framgår bl a av den skrivelse änkan Sundbärg inlämnade till stadsfullmäktige efter makens död:

"Härmed får jag vördsammast anhålla att herrar stadsfullmäktige godhetsfullt ville bevilja mig en pension av 1 200 kronor årligen, utgörande 40% utaf min aflidne mans kontanta lön."(10)

3 Staden efter Sundbärg — stadens syn på Sundbärg

Den stad som Sundbärg lämnade efter de tolv årens verksamhet hade vuxit betydligt med industrialismens fortsatta expansion. Staden hade vuxit ut, framför allt åt nordostligt håll, den planerade expansionsriktningen, samtidigt som "hålén" mellan centrum och yttre bebyggelsen fyllts igen. Av de områden som ingick i Sundbärgs stadsplan från 1902 hade större delen av de östra delarna bebyggt, medan det i väster, på Fröjdenborgsvåningen ännu var rätt glest. Längre upp i nordväst kom Strandvägsområdets villor. Den barockmässiga stadsdelen i norr med radialgator och det tänkta kasernetablissemang

hade försvunnit redan i en stadsplanerevision 1911, detta område kom senare att av Frans Ekelund omformas till egnahems kvarter. Än så länge fanns blott infartsbebyggelsen längs Gunnarsgatan (nuvarande N Infartsgatan) samt fabriks- och skolbyggnaderna i kvarteret Albano.

Av monumentalbyggnaderna i Sundbärgs plan kom den stora kyrkan med omgivande bebyggelse aldrig till utförande, ej heller brandstationen i Regeringsgatans perspektiv. Och järnvägsstationen flyttades aldrig som Sundbärg hade tänkt sig. Men för övrigt fick han fylla staden med en rad monumentala byggnader, och här var det framför allt stadens nya offentliga funktioner som blev de nya arkitekturobjekten — stadens uppsving skulle manifesteras i stadsbilden, och det passade förstås Sundbärgs syften att med en rad framträdande byggnadsverk binda ihop stadsbilden, så som ovan nämnts. (11)

Bostadsproduktionen bestod av större hyreshys (förmånare i centrum) och exklusiva villor. Någon arbetarbebyggelse av den art han studerat i Tyskland enligt en reseskildring i Teknisk Tidskrift 1900 blev aldrig utförd i Landskrona. Först ett drygt decennium senare blev arbetarnas bostadsnöd så akut att staden grep in (se avsnittet om Ekelund). Nej, det var de stora byggnadsuppgifterna med vilka han kunde forma stadsbilden som blev hans stora uppgift, och det är med dessa han satte en personlig prägel på staden, något som än idag präglar Landskrona.

Hur såg man då från stadens sida på Sundbärgs insatser som stadsarkitekt, hade de förhoppningar om en modern och representativ utformning av stadsbilden infriats, med vilka den förste stadsarkitekten knöts till staden? Ett exempel på hur Sundbärgs insatser i staden bedömdes ger "Landskrona och jubileumsutställningen", den publikation som gavs ut till utställningen 1913 under redaktion av Landskronapostens redaktör Fredrik Lindholm. Här skräds inte orden när man i avsnittet "Genom Landskrona" kommer till Sundbärgs tid:

"Den stora nydaningen började emellertid med hitkomsten av stadsarkitekten Fredrik Sundbärg, som under de femton år (?), som det förunnades honom att verka i Landskrona, hann förläna staden ett helt nytt utseende genom mängden av offentliga och enskilda byggnader, till vilka ritningarna komponerats av honom". (12)

Han räknar upp Sundbärgs byggnader vilka bedöms som utomordentligt vackra — nya folkskolan, enastående i sitt slag i Sverige, vattentornet, även det utan motstycke i vårt land, o s v. Stolta konstateranden av en lokalpatriotisk lokaltidningsredaktör, som får bedömas med tanke på detta. Men troligt är att de styrande i staden (kretsar som Lindholm bör ha varit bekant med) delade de positiva omdömena. Man hade fått de pampiga byggnader som skulle förhålliga stadsbilden och visa stadens utveckling.

Och allmänheten, de "vanliga" stadsinnevånarna då? Förmodligen har man tagit till sig de positiva omdömena man läst i tidningen, instämt i dem, varit stolta över sin stads framåtskridande. Men för allt fler, framför allt de snabbt tillväxande arbetarskarorna, var dock en egen bostad det allt överskuggande problemet. Den som kom att förse staden med alla de bostäder man behövde var den stadsarkitekt som tillträdde efter Sundbärg, Frans Ekelund.

Frans Ekelund, foto kring 1910. (Ek-saml)

FRANS EKELUND

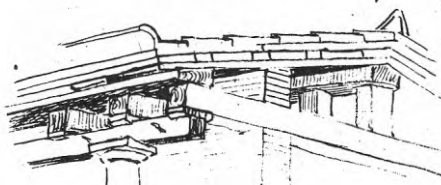
XVI BAKGRUND OCH UTBILDNING

Frans Hilding Ekelund föddes i Malmö 1882, i november mitt i de mörkaste gåsatider, son till byggmästare Nils Persson Ekelund i staden och hans maka Maria Persson. På ett fotografi från sommaren 1906 (då Frans kommit hem som nyutexaminerad arkitekt) sitter de på en trädgårdsbänk tätt samman. Fadern myndigt, stadigt i kavaj, väst och klockkedja över magen, modern i yllejacks med puffärmar och sammetskrage, basthatt med rosett under hakan. Hon ler litet spjuveraktigt, förmodligen är det Frans som står bakom kameran. Han har drag av dem båda: moderns blick och långa böjda näsa, faderns kraftiga ögonbryn och tunga ögonlock.

Som byggmästarson bör Frans haft god inblick i byggvärlden, och hans intresse för arkitektur kan ha vaknat tidigt. Efter studentexamen i Malmö 1901, började han ett år senare sina studier vid A-sektionen på KTH, där han efter fyra år avlade arkitektexamen.

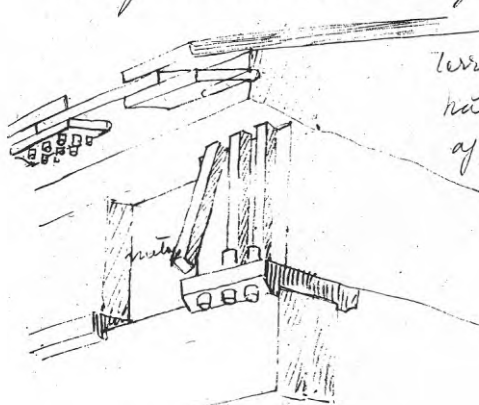
Av de fyra fint skinninbundna anteckningsböckerna från Ekelunds studietid innehåller två anteckningar under rubriken *Arkitektur*. Det är framför allt professor I G Clasons (sista delarna Erik Lallerstedts) föreläsningar, som går från allmänna betraktelser i ämnet mot mer speciella fackkunskaper såsom utformning av rum för skilda ändamål i bostadshus och byggnadsdetaljers utförande, avslutat med exempel på byggnader för mer speciella ändamål; skolor, muséer och liknande. (1)

Det dörrens systemet

Det grekiska
systemet afte
interplaner
och skriptes af
Vetruvius an. 4.

hvilken personligen sett delsamman
Ihr dy utlingsakti blawtbanistruktionen fram om
dörrens tempelfaraden då den skulle inblådes
med plank eller terracotta-plattan

användning af
terracotta-plattor jäm-
välles vid skarfräm-
af dymlingus-dyml-
lingarna öfverallt
öfver världen

Blad ur Ekelunds studieanteckningar (Ek-saml).

En av böckerna innehåller anteckningar i *Arkitekturhistoria*, från äldsta tid fram till medeltiden. De anteckningar Ekelund för i detta ämne är omfattande (speciellt när det gäller äldre tid fram t o m antiken), detaljerade och med omsorgsfullt tecknade illustrationer. Man anar redan det intresse som kommer att föra honom ut på alla hans resor i världen.

Den fjärde boken innehåller anteckningar i *Byggnadskonstruktion*; grundläggning, murning av olika slag, bjälklag, taktäckning och detaljer framför allt hopfogning av trä. Efter många blanka blad i bokens mitt upptar den sista tredjedelen föreläsninganteckningar från Gustaf Lindegrens föreläsningar över Italiensk tegelbyggnadskonst från renässansen, åtföljda av många och

noggranna illustrationer.

Ytterligare exempel på Ekelunds arkitekturhistoriska intresse utgör de uppsatser (eller "afhandling" som de benämns i vissa fall) han utfört under sina sista två år vid KTH, förmodligen självvalda specialuppgifter. De inleds våren 1905 med "Reflektioner öfver Modern Arkitektur i Stockholms profanbyggnadsportaler", där Ekelund till fotografier analyserar ett stort antal av sekelskiftets portar i Stockholm, såväl till form som material och med historiska tillbakablickar. Urvalet börjar med några av professor Clasons byggnader i den "nya skolan", som Ekelund uttryckligen skriver, d v s med dess krav på materialäktethet. En lång avhandling om "Den franka ungrenaissancen" är daterad 1905-06, illustrerad med en mängd vackert utförda tusch- och blyertsteckningar av byggnader och byggnadsdetaljer. De två sista uppsatserna är från våren 1906, den ena betitlad "Egypternas formbildning", en byggnadshistoria som börjar i det fjärde årtusendet f Kr, den andra "Östgotisk-lombardisk byggnadskonst och byggnadssystem" med exempel från Gotlands kyrkor till Venedigs palats. Samtliga uppsatser är handskrivna, hopsyddas till häften. (2)

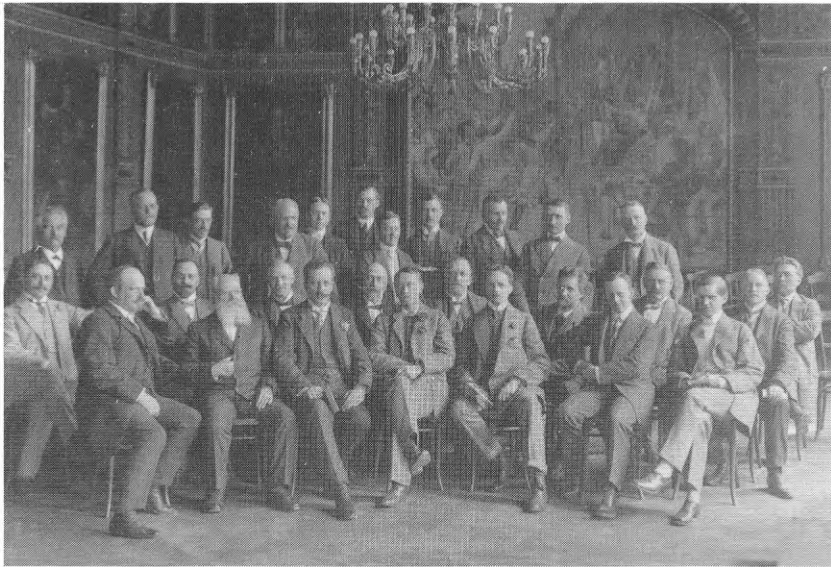
Flera akvarellerade uppmätningar från studietiden finns bevarade, med motiv som antika kapitäl, medeltida portar och detaljer av italienska tegelkyrkor. Några hade Ekelund på väggen i sitt arbetsrum i egna villan. I källaren återfanns en liten lömskt grinande mascheron stöpt i gips, på den tiden en typisk formlärouppgift! Efter fyra intensiva studieår på KTH samt en kort tids praktik i Stockholm, återvände Ekelund till Skåne, där han satte upp eget arkitektkontor i Malmö 1907.

XVII EGEN VERKSAMHET I MALMÖ

Så gott som nyutexaminerad återvände Frans Ekelund alltså till sin hemstad Malmö för att sälla sig till den växande skaran av praktiserande arkitekter i Sydsverige. Skånearkitekterna vände vid denna tid ofta såväl bildligt som bokstavligt den egna huvudstaden ryggen och gav sig istället söderut för studier och inspiration. Danmark med storstaden Köpenhamn låg ju nära och var ett omtyckt mål för studieresor. I Harald Boklunds "Byggnadstidningen"(1) förekommer täta rapporter från glada arkitektutflykter till kollegorna i grannlandet, men även utvecklingen i Tyskland följdes med intresse. Som framgått av kap VI förde Boklund en envis kamp för bättre kontakter med Stockholmskretsen, framför allt organisatoriskt, men resultatet blev begränsat och tillfälligt, nämligen Teknologföreningens "utvidgade" sommarmöte i Skåne år 1910.

Frans Ekelund deltog givetvis i arkitektmötet, för en privatpraktiserande arkitekt var det säkert viktigt att vara ute och knyta kontakter. På gruppbilden

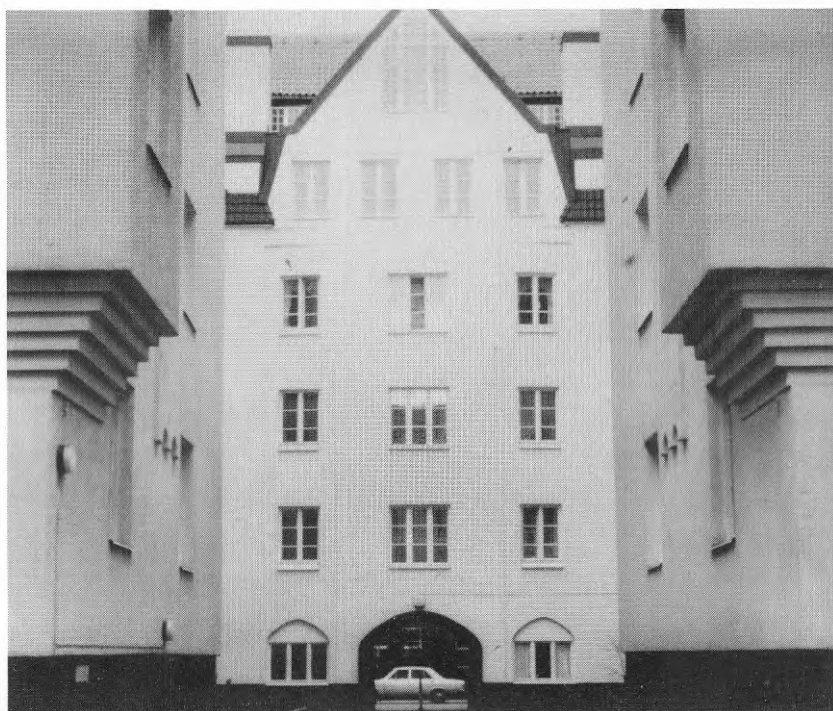
Gruppen från Teknologföreningens sommarmöte i Skåne 1910. Ekelund tre från vänster i bakre raden. I G Claeson sitter i mitten i främre ledet, t h om honom Ivar Tengbom, Torben Grut och Carl Bergsten. Arrangören Harald Boklund t v i främre ledet. (Ek-saml)

tagen i Rådhuset i Malmö står han i bakre ledet mellan Salomon Sörensen (stadsarkitekt i Malmö, danskutbildad) och August Stoltz (privatpraktiserande i staden, senare stadsarkitekt efter Sörensen), medan stockholmarna dominerar i främre raden.

Vid denna tid var Ekelund i full verksamhet i Malmö. Sitt kontor hade han i det stora hyreshus han i egen regi uppfört vid Östra Förstadsgatan på fadern byggmästarens tomt (kvarteret mellan Viktoriagatan och Korsgatan). De första skisserna till huset gjordes redan 1907, men det stod färdigt först 1909 och då i en stramare version, tydligt påverkad av kontinentalt hyreshusbyggande, vilket Ekelund närmare kunnat studera hösten 1908, då han deltog i en stadsbyggnadskurs anordnad av Tekniska högskolan i Berlin/Charlottenburg. Framför allt var det planeringsfrågor som stod på programmet i Berlin, och för Byggnadstidningen skrev Ekelund ett referat under titeln: "Byggnadsordning och ekonomi." (2) Men att även studera husen i staden var naturligtvis självklart för en ung och framåt arkitekt.

Ekelunds byggnad vid Östra Förstadsgatan vilar med sina fyra bostadsvåningar tungt på en rusticerad bottenvåning genombruten av välvda öppningar för butiker och portar. De slätputsade övervåningarna buktas genom ett antal genomgående burspråk och de småpröjsade, högsmalt rektangulära fönstren sitter rytmiskt grupperade med en koncentration till kvartershörnen. I den översta, fjärde våningen sluter sig muren fastare och fönstren smalnar mot springor. Byggnaden kröns av ett mäktigt, toppigt valmat tegeltak. Mot gatan vetter två frontespiser, varav den ena bred och med ett eget högt, brutet valmat tak, som tittade den fram under en väldig toppluva. Det var här uppe Ekelunds kontor låg. Malmökontoret fortlevde även sedan Ekelund flyttat till Landskrona, under trogne medarbetaren Nils de Capretz.

Alldeles intill, snett över Östra Förstadsgatan, fick Ekelund något senare visa ytterligare prov på kontinentalt byggnadssätt. Även här i egen regi byggde han 1911 något för Sverige så ovanligt som en "bostadspassage." (3) Alltså bebyggelse som längs ett gångstråk sträcker sig genom ett helt kvarter. Ett äldre trevåningshus bildar i ombyggt skick front mot Förstadsgatan, genom en förstora portgång kommer man in till en bebyggelse som stiger i skala till fyra våningar, medan höjden skenbart varieras genom att takteplet på vissa ställen dras ner till trevåningshöjd medan den i fondens gavelmotiv rusar upp till fem

Ekelunds "bostadspassage" vid Östra Förstadsgatan i Malmö.

våningar med ytterligare ett stort ateljéfönster alldeles uppe vid gavelspetsen. Bostäderna vänder sig mot de olika, tre på varandra följande gårdarna, och fasaderna är konstfullt varierade i formbehandlingen. Kanske allra mest fondgaveln där sidostyckena är svagt vinklade mot ett plant mittparti med vid takfoten förmedlande "smygveck", som vore det ett raffinerat sytt klädesplagg! Tunna fönster blott aningen indragna i den slätputsade fasaden och enkla, luftiga järnräcketbalkonger fullbordar denna originella och verkliga storstadsmässiga anläggning. (Båda de omnämnda byggnaderna har blivit tilläggsisolerade och knottrigt sprutputsade, men man kan ändå urskilja en hel del av fasadens "finurligheter".)

Ytterligare ett antal bostadshus ritade Ekelund i Malmö däribland ett stort fyra till femvåningshus vid Föreningsgatan invid Mosaiska begravningsplatsen (1912). Det slätputsade huset med sitt tunga tegeltak vänder två höga puts-gavlar mot Föreningsgatan medan fasaden mot begravningsplatsen varierar genom bitvis nerdragen taktegelbeklädnad. Hörnlösningen är speciell, ett

Röstånga gästgivargård, utskänkingsflygeln t v, gästgiveriet t h.

avskuret parti i övervåningen som utnyttjas till inbyggd balkong, därunder är hörnet genomlyst av tätsittande fönster. De stora fasadytorna får variation genom växlande fönsterutformning, men fönstren, ursprungligen tunna, smäckra och i liv, sitter numera tyvärr djupt insjunkna i en tilläggsisolerad fasad.

Viktiga händelser under Malmö-tiden var lyckosam utdelning i arkitekttävlingar. Efter en hedersam 2:a plats i allmän tävlan om folkskolebyggnad i Malmö blev det första pris i tävlingen om *Röstånga Gästgivaregård* 1908, där Ekelund placerade sig före bl a Boklund. (4)

Anläggningen med sin hotell- och restaurangbyggnad liksom ekonomibyggnader bl a innehållande Spritbolagets utskänkingsställe, blev också utförd efter Ekelunds ritningar. (5) I sin jordnära stadighet och i sina material: tegel och korsvirke, fogar den sig till det regionala och skånska byggnadstradition, men bara helt tematiskt, ty korsvirket är så uppenbart endast dekoration och formspråket har tydlig kontinental anknytning, här i wiensk tappning —

Röstånga, villa åt målaren Per Gummeson.

gästgiveriets breda gavlar kunde tagits från en Olbrich-villa, medan utskänkingsflygelns gaveldekoration kunde varit ett Hoffman-smycke från Wiener Werkstätte...

Likaledes mycket wiensk är den *villa åt målaren Per Gummeson* som Ekelund ritade i närheten i Röstångadalen. En hög, ljusputsad villa i sluttning, där fönstren utgör enda dekoration i den släta fasaden, dominerad av det stora mittfönstret och takvåningens ateljéfönsterparti.

Den största och mest betydelsefulla framgången för Ekelund måste ändå varit förstapriset i tävlingen om *Hotell Savoy i Malmö*, om- och tillbyggnad. Tävlingen avgjordes 1911, hela bygget skulle vara klart till den stora Baltiska utställningen sommaren 1914. Med sitt strategiska läge, vid korsningen av Drottninggatan och Hamngatan, blev Ekelunds nya hörnbyggnad det första som de med tåg ankommande utställningsbesökarna fick se av staden. Och vad man fick se var något för trakten så unikt som fullt uttalad wiener-jugend. De putsade fasaderna med geometriskt skarpskuren dekor, den höga smäckra

Hotell Savoy i Malmö.

resningen, och inte minst tornet med sin typiska profil. Att reaktionerna inför Ekelunds nybyggnad i staden var delade framgår av Harald Boklunds omnämnande i Byggnadstidningen "...Byggnadens fasader äro i karaktären något främmande för Malmö och äga icke den arkitektoniska sans att man med nöje skulle se fler afläggare af Wiener-Darmstädterskolan." (6)

Men trots visst gnissel från den äldre arkitektgenerationen, innebar Hotell Savoy Ekelunds verkliga genombrott som arkitekt, och gjorde honom till ett uppmärksammat namn — åtminstone så långt norr ut som i Landskrona (företaget av få exempel på wienerjugend över huvud taget i Sverige, se kap XXI, så originellt att en specialstudie är under förberedande). Och Hotell Savoy har bevarat sina kvaliteter genom åren, där det efter 75 år står så gott som oförändrat till det yttre, numera utan tvekan ett helt omistligt inslag i Malmö stadsbild.

Hotell Savoy, detaljbild av fasad.

1 Tillsättning och arbetsuppgifter.

I Landskrona stod man sommaren 1913 utan stadsarkitekt, sedan den förste innehavaren av ämbetet, Fredrik Sundbärg, avlidit i april samma år. Byggnadsnämnden var i början av september färdig med sin bedömning av de fjorton sökande till den utlysta stadsarkitektbefattningen. Inledningsvis omnämner man de kriterier man utgått ifrån:

"Med stöd af vunnin erfarenhet har nämnden utgått ifrån, att staden om möjligt bör till arkitektbefattningen förvärfva en fullt utbildad arkitekt, som med praktisk erfarenhet förenar sådana konstnärliga egenskaper, att han kan fullfölja och utveckla den verksamhet till stadens förskönande, som arkitekten Sundbärg så framgångsrikt börjat och hvaraf staden är i stort behof. Ehuru något tvång att anlita stadsarkitekten icke förefinnes, kan man dock med stor säkerhet utgå ifrån, att alla offentliga och en del enskilda byggnader inom staden för lång tid framåt komma att liksom under arkitekten Sundbärts tid få sin prägel utaf arkitektens personlighet." (1)

De personer man därefter för fram som lämpade är i första rummet arkitekt Edvin S:son Stenfors, Malmö, i andra rummet arkitekt Arvid Huss, Karlskrona och i tredje rummet arkitekt Frans Ekelund, Malmö. Samtliga är ungefär jämnåriga (födda 1881-84) och har alla studerat vid KTH. De båda förstnämnda har därtill bedrivit vidarestudier vid Konstakademien i Stockholm resp Konstakademiet i Köpenhamn, dessa två har dessutom haft tillfälliga förordnanden som stadsarkitekter i sina hemstäder förutom väl vitsordad arkitektpraktik. Om Ekelund heter det rätt kort att han efter studier vid KTH med utmärkta vitsord och arbete vid större arkitektkontor utövat framgångsrik och väl vitsordad praktik som arkitekt och byggmästare i Malmö.

Trots de många uppräknade förtjänsterna, framför allt hos Stenfors, som av byggnadsnämnden sätts i första förslagsrummet, blev det efter val med slutna

sedlar i stadsfullmäktige den 22 september 1913 Frans Ekelund som med 33 röster utsågs till ny stadsarkitekt i Landskrona, Stenfors fick 6 röster, Hussinga alls. (2) Orsaken till att Ekelund valdes framför de två kandidaterna med såväl längre utbildning som erfarenhet från stadsarkitektkontor, kan man bara spekulera i. Men det ligger nära till hands att tro att herrarna i stadsfullmäktige var angelägna om en fortsättning på Sundbärgs linje att med praktfulla och uppseendeväckande byggnader höja stadens anseende (detta framföres ju också med all tydlighet i byggnadsnämndens skrivelse), och därvid har man med stor sannolikhet sett till just Ekelunds förtjänster i detta avseende framför allt i samband med det stora Savoy-bygget.

Stadsarkitektbefattningen i Landskrona hade ju rönt en viss uppmärksamhet efter Carl Bergstens notis i Arkitektur (se kap XV:2), vilket dock inte avskräckt Ekelund från att anträda tjänsten. Han räknade kanske med att stadsarkitekttjänsten skulle medföra flera möjligheter till egna uppdrag, en bedömning som i varje fall med tiden skulle visa sig riktig; i Landskrona fanns för övrigt inte den inskränkning som i Kristianstad förhindrade stadsarkitekten att granska egna ritningar. Efter hand blev även ersättningen för arbeten utförda för staden gynnsammare reglerade (det som Bergsten bl a riktat in sig på i sin kritik), då det i den reviderade Instruktion för stadsarkitekten i Landskrona (antagen av fullmäktige 15 mars 1920) stadgas att för huvudritningar, arbets- och detaljritningar samt arbetsbeskrivningar till stadens byggnadsföretag äger stadsarkitekten uppbära särskild gottgörelse efter överenskommelse eller med 50% av den gällande av Teknologföreningen antagna arkitekttaxan. Ekelund har själv låtit trycka upp en "Taxa för stadsarkitekten i Landskrona" där efter ovannämnda paragraf ur Landskrona-instruktionen följer den "Svensk Arkitekttaxa" Svenska Teknologföreningen fastställt 1918. (3)

Skissförslag och kostnadsberäkningar för stadens räkning skulle dock fortfarande vara gratis, eller rättare sagt ingå i tjänsten. I tjänsten ingick för övrigt de vanliga sysslorna med granskning, byggkontroll och arkivering. På stadsarkitektens expedition i Rådhuset skulle Ekelund vara anträffbar på bestämda tider, sammanlagt ca 6 timmar i veckan, och han skulle delta i erforderliga sammanträden, framför allt naturligtvis byggnadsnämndens, samt även avge utlåtanden i de ärenden som hänsköts åt honom. Till medhjälpare på stadsarkitektkontoret hade Ekelund ingenjören Harald Holmqvist, vilken börjat som

assistent till Sundbärg (se kap XIV). Holmqvist har skött en hel del upprättningsarbete och även kontakt med allmänheten, under Ekelunds långa utlandsresor fick han t o m vikariera som stadsarkitekt.

Byggnadsverksamheten den första tiden i Landskrona blev dock inte så stor vare sig när det gällde monumentalbyggnader för staden eller beställningar från privata byggherrar, krigsutbrottet 1914 innebar ett betydande avbräck i all byggnadsverksamhet (de byggnader som dock kom till behandlas i kap XIX), Ekelunds stora insats under denna tid blev istället utformandet av ett kommunalt bostadsprogram för avhjälpande av den akuta bostadsnöden, samt verkställandet av detta.

2 Utvecklingen mot bostadssituationen på 1910-talet — en bakgrundsbeskrivning.

Att de med industrialismen snabbt tillväxande städerna kom att dras med en likaså växande bostadsnöd är ett känt faktum. De initiativ som vid 1800-talets slut togs för att avhjälpa bostadsbristen var spridda och framför allt av filantropisk karaktär. Enligt gammal tradition ålåg det också industrierna att själva ordna bostadsfrågan för sina anställda. När eländet var som störst, t ex under sjukdomsepidemier, kunde förslag väckas om kommunal aktivitet, men dessa tillbakavisades i den förhärskande liberalistiska andan med att detta var en uppgift för den enskilda företagsamheten. Och så fick den okontrollerade bostadsspekulationen ha sin gång. I den svåra bostadsbristen under 1870-talet skrev Överståthållaren i Stockholm i sin rapport: "I brist på bostad måste många ordentliga arbetarfamiljer taga sin tillflykt till vindar eller uthuslägenheter, där de icke kunde bereda sig skydd mot kölden, och för en och annan, som ej ens lyckades finna eller bibehålla ett så pass hyggligt härbärge, stod ingen annan utväg öppen än att slå sig ned med sitt bohag i någon bergsskrevla eller på någon avlägsnare allmän plats." (4)

Efter sekelskiftet inträdde dock en vändpunkt i utvecklingen av bostadsfrågan. Det industriella uppsvinget och handelns gynnsamma tillväxt gav kommunerna ökade resurser. I det goda ekonomiska läget ökade även bostadsbyggandet (under 1900-10 tillkom dubbelt så många bostäder som under 1880-

talet, och 50% mer än under 90-talet). Intresset växte även för sociala reformer. Vid kommunalkongressen 1907 bildades Svenska Stadsförbundet, vilket starkt förde fram bostadsfrågan från starten genom de båda ledande personerna Erik Palmstierna och Yngve Larsson. Vid samma kongress yttrades av Axel Schotte (senare civilminister) att "de mera direkta åtgärderna från städernas sida till förbättrande av arbetarnas bostadsförhållanden synas huvudsakligen böra inriktas på två vägar, den ena främjandet av uppkomsten av egna hem, den andra byggande av bostadshus genom stadens försorg avsedda att uthyras åt arbetare."

Egnahemstanken var inget nytt, redan 1904 hade staten för att främja tillgången på arbetskraft inom jordbruket samt stävja emigrationen, inrättat en låneverksamhet för sådant ändamål. Då dessa lån endast kunde utnyttjas för icke-planlagt område, kunde de emellertid inte användas av kommunerna för en planerad bostadspolitik (dock kunde i vissa fall städernas icke planlagda mark utnyttjas, ett exempel är Kristianstads egnahem). Att lösa egnahemsfrågan inom städerna blev således de enskilda städernas egna problem, en sådan lösning förordades också från högre ort (citatet från kommunalkongressen).

Det ökade intresset för såväl egnahem som bostadsfrågan i sin helhet medförde tillsättandet av en lång rad kommittéer vid olika stadsfullmäktige, vilka skulle ge förslag till åtgärder. På detta sätt kom decenniet före krigsutbrottet att bli den tid då en socialt präglad bostadsförsörjning på allvar hävdades som en kommunal uppgift.

Den gynnsamma utvecklingen bröts genom krigsutbrottet, med det avbräck som krigets verkningar på svenska samhällsekonomin innebar; stigande priser på byggnadsmaterial och svårigheter att få byggnadskrediter. Utvecklingen gick mot en ny bostadsbrist. Kommunerna drog sig ur eget byggande och försökte istället genom stöd få bolag och föreningar under kommunal kontroll att bygga. I en del städer där industrin hade svårt att rekrytera arbetskraft kom ett samarbete med industrin till stånd i bostadsfrågor. Så var fallet bl a i Landskrona (liksom i Västerås, Jönköping och Södertälje). Men den tilltagande bostadskrisen krävde statliga initiativ. Civilministern tillsatte en kommission för byggnadsmaterialfrågor och Stadsförbundet sammankallade en kommunalkonferens. Man framhöll vikten av att sätta igång byggen omedelbart så att nya bostäder kunde stå klara redan hösten 1916, om man inte

mäktade med detta skulle åtminstone provisoriska åtgärder i form av enkla bostäder såsom trähus o dyl anordnas. Ansvaret lades huvudsakligen på kommunerna, men staten skulle bidra framför allt med lån och subventioner (Statens Byggnadsbyrå). Kommunerna förmedlade sedan dessa krediter till allmännyttiga bostadsföretag samt till stöd för egnahemsbyggande. I några städer, Landskrona, Västerås och Nyköping, skedde dock ett direkt kommunalt bostadsbyggande.

Under krigets galopperande inflation lyckades man genom statliga insatser hålla produktionen hjälpligt igång, och många arkitekter engagerade sig i frågan att trots snåla resurser skapa rationella planlösningar och enkla men smakfulla hem (jfr Svenska Slöjdföreningens utställning 1917, Vackrare vardagsvara). Året 1920 hade byggnadskostnaderna mellan tre- och fyrdubblats sedan förkrigstiden, men i avvaktan på en normalisering avvecklades de statliga stödåtgärderna. 20-talets byggnadsproduktion kom att domineras av egnahemsbyggande för mer välbeställda grupper, som klarade av de höga byggnadskostnaderna.

Att det gjordes goda insatser i Landskrona för att bemöta bostadsbristen under krigets krisår har framgått av ovanstående. Landskrona hade under 1900-talets början expanderat kraftigt, 1910 låg staden på 10:e plats bland Sveriges städer. Under kriget etablerades ytterligare flera stora industrier i staden (ex Enoch Thulins aeroplanfabrik och AB Öresundsvarvet). Härigenom hade bostadsbristen blivit akut, och då den hotade att hämma den för staden så positiva industriella expansionen, krävdes från industrin att staden måste sörja för bostadsfrågans lösning.

3 Bostadsutredningen i Landskrona

I november 1915 tillsattes i Landskrona en kommitté med uppdrag att framlägga förslag till bostadsbristens avhjälpande. Redan efter två månader, i januari 1916, avgavs ett betänkande. (5) Man framhöll här den stora bristen på smålägenheter, d v s 1-2 rum och kök, för framför allt arbetarfamiljerna, vilka nu måste bo i källare och andra för boende synnerligen olämpliga lokaler. Man pekade även på att flertalet av stadens industrier hade behov av att utöka

sin arbetarstam och då måste kunna erbjuda lämplig lägenhet åt de hitflyttande, vilka ofta medförde familj. Som exempel nämns att AB Enoch Thulins Aeroplanfabrik nyligen utökats med ett hundratal arbetare och att AB Svenska Tobaksbolaget har behov av ytterligare 150-175 arbetare men endast kunnat anställa drygt 100 ogifta arbetare då inga familjebostäder kunnat erbjudas.

Av de hus som uppförts under de sista 10 till 15 åren är de som innehåller arbetarbostäder lätt räknade. För stadens byggmästare har det varit förmånligare att bygga 3-4 rums lägenheter. Således har utvecklingen lett fram mot dagens besvärliga bostadsläge.

Efter att ha penetrerat det akuta bostadsbehovet konstaterar man: "Det är tydligt, att därest intet åtgöres för att skaffa lägenheter, kommer vi att stå inför en ren katastrof, som kan bli till största men för vårt samhälle. Det tillfälle till uppsving, som staden nu går till mötes efter ett längre stillastående, kan måhända gå oss ur händerna, därest icke mycket snart något åtgöres för att skaffa bostäder åt de arbetare, som vi gjort allt för att draga hit." (6)

Hur skulle då detta akuta, och för stadens expansion livsviktiga problem lösas? Kommittén konstaterar att i dagens läge, då byggnadsmaterialen genom kriget avsevärt fördyrats, kan man inte hoppas på någon enskild verksamhet, från stadens industrier har heller intet försports för att hjälpa de egna arbetarna till bostäder, och för den enskilde arbetaren "som intet eller föga äger, är ett byggnadsföretag nu än mera omöjligt än eljest". Det återstår alltså inget annat än att kommunen själv tar bostadsfrågan i sin hand.

Som ytterligare stöd för sina krav på kommunens ingripande för att lösa de mindre bemedlades bostadsfråga citeras ett långt uttalande av direktören vid Stockholms stads lantegendomsnämnds stora egnahemssamhälle i Enskede, Carl H Meurling (7). Man har inom kommittén alltså sneglat på hur liknande problem lösts på andra platser i landet, och därvid kommit i kontakt med den sedan sekelskiftet starkt framväxande egnahems-rörelsen.

När man börjar diskutera hur en snabb bostadsproduktion med stadens medverkan ska se ut, är det också i första hand egnahemsrörelsen som rekommenderas. Som exempel på utförda egnahems-områden nämns de stora anläggningarna i Enskede, vidare anläggningar i Göteborg, Norrköping, Borås och Kristianstad.

Vilka åtgärder är det då som står staden till buds vid en sådan verksamhet

— jo dels tillhandahållandet av lämplig byggnadsmark och dels ordnandet av byggnadskrediten.

När det gäller byggnadsmark konstateras att Landskrona är ovanligt gynnsamt lottat, staden äger nämligen sedan gammalt jordar synnerligen lämpliga för ändamålet, såväl inom som utom stadsplanen, man behöver alltså inte till dyrt pris förvärva erforderliga områden, och markupplåtelsen torde kunna ske till mycket billigt pris.

De upplåtelseformer som är aktuella för egnahemsbyggande är antingen äganderätt eller tomträtt enligt lagen av den 14 juni 1907. Av de båda alternativen förespråkas upplåtelse med tomträtt. Staden skulle på så vis försäkra sig om den troliga värdestegringen, och man framhåller samtidigt att tomträtten ger dess innehavare full trygghet vad gäller byggnader m m som uppförts på tomten. Dessutom kan tomträtten precis som äganderätt intecknas, och slutligen framhålls fördelen i att den som vill bygga eget hem med tomträtt slipper att anskaffa den summa som erfordras för inköp av tomt, totalsumman han behöver disponera för företaget blir sålunda mindre, vilket givetvis är en fördel. Avgälden föreslås sättas till 8-15 öre/m², den högre avgiften för de mer värdefulla tomterna.

Angående finansiering har kommittén kontaktat ortens sparbanker och fått klartecken för ett stående lån mot inteckning i egna hem till 60% av värdet, kompletterat med ett lån på 25% med en amorteringstid av 20 år likaledes mot inteckningssäkerhet men med borgen av staden. Då bankerna dessutom lovat att med hänsyn till det allmännyttiga ändamålet sätta räntesatserna till endast 1/2% utöver gällande inlåningsränta, anses att räntebetalningen inte borde bli alltför betungande.

Angående tomtindelning, hustyper, kostnadsberäkningar m m hänvisas till bilagt yttrande av stadsarkitekten Fr Ekelund, och man framhåller att kommittén anser såväl tomtindelning som hustyper vara "synnerligen lämpliga."

Utöver den föreslagna egnahemsbebyggelsen förordar kommittén som ytterligare bidrag till bostadsproblemets lösande, att i stadens regi uppföres hyreshus med lägenheter om ett à två rum och kök i enlighet med ett förslag utarbetat av stadsarkitekten. Detta omfattade dels byggnader om två våningar + mansardvåning innehållande tio lägenheter i varje i kvarteret Storcken, dels ett s k radhus i två våningar om fjorton lägenheter i kvarteret Höken.

Detta sistnämnda byggprojekt kom, som avsikten också var, att utföras mycket snabbt. Egnahemsbyggandet kom naturligtvis långsammare igång, i detta fall inskränkte sig ju kommunens medverkan till att sporra den enskilde att starta en egen byggverksamhet. Dess tillkomst och framväxt ska skildras närmare i det följande.

4 Frans Ekelunds egnahems-förslag 1916

Bakom bostadskommitténs så snabbt avgivna yttrande måste ha legat ett intensivt arbete av stadsarkitekten. Det är hans omfattande och detaljerade utredning som ligger till grund för kommitténs yttrande, och säkert har han med sin sakkunskap, insikt och ambition varit till stor hjälp i kommitténs arbete; drivit på, lagt fram förslag, förmodligen också förmedlat kontakten med de egnahemsanläggningar som nämns i yttrandet.

I den utredning i egnahemsfrågan av stadsarkitekten Frans Ekelund, som bifogades bostadskommitténs yttrande, ingick förslag till tomtdelning, byggnadsplan och hustyper inom kvarteren Egna Hem, Lärkan och Sparven belägna utanför stadsplanegränsen samt kvarteren Svarvaren, Höken och Storken inom densamma.

Av dessa kvarter kom, som tidigare nämnts, kvarteren Höken och Storken att snabbt bebyggas. Av de återstående kvarteren är det endast kvarteren Egna Hem (nuvarande Trasten) och Lärkan som kom att bebyggas med egna hem och ingå i det efter hand tillväxande egnahemsområdet.

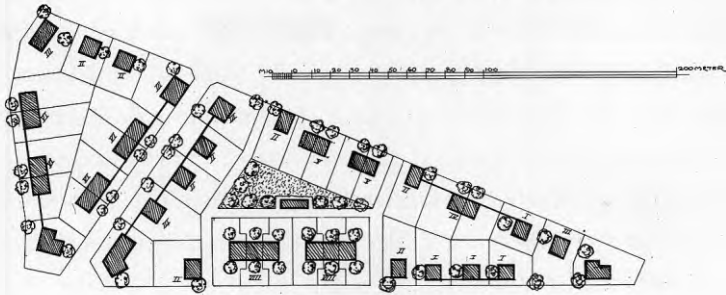
De inlämnade stadsplaneförslagen var kompletterade med en lång och mycket detaljerad *beskrivning*, vilken ger ett bra exempel på Ekelunds tankar om bebyggelsen respektive omtankar om de boende, den skall därför redogöras för tämligen utförligt:

Utöver beskrivning av hur de olika kvarteren borde, med hänsyn till sin form, bebyggas med olika typer av hus i olika lägen, ingick även mer allmänna påpekanden om skilda ämnen.

Om *tomternas storlek* heter det att de hållits tämligen små, med en tomtstorlek varierande mellan 350 och 500 m². Detta främst av kostnadshänsyn med tanke på egnahemsbyggarens begränsade tillgångar, men det anföres

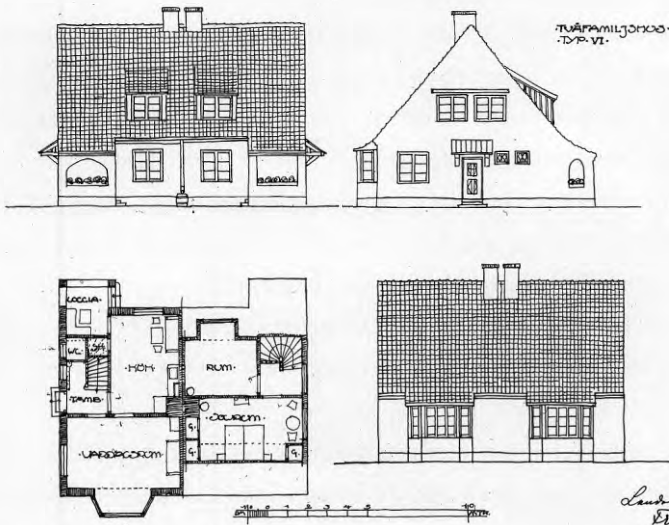
FÖRSLAG TILL TOMTINDELNING
I KV. LÄRKAN OCH SPARVEN

Landskapsen den 14 Jun. 1916.
Einar Ekstrand

Förslag till tomtdelning för Kv Lärkan och Sparven 1916. (Endast Kv Lärkan kom senare att bebyggas.)

Nedan parhus av den typ som kom att byggas i Kv Lärkan. (Ek-saml)

Landskapsen: Jun. 1916
Einar Ekstrand

även andra skäl: "Familjens egna krafter räcka då i allmänhet till för dessa små trädgårdars skötande, och kan man genom den därigenom vunna prydligheten garanteras en större trefnad i denna trädgårdsstad. För stadsbilden vinner man genom husens tätare förläggning slutnare och trefligare gatubilder, och komma trädgårdarna att ligga mer skyddade. Stadens kostnader för gator och ledningar bliva också betydligt billigare pr familj vid den mindre tomtdelningen. En ytterligare synpunkt är att man måste genom kvarterens läge omedelbart intill stadens bebyggda kvarter såvitt möjligt hushålla med tomtutrymmet, och därigenom inom ej alltför stora afstånd från stadens centrum vinna boplats för största möjliga antal lyckliga egnahemsinnehavare". (8)

Byggnadernas placering på tomten har ordnats med hänsyn till väderstrecken. Byggnaderna har även samlats i sådana grupperingar och med sådana placeringar på tomterna att tilltalande gatubilder erhålles. Det påpekas dessutom det önskvärda i att speciellt de mindre trädgårdarna planteras efter ett enhetligt system.

För att få sammanhållning i gatubilden, trots tomternas olika storlekar, föreslås att staden på en gång planterar större träd, t ex kastanjer, *med förbud i stadsplanebestämmelserna att borttaga eller ändra dessa träd.*

Vid en genomgång av lämpliga *hustyper* konstateras att den billigaste varianten av egnahem är *dubbelsidiga radhus*. Därefter kommer *dubbelhuset* och dyrast blir *friliggande enfamiljshus*.

Ekelund gör ett försök att vinna terräng för det billiga radhusalternativet. Han konstaterar bl a att sättet att bo i dubbelhus med gemensam ingång samt i radhus inne i bostadskvarter i Landskrona är ett av ålder hävdvunnet sätt och borde stöta på mindre svårigheter här än i "övre Sverige". Dessutom, menar han, kan var och en konstatera att dubbelhuset förekommer i Skåne i mycket stor utsträckning, såväl på landsbygden som i industrisamhällen. Även denna hustyp bör därför i stor skala kunna komma till användning.

När det gäller *byggnadernas inredning* förekommer lägenhetsstorlekar från två rum och kök (eller om vindsrummet inredes senare ett rum och kök) till fyra rum och kök.

Köken är i alla de mindre lägenhetstyperna gjorda som bostadskök, d v s med plats för soffa, bord och stolar. Ty, konstaterar Ekelund, enda sättet att i dessa mindre lägenheter kunna uppfylla kravet på skilda sovrum för vuxna fa-

miljemedlemmar av de olika könen är att sovplatser kan anordnas i köken. Dessutom, påstår han, har det visat sig att innehavare av mindre lägenheter föredrar att inta sina måltider i köket, hur litet detta än är. Köken göres alltså förhållandevis stora, och "för att ytterligare höja trevnaden" placeras spis och diskbänk vid innerväggen, så att fönsterväggen blir fri. Tack vare kökets storlek kan även de yngre barnen leka här, under uppsikt av husmodern. "Häri genom kan även rummet (varmed menas det ytterligare rummet på botten våningen) hållas snyggt och bilda en treflig uppehållsplats för familjemedlemmarna på kvällen efter slutat arbete och på övriga fritider. Därför måste även detta i den mindre lägenhetstypen göras stort och rymligt. (9)

För att hålla kostnaderna nere och åstadkomma billigast möjliga byggnadsmassa är byggnadernas planform så kvadratisk som möjligt, yttertaken har gjorts helt raka utan mansardbrott eller vinklar och i rummens planform och inredning har största möjliga regelbundenhet och enkelhet iakttagits, kommenterar Ekelund sina planer, och påpekar speciellt att han undvikit "de i övre Sverige använda matvråarna, vilka krypin i ett hårdare klimat kunna vara berättigade men här hos oss endast onödigt fördyra byggnadsplanen".

Likaledes för att hålla kostnaderna nere föreslås rumshöjder under de i Stadens Byggnadsordning föreskrivna 2,7 m, nämligen för bottenvåningen 2,5 m och för vindsvåningen 2,4 m. Dels blir murverket härigenom något lägre och dels blir rummen lättare att uppvärma. Antalet *fönster* är också begränsade och deras placering och utseende noga studerad och genomtänkt. Ekelund skriver: "för många och för stora fönster verkar afkylande på rummet, därför äro fönstren något mindre än de i hyreshus vanliga och så placerade att rummets väggar lämnar goda möbelplatser. Fönsterbågen är försedd med tvänne spröjs på tvären för att ersättandet af sönderslagna rutor, vilket i lägenheter med många barn rätt ofta blir fallet, ej skall verka för betungande för egnahemsägaren." (10)

Ytterligare ett avsteg i besparingssyfte från byggnadsordningens bestämmelser är att alla innermurar görs av 1/2-stens mur trots föreskriften 1-stens hjärt- och trappmurar.

När det så gäller *byggnadernas uppförande* påpekas att det ekonomiskt fördelaktigaste naturligtvis är om så många byggnader som möjligt uppföres samtidigt och av samma entreprenör. "För att under förhandenvarande om-

ständigheter på kortast möjliga tid åstadkomma bostäder och giva egnahemsrörelsen den nödiga impulsen vore det lämpligt, att staden igångsatte det första utbyggandet och i så fall i huvudsak med radhus, genom vilken typ största antal bostäder vinnes till billigaste pris. Men borde det kunna anses lämpligt att staden dessutom uppför en typ av vardera enfamiljs och tvåfamiljshusen för vinnande av nödigt åskådningsmaterial, varigenom allmänhetens intresse för egnahemsbyggandet kan tänkas bliva avsevärt livligare." (11)

En ytterligare åtgärd för att dra ner på byggkostnaderna, föreslår Ekelund, vore ett standarisering av snickeridetaler såsom dörr-, fönster- och listtyper.

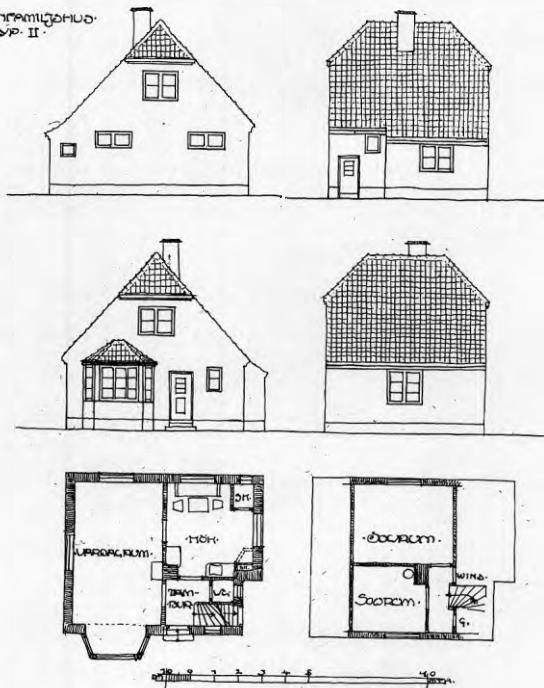
Slutligen omnämnes ett sätt att radikalt få ner byggnadskostnaderna, nämligen att staden uppför endast de putsade yttermurarna, täckt tak, bjälklag och isatta fönsterbågar, men sedan överlåter åt köparen av den enskilda fastigheten att själv inreda sitt hus. Byggandet skulle på detta sätt kunna ske till en summa som ungefär täckes av de fasta lånen. Visserligen tar byggandet med denna metod längre tid och anses därför inte lämplig för stadens första hastiga utbyggnad av de olika hustyperna, men vid ett andra utbyggande kunde den med stor fördel säkerligen komma till användning, anser Ekelund.

Vad som till sist skrives mer allmänt om *byggnadernas utseende och karaktär* är så insiktsfullt avfattat, och kanske framför allt så än i dag giltigt, att det här återgives i sin helhet:

"Den konstnärliga sidan av dylika mindre byggnaders uppförande har i vårt land ofta i sorglig grad försummats. Detta beror ofta på den gängse uppfattningen att det att bygga vackert är liktydigt med att bygga dyrt. Denna uppfattning återigen härleder sig från allmänhetens felaktiga åsikt att vackert är liktydigt med fastsmetande vid byggnadernas såväl yttre som inre af en mängd för byggnaden ej nödvändiga och för byggnadens underhåll dyrbara detaljer. Tvärtom blir byggnaden härigenom ful för den fackförståndiges ögon.

För att göra en byggnad vacker måste således allt inkonstruktivt bannlysas och byggnaden i sin helhet såväl som de nödvändiga byggnadsdetaljerna göras tilltalande genom sina proportioner och val af hållbart och vackert material. Genom att på detta sätt göra en byggnad vinnes även hemkänsla och egnahemsbyggnaden blir först härigenom ett verkligt hem som för utomstående eggas att själva skaffa sig dylika. Genom att bygga med enkla och goda

ENFAMILJSHUS
TYP II

Lundström, Jan. 17/16.
P. A. Skelton

Typritning för enfamiljshus.

material blir byggnaden också den billigast möjliga med i längden billigast reparationer.

Således skola vi finna att vår tids estetiska ideal helt och hållet sammanfalla med de praktiska och hygieniska intressena och att en vacker och bra byggnad endast åstadkommes genom goda material, använda på ett enkelt och ändamålsenligt sätt.

Därtill kommer att vi i våra nybyggnader böra bevara och utveckla den säregna karaktär, som i vår landsända och i vår stads äldre byggnader blivit vår egen egendom, och vi skola finna att endast enhetliga på traditionen uppförda samlingar af byggnader kunna på ett harmoniskt sätt ansluta sig till de vackra äldre stadsdelar, vår stad ännu har att uppvisa.

Den tid är nu förbi, då uppförandet av en byggnad så väl som dennas

Den gamla kvarntorgsbebyggelsen i Landskrona — i fonden anas det nybyggda egnahemsområdet. (Ek-saml)

anslutning till landskap och omgivning ansågs vara den byggandes egen sak. Rätten att förfula svensk natur för svenska medborgare berör hela vårt folk och ha alla myndigheter efter hand därpå nu inriktat lagstiftningen att såväl förhindra den enskilde att bygga fult och dåligt, som att befrämja vackert och ändamålsenligt byggande. Vad som härutinnan har lyckats i utlandet bör även så småningom kunna genomföras hos oss." (12)

Till förslaget fogade Frans Ekelund *beräkningar för kostnader* vid utförande av olika typ av hus, samt en översikt över de kostnader staden skulle dra på sig vid den föreslagna första etappen: hyreshus i kvarter Storcken, radhus i kvarter Höken samt egnahem för försäljning i kvarteren Egna Hem och Lärkan.

I förslaget ingick slutligen ett antal typritningar för bebyggelsen i de olika påtänkta kvarteren, såväl för fristående villor och parhus som för radhus i olika varianter. Ekelund är noga med att påpeka att han med sina husritningar anknyter till den lokala byggnadstraditionen, och bifogar som jämförelse några bilder på äldre, typisk låghusbebyggelse från Landskronas ytterområden. Att han själv även påverkats av andra och mera avlägsna förebilder är

dock klart, men detta kommer senare att diskuteras (kap XXI) liksom hans förhållande till trädgårdsstadsrörelsen (kap XXIII).

Att Ekelunds egnahems-utredning rönnte uppmärksamhet även utanför Landskrona framgår av att den grundligt presenterades i Byggnadstidningen samma år, 1916. (13) Ett flertal av Ekelunds typritningar visas och som utgivaren Boklund skriver "har stadsarkitekten Frans Ekelund lämnat en synnerligen intressant beskrifning, som vi delvis aftrycka." Som avslutning kommer Ekelunds upprop *mot* rätten att bygga fritt och fult, tryckt i mycket svart kursiv.

Ekelunds byggnader i Landskrona, en översikt:

- 1 Nya Läroverket (Dammhagsskolan), 2 Albanoskolan, 3 Sjukhuset, 4 Suellska stiftelsen, 5 Hamnförvaltningen och silos, 6 Sylvas fabrikskomplex, 7 Sockerbolagets fabriksbyggnad, 8 Kv Storken, 9 Pilgatans radhus, 10 Kv Gripen, 11 Fröjdenborgsgatans bostadshus, 12 Kv Friden, 13 Kv Bagaren, 14 Kv Fiskaren, 15 Egna villan, 16 Egna hem, 17 Kvamberget, 18 Kv Juno, 19 Kv Sten Sture, 20 Kv Banér, 21 Kv Linné, 22 Kv Neptun, 23 Kv Östra Roten, 24 Hyllingelyckan, 25 Ädelstenskvarteren, 26 Vilan, 27 Nya Begravningsplatsen, 28 Citadellets koloniområde, 29 Rådhusstorget, 30 Polishusets gård, 31 Villa Glittre.

XIX EKELUNDS BYGGNADER

Som projekterande arkitekt var Frans Ekelund den ojämförligt produktivaste av de här behandlade stadsarkitekterna. De viktigaste monumentalbyggnadsuppgifterna inföll dock under Sundbärgs tid. Ekelunds uppgift blev framförallt att förse den tillväxande befolkningen med bostäder. Och det gjorde han med besked. I "nästan varje kvarter" i Landskrona finns byggnader av Frans Ekelund.

I den följande genomgången av Ekelunds byggnader kommer bara ett urval av hans bostadshus att beskrivas närmare. Tyngdpunkten kommer att läggas på hans tidigare produktion, vilken är den intressantaste (se kap XXI, Förebilder och stilutveckling).

1 Offentliga byggnader

Dammhagsskolan (1913-15). Läroverket i Kv Dammhagen var ett av de första uppdrag Ekelund fick ta itu med i Landskrona. Tillkomsthistorien har skildrats under Sundbärg (kap XIV:1). Färdigställandet skedde också i huvudsak efter Sundbärgs ritningar, endast takvåningen ändrades (på nya ventilationsbestämmelser). Utöver gavelspetsarnas "hopp" och mjuka sväng i nederkanten, vilka bär en omisskänlig Ekelunds prägel (jfr bl a sjukhusets ekonomibygnad), liksom det toppiga tornet över entrén, är det interiörer och dekorativ utsmyckning som är Ekelunds faktiska bidrag. Att Sundbärgs murstenstunga anslag gett tonen är uppenbart i interiörens massiva tegelbröstningar, trappräcken och gördelbågar, medan aulans ljusputsade tak har en annan lätt och böljande dynamik med djupt inskurna valvkappor som bildar vågmönster i det välvda taket, och gördelbågar nerdragna som hängsmycken på sidoväggarna avslutade av små reliefer: "Fliten" och "Tiden". Dessa av Ekelund tecknade motiv utgör även för- respektive slutvinjett i den publikation över egna arbeten han gav ut 1923, efter de första tio åren som stadsarkitekt. (1) Även de två brunmålade träpelare som bär upp aulans läktare är dekorativt ornamenterade.

Nya Läroverket (Ek-saml). Nedan kråkskulpturen vid Dmmhagsskolan.

Albanoskolan med vaktmästarbostaden t h (Ek-saml).

Att Ekelund var intresserad av skulpturala detaljer visar redan Hotell Savoy's fasad. Och det är genom sådana detaljer som han främst gett personliga bidrag till den skola, som i sin helhet är Sundbärgs. Ytterligare en detalj som visar Ekelunds intresse för det skulpturala är den lilla sittplatsen anordnad vid kvarterhörnet, med den i sten huggna kråkmodern som beskyddande tar sina små under vingarna — hela arrangemanget murar, bänkar, skulptur, omsorsfullt och konstnärligt utfört.

Albanoskolan (ombyggd 1914). I ytterligare ett skolbygge vid samma tid fick Ekelund återigen befatta sig med takvåningen. Men här har han kunnat arbeta friare med den gamla folkskolans enkla putsvolym. Ekelunds påbyggda takvåning avslutas i båda ändar av en bred, bruten gavel, men en bred gesims och takets nedersta takpannerad markerar gränsen mellan gammalt och nytt. Mittdelen har valmat tak med tre breda takkupor (= tre innanförliggande skolsalar). Originella är de två kvadratiska "borggårdstorn" som Ekelund stoppat in i hörnen mellan sidoflyglar och mittlängan, de avslutas av lustigt svällande lökkupoler, vilka ger hela byggnaden dess karaktär. Vid närmare betraktande syns kraftiga ventilationsgaller just under lökarna — här är alltså Ekelunds attribut till de nya ventilationsföreskrifterna!

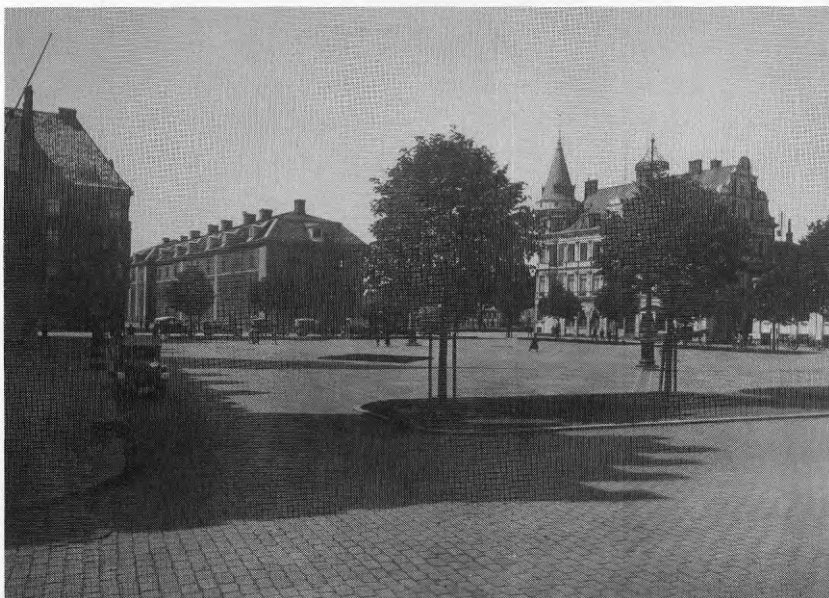

Gymnastikbyggnad vid Tuppskolan (foto 1987).

Också *gymnastikbyggnaden*, som ligger bakom skolan, har fått ett kraftigt ventilationstorn mitt på sitt valmade tak, men lökkupolen är här en storlek mindre.

Vaktmästarbostaden, samtidigt ritad av Ekelund, ligger i gatulinjen i skolgårdens högerkant och anknyter i färg och material till skolan, grå puts och rött tegeltak, men där skolans volymer är brutna och svällande, har den lilla vaktmästarbostaden en precis och skarpskuten form, gavelns proportioner fulländade i balansen mellan bottenvåningens släta rektangel och gavelns trekant, som också här är avskuren av en kraftig gesims. I sin enkla och klart definierade form är byggnaden ett avvikande inslag i Ekelunds produktion vid denna tid.

En nyligen utförd omfärgning av såväl skola som vaktmästarebostad har haft samma olyckliga konsekvens som vid stiftelsen Sorgenfri i Ystad — de strama institutionsbyggnaderna har mist sitt tidigare mer elegant sobra uttryck.

Rådhusstorget med Ekelunds bil parkerad framför expeditionen i Rådhuset t v. (Ek-saml)

Gymnastikbyggnad vid Tuppaskolan (1938). På trettiotalet ritade Ekelund den gymnastikbyggnad som ligger litet dragen åt sidan, åt Stadsparken till, bakom den mäktiga Tuppaskolan. Den anknöt i sitt material, rött tegel, till den äldre skolan, men uttryckte i enkel form sin funktion: i bottenvåningen mindre fönster in till omklädningsrum, under taket raden av stora fönster in till gymnastiksalen. En enkel byggnad som underkastar sig den stora skolan, men dock inte utan eget raffinemang: de varierade fönstren samt proportionerna mellan bottenvåningens låga tegelbandsrustik och den släta murytan där ovanför. En volym- och motivmässigt mycket väl sammanhållen byggnadskropp, i skicklig tegelutformning. Den revs 1989 i samband med Tuppaskolans ombyggnad till bostäder.

Rådhusstorget med omgivning

Att konstnärligt gestalta Rådhusstorget, "stadens hjärta", var en av de återstående monumentaluppgifterna. Omkring 1916 stod Ekelunds lösning klar: en rad klippta lindar avgränsar torget åt norr, öster och väster, sluter därmed torget, vilket är särskilt välbehövligt i det öppna NV-hörnet och Storgatans förbifartstrafik. Den södra sidan upptas av Rådhuset. För att markera entrén har Ekelund flankerat den med två stadiga tegelpelare med lyktor av slagen

Entrén till Rådhuset med Ekelunds lyktpelare, även gatstenbeläggningsens mönster ritat av Ekelund 1920.

koppar, och på torgets mönstrade stenbeläggning sträcker två höga, smäckra belysningsmaster sig mot skyn. De har en originell form, påminner litet om gamla skånska midsommarstänger.

På torgets lägsta punkt, framför Rådhusentrén, skulle en skulpturfontän placeras, men vilken? Frågan drog ut på tiden. "Kanske det är meningen att stadsarkitektens grå Thulin-bil, som städse står parkerad här framför expeditionen, kan utgöra den saknade utsmyckningen", frågar sig en tidningsreporter ironiskt i Sydsvenska Dagbladet 16 december 1926. I det seglslitna utsmyckningsärendet framkastade Ekelund egna förslag. Ett upphovsmanmånade bemötte han enligt ett tidningsurklipp han själv sparat, demonstrativt uppklistrat på svart kartong, med att det av honom givna förslaget: en skulptur på motivet västanvind/västanvåg ej alls kan vara "stulet" ty "Denna brunn-

Fontänen på polishusgården, stenbeläggningsmönstret går igen från Rådhusorget.

steckning och program upprättades av mig på en resa runt Afrika anträdd i början av januari d å med återkomst i början av maj, således anträdd innan någon reproduktion av fru Petrus fyrvindarsskulptur varit återgiven." Mot en sådan dräpande tillbakavisning kan väl ingen ha haft något att invända. Lagom till Hantverks- och industriutställningen 1929 kom slutligen ett lågt brunnskar tecknat av Ekelund på plats tillsammans med Anders Olssons staty "Västansvinden".

Polishuset. På Rådhusets baksida tillbyggdes på 1910-talet en polishusbyggnad. Ekelund har tagit upp rådhusets trappstegsgavelmotiv, men i en enklare/stramare variant, med breda rektangulära blinderingar i tegelmurverket. Gården framför huset försågs med en liten brunnsfontän tecknad av Ekelund i kubisk form, endast dekorerad av en liten vågslinga i graniten mot

Hamnförvaltningens byggnad, i bakgrunden Ekelunds silobyggnader (Ek-saml).

det levande vattenspelet där ovanför. Då det gamla polishuset numera används som turistkontor, har denna förr så undanskymda plats nu chans till större uppmärksamhet, vilket den väl förtjänar.

I närheten av Rådhusorget, några tiotal meter uppför Stora Norregatan, ligger den av Ekelund ritade *biografen Imperial* (1917). Inklämd mellan två höga hyreshus tar den lilla biografens ljusputsade fasad spjärm mot grannarna med två utbuktande, våningshöga burspråk. Inpressad i mitten mellan de mjuka utbuktningarna krönte en triangelformad fronton bottenvåningens entre. Den har numera ersatts av en simplare biografport, men byggnadens ljust buktiga fasad mot bottenvåningens mörka öppningar mellan breda murpelare utgör ännu ett egensinnigt inslag i gatumiljön.

Hamnförvalningsbyggnad (1848, ombyggd på 1910-talet). För hamnförvaltningen byggde Ekelund om en äldre korsvirkesbyggnad nere vid hamnen med det mest strategiska läge: vid stadens yttersta hörn mot hamninloppet. Frånsett fönsterbyten är den gamla magasinbyggnaden tämligen oförändrad, medan bottenvåningen omformats med spetsbågigt parabelformade fönster och dörröppningar samt ett brett, bulligt burspråk just på hörnet. Gårdsfasadens trapporn, där över det rundade tornet fasaden stegvis kragar ut sig till

rektangulär form krönt av en vinklad tegeltakstopp, utgör ett typiskt exempel på Ekelunds formspråk och förkärlek för upplösta takformer vid denna tid.

Sjukhusområdet:

Då den gamla sjukhusbyggnaden från 1900 av arkitekt A Kumlin med sina 58 sängplatser snart visade sig för liten, blev en tillbyggnad nödvändig. Sjukhusets direktion förordade ett tillbyggnadsförslag av Stockholmsarkitekten E Stenhammar, men den noggrannare bearbetningen fullföljdes av Ekelund under 1910-talet. Ekelund fick även rita en ny *ekonomibygnad* (1923) samt *kapell* för sjukhuset, och även ett epidemisjukhus (1927). Såväl ekonomibyggnad som epidemisjukhus är numera ersatta av senare byggnader.

Sjukhusets tillbyggda huvudbyggnad har en tung tegelvolym, där entrén är krönt av ett brett tornparti, överst avslutat av den obligatoriska ventilationstrumman och högst upp läkekonstens symbol: Asklepios' hopslingrade ormar över en vid skål på fot. Sjukhusbyggnadens tegelfasad har en jämnt vandrande fönsterritm (medan takkuporna har sin egen takt), och är osmyckad frånsett ingångspartiets kvaderinramning och takfönstrens små "ostkupe-huvar".

Ekonomibygnaden var också byggd i tegel. På ritningar presenterade i Ekelunds egen publikation (Frans Ekelund, 1923) kan man se en lisénindeland gavel med höga, spröjsade fönster, den höga gavelspetsen avdelad med ett språng på 2/3-dels höjd, det enda avsteget från en annars stram regelbundenhet. Denna byggnad har numera fått ge plats för nyare byggnadskomplex. Det lilla *Sjukhuskapellet* finns dock kvar; en liten rektangulär tegelbyggnad med sadeltak, där Ekelund varierat sitt gavelskorstensmotiv till torn i gavel. Den motsatta entréfasaden har en liten påbyggd entréhusdel med spetsigt tak, och långsidorna högsmala fönster med trekantiga putsade överstycken.

Suellska stiftelsen och administrationsbyggnad för fattigvården (1925-27):

Den ålderdoms- och fattigvårdsinrättning som i Landskrona vuxit fram i kvarteret Fröjdenborg, var en följd dels av 1847 års första fattigvårdsförfattning i landet, dels en donation just vid denna tid efter handlanden Henrik Suell och hans syster Gustafva. Ett ålderdomshem uppfördes för donationspengarna mot Norra Infartsgatan (nuv Eriksgatan), staden kompletterade med två friliggande längor därbakom för fattigvården. 1905 tillkom på tomten intill Sundbärgs sjukhem. Den nya fattigvårdslagen 1918 krävde dock vidgade

Suellska stiftelsen.

åtaganden, bl a föreskrevs att de stora salarna skulle tas bort och ersättas med smårum.

I maj 1925 fattade man i Landskrona, efter omfattande utredningar, beslut i frågan: en ny Suellsstiftelsebyggnad skulle uppföras liksom en ny administrations- och portvaksbyggnad, därtill skulle den gamla stiftelsebyggnaden ombyggas. (2) Att stadsarkitekten återigen varit aktiv, och förmodligen pådrivande i utredningsarbetet, visar de planer över såväl hela fattigvårdsområdet som i detalj över nya Suellsstiftelsen han redan 1923 publicerade i häftet med egna verk. (3) Hela om- och nybyggnadsföretaget invigdes i maj 1927.

Av den stora anläggningen från fattigvårdens första epok återstår nu enbart Frans Ekelunds Suellska stiftelse och administrationsbyggnad. Byggnaderna mot Eriksgatan ersattes på 50-talet med modernare pensionärsbostäder och slutligen jämnades Sundbärgs monumentala sjukhem med marken på 80-talet.

Frans Ekelunds *Suellska stiftelse* ligger norr om Artillerigatan, i vacker miljö upp mot Gamla begravningsplatsen. Ursprungligen fanns på bottenvåningen sju rum med kokvrå, lägenhet för föreståndarinnan, dagrum och badrum, på övervåningen sex rum med kokvrå och tio lägenheter om ett rum, kök och badrum. Byggnadens yttre: en gråputsad långa artikulerad genom

lodräta rustikband. Formen är klassiskt stram, passande för en byggnad av denna art, men något uppmjukad av det lätt svängda valmtaket och framför allt av det asymmetriskt placerade entrépartiet under en vågig fronton.

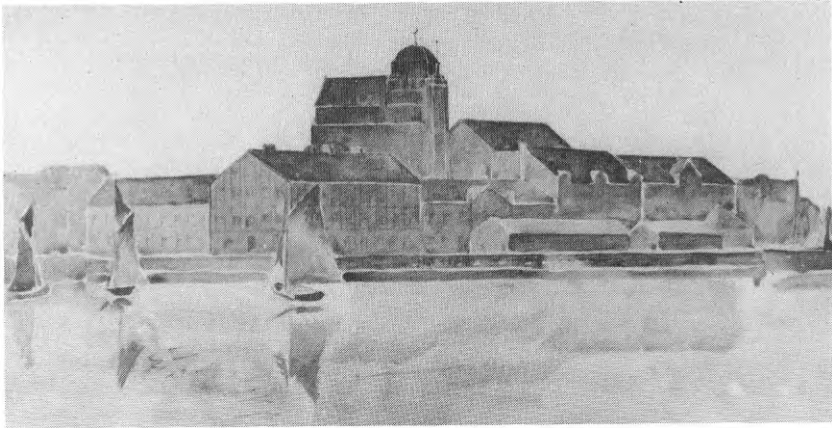
Administrationsbyggnaden, som också innehöll bostad för portvakt och vaktmästare, ligger snett över Artillerigatan, på det gamla fattigvårdsområdet. Ett kompakt rektangulärt hus med sadeltak, gulputsat med vit hörnrustik. Gavelnsidan mot gatan har två öppna, rusticerade ingångsportiker, symmetriskt placerade på varsin sida, och långsidans sex fönsteraxlar är i övervåningen rytmiskt varierade med blott fyra fönster. Byggnaden utgör ett viktigt inslag i stadsbilden, ännu viktigare nu, då sjukhemmet intill rivits.

Ekelunds offentliga byggnader i Landskrona har genomgående en stram och värdig karaktär. De är inte placerade på något samverkande sätt i stadsbilden som hos Sundbärg, men deras individuella lägen är noga avvägda. I motsats till monumentalbyggnaderna från Sundbärgs tid är Ekelunds mer sparsamt dekorerade, deras främsta verkningsmedel är tyngd och volym, de mest framträdande partierna är entréer samt tak/silhuett.

2 Byggnader för industrin

De industrier som tog Ekelunds tjänster i anspråk var framför allt Svenska Sockerfabriks AB och AB Landskrona Valskvarn. För dessa byggde han stora anläggningar mitt inne i staden och mot hamnfronten. På sin tid ett karaktäristiskt inslag i stadsbilden, numera så gott som spårlöst försvunna.

Valskvarns- och Silobyggnader i kv Svanen (1922). Den akvarell som inleder Ekelunds publikation över egna arbeten (4) föreställer Landskrona hamnfront — det parti av staden som möter sjövägen kommande besökare. Och det är en praktfull syn: i förgrunden den tidigare nämnda hamnförvaltningsbyggnaden, bakom denna och raden av äldre magasin som hukar i gatulinjen, reser sig mäktigt den nya silo- och valsvarnsbyggnaden. En hög, bred siluett i den ena änden avslutad av ett kvadratisk kalotthuvat torn, snett bredvid trycker sig ett något lägre åttkantigt torn. Högt ovanför tornen svävar på smala stänger halvmåne och stjärna.

Hamnsilhuetten i Landskrona, akvarell av Frans Ekelund, ingår i publikationen Frans Ekelund — arkitekt, 1923.

Sedd från håll bildade silobyggnaden en originell och för staden typisk silhuett, sedd på nära håll framträder det välutförda tegelarbetet med blinde-ringsfält och mönstermurade detaljer. Numera är hela silokomplexet rivet.

Arbeten för Svenska Sockerfabriks AB (1920-t resp 1938). Om valskvarnsbyggnaderna låg väl exponerade i kv Svanen, gällde detta i minst lika hög grad sockerfabriksbyggnaderna i kvarteren Gamla Bryggan och Kung Karls Varv invid hamnkanalen och parken kring Sofia Albertina kyrka. Här reste sig de höga fabriks- och magasinbyggnaderna i massivt tegel från 1800-talets senare del blandade med rester av den gamla putsade 1700-talsbebyggelsen och längst ut på hörnet mot hamnen Per Magnus Iseaus' präktiga direktörsbostad i nyrenässans, byggd 1890.

Frans Ekelunds bidrag till detta för Landskronas identitet och stadsbild viktiga område blev ytterligare *några magasin* samt en *monumental viadukt* över Kungsgatan för att skapa förbindelse mellan byggnaderna på ömse sidor. Viadukten slår en spänstig båge över gatan och bär en passage mellan byggnadernas övervåningar. Utformningen är klassicistisk och mittpartiet pryds av en segmentformad fronton. "En viadukt av god arkitektonisk verkan" konstaterar F Lindholm kort och gott i sin bok om Landskrona, medan han som vanligt svämmar över av beröm inför Sundbärgs magasinbyggnad "den ovanligt vackra fabriksbyggnad vid N Långgatan efter ritningar av stadsarkitekt F Sundbärg". (5)

Viadukt för Sockerbolaget, t h de nu rivna byggnaderna i Kv Falken samt Sofia Albertina kyrka (Ek-saml).

Också ett *lossningstorn* mot hamnen uförde Ekelund, tungt, kvadratisk i tegel med toppigt tak, på höga tegelvalv över gatunivån. Vid kvarterens yttre sidor anpassade Ekelund sig alltså till den äldre arkitekturen, för en *silobyggnad* från samma tid är formspråket helt modernt, stommen i armerad betong bär i slanka, strävbågssvallande ribbor upp en segmentformad överdel; en sådan lätthet och elegans i jämförelse med de äldre, stabbiga tegelbyggnaderna!

Alla sockerbolagets fabriksbyggnader i Kv Gamla Bryggan försvann till det stora stadshusbygget i mitten av 1970-talet. Något senare, i början av 1980-talet revs de två stora magasinerna vid Norra Långgatan. Sundbärgs med klassicistiska drag hade 1938 fått sällskap av ett *magasin* ritat av Ekelund i modernistiskt utförande. De stora rektangulära fönstren reducerade den putsade betongstensstommen till ett stramt regelbundet rutverk. En parallell till andra modernistiska tillbyggnader till äldre nystilshus! Ett ståtligt par utgjorde de, tills de fick ge vika för en planerad bostadsbebyggelse (som ännu inte kommit till stånd).

Weibullsholm (Ek-saml).

På 1910-talet utfördes också ombyggnaden av *Weibullsholm*, fröfirmans kontorsbyggnad vid Östergatan söder om stadskärnan. Den gamla byggnaden erhöll då det karaktäristiska, kopparplåtsklädda tornet — kvadratisk och med tydlig påverkan från wienerjugends former.

Ett exempel på fabriksbyggnader i inre staden som fortfarande står kvar finns alldeles i närheten av det rivna sockerfabriksområdet; tvål- och kosmetikfabriken *Sylvas* stora röda tegelbyggnader på ömse sidor om Selma Lagerlöfs väg, de verkar nästan som en stadsport ut mot Citadellens grönområde: de markerade hörnen, uppdragna en våning högre än övriga byggnaden, liksom en viadukt över gatan (här rak och rätvinklig, mellan fönstren intarsiakonstverk i olikfärgad marmor, med motiv i anknytning till fabriken verksamhet). Byggnaderna verkar genom sin massiva tegeltyngd och kontrasterande rader av lätta, spröjsade fönster i tunna vitmålade karmar. De varmröda tegelfasaderna står vackert mot parkens grönska.

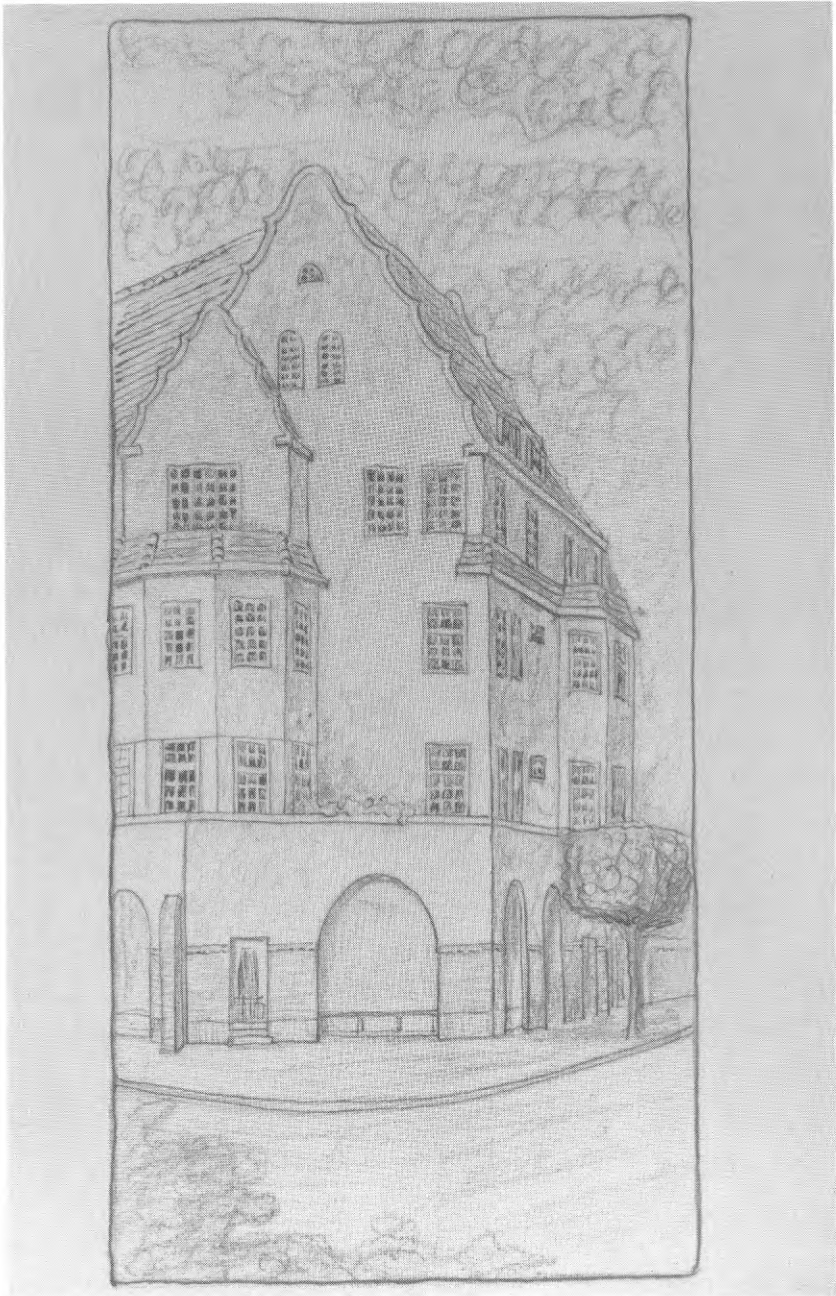
Sylvas fabrikskomplex sett från parksidan.

Liksom Ekelunds offentliga byggnader karaktäriseras hans fabriksbyggnader främst av tyngd och volym, och deras dominanta silhuetter utformades till ett markant inslag i stadsbilden, såväl från sjö- som från landsidan sett.

3 Hyreshus

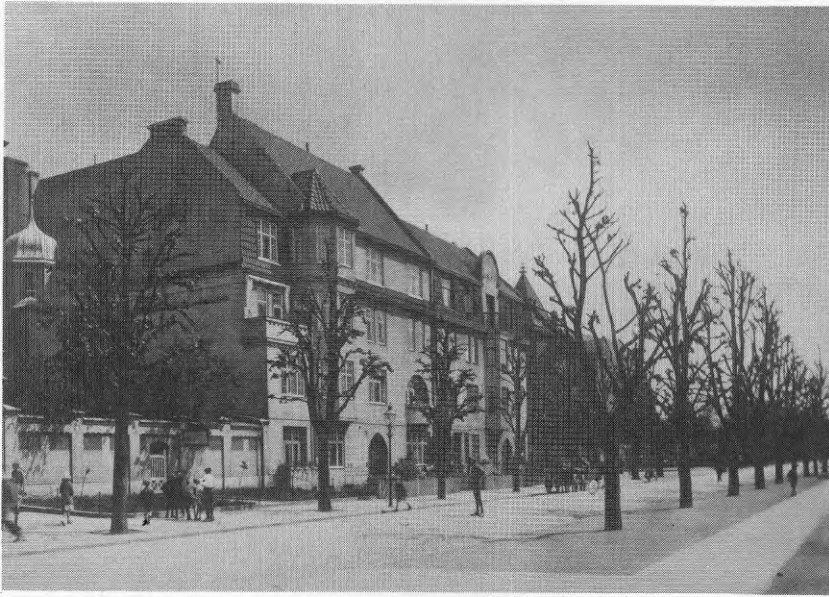
Under sina första år som stadsarkitekt i Landskrona fick Frans Ekelund rita några hyreshus på beställning av privata byggherrar, i allmänhet byggmästare.

Kv Banér 4 o 5 (1914-15). Vid Saluhallstorget ligger två ljusputsade 4-våningshus ritade för byggmästare Olof Andersson, där Ekelund excellerar i upplösning av byggnadskropparna. Flera av motiven från Malmö-tiden, speciellt Passage-huset, återkommer: varierad takutformning, dekorativa gavel-

Hörnet vid Saluhallstorget, Kv Banér 5, Ekelunds ritning (Ek-saml).

Hyreshusen vid Skollallén, Kv Sten Sture 10 o 11 (Ek-saml).

partier m m, men här i så mycket mer komprimerat och varierat utförande.

De två sammanbyggda husen vilar på en jämn rad av välvda öppningar i bottenvåningen, men varieras sedan för varje våning allt mer i fönsterritm, utskjutande burspråk och indragna balkonger upp till takets veckade och oregelbundna silhuett. Fasaderna är slätputsade, med ett tegelparti i bottenvåningen ungefär till bröstningshöjd samt några strävpelarlänkande stöd, också i tegel. Kvartershörnet markeras av en kraftig granitpelare i bottenvåningen, som verkar stötta hela huset, och i takvåningen av en vriden dubbelgavel, ett välkänt motiv, se kap XXI. Runt hörnet i Skollallén syns det hur gårdssidorna fortsätter det oregelbundna fasadspelet liksom takvåningens upplösning i gavelmotiv och varierade takformer. Byggnadskropparna är mycket smala, vilket ytterligare bidrar till den starka dynamiken i dessa originella hus.

Kv Sten Sture 10 o 11 (1916). Snett över Skollallén ligger ytterligare två hyreshus byggda för samme byggmästare Andersson. Även dessa är rikt varierade i fasad och takutformning, men inte fullt så fantasiflödande upplösta som Saluhallshuset. Bredare och stadigt vilande fogar de in sig längs gatan, det västra med ett tornhuvskrönt burspråk förskjutet åt sidan, det östra med ett burspråk krönt av en rundad fronton förskjutet åt motsatt håll. Parabelformade

portgångar och några varierade balkongmotiv fullbordar fasadkompositionen, där även de olika typerna av spröjsade fönster är ett viktigt inslag (försvunnet vid ombyggnad av vänsterhuset som därigenom så tydligt förlorat i uttryck). Båda husen är slätputsade med ursprungligen vitmålade fönstersnickerier. En lustig detalj är det lilla lusthus, som Ekelund placerat på gården till det ena, en idyllisk utformning i röd träpanel med vita knutar och placerat precis i portens blickfång.

Kv S:t Göran 12 (1913). Ett röttegelhus från Ekelunds allra första år i staden ligger vid infartsgatan från norr, just där Norra Infartsgatan gör en knyck vid Vilan. Byggnaden har ett robust tegelutförande, påminnande om de mindre tegelhus Ekelund ritade på gamla Väster i Malmö under sin tid där. Fasaden är slätmurad fränsett ett dekorativt utkragande listverk som följer bjälklaget mellan de båda övre våningarna, och ett putsat band som löper mellan fönsteröverkant och takfot. Det sneda kvartershörnet är accentuerat av ett åt "innerkanten" draget burspråk, men det mest i ögonenfallande, som ger byggnaden dess karaktär, är raden av kraftiga, parabelformade fönster i bottenvåningen.

Kv Höken 24 (1916). Mera originellt är det röttegelhus Ekelund ritade för affärskorporationen Arbetarnas Ring vid Östergatan. Bottenvåningens affärsfönster är indragna under kraftiga parabelöppningar, en tvärgavel skjuter fram i byggnadens vänstra kant, avslutad av en avskuret kantig port. I byggnadens högra del hänger ett kraftigt burspråk ut över gatan, det är i själva verket ett trapptorn och avslutas av en kraftig lökkupol. Vad för ett infall kan ha förlänt en butik för allehanda dagligvaror ett sådant österländskt drag?

Kv Palander 5 (1916). Ut mot Wrangelska parken ligger ett putsat 4-våningshus, kanske för att passa till parkmiljön utformat som en något förvuxen villa. Den fjärde våningen dols bakom ett högt, toppigt tak med bred frontespis ut mot parken. De båda mellanvåningarna dras ihop av tvåvåningsburspråk, och bottenvåningens fönster ligger infogade i från källarvåningen uppskjutande breda blinderingar. Ett pråktigt, gediget hus, ursprungligen med vackra ljusa småspröjsade fönster i den släta putsfasaden, men också detta ett rätt udda inslag i Ekelunds produktion.

Kv Storken mot Pilgatan (överst) respektive mot Tranchellsgatan (Ek-saml).

Med uppdraget för Bostadskommittén från 1916 och framåt växer en mer enhetlig och personlig stil fram hos Ekelunds bostadshus.

Kv Storken (1916-17). Enligt bostadskommitténs utlåtande i januari 1916 (se kap XVIII) skulle förutom satsningen på egnahemsbebyggelse ett antal hyreshus med smålägenheter byggas för att snarast klara den mest akuta bostadsnöden. Även för dessa hyreshus hade Ekelund utfört ett antal typritningar vilka bifogades utredningen. Förslagen visar en rad trevåningshus, samtliga 16 meter långa men varierade sinsemellan i sin fasadutformning. Varje hus har c:a tio lägenheter; ett alt två rum och kök med tambur, garderob och vattenklosett. Köken rejäla och möblerbara, även övriga rum rymliga, lägenhetens största rum i allmänhet 15 till 20 m². Man anar samma omsorg om de boende som kommer till uttryck i Ekelunds beskrivning till egnahemsbebyggelsen, ljusa bostadsrum som skall vara lätta att möblera. Enligt ursprungsförslaget skulle åtta hyreshus byggas längs Pilgatan (6), men projektet utvidgades runt hörnet mot Tranchellsgatan och vidare upp i Viktoriagatan, ända fram till den sekelskiftesbebyggelse som redan upptog kvarterets nordvästra hörn. Sammanlagt 181 ljusa och efter omständigheterna bekväma lägenheter stod färdiga redan 1917. Men trots den knappa tidsramen för projekteringen var det inte tal om några hyreskaserner, utan en bostadsmiljö av hög klass. Byggnaderna längs Pilgatan alla med varierade entrépartier, här har Ekelunds dekorativa formfantasi med dragning åt wienerjugend fått fritt utlopp. En ingång är infogad i ett smalt utskjutande parti med högt parabelformat "tak" en takpanna brett, precis ovanför takspetsen vilar ett ovalt liggande trappfönster. En annan ingång ligger i en kvadratisk, indragen nisch, en grundare blindering följer trappfönstren uppåt för att avslutas i ett helt cirkulärt fönster under en liten gavelspets som skjuter upp i takvåningen. En tredje ligger i en parabelformad öppning under en halvcirkelformad nisch avslutad strax ovanför sockeln av en rad takpannor (Ekelunds i särklass längst nerdragna tak!!). Också takutformningen är varierad, till större delen valmtak (som inhyser översta våningen) med uppskjutande putsade frontespiser av olika form och storlek. Hos två av husen går putsfasaden dock upp över tredje våningen, dessa hus är något högre än omgivande och ger silhuettverkan. Partiet mot Tranchellsgatan har inte lika artikulerade fasader — de är helt släta med en lugnare rytm, men entrépartierna växlar mellan höga ovala och låga

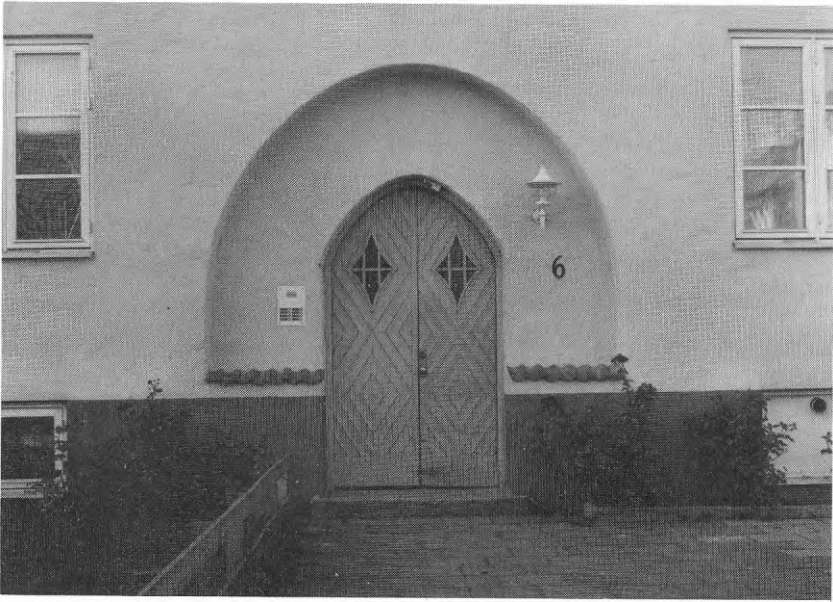

Kv Storcken, gården.

rektangulära. Höga tegelklädda sadeltak varieras något i höjd för att ge en intressant silhuett, och i hörnet Pilgatan/Tranchellsgatan har Ekelund åstadkommit en speciell, vinklad lösning, där fasaden veckar sig i tre led innan den kommer i rätt läge för den fortsatta gatulinjen. Här finns också det för Ekelund typiska nerdragna taket, mellan övervåningens fönster och våningsskiljande bjälklag nedanför. Längs Viktoriagatan delas bebyggelsen åter upp i bitar med varierande entrépartier. Gårdssidorna är samtliga släta med ett toppigt trätak på konsoler över varje gårdsdörr, men takutformningen skapar variation.

Till den fina bostadsmiljön bidrar den gröna, med träd planterade gården, samt raden av förträdgårdar innanför Pilgatans pilträdsallé. (Att dessa för miljön så viktiga träd minsann borde indragits i stadsplanebestämmelserna kan man lära av senare tids okänsliga skövling.)

Kv Storken, varierade entrépartier mot Pilgatan.

Kv Ören, radhusens "andra" entrésida mot kvarterets inre (Ek-saml).

Kvarteren Höken, Ören och Gamen (1916). På andra sidan Pilgatan föreslogs i bostadsutredningen "s k radhus" i två våningar, med en lägenhet på varje våning. Varje lägenhet bestående av stort vardagsrum, kök och sovrum samt tambur, garderob och vattenklosett. Med ingång från varsin sida fick varje familj sin trädgårdsbit att odla. Fasaderna är putsade och tegeltaket valmat med omväxlande breda rektangulära takkupor och spetsiga putsade frontoner, som styr fönsterrytmen i våningen under; ett stort fönster under fronton, två mindre i par under takkupa, och rytmen indelas av entrépartiernas smala höga schakt ovanför en hög trappa.

Dessa hus, vilka kom att byggas i Öresundsvarvets regi, var de enda av Ekelunds radhus som kom till utförande, trots att ett flertal typförslag ingick i utredningen — radhusbyggande var vid denna tid ännu tämligen ovanlig i landet. (7)

Kv Gripen (1917). I kvarteret Gripen, strax nordost om Pilgatsområdet, fick Ekelund rita fler bostäder för Öresundsvarvet. Här skulle hela kvarteret fyllas och Eklund fick rita sitt första storgårdskvarter. Kvarteret har en oregelbunden, femkantig form, och trevåningsbyggnaderna är placerade längs gatulinjerna, dock med en bred remsa förträdgård i söder, mot Bryggaregatan. Till

Kv Gripen (Ek-saml).

skillnad från andra storgårdskvarter från samma tid är bebyggelsen inte sluten kring den inre gården, utan öppen i fyra av kvartershörnen så att det bildas tre raka och en svagt knäckt länga. (Att lägenhetslösningarna därmed blev så mycket fördelaktigare är klart — istället för mörka och svårlösta hörn gavs nu möjligheter till ljusa gavellägenheter.) Små platsbildningar har kunnat arrangeras vid de öppna hörnen, och gavelfasaderna har kunnat inlemmas i den arkitektoniska utformningen av byggnaderna, som är lika varierade som i kvarteret Storken. Slätputsade fasader, bäst passande för arbetarebostadshus som dessa, men för övrigt rik variation i fönsterytm, frontoner och oregelbundna takpartier. Varje trapphusenhet avgränsad till en egen volym med varierande takutformning, och anläggningen i sin helhet just så tilltalande småstads-mässig som avsikten sannolikt varit. Den stora gården blev planterad med gräs och träd, därtill rejäla grusytor för barnen att leka på. Genom de många öppningarna ut mot gaturummen verkar den mera parklik än de helt inneslutna gårdarna, men samtidigt ombonat skyddad för lekande barn. Genom renovering och ombyggnad av Landskrona kommun 1971-73 har samtliga entréer förlagts mot gården, med lådliknande tillbyggda ingångar mycket långt från

Kv Gripen, gården.

Ekelunds stil, och husen har omputsats i skarpa blå/gröna färger. Den viktiga helhetskaraktären har dock bevarats i detta område, som förutom sina arkitektoniska kvaliteter utgör ett pionjärbete i svensk bostadsarkitektur.

Kv Friden 32 (1917). I kvarteret Friden vid Gamla Begravningsplatsen byggdes samma år som i kvarteret Gripen arbetarbostäder för Öresundsvarvet. Två sammanbyggda och ett fristående hyreshus blev det, och de utgör ett intressant exempel på Ekelunds experimenterande med olika utformningar av bostadsbebyggelse. Fasaderna enkla och gråputsade med fönster i liv, men med en spännande rytm och silhuettverkan, huskropparna är nämligen förskjutna ett halvt våningsplan i höjddled vid varje trapphus. En konsekvens för den inre planlösningen blev att trapphuset utnyttjades maximalt med ingång till två lägenheter från varje halvplan. Höjdförskjutningen utnyttjades även till

Kv Friden 32, före ombyggnaden (Ek-saml).

en rad halv våningshöga saxade skafferier, de visade sig som rader av tättsittande kvadratiska småfönster i fasaden. Ekelund presenterar själv byggnaderna i sin publikation och talar i bildtexten om "hyreshustyp ... vid planterad plats, tänkt fortsatt med byggnader av samma enkla typ med siluettverkan." (8)

Någon fortsättning blev det dock inte, och husraderna fick stå där med sin intressanta form och vackra skuggverkan över de släta grå fasaderna tills de 1964 inkläddes med tegel vid en total ombyggnad av husen, som därmed helt förlorade sin egenart.

Hyreshus vid Fröjdenborgsgatan, Kv Viljan, Minnet, Hoppet och Lyckan (1919-21). Det sista uppdraget för bostadskommittén, innan denna upplöstes vid 20-talets början, blev en rad bostadshus med sammanlagt 125 lägenheter på det ännu glest och sporadiskt utbyggda Fröjdenborgsområdet. Byggnaderna, som var avsedda för barnrika familjer, vänder ett massivt tegelhus ner mot Artillerigatan. Det är i tre våningar, men med den tredje instoppad under det höga och delvis valmade taket. Den breda gaveln mot Fröjdenborgsgatan har dragning åt barock med sina kraftiga voluter, varav den högra avskärmar en inbyggd balkong i övervåningen. Ett tornliknande burspråk avgränsar mot bebyggelsen vidare upp i gatan. Det röda tegelmurverket är omsorgsfullt

Husen vid Fröjdenborgsgatan, öppning mot inre gårde (Ek-saml).

arbetat med mönstermurningar på "blindfönsterplats" och den rustik av hörnpelare mellan fönster som kom att bli ett så typiskt Ekelundskt drag. Ytterligare några klockformigt svängda frontoner bidrar tillsammans med den påtagliga murverkstygden till det barockmässiga.

Så annorlunda är då de följande husen: enkla och strama i sin form, två våningar höga med raka sadeltak och på några ställen släta frontoner i puts eller tegel mot gatan. Tegelmurverket går omväxlande upp till bottenvåningsfön-

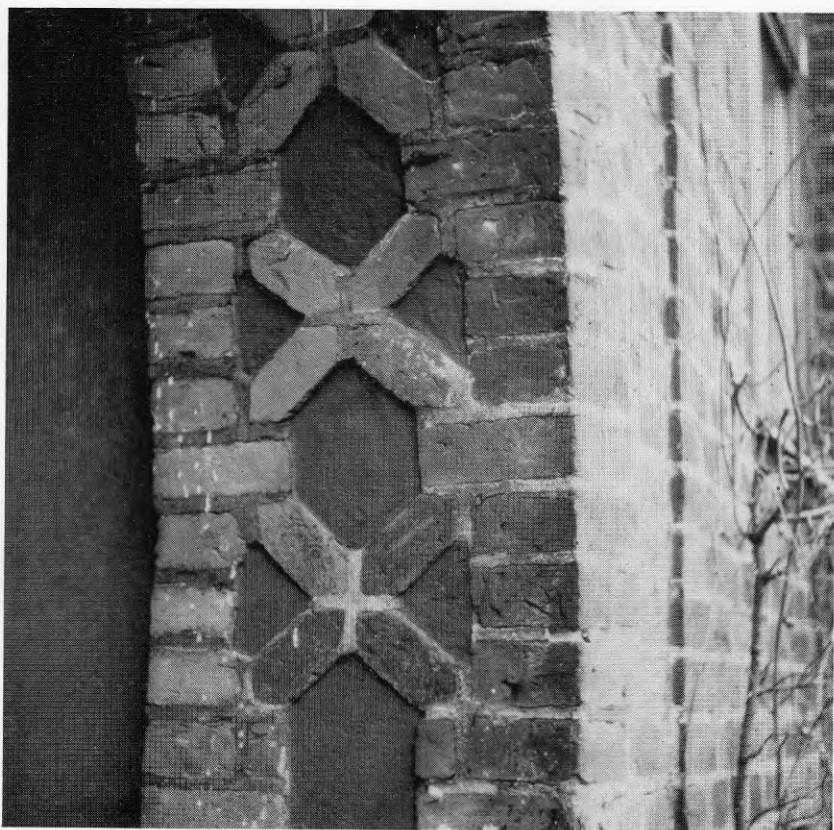

Kv Nimrod 26, burspråk mot Föreningsgatan.

strens överkant respektive övervåningsfönstrens underkant, däröver är fasaden gråputsad, vilket ger den lätthet och reducerar höjden. Ekelund fortsätter här sin strävan bort från de slutna kvarteren som inleddes med Kv Gripen, husen ligger fritt med breda öppningar in mot gårdarna samt med förträdgård mot gatan.

Trots byte från spröjsade till enkla två- resp trelufts-fönster har området efter restaurering av Landskronahem väl bibehållit sin karaktär. Ett exempel på anpassad tillbyggnad står Ekelund själv för, överst i Kv Lyckan (nr 10 o 11) ligger två hus tillbyggda 1945-46, anpassade i material och volym, men med ett tydligt 40-talsmässigt formspråk.

Några exempel på Ekelunds större friliggande bostadshus i tegel från tiden kring 1920 finns på Öster, Kv *Hjorten 1 och 44* vid korsningen Föreningsga-

Kv Linné 8, tegeldetalj vid entré.

tan-Onsjögatan, samt *Kv Nimrod 26* vid hörnet mot S:t Olovs sjö. Bygda för privata byggherrar, med stor murtyngd och svängda former i frontoner och gavlar, men mest framträdande det välgjorda tegelarbetet, t ex i det svagt utkragade "burspråket" vid själva kvartershörnet i *Kv Hjorten 1*, med dess krans av strama "tegelrosor" kring fönsterpartiet. Teglet som Ekelund använder vid denna tid är hårdbränt, mörkt och mustigt i färgen. Hörnhuset mot S:t Olovs sjö har grov granitstenssockel till det tunga murverket, en välvd portentré och mot sjösidan en rad halvcirkelformade småbalkonger med luftiga smidesjärnsräcken.

Med undantag för huset vid Harjagersgatans knyck (som är ritat av Sture Wesberg) fortsätter Ekelundska tegelhus från 20- och 30-tal i kvarteret *Nimrod* ända bort mot hörnet av Onsjögatan, kvartershörnet är markerat med högre byggnad.

Kv Juno 19, hörnet Ödmanssonsgatan/Bredgatan.

Kv Linné 7 o 8. Vid Järnvägsgatan strax norr om Tuppaskolan ligger ytterligare två tidiga hyreshus i tegel från 1920-talets början, men dessa är sammanbyggda och infogade i kvartersraden. Fasaderna varieras med utskjutande burspråkspartier, inbyggda balkonger samt torn och välvda frontoner i takvåningarna. Porten i det ena huset är indragen under ett brett parabelvalv med tegelkedjemönster under valvbågen, den andra porten ligger i en högsmal nästan spetsbågeformad putsinfattning.

Omgivande tegelhus i kvarteret är ritade på 30-talet, även de av Ekelund, i samarbete med Harald Holmqvist på stadsarkitektkontoret.

Byggnaden i kvartershörnet tvärs över (*Kv Palander 13*) i hörnet Järnvägsgatan/Sturegatan (1931) utgör ett nytt exempel på blandning av tegel och puts: bottenvåningen tung i mörkrött tegel, övervåningarna lätta i ljus puts, men

Affärs- och bostadshuset vid Jämvägsgatan, Kv Östra Roten 21 (Ek-saml).

strimlade av smala enstens tegelband som "fäster in" fönsterraderna.

Kv Juno (1930-34). Hela raden trevånings rödtegelhus längs Ödmanssonsgatan söder om Damhagsparken är ritade av Ekelund vid 30-talets början utom ett, nr 21 från 1924, som utgör ett udda inslag i Ekelunds produktion med murstenspilastrar krönte av regelrätta joniska kapital. 30-talshusen avviker dels genom sin ljusare tegelfärg, dels genom sin kubiska utformning med en dominerande horisontalitet i dekor och fönsterband. Karaktäristiskt är markeringen av kvartershörnet genom en våningshögt lådliknande överbyggnad uppskjutande över sadeltaket — ett motiv välkänt från tyskt-holländskt stadsbyggande (se kap XXI). Den raka sträckningen av Ödmanssonsgatan avslutas i hörnet mot Viktoriagatan (*Kv Herkules 4*) av ett på liknande sätt förhöjt byggnadshörn i tegelhuset från 1935. Blocklikt med rektangulärt utskjutande tegelbalkonger i liv med gatufasaden, och en rad små kvadratiska vindsfönster under den horisontella takfoten.

Kv Berzelius 11-13 och Kv Fingal 10 (1938-39). En något senare typ av

kubiska tegelhus i tre våningar och utpräglad horisontalitet, här i form av tegelband (rött mot gult tegel, sidopartierna i rött tegel med mörkare band), ligger vid Regeringsgatans övre del mot lasarettområdet. Som en stadspart vid gatans början är de båda kvartershörnen förhöjda, flankerande infarten mot stadens centrum.

Kv Östra Roten 21 (1931-32). Annorlunda till sin gatufasad är det stora femvånings bostads- och affärshuset vid Järnvägsgatan mitt emot Teaterparken. Med sin uppglasade affärsvåning krönt av en låg mezzaninvåning, den släta putsfasaden där ovanför med långa svepande balkongband och sval karaktär, påminner det om kontinentalt modernistiskt byggande, men ser man närmare på de ursprungliga putsfasaderna framträder ett lätt påmålat bågmönster. Går man till gårdsfasaden blir bilden ytterligare en helt annan: här framträder ett "konventionellt" tegelhus med indragna balkonger och ett brutet tegeltak. En charmerande detalj utgör de små spröjsade glasburar under koppartak som hyser gårdsentréerna.

Kv Banér 6 o 8 (1930-t). Helt genomförda putshus ligger litet längre upp i Järnvägsgatan, snett emot Tuppaskolan, också de från 30-talets början. Med sin ljusa puts och uppglasade burspråksband mot gatan ger de ett lätt och luftigt intryck, formerna stramt nyklassicistiska i sin rätvinkliga vertikalitet.

Kvarteret Neptun 26-28 (1935-38). Vid Österport och Regeringsgatan nedre del ligger en rad 30-talshus av Ekelund, enhetliga i sin enkla, funktionella utformning: grön slätputsad bottenvåning, däröver gula tegelfasader, odecorerade sånar som på mitthusets port som fått en relief över entrédörren. På ett enkelt och fint sätt fogar sig husen till stadsbilden och raden av almar på andra sidan gatan.

Kv Banér 9B (1930). En annan riktning företräder det extremt tjocka hus, som byggdes vid Skolallén, just om hörnet från de ovan nämnda i samma kvarter, utformat enligt de sammna år presenterade idéerna om "det dubbelsidiga bostadshuset". (9) Här införde Ekelund en byggnadstyp för smålägenheter, där dessa placerades längs en genomgående korridor med trappor i båda ändar av huset. Om byggnaden, som tänkt var, placerades i norr-söderläge fick enrumslägenheterna antingen öster eller västersol, och de mörka norrlägena undveks. En "ur fasadsynpunkt högst önskvärd möjlighet till omväxling", som Ekelund skriver i artikeln, erhöles genom att i husets båda ändar lägga

Kv Banér 9 B (Ek-saml).

lägenheter vid trappornas halvplan — det är systemet från Friden 1917 som här kommer igen! Den kom alltså att tillämpas i kvarteret Banér: ett femvåningshus med åtta enrumslägenheter med matvrå och kokvrå på varje plan. Huset vänder sin breda gavel mot Skolallén, fyrkantig, tung och sluten, åt detta håll vetter bara smala fönsterstrimmor, åt långsidorna kvadratiska fönster i jämn takt. På nästa tomt skymtar Ekelunds hus vid Saluhallstorget från 1916, smäckra luftiga med en levande rytm och genomlysta skimrande fönsterpartier. Såg Ekelund själv att han placerat en elefant bredvid en hind i stadslandskapet? Ekelund fortsatte på 40-talet att rita dessa tjocka bostadshus med invändigt genomgående korridorer för *Kvarteren Timmermannen och Yxan* på Fröjdenborgsområdet. Den halvåningsförskjutna delen har i kvarteret *Timmermannen* gjorts högre än huvudlängan och placerats ut mot Artillerigatan för att ge en intressant gatubild.

Kvarteren Safiren, Topasen, Smaragden och Turkosen (1946-51). Ekelunds sista bostadsområde i Landskrona blev fyra kvarter norr om Carl XI:s

Kv Topasen i förgrunden, i bakgrunden Kv Turkosens trevåningshus.

väg ute i Larviområdet. Längs Vengatan lades tvåvåningshus i kvarteren Safiren och Topasen (ritade 1946-48), dessa utgör gränsen mot småhusområdet i väster; i de angränsande kvarteren Smaragden och Topasen lades trevåningshus som en skärm mot öster (ritade 1950-51). Tvåvåningshusen ligger med varje trapphusenhet något förskjuten för att skapa variation. Längs gatan löper en förträdgård, och mellan de lugna, låga gavlarna leder flera öppningar in mot kvarterets grönska. På andra sidan ligger trevåningshusen som en skyddande skärm mot nordost, och kvarterets inre, genomdraget av en gångstig, rymmer lummiga trädgårdar, lekplatser och odlingslotter. I all sin enkelhet har Ekelund här skapat en boendemiljö av hög klass, och det enhetliga området har ännu kvar sin ursprungliga karaktär. De enkla men välgjorda grå putsfasaderna som står så väl mot kvarterets grönskade välskötta trädgårdar och den för ett flerbostadsområde relativa småskaligheten bidrar till den fina boendemiljön. Här sluts cirkeln från de första 10-talsområdena.

Som nämnts i inledningen till detta kapitel har här endast en del av alla Frans Ekelunds många flerbostadshus i staden omnämnts, med tonvikten på hans tidigare verksamhet, av hans senare bostadshus är endast ett litet representativt urval presenterat.

Sammanfattningsvis faller Ekelunds bostadshus huvudsakligast inom följande grupper:

- 1 — Första tiden i Landskrona: ett mindre antal puts- och tegelhus i nära anknytning till vad han ritade under Malmö-tiden (se kap XVII).
- 2 — Socialt bostadsbyggande 1916-1921: hyreshusen för byggnadskommittén samt för Öresundsvarvet, övervägande putsade hus i arkitektoniskt varierad utformning.
- 3 — 20 och 30-talens hyreshus i tegel, blocklika byggnadskroppar ofta med kubiska förhöjningar vid kvartershörn, markerat murverk genom reliefpartier, även randat i olika färg.
- 4 — 30 och 40-talens tjocka hyreshus, mest putsade, ibland med smålägenheter längs genomgående mittkorridor.
- 5 — Sista tidens (40-talet) fritt liggande hyreshus i måttlig skala och gröna omgivningar. Den typiska seggrå, hållbara putsen.

4 Egna Hem

Den egnahemsbebyggelse som bostadsutredningen 1916 förordade (se kap XVIII) kom snabbt igång, utbyggnaden i fortsättningen gick långsammare, då ju här kommunens medverkan inskränkte sig till att locka till enskild verksamhet. Det nuvarande egnahemsområdet var fullt utbyggt först en bit in på 1930-talet.

Bebyggelsen växer fram:

Kvarteren Trasten, Lärkan och Bofinken (1916-17). I enlighet med bostadskommitténs förslag började samma år betänkandet utkom, alltså 1916, två kvarter att bebyggas med egna hem i stadens regi. Avsikten var ju att dessa "modellhus" enligt Frans Ekelunds olika typritningar skulle väcka intresse för

Egnahemsområdet, första etappen, Kv Lärkan i förgrunden, Kv Trasten borta t v (Ek-saml).

egnahemsidén och inspirera till fortsatt utbyggande av liknande typ.

De två kvarter som valts ut för denna provbebyggelse var *Trasten och Lärkan*. Ett förslag till stadsplan för dessa kvarter + kvarteret Domherren upprättades av Ekelund 1916, och antogs formellt 1919. Den radhusbebyggelse som Ekelund föreslagit för kvarteret Egna Hem (ett namn som ändrades till Trasten) kom dock inte till utförande (10), ännu fanns det alltför starkt motstånd mot denna typ av boende, som förmodligen förknippades med startarlängor, och alltså stred mot den friägande egnahemsägarens föreställning om sitt boende. Kvarteret bebyggdes i stället med i huvudsak tvåfamiljs parhus. En mindre, enklare typ med sadeltak (typ IV) i kvarterets norra del (nuvarande tomterna nr 7 o 16), en större typ med halvvalmat tak (typ V) i kvarterets sydvästra del (nuvarande tomterna 1-6, 21-24 samt 27-28. (11) Därutöver byggdes i kvarteret åtta friliggande enfamiljshus (nuvarande tomterna 17-20 samt 25, 26, 29 och 30).

I kvarteret Lärkan byggdes fyra parhus och fyra friliggande enfamiljshus. Dubbelhusen är av den större typen (typ V) med ingång från gavlarna och med de typiskt Ekelundska småtaken över ingångarna.

Enfamiljshusen är av typ II (nr 7 och 8) och typ III (nr 9). Villan på tomt nr

Enfamiljshus av typ III i Kv Trasten mot Stora Norregatan, observera de nyplanterade kastanjerna, numera ersatta av björkar (Ek-saml).

6 med sin entré orienterad ut mot platsen bildad av femvägskorsningen är däremot specialritad för byggmästare Wiberg i Landskrona (men samma ritning användes även för villorna på tomterna nr 17-20 i kvarteret Trasten.)

Året därpå, 1917, byggdes även några hus i kvarteret *Domherrens* östliga del (tomterna 3-8). Här uppfördes en typ av stora, friliggande villor med halvvalmat tak avsedda för två familjer, en på varje plan och med varsin separat ingång.

Kvarteren Lärkan 1, Domherren, Bofinken, Hackspetten och Svalan (1922-25). Under första delen av 1920-talet började byggandet i dessa nu stadsplanlagda kvarter att ta fart. (Det ursprungliga kvarteret Domherren uppdelat ytterligare i Bofinken och Hackspetten.) Under perioden 1922-1925 byggdes i kvarteret *Lärkan* hörnhuset (tomt nr 1) inrymmande handelsbod, kvarteret *Domherren* fullbyggdes med två parhus (tomterna 1-2 och 18-19) och nio friliggande villor (tomterna 8-17).

Dessutom bebyggdes hela kvarteret *Bofinken*, fyra friliggande villor samt ett parhus vilket placerades som fond i Domherrestigens utvidgade gaturum.

I kvarteret *Hackspetten* byggdes två parhus (tomterna 11-12 och 13-14) samt tio friliggande villor (tomterna 1 och 6-18).

Noteras bör utformandet av *Domherrestigens* gaturum — förutom utvidgningen av gatan till en platsbildning med ett parhus i fonden, är husen på båda sidor gatan medvetet oregelbundna, men sinsemellan symmetriskt placerade.

Slutligen byggdes i kvarteret *Svalan* två parhus och fem friliggande villor. (Detta kvarter blev redan 1914, vid en av Ekelund utförd revision av Frederik Sundbärgs gamla stadsplan för Landskrona, utlagt till egnahemsbebyggelse. Förmodligen hade Frans Ekelund vid detta tillfälle helt av eget intresse för den nya bostadsformen föregripit alla kommunala utredningar i frågan.)

Husen under denna utbyggnadsperiod följde inte längre de gamla typritningarna från 1916, utan varje hus specialritades av Frans Ekelund, även om man vid flera tillfällen noterar att samma grundplan använts vid flera tillfällen, det var ju praktiskt och låg nära till hands för en "enväldig" stadsarkitekt. Stilen har från typritningarnas sparsmakade enkelhet övergått till en mer uttalat representativ stil med rikt arbetade dörr- och fönsteromfattningar, dekorerade gavelpartier och liknande, samtidigt som husen blivit större. Det märks att byggherrarna kommer från en gediget borgerlig medelklass och därmed ställer krav på ett någorlunda representativt boende. Här, liksom i så många andra liknande egnahemsområden, nådde man alltså en redan välbärgad publik, trots de från början idealistiska planerna på att bygga för en trångbodd, behövande arbetarklass.

År 1928 upprättade Frans Ekelund stadsplanen för resterande del av det nuvarande egnahemsområdet, och därmed tog den slutliga utbyggnaden av området fart.

Kvarteret Staren (1927-29).

Redan 1927-1929 byggdes de stora friliggande villorna i kvarteret *Staren* i samma gediget representativa stil som ovan nämnda villor från början av 1920-talet. Den slutliga utbyggnaden av området skedde med början 1929 till en bit in på 1930-talet.

I sin stadsplan från 1928 hade Ekelund föreskrivit såväl friliggande villor som radhus, och nu var tiden äntligen mogen för radhusbebyggelse att slå igenom även vid egnahemsbyggeri. Kanske bidrog hos kommunen insikten om att man hittills inte nått den publik man ursprungligen avsett med detta egnahemsbyggeri. Och kanske bidrog denna ambition att bygga enkelt och

funktionellt för en behövande arbetarklass till att Ekelunds ritningar åter får en enkel men ytterst välstuderad prägel.

Kvarteren Taljan, Kardelen, Repslagaren (1929-30).

1929-1930 byggdes radhusen i kvarteren *Taljan, Kardelen och Repslagaren*, kanske den allra bästa och mest typiska bebyggelsen inom hela egnahemsområdet (därtill fortfarande tämligen oförändrad). Till skillnad mot radhuslängorna med sin fullständigt identiska uppradning av "parceller" i typritningarna från 1916, arbetade Ekelund nu med en stor detaljvariation. Granskar man fasaderna skall man finna att knappast en radhusbit är fullständigt lik någon annan. Fönstren varierar i såväl utseende som placering, dörrarna är olika utformade, olika typer av takkupor förekommer, för att variera längan förekommer t o m en växling mellan två olika takfotshöjder. Men trots alla variationer talar dock allt samma grundläggande formspråk, vilket ger bebyggelsen ett miljövärde av hög kvalitet.

Radhusen ligger åtskilda från gatan av endast en smal liten förträdgård, på baksidan finns däremot en rätt djup trädgårdsbit in mot de smala inre förbindelsegångarna, trädgårdar som många än i dag användes på det av Ekelund förespråkade sättet med sittplats närmast huset, därefter blomsterträdgård och ytterst grönsaksodlingar.

Kvarteret Milano 16-19, Svalan 12-15 (1930) och Näktergalen (1931-34). Under 1930-talets första år byggdes sedan *de övriga radhusen kring Norre Värns Plan*. Dessa är större, i en något tyngre stil och inte så detaljvarierade som de första radhusen.

Ytterligare byggdes ett antal *parhus och villor*, i kvarteren *Milano* (nr 20-25), *Duvan* (nr 3) och *Repslagaren* (nr 6-9). Hörnhuset på tomt nr 6 i kvarteret Repslagaren är för det enda hus i området, som inte ritats av Ekelund och hans medhjälpare på stadsarkitektkontoret. Det byggdes för Kooperativa's affär och ritades vid Kooperativa förbundets arkitektkontor av Eskil Sundahl (1931). Huset anpassar sig väl till områdets stil, men den som lärt känna Ekelunds speciella stil ser genast att detta hus skiljer sig från områdets övriga.

Kvarteren Linet och Trossen (1931), kvarteren Kabeln och Hampan (1935). 1931 byggdes radhusen i kvarteren *Linet och Trossen*. Stilen är här tämligen stram och det enda som varierar är utformningen av entrédörrarna, samt att de två gavelradhusbitarna "sluter" längan genom att inte ha några takkupor.

Radhusen kring Norre Värms Plan (Ek-saml).

1935 tillkom ytterligare radhusen i kvarteren *Kabeln* och *Hampan*. Dessa liknar mycket föregående radhus, men nu har 1930-talet på allvar gjort sitt intåg, det passar sig inte längre med smårutigt spröjsade fönster. Sista utbyggnaden 1936-38:

Några av de sista hus som byggdes i egnahemsområdet är nr 1 och 2 i kvarteret *Duvan*. Vid en jämförelse mellan *Duvan 3* som byggdes 1931 och *Duvan 1* och 2 ser man hur Ekelund, trots att husen har ungefär samma volymmässiga utformning, nu svängt mot en helt annan och stramare stil, tydligt påverkad av funktionalismen. Slutligen byggdes 1938 de sista husen, friliggande villor i kvarteret *Hackspetten* (nr 2-5), dessutom en villa och två parhus i kvarteret *Boston* (nr 27-31).

De intilliggande radhusen i kvarteret *Boston* (nr 32-35) har också ritats av Frans Ekelund (1945), men de är uppförda i gult tegel och i en stil som mer anknyter till modernismen, de har därför inte räknats in i det egentliga egnahemsområdet.

Material: Till den ursprungliga enhetligheten inom egnahemsområdet bidrog den genomgående användningen av samma byggnadsmaterial. Alla hus var

Egnahemsområdet i sommargrönska.

således *tegelmurade*, och samtliga fasader var *slätputsade*. De första husens puts är fin och avfärgad i ljust grått eller gult. Mot slutet av 1920-talet skedde en övergång mot mörkare grå, icke avfärgad puts. Denna puts är rätt grov och ger ett tungt litet "segt" intryck (men den tycks ha varit av mycket god kvalitet och har hållit förvånansvärt bra genom åren, börjar flagna först när den utsätts för felaktig behandling, t ex övermålning med olämplig färg).

Taken var täckta med *enkupiga, röda lertegelpannor*.

Fönstersnickerierna var genomgående *vitmålade*, liksom de ursprungliga spjälstaketerna och fint utformade trägrindarna.

Dörrarna var täckmålade *bruna* i sin ursprungliga version.

Växtlighet: I ett område av denna karaktär är naturligtvis växtligheten lika viktig som byggnaderna, och egnahemsområdet måste tänkas in i en för varje år allt yppigare växtlighet. Om våren rosavita skyar av blommande fruktträd, vita och lila syrénbuskar och skir vit spirea. Mot sommaren en alltmer tätande

Enfamiljshus från första utbyggnadsetappen i Kv Trasten.

grönska med färginslag av blomstrande perenner och framåt höstkanten skördetid, en tung doft av mogen frukt och fuktig jord från grönsakslanden.

Till den för en trädgårdsstad viktiga grönskan bidrar trädrader i gräsbädd, som avskiljer trottoarerna och inramar gaturummen. Den sammanhållande verkan av dessa gaturumsträd påpekades av Ekelund redan i hans beskrivning 1916, och han ville ha in skyddsbestämmelser för träden i stadsplanen. Träd kom att planteras vid Stora Norregatan men att de var planerade på betydligt fler ställen antyder de idag opropotionerligt breda gaturummen. En nyplantering av dessa träd vore värdefullt (Ekelund tänkte sig kastanjer), då gaturummen känns onödigt glesa. Den sammanhållande verkan inte att förglömma, med tanke på de förändringar som ägt rum bland bebyggelsen.

Förändringar: En hel del förändringar har naturligtvis skett sedan området stod nyuppfört på 20- 30-talen. Större sammanhängande förändringar är om- och tillbyggnader av samtliga parhus i kvarteret Trasten 1969-70. Husen, som

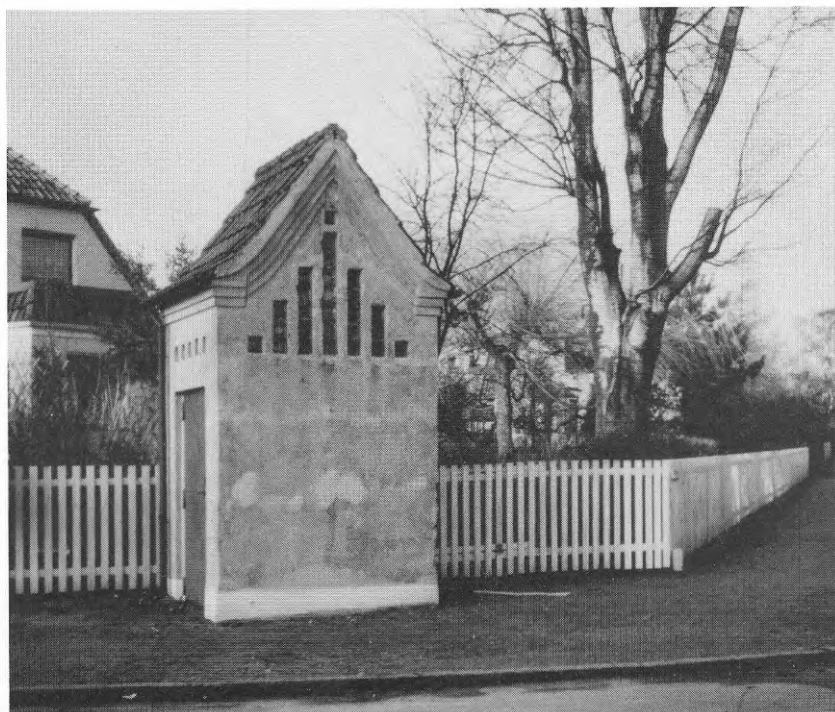

Enfamiljshus i Kv Svalan från andra utbyggnadsetappen under 20-talet.

stammade från första byggnadsetappen 1916, kopplades ihop med platta lådformiga tillbyggnader, fasaderna kläddes in med kalksandsten, gavelröstena fick mörkbrun locklistpanel och nya ospröjsade fönster sattes in. En ombyggnad typisk för sin tid och fullständigt berövande husen deras ursprungliga karaktär.

Övriga förändringar spridda inom området är olika former av tillbyggnader, fasadinklädnad med tegel, utbyte av ursprungliga fönster och dörrar samt avvikande färgsättning. Även många trädgårdar har ändrat karaktär från den svenska typen av "trädgård under fruktträd" med de gamla välkända blomstersorterna och bärbuskar/grönsaksland, till en mer exotisk typ med tuja och cypressarter — evigt gröna och utan någon årstidsmarkering. Dessutom har de för gaturummen så viktiga häckarna och spjälstaketen på många håll ersatts av avvikande mur- och pelararrangemang (även detta skulle ha förhindrats om de av Ekelund 1916 föreslagna stadsplanebestämmelserna realiserats). Alltså samma typer av förändringar som drabbat så många andra liknande områden.

Transformatorstation i egnahemsområdet, också den naturligtvis ritad av Ekelund.

Men trots allt går det ännu att hitta välbevarade och ursprungliga hus från alla byggnadsperioder. Den enda större *sammanhängande* miljön som ännu är någorlunda oförändrad är radhusområdet kring Norre Värns Plan. Den blev skyddad enligt gamla 38 § i Byggnadsstadgan (12), vilket bl a avstyrkt en fasadbeklädnadsanhållan, överklagad ända upp i kammarrätten. Även den "Vägledning för vård av byggnader och miljö" (13), som i samband med bevaringsplanarbetet delades ut till samtliga fastighetsägare inom området har avsatt resultat och medfört en hel del förändringar tillbaka till den ursprungliga karaktären.

Villa i Båstad för direktör E Hakon-Pettersson (Ek-saml).

5 Villor

Ekelunds första villa, enligt förteckningen i hans publikation 1923, ritades åt konstnären Per Gummesson i Röstånga (se kap XVII). En gedigen *sommarvilla* med tillhörande trädgårdsanläggning på höjderna ovanför *Båstad* för direktör E Hakon-Pettersson hör också till de första arbetena. Vita putsfasader, träpanelklädda mörka gavelspetsar och ett högt tegelklätt tak har denna villa, mot utsikten en utskjutande loggia med kraftiga vitputsade pelare och toppigt sadeltak. I slutningen en trädgård bestående av olika trädgårdsrum sammanbundna av en bred trappa i natursten: strikta rosengårdar och regelbundna gräsmattor omväxlande med vildare stenpartiavsnitt med vindlande stigar, samt olika damm- och pergolamotiv. Och på ena sidan om villan kommer den vilda naturen med tallar, enbuskar och stenbumlingar nerkrypande, en effektfull kontrast. Nedåt är utsikten fri över Båstads kust och havet därbortom.

Kv Eken 1, Villa Glittré är Ekelunds första villa i Landskrona, byggd i slutet av 1910-talet för grosshandlare Carl Philip Nilsson. Villan ligger på den sista tomten innan Strandvägen, ungefär halvvägs upp till Borstahusen, drar sig så

Villa Glittre.

nära havet att bara en smal strandremsa återstår. Ett utsatt läge således, som gör att man lägger märke till villan såväl på väg till som från staden. Havet är nära, och klara dagar gör villan sitt namn rättvisa med Sundets solglittrande yta som bakgrund. Som för att skapa förankring i det utsatta läget mot hårda västanvindar har huset fått en brett stadig, kvadratisk form. Taket är pyramidformat och uppdelat i två fall av ett smalt lodrätt putsfält, just över takkuporna, symmetriskt placerade åt alla fyra hållen. Entréfasaden mot vägen är symmetrisk med spröjsade fönster på var sida om porten under välvd träportik med träkolonner. I södergaveln skjuter en vinterträdgård ut — från början en öppen altan omgärdad av murar, i husets nordvästhörn sitter ett burspråk som fångar den fria havsutsikten upp mot Ven.

I övrigt är byggnaden sluten, och materialen är robusta: grov grå puts och en rustik stensockel, som för att stå emot vädrets makter. Den relativt lilla trädgården omgärdas av en bastant mur med inslag av natursten, och nere i yttersta nordvästhörnet, mot havet, ligger ett kvadratisk lusthus i samma grå puts, som upprepar villans form i mindre skala. En pergola ledde tidigare längs muren ner till lusthuset, där det om sommarkvällarna dracks punsch och ställdes till med praktfulla kräftsivor när tiden var inne i augusti. (14)

Litet längre uppåt kusten, norr om Borstahusens fiskeläge, ritade Ekelund strax efteråt en *villa för fabrikör E Kruse*. Detta hus befinner sig på mer betryggande avstånd från vattnet, och har därför fått litet "fridsammare" utformning: gula putsfasader under ett högt valmat tegeltak, över entrén en högsmal frontespis, till vänster om denna ett burspråk med lätt, litet kinesiskt svängt tak. I västerfasaden, mot havsutsikten, en uppmurad veranda. Till sin form utgör villan ett intressant mellanled mellan Ekelunds första typritningar för egnahemsområdet och de större villorna i samma område från 20-talets början. Alltmer inbäddad av vegetation, avskärmad från havet och i riskabel närhet till golf- och fritidsområdet vid Erikstorp, revs villan i mitten av 80-talet.

I Granet, omedelbart norr om Citadellområdet, byggde *Frans Ekelund* sin *egen villa* 1920. Den behandlas separat i kap XX.

Strax intill, i *kvarteret Bagaren* och västra delen av kvarteret *Bryggaren* byggdes 1921-23 i ett svep sjutton stora stora tegelvillor, samtliga ritade av Ekelund. Bakgrunden var en 1920 på privat initiativ bildad kooperativ bostadsförening, för vilken Ekelund på uppdrag lade fram förslagsritningar samma år. För de aktuella byggherrarna kom dessa ritningar att modifieras, i många fall ritades helt nya. Resultatet blev ett i material och grundkaraktär väl sammanhållet område med variation i detaljutformningen. Samtliga hus är murade i rött tegel (Höganäs Billesholm resp Weberöds tegelbruk) och i massiv rektangulär form med breda gavlar, tegeltaken är tunga och valmade. Fönstersnickerier spröjsade och vitmålade, en nödvändig lätthet i kontrast mot den tunga muren. Därutöver stor variation, speciellt framträder gavelspetsarnas form, från toppigt spetsiga med lätt svängd nederdel, över barockpösiga till halvvalmat, högt tvärklippta. Också de små gavelspetsfönstren bjuder ett fascinerande utbud av former och mönster. Därtill kommer varierade entrépar-

Kvarteret Bagaren.

tier, burspråk och takkupor, på senare tid uppvuxna olikartade trädgårdar. Minimala förändringar ha skett i området, som blivit skyddat enligt gamla 38 § BS.

Kv Fiskaren (1930-talets mitt). Gränsande till kvarteret Bagaren, norr om Öresundsgatan, ligger ännu ett kvarter fyllt av enhetliga tegelvillor. De är ritade 15 år senare i en helt annan formvärld, där funktionalismen gjort sitt intåg. Ritningarna till villorna kommer från Stadsarkitektkontoret, endast en bär Frans Ekelunds namnteckning (*Fiskaren 1*, 1936). Denna villa (i kvarterets västspets) avviker också från de övriga genom sin mer betonade horisontalitet, fönster dragna ända ut i hörnen, och den säkrare proportioneringen. Gemensamt för samtliga villor är emellertid tegelutförandet, enhetligt i gult tegel med röda detaljer.

I ritningens grafiska svartvita framställning är dessa hus helt funktionalistiska, men sedan uppförda i färgstarkt tegel vilket ger en säregen effekt: den levande tegelytan med sina färgeffekter bryter mot funktionalismens strävan

Kvarteret Fiskaren, i förgrunden Kv Fiskaren 1, undertecknad Frans Ekelund.

mot lätta, immateriella fasader vilket ger en intressant dubbeltydig effekt (liknande exempel, se kap XXI). Tegelarbetet är som alltid hos Ekelund synnerligen välutfört i alla detaljer. Detta tillsammans med den originella varianten av funktionalism har kvalificerat även detta område till skydd enligt 38 BS.

Kv Lönne 11 (1939). Mera renlärigt funktionalistisk är den villa Ekelund några år senare ritade för en tomt vid Strandvägen: Olsgården. Fasaderna är vita, slätputsade, byggnadskroppen enkel, lådformad med en långsträckt altan och ett rundat hörnparti åt havssidan. Men enstaka detaljer röjer trots allt en förankring i en tidigare epok: oregelbundna naturstenar inmurade i sockeln, ett 20-talsburspråk i entréfasaden.

Kv Slottsplatsen 26 (1945). Invid industribyggnaderna vid Selma Lögerlöfs väg, just där stadskärnan möter Slottsparken, ligger en av Ekelunds senare villor, byggd i mitten av 40-talet. Det är intressant att se hur han här återgår till att bygga i tegel, men på ett till tiden anpassat sätt: enkel skarpskuren

byggnadskropp utan taksprång, rena släta tegelfasader, enkla sadeltak i tegel utan kupor eller språng. Huset vänder huvudlängans gavel mot gatan, med en tvärlänga i söder. I vinkeln mellan dessa en inskjuten klossartad del med stora fönster ut mot parken, här placerades salongen. Villan, som fogar sig till stadsbilden genom att ligga ända ute i gatulinjen, har en sluten bottenvåning mot gatan och avskärmad trädgård bakom murar och plank. Vid porten under ett rusticerat valv går gränsen mellan offentligt och privat, helt tydligt. Villan ombyggdes 1974 för motions- och rekreationsändamål för de anställda vid en av stadens industrier, men dess yttre är relativt välbevarat.

6 Interiörer, detaljer.

Den genomarbetade detaljbehandlingen och strävan efter variation i Ekelunds arbeten från 1910-20-talen gäller också hans interiörer från denna tid. Under sina första år i Landskrona fick han utforma, i flera fall genom ombyggnad, gedigna och representativa bostäder för stadens direktörer, grosshandlare m fl. Villorna i Röstånga och Båstad har tidigare omnämnts, och i Stockamöllan fick Ekelund rita en större herrgårdsvilla för direktör Wilh Sonesson.

Genomgående för dessa interiörer är den eleganta men samtidigt ombonade karaktären, skapad dels genom utvalda material, dels genom en intim utformning av rummen med nischer, alkover och sammanbindande valvöppningar. Ekelund använder gärna mörka trädetaljer; väggpaneler eller vägginramande lister, trappor, dörrinfattningar och takbjälkar, i kontrast mot ljusputsade väggfält. Dessa väggfält kan också vara målade i dekorativa mönster, i allmänhet utförda av den skicklige dekorationsmålaren Rudolf Thornberg.

Utöver många konstfullt utformade inredningsdetaljer har Ekelund även ritat möbler, lampor och ornament. En lustig detalj är de öppna spisar som ofta sitter på överraskande och okonventionella platser: infogad i en murpelare vid sidan av en "sittalkov" med specialritad divan (direktörsbostad för Landsverk), eller snett instoppad i en valvnisch där bakgrundsväggen pryds av en symmetrisk, ornamental målning (villa för grosshandlare C Ph Nilsson).

Vissa motiv återkommer flitigt i Ekelunds interiörer: inrutandet av väggarna i större eller mindre fält, helt i träpanel eller med trälistor, valven mellan

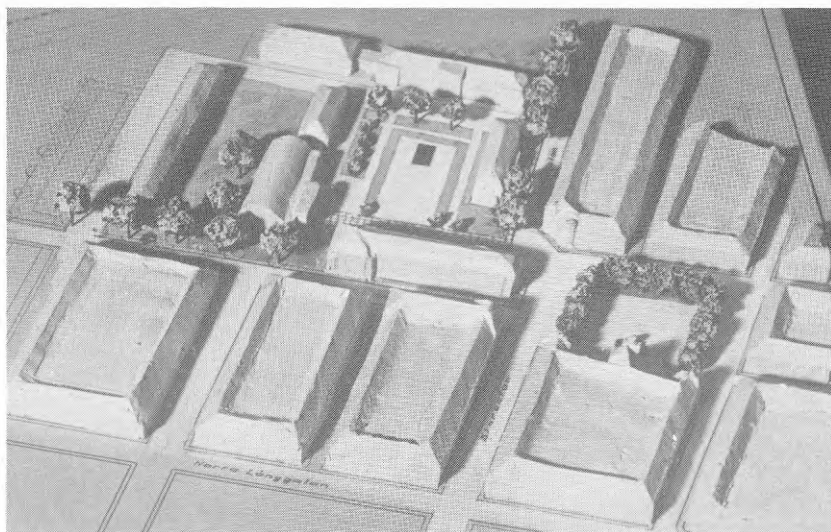
Interiör från Stockamöllans herrgård.

olika rum, ofta djupa med murverkan, de glasade dörrarna, även de rutindelade. Nästan som en personlig signatur är det rustikindelade pelarmotiv som återkommer från portmotiv, såsom bankentrén vid hörnet Storgatan/Norra Långgatan (nuv frisersalong), som bärare av valv mellan salonger i Stockamöllans herrgård, till benutformning för bord, länstol och piano, specialritade för vardagsrummet i hans egen villa!

7 Stadsplaner

Som stadsarkitekt fortsatte Ekelund att i Sundbärgs spår även arbeta med stadsplaner. Det gällde då främst de arkitektoniska frågorna, tekniskt ansvarig

Förslag till stadsplan för Kasemplan, modellfoto (Ek-saml).

var stadsingenjören. Det första arbetet blev fullföljandet av den revidering och utvidgning av stadsplanen för området utanför själva stadskärnan, som Sundbärg påbörjat 1911 (han hade bl a strukit den barockmässigt pompösa anläggningen upp mot ett kasernområde i norr). Ekelunds revision, som var färdig 1914, innebar inga större förändringar, men några storgårdskvarter lades in på Öster (bl a Kv Storken och Gripen). Formellt fastställd blev planen 1917.

1916 kom Ekelunds första stadsplan för egnahemsbebyggelse, tre kvarter (Lärkan, Trasten och Domherren) som lades direkt utanför den gamla stadsplanegränsen i norr (se under Egna Hem), fastställd 1919. Resterande kvarter inom det nuvarande egnahemsområdet ingick i en stadsplan utarbetad 1928-30, fastställd 1930.

Intressant ur bevaringssynpunkt är den speciella stadsplan för Kvarnberget, också från 1930, som ändrade den tidigare rätten att bebygga hela kvarteret genom att lägga ut väderkvarnen, från 1746, respektive mjölnarbostaden från 1800-talets mitt, till särskilda kvarter (Kv Väderkvarnen resp Mjölnaren), med byggnadsrätt enligt befintlig bebyggelse. Ekelund har alltså genom sin stadsplan skapat skydd för den gamla bebyggelsen i kvarterets mitt, i ytterkanterna tilläts bebyggelse av måttlig höjd: 1 1/2 plan av högst fem meter.

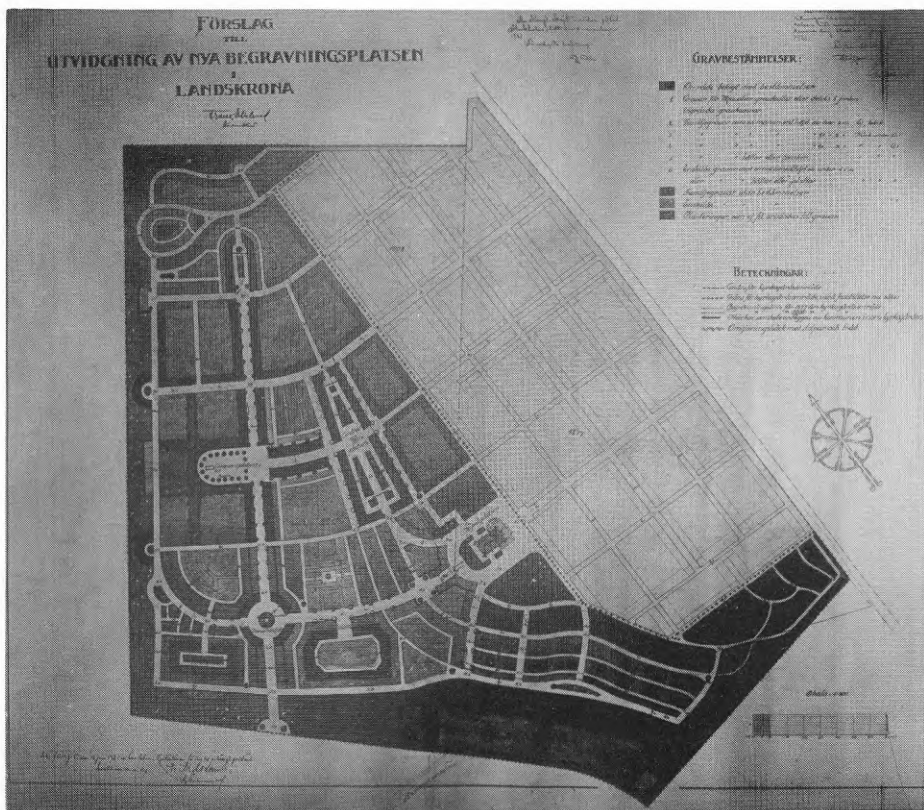
1933 utfärdade Ekelund förslag till provisoriska byggnadsföreskrifter, ungefär i likhet med Håkansons i Kristianstad (s kap IX:2), detta föreskrevs ju enligt den nya bygglagstiftningen från 1931. (15)

Samma år, 1933, fastställdes en ny stadsplan för kvarteren Kasernplan och Slottsplatsen inne i stadskärnan med lamellhusbebyggelse enligt den nya tidens ideal. Planen genomfördes aldrig. Att detta inte var Ekelunds ursprungliga idé visar den modell av "Förslag till stadsplan för Kasernplan" som fanns i Ekelunds kvarlåtenskap. (16) Denna visar en platsbildning anordnad norr om Hårlemans 1700-talskasern, nuv muséet, med planteringar och en liten damm, avskärmad åt väster av offentliga byggnader, bl a en idrottshall med pelarportik och högt tunnvalvt tak. En medveten stadsmässig utformning av ett centralt parti i staden, och en intressant koppling av en ny plats i anslutning till det gamla Rådhusorget intill. Projektet är för ö ö ännu möjligt att utföra, i utbyte mot de väldiga parkeringsarealer som idag breder ut sig mellan kasernerna och Slottsparken/Citadellet.

Så mycket självständigt stadsplanearbete blev det trots allt inte för Ekelund i Landskrona, Sundbärg hade ju täckt över det hela, och frånsatt de nya egnahemsområdena kom stadens expansion att ske inom det av Sundbärg stadsplaneförslaget utlagda området utan några större förändringar. En del självständiga stadsplaneförslag av Ekelund finns dock, men de blev aldrig utförda. Vid 20-talets början då de tillkom hade de kommunala initiativen till bostadsbyggandet upphört med bostadskommitténs avveckling, och hänvisat till privat verksamhet kom bostadsbyggandet att bli knapphändigt under en följd av år. Den stora expansionens tid var förbi. Då dessa planer speglar Ekelunds egna ideal, kommer de emellertid att beskrivas i kap XXIII, Bort från stenstaden.

8 Övrigt

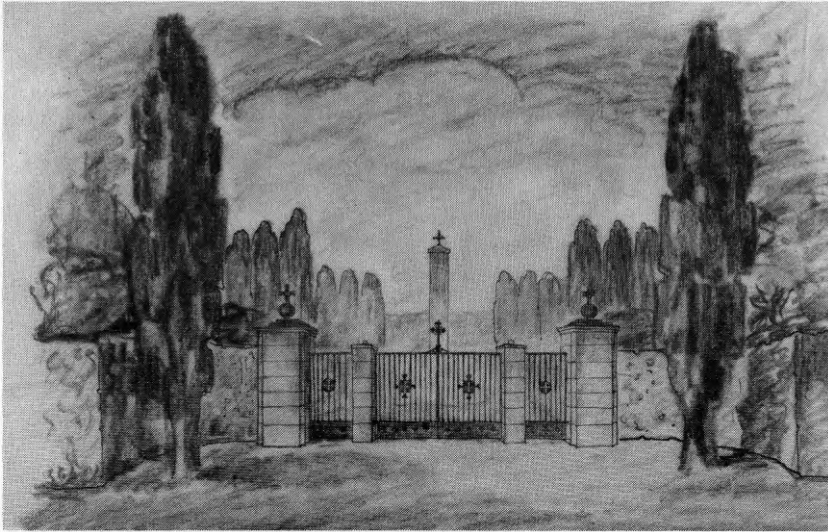
En utvidgning av *Nya Begravningsplatsen* utformades av Ekelund 1921. Det rätt oregelbundna område som skulle tillfogas det äldre från 1877 resp 1908, ordnade Ekelund genom att dra en huvudaxel ungefär parallellt med områdets västra begränsningslinje, tvärgångar drogs sedan lätt böjda för att ansluta till den gamla rätvinkliga delen i öster. Huvudaxeln tänktes omgärdad av större

Plan till Nya Begravningsplatsen (Ek-saml).

gravar och häckar, den skulle avbrytas dels av en cirkulär "monumentplats" — från denna för tvärgången åt öster upp mot det planerade kapellet — dels av en tvärställd, avlångt exedraformad "ceremoniplats" inramad av höga popplar. Kyrkogårdskvarteren är varierade till form och storlek och Ekelund har noga anvisat typ och storlek av gravstenar inom olika områden. Nere i det sydöstra hörnet mjuknar planen i vågform och längst bort finns en trädplanterad liten "skogskyrkogård". Att Ekelund verkligen engagerade sig för helhetsutformningen framgår av att han själv även ritade förslag till gravstenar. (17)

Dagens utseende skiljer sig dock betydligt från Ekelunds intentioner. Den viktigaste skillnaden är betydelsen av huvudaxeln, vilken Ekelund tänkt skulle

Nya Begravningsplatsen, Ekelunds skiss till entrépartiet (Ek-saml).

bilda själva huvudentrén till området, men som nu börjar blint i söder p g a Larviområdets bostadshus, som byggdes i slutet av 50-talet, och entrén försköts åt öster. Planmönstret i stort följer dock Ekelunds plan, frånsett området kring kapellet, vilket byggdes betydligt senare liksom det anslutande krematoriet. Tillfartsvägar och parkeringsplatser bryter här bilden. Att processionsvägen till kyrkogården och kapellet numera sker via bostadsområdet med dess entréparkeringsplatser är ytterligare en försämring i jämförelse med Ekelunds intentioner. Den skiss över entrépartiet som Ekelund gjort till sin plan visar en förtätad stämning bakom ingångsgrinden, med mycket cypresser — eller den svenska motsvarigheten i form, popplar. I bakgrunden skjuter monumentet på "monumentplatsen" upp, också högt och toppigt. Dagens plantering består dock mest av glesa björkar; längs gångarna, kring ceremoniplatsen (nu minneslund) och t o m en björk som ersättning för monumentet mitt på den cirkulära platsen (på Ekelunds plan fanns förutom popplar angivet lindar och någon tårpil, men inga björkar). Gravstenarna reser sig också högt och lågt i blandat utförande, här har tydligen de enskilda önskemålen fått råda.

Stämmingsfullast är den rektangulära "centralplatsen", där man under en väldig pil finner en granitbrunn med de för Ekelund typiska prismatiska formerna. På dess ena sida lyder inskriptionen:

Mitt livs bestämda resdag
den kommer av sig själv tillslut
men vilket önskeland har jag
när sommaren gått ut.

Vid begravningsplatsens norra gräns placerade Ekelund platsen för sin egen grav på sluttningen under ett stort skuggande träd, omgiven av platser för de närmaste vännerna.

Ett ytterligare utslag av Ekelunds vilja att ordna sin stad in i minsta detalj är den uppsättning "*Typritningar för kolonistugor*" han utgav 1920. Landskrona var en stad där kolonirörelsen sedan gammalt varit stark, och här hade man utnyttjat så förnämliga lägen för kolonier som Citadellets vallgravsområde. Främst för detta centralt belägna, och för stadsbilden viktiga område, var nog

Kolonistugor på Citadellområdet efter Ekelunds typritningar (Ek-saml).

Ekelunds typritningar tänkta. Här byggdes en rad små stugor; rödmålade med vita knutar, försedda med verandor och småspröjsade fönster, några t o m stråttäckta och anknytande till gammal allmogetradition, andra mer "moderna" enligt tidens sommarstugesmak. Och återigen har Ekelund fått utlopp för sin talang för varierade former inom ett samstämt helhetstema.

Ny idrottsplats (1923-24). Arbeten på en ny idrottsplats i utkanten av Karlslundsskogen kunde utföras inom ramen för de statliga nödhjälpsarbetena vid 20-talets början. Ekelund samarbetade här med byggnadschefen R Moberg angående planen, byggnaderna ritade han själv: en läktare, lätt och tältliknande med svängt tak på höga smäckra pelare, en avklädningsbyggnad, låg och långsträckt, spegelsymmetrisk med ett serlianaformat entréparti i mittrisaliten, en byggnad för kätelbanor, ännu mera långsträckt med parvis placerade småfönster. Hela anläggningen har lätt, ljus och lustfylld karaktär. I dagens idrottsplatsanläggning finns endast ett fragment av Ekelunds entréportal med trappstegstak kvar, som fond i Karlslundsvägens dubbla allé.

Utöver alla större arbeten har Ekelund utfört en mängd "småanläggningar" i staden. Fontänen på Polishusets gård är redan nämnd liksom sitthörnan vid

kråkstatyerna utanför Dammhagsskolan. En "pergola med sittplatser och stenväggning kring damm med konstverk" anlades i Dammhagsparken (nu borta). Bostadsbebyggelsen i kvarteret Delfinen fick i det spetsiga kvartershörnet en liten plats kring en delfinskulptur, och över huvud taget har ofta möjligheter till små platsbildningar eller portpartier tagits till vara i hans bostadsområden.

Stadens kyrka, den mäktiga *Sofia Albertina* ritad av Carl Hårleman på 1750-talet, har Ekelund även intresserat sig för. Som nyttillträdd stadsarkitekt mätte han upp hela kyrkan och gjorde vissa förändringsförslag för det inre, men inget blev utfört. I det yttre verkade han på 1930-talet för att korsen över entrén samt på tvärskeppen skulle sättas upp, plintar för ändamålet fanns på plats. Resultatet blev begränsat, endast korset över entrén kom på plats.

En större parkanläggning utförde Ekelund för *Badhusparken* invid Sundbärgs Varmbadhus, en rätt konventionell lösning med ett stort rektangulärt mittparti med gräsmatta och rabatter omgivet av breda, raka gångar, i ytterkanterna halvcirkelformat svängda gångar. Idag är Sundbärgs badhus borta, men Ekelunds park består, betydligt lummigare sedan träd och buskar växt till.

En stor utställning föll det också på Ekelunds lott att utforma. 1929 firade *Landskrona Hantverks- och Industriförening* 50-års jubileum vilket firades med en stor *jubiléumsutställning* på Kasernplan, som efter Skånska Husarregementets avflyttning 1926 stod till förfogande. Denna utställning, strax före den epokgörande Stockholmsutställningen sommaren därpå, hölls i ljusa, strama former, men med klart klassicistisk prägel, och entrén infogades i en sorts högsträckt utdragen propylé.

I Landskrona var man nöjd med Ekelunds utställningsarrangemang. I Fredrik Lindholms *Landskronabok* får Ekelund i detta sammanhang ett av få omnämnande över huvud taget: "Det forna kasernområdet hade av utställningsarkitekten, stadsarkitekt Frans Ekelund, på lyckligaste sätt förvandlats till en utställningsplats, som från alla besökanden rönte odelat beröm." (18) Beskyddare för utställningen var dåvarande kronprins Gustav Adolf, som besökte Ekelund i villan vid vallgraven. Säkert talade de om gemensamma arkeologiska intressen.

Bland Frans Ekelunds arkitekturböcker fanns ett exemplar av Baillie Scotts *House and Garden* i tysk översättning (*Häuser und Gärten*, utg av Wasmuth Berlin 1912). Förstrykningar och utropstecken i marginalen visar att boken är noga läst. Men plötsligt kommer ett uppslag med en rad små skisser i kanten. Här har Ekelund tydligen blivit särskilt intresserad. Är det grupperingen av byggnadsvolymer han fastnat för? Bokens två fasadavbildningar har han kompletterat med egna små blyerts-perspektiv för att bättre kunna avgöra utseendet från alla håll. Eller är det planlösningen han först fastnat för? I kanten bredvid den avbildade planen har han gjort en egen liten skiss, med ungefär samma disposition av rum, och passage rakt genom huset, från den välvda ingången ut mot trädgårdens terrass. Därunder ytterligare en planskiss, något förändrad; passagen genom huset är avkortad och slutar nu i trädgårdssidans innerhörn. Samtidigt har fler detaljer kommit till; burspråk, terrassens avgränsning samt entrégårdens planering. Ett mycket enkelt perspektiv av huset kompletterar, och nu syns det vad som här vuxit fram. Detta är ju hans egen villa, så som den kom att byggas ute vid Citadellets vallgravssystem. Den utlösande inspirationen kom från Baillie Scott, men Ekelunds villa är ändå helt egen. Och där Baillie Scott-villan med sina ljust slätputsade fasader vilar under ett tungt, långt nerdraget tak, sträcker Ekelunds villa ut sig i olika fasadmaterial och får genom många gavlar en uppåtsträvande karaktär. Som alltid när det gäller "arkitektens eget hus", har Ekelund här kunnat ge fritt utlopp för sin fantasi, konstnärliga känsla och personlighet, därför behandlas hans villa separat och i samband med en skildring av Ekelund som person. (Villan beskrivs så som den var före förändringen 1987).

Avskilt, i skydd av de stora träden i "Gränet", som detta skogsparti mellan Citadellet och Strandvägsbebyggelsen ytterligare norrut kallas, valde Ekelund att bygga sitt hus. "Elsa-gården", uppkallad efter hans fru, stod färdig 1920 och kärnan i huset utgörs faktiskt av en gammal kolonistuga, även om detta knappast märks i det yttre. Längs en grusad "skogsväg", som från Citadellvägen leder ner mot strandängarna vid Sundet, nalkas man huset, passerar ett

Ekelundska villan, fasad mot frukt- och rosenträdgården (foto 1984).

långsträckt mörkmålat trädgårdsskjul vilket döljer insynen mot trädgården, och når därefter fram till en spjalgrind i staketet. Villans form är oregelbunden, en hög tvärlänga i västra sidan vänder sin asymmetriska gavel mot vägen, huvudbyggnaden rätvinkligt mot denna avslutas åt andra hållet av köksavdelningens utskjutande gavelflygel. Fasadmaterial växlar mellan grov grå puts, krumt tegel av hårdbränt utskottsslag varierande i färg från rött och violett mot kolsvart och mörkmålad träpanel. Hela den västra tvärlängan har det rustika utskottsteglet i bottenvåningen till en nivå i jämnhöjd med fönstrens överkant. Resten av huset är putsat, förutom de höga gavelspetsarnas mörka träpanel, men teglet återkommer som dekoration i gavelkanter och kring vissa dörrar och fönster. Alla de småspröjsade fönstren är av varierande form och vitmålade, taket täckt av rött enkupigt tegel. Efter en mindre brand i början av 20-

Ekelundska villan, sockelparti (foto 1984).

talet förhöjdes huvudlängan till två våningar, men är fortfarande lägre än tvärflygeln då taket gjorts rätt flackt. Fasadmateriel i den tillbyggda överdelen är oputsad betongsten, skiftande i olika nyanser av blågrått. Ytterligare speciella detaljer: i den spritputsade sockeln sitter vid några hörn bulliga stenar inmurade, och bland de annars regelbundna källarfönstren kommer plötsligt två med avvikande parabelform som verkar halvt nersjunkna i marken. Garage/trädgårdsbyggnaden ut mot vägen tar upp villans gavelmotiv i ett lustigt tripp-trapp-trull utförande.

Efter att ha passerat en liten gård når man fram till entrén som ligger i huvudlängans västra hörn. En välvd grov trädörr i en inramande tegelomfattning och med några runda stentrappsteg vid sin fot för in till ett litet *vindfång* med tegelgolv och ljusputsade väggar. På putsen ett sirligt målat rankmönster

Salongen med Ekelunds länstol och porträtt (foto 1984).

i beige på ljusbeige underlag. Ytterligare några trappsteg upp för en likaledes välvd, i rutor uppglasad mörk trädörr, in till hallen.

Hallen går rakt genom husets rätt smala mittdel, och avslutas i ett stort välvt fönster ut mot trädgårdssidan. Mörka träslåar delar in de ljusa putsade väggarna i fält, i de övre är ett stiliserat blommönster i olivgrönt, rött och guld målat på putsen. Synliga träbjälkar avtecknar sig mörka mot den ljusa putsen i taket, även alla dörrar är mörka. Golvbeläggning här och i hela det övriga huset en bonad korkparkett av stora, centimetertjocka plattor i omväxlande ljus och mörk färg.

Till höger om hallen ett litet *förrum* med kapprum i en smyg. Det har varmt rosaputsade väggar med strama svarta band målade som dekoration. I takets fyrkantiga ursparing finns en lampa i form av en kvadratisk mattglasskiva

upphängd "på snedden". En rak trappa för upp till övervåningen, också här putsade väggar med målad dekoration. Till höger om trappan för en dörr in till *Ekelunds arbetsrum*. De ursprungligen putsade väggarna har blivit tapetserade sedan sonen Allan tog över huset och kontoret, men det bruna bräddtaket har kvar sin målade dekoration i ljusare brunt mönster, och Ekelunds stora skrivbord står där, tungt och orubbligt, med en sliten och väl insutten karmstol med lädersits. Från fönstret ser man ut mot entrésidans träd och vidare ut mot Granet. Vid det andra fönstret, som vetter mot väster, står ritbordet. På väggarna några av Ekelunds elevarbeten från KTH, vackra akvareller i smäckra träramar. I en smyg, några trappsteg ner och bakom en välvd dörr, finns en smal trappa ner till ett källarrum med öppen spis, ett slags "gillestuga". Här är förklaringen till de parabelformade källarfönstren!

På andra sidan om övervåningens trappa, från Ekelunds kontor räknat, för ett öppet valv, målat invändigt med grönt-silver-brunt i svajiga blommotiv, in till stora rummet eller *salongen*. Rummet är rektangulärt, med ett burspråk längst bort, väggarna är vävspända och enfärgade, men putstaket är dekorerat med mytologiska kvinnofigurer i beige-brunt mönster. Innerväggen domineras av en stor öppen spis i grönskimrande keramikplattor, som reflekterar ljuset från burspråket i västergaveln, rummets viktigaste ljusintag. Framme i burspråket står två högyrggade länstolar — här har Ekelund suttit med många berömda gäster genom åren. Bortom trädgårdens träd anar man Sundets vatten och genom ett smalt sidofönster syns vallgravens vatten rinna förbi. Alla möbler i huset är specialgjorda. Förutom en sittgrupp finns i salongen ett specialritat piano under ett överfönster med precis välavvägd höjd. I rummets inre kortsida för en glasad dörr ut till terrassen. En likadant rutspröjsad dubbeldörr leder tillbaka mot entréhallen.

På andra sidan om hallen ligger ett *rustikt rum* med en öppen spis av "sport- eller jaktstugemodell" i hörnet. Vad är detta om inte den gamla kolonistugan, "hjärtat" i hela den nya byggnaden. Också taket markerar detta rums speciella karaktär, det är brunmålat och brutet i kanterna, som vore det en lägre byggnads snedtak. Putsväggarna har mönster av blad och ax, och ett fönster vetter ut mot terrassen.

Längst bort i huset ligger *matsalen*, avslutad av ett absidformat burspråk ut mot "stilträdgården" på husets östra sida. De putsade väggarna är här målade

Matsalen (foto 1984).

i blekt grönt med bandinramade fält fyllda av ett svagt böljemönster. Det mörka taket är kasettindelad mellan takbjälkarna. Mitt på golvet står ett ovalt matbord omgivet av lätta trästolar med tygsits. Övriga möbler, specialritade för detta rum, är byffén i nischen mitt på högerväggen, ett porslinssskåp vars glasade dörr överensstämmer med husets övriga glasdörrar, en karmstol framme vid burspråket och ytterligare en byffé. Detta är nog husets vackraste rum — det milda ljuset, från väggarnas färg och från trädgårdens grönska där utanför, över matsalsmöbelns smäckra bågformiga stolsryggar i ljust trä. En stämning i dagsljus lugn, samlad och stillsam, i aftonens ljusreflexer under det mörka trätakets festligt uppsluppen.

Från matsalen för en serveringsgång ner mot köksregionerna, och ytterligare en smal trappa för upp till övervåningens sovrum, som ligger ordnade mot

sydsidans trädgård längs en nästan galleriliknande gång med fönster åt norr.

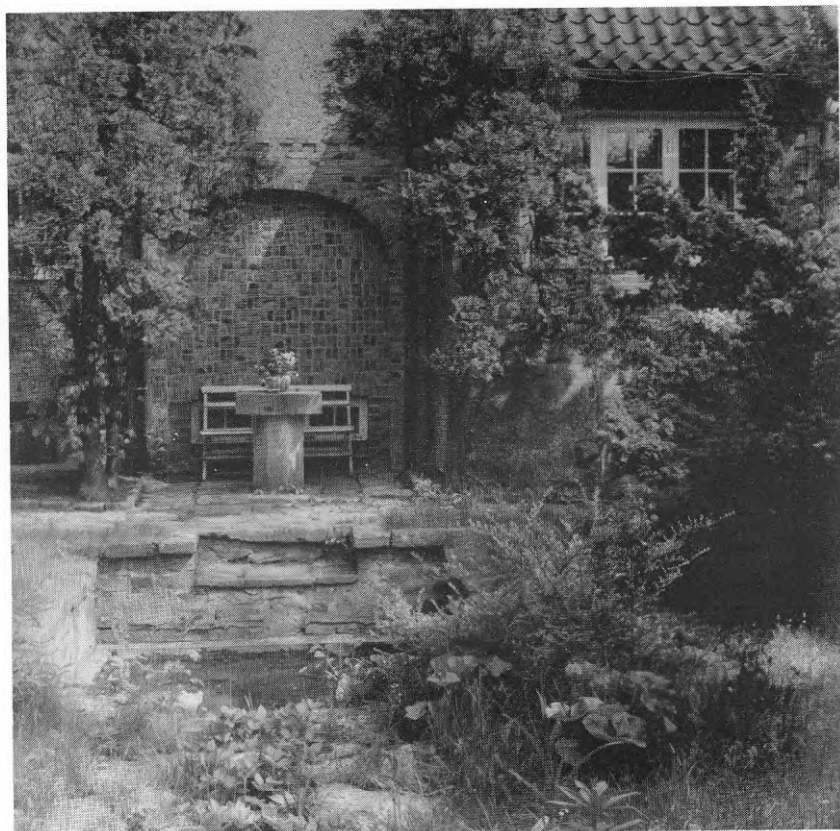
Det Ekelundska huset, speciellt och genomkomponerat in i minsta detalj, motsvarar i sanning Barry Parkers *kriterium på ett hus med stor charm* "där allt inte uppenbar sig genast, utan där det alltid finns något om hörnet". Detta enligt en "arts and crafts-bibel." (1) (Mer om Ekelunds anknytning till arts and crafts-rörelsen i kap XXII:4.)

Redan i de första skisserna fanns en trädgårdsanläggning antydd: det visar vilken stor vikt Ekelund fäste vid husets trädgårdsinramning. Och trädgården i färdigt skick blev en anläggning som kompletterar huset på ett utsökt sätt. Den lilla entrégården har redan omnämnts, centrerad kring ett litet träd — en stamsyrén blev det. Till vänster om entrégården, bortom köksingången, för en träpergola in mot trädgårdens östliga del. Gången fortsätter som huvudaxel genom en rododendronträdgård i det skuggiga NO-hörnet. En murgröneövervuxen fågelbadskulle bildar mittpunkt i denna skugg- eller vårträdgård.

Bredvid rododendrondelen breder en gräsmatta ut sig åt öster i förlängningen av matsalsburspråket, den är omgiven av perennrabatter och fruktträd, och slutar längst ner i skuggan under höga träd där överraskningar döljer sig i form av statyer och avskiljda sittplatser. Mellan gräsmattan och huset en rosengård, där blomsterbäddarna utgör kvadratiska rutor i trädgårdsgångens grus. Slutningen ner mot vallgraven är planterad med fruktträd, men längre ner, nedanför terrassen, har ett stenparti anlagts i söderslutningen med olika örter inplanterade mellan lavendeltuvor och låga buskar.

Terrassen utanför husets sydsida ligger infogad i vinkeln mellan huvudlängan och västra tvärlängan. En pergola på breda tegelpelare avskärmar mot vallgravssidan, och på kalkstensgolvet står en brunn ritad av Ekelund med tre uppstående granitpelare. Här råder en sydländsk stämning, förstärkt av växterna som klänger på pergola och husvägg: vinstockar, rosor, blåregn och fruktträd som körsbär och persika. Och om kvällarna kunde upphängda lyktor spegla sig i vallgravens vatten. Även området på andra sidan vallgraven hörde till ägorna (dock inkorporerat av staden i slutet av 50-talet), här hade man växthus och trädgårdsodlingar; en "kinesisk bro" ledde över vattnet, numera är den avkortad till brygga.

Slutligen västsidan, där en kanal- och dammanläggning med svärdsiljor och iris, omgärdad av idegran, leder upp mot en inskuren nisch i husets

Ekelundska villan, västgaveln (foto 1984).

tegelfasad, där en soffa är placerad flankerad av två pyramidpopplar. En härlig sittplats i kvällssol: detta var Ekelunds favoritplats där han gärna satt under sina sista år. I det nordvästra hörnet av tomten planterades en liten skogsdunge som avskärmning mot vägen och offentligheten.

Trädgården med sina varierade trädgårdsrum av olika karaktär är en ovanligt väl genomförd komposition. Detta tillsammans med de många ovanliga växter som Ekelund samlat gjorde att man fick besökare långt ifrån, som kom för beskåda den, och också villan. (2) Att Ekelund var mycket trädgårdsintresserad framgår av den stora samling trädgårdsböcker som fanns i hans bibliotek, såväl engelska som tyska liksom förstås Emma Lundbergs böcker om den svenska "Hemträdgården", med många kommentarer och understrykningar.

I detta avskiljda, egenhändigt skapade paradiset levde Ekelund i 45 år fram till sin död i mars 1965. Han flyttade in med sin familj, Elsa af Winklerfelt som han gift sig med i Sundbyberg 1916, de båda sönerna Allan (född 1918) och Yngve (född 1920). Och här fanns härliga omgivningar att dyrka det friluftsliv som Ekelund älskade. I vallgraven fiskade man abborre och paddlade kanot, och ute vid Sundet låg havskryssaren Martha, Ekelunds ögonsten. Bilturer gjordes i Skåne och Danmark för att se på fornlämningar, kyrkor och slott, "bildningsresor för barnen". Alla utflykter noga planerade i förväg, och vid uppehållen satt Ekelund nästan med klockan i hand för att tidsschemat skulle hållas (3) Litet ledigare måste det gått till vid de fjäll- och vildmarksvandringar som också gjordes tillsammans med sönerna. Att resor och segling var Ekelunds stora fritidsintresse framgår av de travar av tidskrifterna "Jorden runt" respektive "På kryss" som fanns i hans kvarlåtenskap, liksom mängder av kartor och broschyrer och en lång rad Bedaeker-guides.

Ekelunds resor blev många och långa. Utöver de vanligare resmålen inom Europa har han gjort resor i Indien, nära och fjärran Östern och i Afrika. Han har varit på Tahiti och Kanarieöarna långt innan de blev etablerade turistmål. I många månader var han borta, på 20- och 30-talen reste man inte lika lättvindigt som idag till dessa avlägsna mål, äventyrligt var det alltid mer eller mindre. Ett av de äventyrligare tillfällena var då han i en trädstamskanot som ideligen hotade att slå runt paddlades högt upp i Malaysias urskogar för att uppsöka en primitiv folkstam, sakaierna, som bodde i höga pelarhyddor långt inne i urskogen. Reseskildringen från 1930 är skriven på ett levande och välformulerat språk, och Ekelund noterar vid sidan om den exotiska stämningen såväl växt- som djurarter han stöter på (4) Hemma i Landskrona följde sedan uppskattade föreläsningar med foton och filmer från resorna.

En annan typ var de utgrävningsresor han företog till antika lämningar såväl norr som söder och öster om Medelhavet. Vid utgrävningar i Italien kom han i kontakt med kronprinsen (senare kung Gustav VI Adolf) som också besökte honom i burspråket vid vallgraven i Landskrona. I Grekland var han med om att initiera utgrävningarna vid Dendra (ledda av professor A W Persson) liksom anordnandet av ett arkeologiskt museum, vilket förskaffade honom hedersmedborgarskap i staden Nauplion.

Ekelund, till vänster, på kamelritt i Sahara (Ek-saml).

Resorna i Sverige inte att förglömma, i hans stora bildsamling (mycket noga ordnad i en stor korg med en fasanfjäder fastsatt vid grepen) finns motiv från såväl "Villor i Sverige", "Resa i Bergslagen" som mycket annat.

Under sådana förhållanden var det säkert bra att ha ett ankare som Holmqvist på stadsarkitektkontoret, som visste hur allt skulle skötas enligt Ekelunds

Segeltur på Sundet kring 1950 (Ek-saml).

önskningsar. Att Ekelund var en sträng och bestämd person omvittnas av alla som mött honom, även barn och barnbarn. Och den attityd som gällt i familjekretsen måste väl gällt ännu mer i yrkesutövningen. Van att vara med och styra och ställa i staden — det fick bl a den ny tillträdande stadsarkitekten 1949 erfaras. (5) Samtidigt en uppskattad sällskapsmänniska som gärna skrev hyllningssånger till födelsedagar och sammankomster med umgängesvännerna i staden. En tid var han ordförande i ASS. Konstnärligt intresserad, målade själv och understödde unga konstnärer, likaså musikaliskt begåvad, det musicerades ofta i hemmet och hustrun Elsa var en god sångerska och pianist.

En mångfacetterad och rik människa denne Frans Ekelund, och så aktiv och produktiv, efterlämnande en stor livsgärning då hans yrkesutövande avtog kring 1955. De sista åren levde han tillbakadraget i villan, där han uttryckligen ville stanna till sitt slut. Om eftermiddagarna satt han ofta på västgavelns bänk med solskenet glittrande i Sundet utanför. Där bortom fanns den värld han så girigt utforskat. (6)

XXI FÖREBILDER OCH STILUTVECKLING

Att följa Frans Ekelund i spåren för att utröna vad som inspirerat honom i hans verksamhet är betydligt lättare än för de tidigare behandlade arkitekterna. Detta beroende på det stora material som fanns lämnat i den Ekelundska villan. (1) Samlade vykort, egna fotografier från resor och inte minst arkitekturböcker med intressanta förstrykningar och ibland skisser i marginalen. Exemplet med förebilden i Baillie Scott-boken har redan nämnts i föregående kapitel. Men hur förhåller sig Ekelund till dessa förebilder som så tydligt kan spåras i hans eget material? Först måste slås fast att vad han gör är inte att direkt kopiera, utan mer rättvidande uttrykt *ta intryck*. Finner han ett gott uppslag, lämpligt för sitt eget arbete, så använder han detta. Men Ekelund omtolkar och samkomponerar på ett mycket personligt sätt, han spårar och för i sin egen verksamhet vidare det bästa han kan finna i samtidens byggverksamhet, och förankrar det i tradition och miljö.

Tiden före Landskrona.

Ekelunds tidiga verksamhet, framför allt de stora hyreshusen i Malmö, är som tidigare nämnts starkt influerade av *kontinentalt byggnadssätt*. Systemet att bygga flera "Hinterhöfe" efter varandra in i kvarteren var vanligt i Berlin. Men i motsats till denna mestadels överexploaterade miljö med mörka, eländiga bakgårdar gör Ekelund vid sin bostadspassage i Malmö väl utformade och varierade gårdar med planteringar mot de ljusa fasaderna — en lugn och bullerfri miljö men samtidigt helt *storstadsmässig*, passande för innerstadsmiljö.

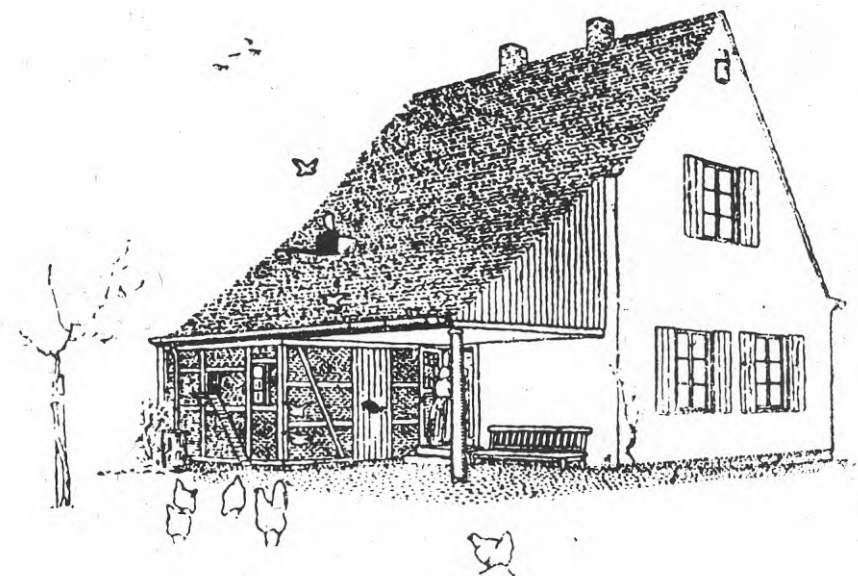
Att formspråket från *wienerjugendstilens* geometriserade former tilltalat Ekelund har tidigare påtalats. Det främsta exemplet är Hotell Savoy i Malmö, ett av få exempel på denna byggnadsstil i Sverige. (2) För rustika byggnader på landet sökte Ekelund utnyttja lokala material, som i Röstånga Gästgivaregård: tegel, korsvirke och rödmålad träpanel, men även här märks i detaljbehandlingen en dragning åt *wienerjugend*. Att förkärleken för dessa former satt djupt märks långt fram i Landskronatiden — de, prismatiskt skarpskurna

formerna i skulptur och fasadutformningar, de segt tänjda kurvorna i olika entréformningar.

Tiden i Landskrona fram till 1920.

Under krigsåren var resemöjligheterna självklart begränsade, och Ekelund var hänvisad till resor inom landet samt till den litteratur han kunde komma över liksom till arkitekturtidskrifter. Vid besök i Berlin före kriget har han förmodligen skaffat sig det stora utställningskompendiet efter Stadsbyggnadsutställningen i Berlin 1910 (utgivet av Wasmuths förlag 1911). Den tidigare nämnda Baillie Scottboken i tysk utgåva "Häuser und Garten" (Wasmuths förlag, Berlin 1912) kan han också ha fått tag på i Berlin. I Ekelunds bibliotek fanns vidare August Brunius "Hus och hem" från 1912, viktig för en villaarkitekt som ville följa med sin tid. Inför arbetet med bostadsutredningen har Ekelund naturligtvis studerat "Den svenska egnahemsrörelsen", handboken utgiven av Nationalföreningen mot emigration (1915). Förvikta sidor är här Enskeområdet (som ju också tas upp som exempel i utredningen), samt ytterligare några villaområden i Stockholm: Äppelviken och Kungsholms villastad i Bromma liksom J Gates villor i Brevik på Lidingö. (3)

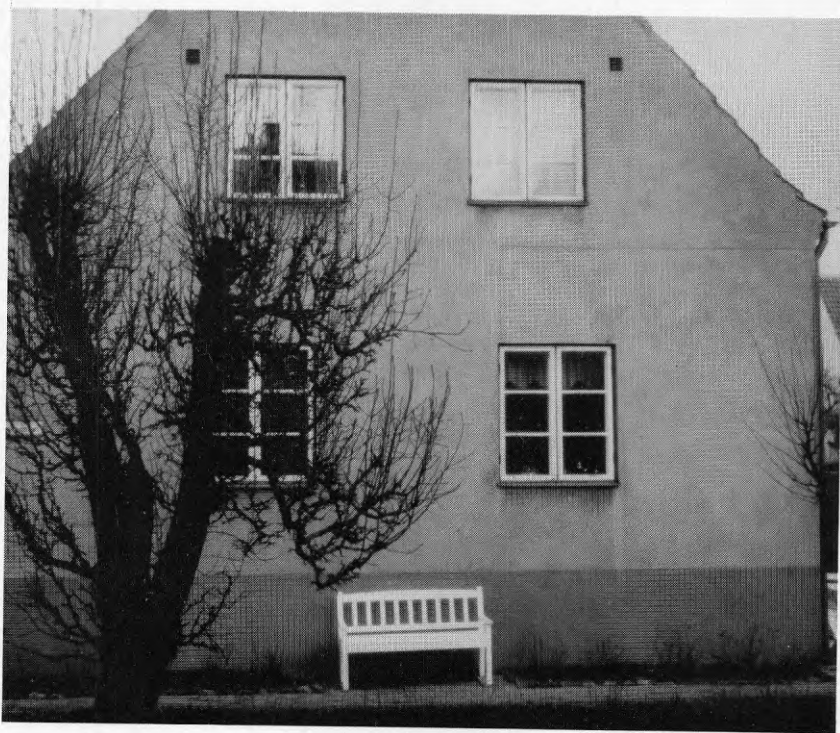
När det gäller Ekelunds typritningar för egnahemsbebyggelsen anför han själv förebilder i det äldre lokala byggnadsskicket och hänvisar till bilder på den låghusbebyggelse som under 17- och 1800-tal vuxit fram längs infartsgatorna till staden i Kvarntorgsområdet (det nya egnahemsområdet byggdes för övrigt omdelbart norr om detta). Och visst finns där en anknytning till gammal skånsk och landskronitisk byggnadstradition: de branta takfallen, de putsade fasaderna med knappt utspringande, profilerad takfot liksom de profilerade skorstenarna och spröjsade fönstren. Men minst lika tydlig är anknytningen till de förebilder Ekelund funnit och inspirerats av på kontinenten. Under sina tidigare *Tysklandsbesök* bör han ha stiftat bekantskap med de framväxande idealistiskt byggda arbetarförstäderna i trädgårdsstadsmiljö: Hellerau vid Dresden anlagd 1908 (Riemerschmid, Muthesius, Tessenow), Siedlung Reform i Magdeburg 1912 (Bruno Taut, en andra etapp 1921), Gartenstadt Falkenberg, Berlin SO 1913 (Taut), Gartenstadt Staaken, Berlin NV 1913-15 (Schmitthenner) m fl. Den vänligt stillsamma karaktären i dessa bostadsområden med ursprung i gammal tysk borgerlig tradition så som det

H Tessenow, Ritning till hus i Rähnitz vid Dresden.

visades i Paul Mebes mycket spridda bok "Um 1800" (utgiven 1908), återfinns även i Frans Ekelunds egnahemsområde. Stildrag som återkommer i Ekelunds bebyggelse är putsfasaderna och de tunga tegeltäckta taken i enkelt och gediget utförande, de känsligt utformade variationerna mellan enskilda hus respektive radhusenheter med hjälp av olika utformade takkupor, dörrömfattningar och dylikt, betoning av gavelfasaden enligt gammalt tyskt stadsbyggnadsmönster, framför allt det starkt uttalade kravet på hänsyn till behov, material och konstruktion. I dessa nya "Siedlungen" och "Gartenstädte" bör Ekelund även ha funnit näring för sitt sociala intresse; omsorgen om den personliga trevnaden parad med ambitionen att hålla framställningskostnaderna låga genom exempelvis typisering av detaljer, här finns också intresset för gatubilden; mjukt svängande gator med platsbildningar, en enhetlighet men samtidigt omväxling i detaljerna. Vikten av ett omsorgsfullt detaljarbete, såväl i bostads- och trädgårdsplanering som i själva byggnadsarbetet, för tankarna till Heinrich Tessenow, vars bok Hausbau und dergleichen (1916) fick en

Egnahem i Landskrona.

särskild betydelse i Norden. (4) Boken innehåller ett stort antal illustrationer; fotografier och ritningar på villor och radhus, som med sin självklara enkelhet, symmetri och välstuderade proportioner på ett allmänt sätt stämmer överens med Ekelunds arbeten.

Men även kontakten över Sundet till *Danmark* betydde mycket. Danmark med dess fortlevande känsla för den "jævne arkitektur" — det traditionella danska huset, lugnt vilande i landskapet med sitt branta tak, sina putsade fasader och sin välproportionerade fönsterindelning, det gedigna hantverkskickliga utförandet. Just vid denna tid var dessutom intresset för denna handfasta danska tradition synnerligen aktuellt. Intresset för "vanligt folks" bostäder och samtidigt en arkitektonisk glädje över det traditionella danska huset ledde till att en grupp yngre arkitekter, däribland Povl Baumann, Carl Petersen och Thorkild Henningsen, i protest mot Konstakademiets föråldrade undervisning med dess ensidiga inriktning mot monumentalbyggen, år 1909 bildade Den frie Architektforening.

Kretsen utvidgades senare med bl a Ivar Bentsen, Kaj Gottlob, P V Jensen Klint och hans son Kaare Klint. Den arkitektur som skapades med dessa herrars pennor tilltalade säkert en man som Frans Ekelund. Den vilade säkert i den danska traditionens formspråk och välkända material, men var samtidigt nyskapande i små, noga studerade detaljer: kanske en avvikande fönsterplacering, kanske ett annorlunda möte och samspel mellan den putsade väggytan och tegeltäckta taket.

Många typiskt danska drag återfinns hos Ekelund: den tunga byggnadsvolymen med breda gavlar, de höga ofta lätt svängda halvvalmade taken med frontespiser och "kvistar" (takkupor), de ljust slätputsade fasaderna och skorstenar dekorativt utformade i gavelfasaderna. I Danmark spreds en intensiv propaganda för bättre arkitektonisk utformning av enklare bostadshus, föreningen Bedre Byggeskik är ett gott exempel. (5) Tidningen Politiken anordnade 1912 en tävling om billiga sommarhus. Resultatet publicerades i "Politikens Sommerhuse" (1912) som Ekelund hade ett noga studerat exemplar av. Många hus är förkryssade, här finns t ex ett förslag av arkitekt Gerhard Rønne (6), vars gavel påminner om Ekelunds parhus för egnahemsområdet i volym och proportion, men inte i detaljer.

Ett danskt exempel som även kan ha inspirerat Ekelund är den markanta tegel/puts uppdelningen i Chr. Brandstorps och Holger Rasmussens Tjänstemannabostäder för Stadsbanefunktionärer vid Kustbanan mellan Helsingør och Köpenhamn från 1910-13. Lättheten i den ljusa putsöverdelen mot botten våningens röda tegel faller starkt i ögonen, just den effekt som Ekelund tillämpade i sina Fröjdenborgshus, fast mycket mer varierat och raffinerat (motivet förekommer dock även på annat håll, t ex i Tyskland).

Att Ekelund även givit akt på *svenska* arkitekturexempel är självklart. *Tidskriften Arkitektur* presenterade från Stockholms horisont de intressantaste nybyggena. Här fanns Erik Lallerstedts, Carl Westmans och Ragnar Östbergs fullföljande av linjen från I G Clason mot materialäkthet och nationella motiv.

Men även en yngre arkitektgeneration började visa sig i Arkitekturs spalter. I ett nummer från 1912 presenterades ett övningsprojekt till bostadskvarter i Norrköping av eleverna vid "Klara skola", dvs den vidareutbildning som bildats i protest mot den gammaldags akademiska undervisningen vid KTH (jfr Den frie Arkitektforening i Danmark). Bakom förslaget stod Osvald

Almqvist, E G Asplund, Erik Karlstrand, Josef Österling, S Lewerentz och M Wernstedt. Deras projekt till bostadskvarter (som bedömdes av Carl Westman, Ragnar Östberg, Ivar Tengbom och Carl Bergsten) visar brutna tak med svängda frontespiser och takkupor, slätputsade fasader med en rytmisk gruppering av småspröjsade fönster, välvda öppningar för portar och entréer. Bostadslängorna med sina varierade taksilhouetter sluter sig kring inre gårdar, och i sin karaktär ligger de nära Ekelunds första flerbostadshus för bostadskommittén (7)

I Arkitektur nr VIII från 1913 skriver John Åkerlund under rubriken "Byggnadsfrågor i landsortens städer" bl a om *Erik Hahr* och hans verksamhet i *Västerås*. Som ett föredömligt exempel på att få en stor volym att verka mindre genom avtrappning i gavelfasaden visas projektritningen till Hahrs byggnad vid Engelbrektsplan (kvarteret Henrik) från 1913. Denna enligt Åkerlund "läckra" lösning med dubbelgavlar och upplösning av hörnet tillämpas i sin tur av Ekelund i hans hus vid Saluhallstorget (kvarteret Banér). Utformningen av dubbelgavelmotivet är så gott som identiskt mellan Hahr och Ekelund, men vid en närmare jämförelse mellan de båda husen framträder många skillnader. Hahrs byggnad är bred och tung, sluten och samlad under obrutna tak, fasaderna i huvudsak släta. Ekelunds byggnad är tvärtom smal och lätt med mycket varierad takform, uppdelade fasadytor och en betydligt livligare karaktär. En grundligare jämförelse med Hahr, stadsarkitekt i industristaden Västerås, visar att denne ändå ligger närmare den mellansvenska nationalrealismen med sina stora murytor och tjocka huskroppar, medan Ekelund har en mer kontinental framtoning; smäckrare huskroppar och lättare karaktär. Ett åskådligt exempel utgör härvid den direkta jämförelsen mellan Hahrs bostadshus i kvarteret Hugo vid Herrgårdsgatan (1911-15) med Ekelunds ungefär samtida i kvarteret Storken (1916-17).

Tydligt kontinental drag, från *österrikiska* villor av Hoffmann m fl, men även från några av Tessenows villor bl a i Hellerau, finns också hos Ekelunds tidiga villor, som den i Röstånga och Villa Glittre i Landskrona med dess kompakta former och höga toppighet. (8)

Frans Ekelund vid Sea Mills i Bristol 1920 (Ek-saml).

1920 — England

År 1920 åkte Frans Ekelund till England, den första längre resan efter kriget. Målet var en bostadskongress som anordnades i London 3-11 juni. Av kongresstiden var hela sju dagar anslagna till studiebesök — dels till nya bostadsprojekt igångsatta av engelska regeringen, dels till äldre och nyare trädgårdsstäder. Vid detta tillfälle har Ekelund alltså kunnat stifta närmare bekantskap med den engelska varianten av *trädgårdsstadsrörelsen*. Besök gjordes i Letchworth, Welwyn och Hampsted som var under uppbyggnad och några nya områden ända borta vid Bristol: Sea Mills och Fishponds. (9) Ekelund har också försett sig med en del engelska böcker: C B Purdoms klassiska verk "The Garden City" (utgiven 1913), Lawrence Weavers "The Country Life Book of Cottages" (1919) och en trädgårdsbok "The Planning and Planting of little Gardens" (1920).

Utöver den insikt i engelskt bostadsbyggande efter kriget, som han gett uttryck för i sina artiklar i *Byggnadstidningen* (10) har Ekelund tydligt inspirerats av *hus och trädgårdar i arts and craftsanda*. Det tydligaste exemplet på detta är det arbete som måste stått honom själv närmast, nämligen hans egen villa. Uppförd just kring 1920 är den såväl till form och volym som till materialverkan ett riktigt arts and craftsarbete. Förebilden från Baillie Scott-boken har omnämnts, men även bland Ekelunds fotografier från En-298

glandsresan finns motiv av hus med liknande utformning: entrégård omsluten av två framskjutande tvärlängor, de smäckert toppiga gavlarna, det robusta materialet. Bland Ekelunds englandsbilder finns även bilder av hus som verkar vara uppförda av betongblock (metoden omnämnes i Weavers bok) vilket *kan* ha varit inspirationskällan då han byggde till övervåningen på villan. Också Ekelunds trädgård är en äkta arts and craftsträdgård med sin uppdelning i tydligt avgränsade rum av olika karaktär och i nära samband med villans olika delar. (11) Även här finns bindande exempel på direkt inspiration, då han i den engelska trädgårdsboken (se ovan) i marginalen skissat fram delar till egna trädgården: rosträdgården och gräsmattan utanför matsalsburspråket. Gräsmattan är planterad med fruktträd, på ett annat uppslag har Ekelund under rubriken An Orchard Lawn skrivit till: "en av de allra bästa!"

I såväl hus som trädgård utgjorde Frans Ekelunds villa ett av de främsta exemplen på arts and craftsinspirerad arkitektur i Sverige, på sin tid mycket uppmärksammas (se kap XX), senare bortglömd, men oförändrad fram till 1987 då trädgården skövlades och huset byggdes om.

Övriga studieresor under 1920-30 tal tycks ha gått mest till Mellaneuropa: Tyskland, Holland och Belgien, att döma av fotografier och samlade vykort. Berlin var ett omtyckt resmål, och personlig anknytning genom vänner och släkt hade Ekelund till såväl Hannover som Liége. Bland fotomotiven från 20-talet överväger motiv på hyreshus i blockliknande utformning, ofta med markerade kubiskt förhöjda kvartershörn. Här finns också anonyma exempel på tegelexpressionism från *Holland* med detaljstudier av välutfört tegelmureri, entrépartier samt det typiskt holländska motivet med små vindfönster under takfoten, liksom en del foton av fabrikskomplex i tegel.

I *Tyskland* har Ekelund intresserat sig för det nya, socialt inriktade bostadsbyggandet. Han har besökt Weißenhofutställningen i Stuttgart 1927 (och kanske i anslutning Darmstadt med de berömda exemplen från jugendepoken, från Mathildenhöhe, som en svit vykort visar). Vidare de nyare bostadsområdena i Berlin: Britz, Waldsiedlung Fischtalgrund, Siemensstadt, Sonnenhof, Schillerpark, Weiße Stadt m fl. Detaljfotografier berättar här om intresse för gavel och portmotiv, liksom behandling av fasader i kombination tegel/grågrov puts.

Svenska arkitekter på studiebesök vid nya bostadsområden i Berlin (Ek-saml).

De spår som dessa centraleuropeiska förebilder avsatt i Ekelunds egen produktion är tydliga. De massiva tegelhusen och villorna från 20-talets början har förebilder framför allt i holländskt expressionistiskt tegelbyggande. De många mellanstora husen i grå puts med tegeldetaljer, speciellt motivet "tegelhorn mellan fönster" på putshus, tycks komma från Tyskland. De större hyreshusen i tegel från 30-talets början med blockliknande karaktär och förhöjda kvartershörn är starkt påverkade av holländskt, tyskt och även österrikskt funktionalistiskt hyreshusbyggande från 20-talets slut, något som Ekelund, förutom på egna resor, kunnat studera i "Moderne Architectuur" (Amsterdam 1927) med exempel från nord- och mellaneuropa, vilken ingick i hans bibliotek.

Den vita funktionalism, huvudsakligen i tysk tappning, som Ekelund kunnat se bl a i Stuttgart, ligger förmodligen bakom hans egna försök i den riktningen, framför allt fasaden till affärshuset vid Järnväggsgatan, samt Olsgården vid Strandvägen. (12) Att stilen inte passat honom så bra har redan påpekats, fruktbarare resultat når han i en "tegefunktionalism" som genom sin

dubbeltydighet ger en intressant arkitektur. Exempel: villorna i kvarteret Fiskaren men även en del hyreshus, t ex vid Regeringsgatans övre del. Paralleller finns för övrigt i *Danmark*, ex Blidahparken i Köpenhamn av Ivar Bentsen, Edv Heiberg m fl 1932-34, och Klokkergaarden av Povl Baumann 1939. (13) Här syns det dock vara fråga enbart om just parallella företeelser, då formspråket hos Ekelund och de ovan nämnda bostadsområdena ej verkar närmare besläktade.

Mera direkt formpåverkan från det danska, och då framför allt Arne Jacobsens tidiga tegelvillor med de knappa, skarpskurna formerna, finns hos den av Ekelund ritade villan vid Slottsparken (1945), men det är en enstaka företeelse.

Den nordiska utvecklingen har Ekelund kunnat följa genom deltagande i konferenser som "Nordisk byggnadsdag" och "Svensk byggnadsdag" (material fanns samlat i hans kvarlåtenskap). Enligt hans egen bildsamling var intresset kring det *svenska* koncentrerat till gedigna tegelhus från seklets första decennier, däribland några av P O Hallmans områden i Stockholm, samt en del bostadsområden från 20- och 30-tal. En lång rad fotografier följer tillkomsten av Norr Mälärstrands byggnader, som vänder sina breda gavlar ut mot vattnet och utsikten; liksom de breda gavelhusen i Kristineberg. Motivet med breda gavlar ut mot gatan använde han själv i flera av sina tjocka 30-talshus (ex kvarteret Banér vid Skolallén och husen på Fröjdenborg). Förutom från Stockholm finns buntar av vykort från Västerås, Uppsala, Linköping — alla städer med uppmärksammade stadsarkitekter vilkas verksamhet och arbeten för stadsbilden med all säkerhet intresserat Ekelund.

1 Pionjär för social bostadsarkitektur

En sammanfattande bedömning av Frans Ekelunds verksamhet i Landskrona måste i första hand grunda sig på hans *insatser för stadens bostadsförsörjning*. Efter att under sin första tid ha ritat representativa hyreshus för privata byggherrar, villor, herrgårdar och hotell, ställdes Ekelund snart inför uppgifter av helt annan karaktär: att ta itu med den katastrofala bostadsnöden bland stadens arbetarbefolkning. Att Ekelund varit en pådrivande kraft bakom tillsättandet av bostadskommittén i november 1915 är troligt, det genomarbetade förslag han lade fram redan i januari 1916 tyder på att arbetet redan låg långt framme. Intressant är också att konstatera att Landskrona (en av de få städer i landet som byggde krisbostäder helt i egen regi) tillsatte sin kommitté och var klar med sin utredning *innan* de statliga direktiven och påtryckningarna gick ut (ett program för krisåtgärder gick ut efter Stadsförbundets kommunalkonferens i april 1916). Staden låg alltså långt framme såväl i initiativkraft som vilja att genomföra projektet i kommunal regi. (1) Därtill kom att en av stadens industrier, Öresundsvarvet, bidrog med ytterligare bostadsbyggande (i och för sig motiverat då det var industriernas starka expansion som bidrog till bostadsnöden). Ytterligare en trädgårdsstadsdel var projekterad för Landskrona Mekaniska Verkstad, men den kom aldrig till utförande. Och bakom alla dessa planer, ritningar och projekt stod stadsarkitekten; med ambitioner inte bara att lösa den akuta bostadsbristen utan även att skapa fullvärdiga bostäder i god miljö. Huvudförslaget i bostadsutredningen var egnahemsbostäder, bostäder i grönska med egen täppa till odling. Och i Landskrona växte efter ett mycket snabbt omsättande av planer i realiteter fram ett egnahemsområde i stadens regi, på planerad mark och med staden som borgenär för byggnadskrediter, i motsats till många andra städer där egnahemsbyggare fått ta saken i egna händer och bygga på oplanerad mark (en låneteknisk fråga, då man kunde få statliga egnahemslån för bebyggelse utanför etablerade städerna), vilket ofta medförde primitiva förhållanden i initialskedet. (2) I näraliggande

Helsingborg hade redan 1907 en kommitté tillsatts för att utreda möjligheter till egnahemsbyggande inom staden. Utredningen kom först 1913, och gav efter flera år, i nedbantad version, som resultat tre kvarter på Söder i staden, bebyggda med hus ritade av Sigurd Lewerentz (Kv Anna, Alma och Agnes, 1917). Ett problem i Helsingborg var finansieringen, som man inte lyckades lösa lika smidigt som i Landskrona. (3)

En viktig kvalitetsfaktor för Landskronas egnahemsområde är att det planerats och ritats av en och samma person, vilket kunnat ge en enhetlig prägel trots den långa utbyggnadstiden. Ekelunds arbete med typritningarna för egnahem har tidigare omtalats. Men kanske ännu mer bör framhållas hans utformning av hyreshusområdena. Trots att man här måst bygga såväl snabbt som förhållandevis billigt har Ekelunds noggranna projekteringsarbete skapat byggnader av högt arkitektoniskt värde. En jämförelse t ex mellan vad stadsarkitekt J Fred Olson i liknande läge byggde 1917 för Kalmar Bostadsaktiebolag i Kv Tulpanen; en enkel kasernliknande länga (den enkla utformningen här uttalat motiverad av krisläget) (4), och vad Ekelund i samma krisläge byggde i kv Storcken, visar Landskronahusens arkitektoniskt mer genomarbetade utformning.

Även i Västerås byggdes arbetarbostäder i kommunal regi. Likaså uppförde stadens största industri, ASEA, bostäder under tiden 1913-17. Kv Julius (Erik Hahr 1917) är ett tidigt exempel på lamellplan med parallellställda hyreshus, medan storgårdskvarteren Josef (arkitekt John Åkerlund 1913), Ivar (anonymt 1916) och Kåre (Erik Hahr 1917) sluter sig borgaktigt om inre gårdar ursprungligen av kärv gruskaraktär. (5) Trots att man arbetat med en prydlig utformning av husen är resultatet inte så konstnärligt varierat som hos Ekelunds öppna och ljusa bebyggelse med stora, planterade gårdar och förträdgårdar mot gatan; kvarteret Gripen med de öppnade kvartershörnen långt innan den typen av kvartersblock blev vanlig.

Ekelunds intresse för socialt bostadsbyggeri visas också av hans deltagande i bostadskongressen i London 1920, där man diskuterade bostadskrisen efter kriget i olika länder, främst naturligtvis i England. Efter hemkomsten skrev Ekelund ett detaljerat referat i Byggnadstidningen (6) där såväl ekonomiska som byggnadstekniska förhållanden belystes utöver själva utformningen av bostäderna. Referatet kommenterades av den konservative Boklund, som

Kv Storken Landskrona, Frans Ekelund.

Kv Tulpanen Kalmar, J Fred Olson (foto Anita Larsson 1974).

Kv Ivar och Kåre i Västerås.

framhöll det onödiga i att slösa resepengar på dylika kongresser, det vore bättre att satsa på försök inom vårt eget land: "Vi svenskar hava tillräckligt förstånd för byggnads- och bostadsfrågor, i förhållande till andra länder bestämt avvikande anspråk på bostadsstandard och slutligen säregna klimatiska förhållanden, ej ensamt som helhet sett utan även i de olika landsändarna, för att härutinnan lära något för oss nyttigt från utlandet." (7) I den belysningen framstår Ekelunds intresse och engagemang desto skarpare.

För bostadskommittén byggde Ekelund ytterligare några bostadsområden (kvarteren längs Fröjdenborgsgatan) innan den upplöstes 1923; krissituationen ansågs överstånden och initiativet gick åter över i privata händer. Men hela den långa tiden som stadsarkitekt blev bostadsbyggande för stadens invånare Ekelunds ojämförligt största insats.

Regeringsgatan med kvarteret Banér i fonden (Ek-saml).

2 Stadsbildaaspekten

Men bostadsbyggandet var långtifrån det enda; som stadsarkitekt hade Ekelund att ägna sig också åt stadsbilden som helhet, gaturummen och de offentliga byggnaderna. Hur tog han sig an detta? Utan tvekan med stort intresse, antingen det gällde monumentala byggnader (som han ju inte fick rita så värst många) eller mer ordinära affärs- och bostadshus i stadskärnan. Även dem behandlade han med en vaken blick för stadsbilda- och gaturumsverkan — med helheten för ögonen.

Ett utmärkt exempel är Ekelunds tidiga hus vid Saluhallstorget (Kv Banér) vars hörn har vinklats och utformats för att utgöra fond i Regeringsgatans perspektiv från norr. Detsamma gäller affärs- och bostadshuset vid norra infarten (Kv S:t Görän) placerat just vid gatuknycken och utgörande gatuperspektiv norrifrån. Även i följande bebyggelse noteras ett mycket medvetet utnyttjande av gatuperspektiv, från byggnadernas placering till utformande och placering av fasaddetaljer som entréer, burspråk, frontespiser m m. Detta måste varit en självklar känsla som ännu "satt i ryggraden" på 10- och 20-talets

Gaturumsbildning vid Pilgatan (Ek-saml).

arkitekter, vilka också höll historieanknytningen levande. Att Ekelund mycket intresserat sig för Landskronas stadsbild visar de publikationer och bilder från "gamla Landskrona" han hade i sin ägo.

Gränsen mellan stadsbilds- och gaturumsaspekten kan verka flytande. En sak är dock att skapa "blickfång" en annan att skapa "gaturum". Viktig ur den senare aspekten är Ekelunds metod att med sammanhängande byggnadskroppar skapa väggar för klart definierade gaturum, samtidigt som han speciellt med varierade takformer förmår skapa omväxling och variation i dessa. Ofta markeras kvartershörnen med en förhöjning. Genom att låta dessa omsluta en gatunymning kan t o m intrycket av "stadsportar" mot den inre staden skapas (ex husen vid Regeringsgatans övre del liksom fabriksbyggnaderna vid Selma Lagerlöfs väg).

I sitt sätt att utforma gaturummen följde Ekelund Sundbärg/Hallmans spår i Sitteskolans tradition, ännu kvar i det gamla idealet om sammanhållna rum. Genom att flytta sina huskroppar formade han intressanta gaturum som får karaktär av byggnadernas olika höjd. Exempel på sådana gaturumsbildningar är Pilgatan, där den indragna radhuslängan på gatans ena sida skapar ett spännande gaturum definierat av omgivande byggnader — att marken delvis

Sittgrupp vid Dammhagsskolan.

upptas av radhusens trädgårdar har ingen betydelse i detta sammanhang. Också Norre Värns Plan i Egnahemsområdet är exempel på intressant gaturumsbildning.

Viktigt för gaturummen är också det samband gata/gård, som uppstår i Ekelunds öppnade kvarter, där även planteringar som från gården föres ut till gatan understryker kontakten.

Spännande gaturumseffekter uppnår Ekelund genom de rum-i-rum som uppstår när han, som vid Dammhagsskolan infogar den lilla sittgruppen innanför kråkskulpturerna, eller i kvarteret Delfinen genom att dra in byggnadskropparna i kvarterets norra del skapar en plats kring delfinskulpturen. Ett slags rumsbyggande som följer arts and craftstraditionen i sitt adderande av rumsbildningar till varandra och till omgivande byggnader.

Att avpassa byggnader för deras ändamål och för deras omgivning kräver en känsla för valör och dignitet. Redan genom sina arbeten i Malmö visar Ekelund hur väl han behärskar konsten att bygga *storstadsmässigt*. I Landskrona blir kraven rimligtvis mer "mellanstadsmässiga". Ekelund anpassar sig i den centrala delen av staden till de slutna kvartersformerna, i stadens yttre delar blir bebyggelsen mer upplöst. En annan skillnad är att hans byggnader i centrum är mer stilanpassade och tidspräglade, medan de i ytterområdena ansluter till en mer bruksbetonad och tidlös utformning. Detta är en aspekt som kan sorteras in under "ändamålsaspekten" en av de gamla akademiteserna som fortfarande för Ekelunds generation ägde sin fulla betydelse. För en enklare arbetarbebyggelse var det således självklart att han använde en enklare putsutformning utan någon "påklitrad" dekor. Även egnahemshusen uppfördes putsade utan onödig dekor, medan exempelvis villorna i kvarteret Bagaren för en mer burgen beställarkrets uppfördes i tegel med uttalat dekorativa former.

De få gånger Ekelund använde former med dragning åt det klassicistiska var vid hans byggnader för sjuk- och åldringsvård samt hans skolor, byggnader av särskild dignitet — symboler för stadens omsorg om sina invånare, sedan länge ansågs klassicism som passande för sådant institutionsbyggeri. Så ansluter sig alltså Ekelund till de gamla reglerna om passande utformning. Men hur kan han bedömas i förhållande till samtidens arkitektur?

3 Jämförelser med samtida arkitektur

I sin bok *Nordische Baukunst* (1940) säger Sten Eiler Rasmussen att sekelskiftets danska arkitektur kan karaktäriseras med begreppet *klump*, och exemplifierar med bl a Andreas Clemmensens Immanuelskyrka och P V Jensen Klints Grundtvigskyrka, tungt satta i det danska slätt- och lerlandskapet, och fast de är murade i bränt tegel ändå med karaktär av mjuk lerklump. (8) För en motsvarande svensk nationell arkitektur, i ett mellansvenskt barrskogs- och klippblocklandskap, torde begreppet *block* passa bättre — Wahlmans Engelbrektskyrka som skjuter upp som en förlängning av de klippblock den vilar på, Gruts monolitiska stadiontorn.

Interiörerna i dessa byggnader kan ofta liknas vid *grottor*, urholkade i massan: stora välvda håligheter under segt tånjda valv, som i Engelbrektskyrkan, välvda hallar, gångar och djupt indragna entrépartier. Lika karaktäristisk är fasadmurens substans och materialverkan; skrovligt tegel murat med slätt avstrukna fogar i liv, grov puts, massiva naturstensmaterial. En betoning av det hantverksmässiga med huggspår i stenen och hammarslag på smidesjärnet. Westmans "Läkarsällskapets hus" är ett tidigt exempel på detta. Fönster som ligger indragna från murlivet ger muren relief och den verkar massivare än om de, som i Westmans hus, ligger i liv. Muren berövas då något av sin fyllighet och tenderar att bli "skiva", vilket ger den en intressant arkitektonisk dubbeltydighet. Detta Westmans sätt att behandla muren blev stilbildande i Sverige, medan danskarna fortsatte sin traditionsbundna linje med fönstren 1/2 eller 1/4 sten indragna — muren skulle visa att den var mur!

Hur förhåller sig Ekelund till dessa tendenser? Svaret måste bli: han tar upp det som passar honom bäst och använder det på sitt eget sätt. Många av hans tidiga tegelhus har den danska klumpens karaktär i sin tyngd och sina mjuka, rundade former. Samtidigt finns det i hans putsade hus något mer blocklikt, ett block som blivit skuret och snittat i med kantiga, prismatiska former som följd. Osymmetriskt, det var också ett tidens krav, speglade en vilja till individualism. Så gott som samtliga av Ekelunds tidiga hus visar denna strävan efter asymmetri i placering av fönster, burspråk och frontespiser med stor rytmisk känsla, med början i det tidiga exemplet Hotell Savoy i Malmö, där takvåningens höga toppiga tak med lägre sidotorn i liv med fasad mot det diagonalt bakom belägna höga tornet utgör en mästertligt rytmisk hörnkomposition.

Murverkan i Ekelunds byggnader bygger bl a på att han på danskt vis alltid drar in fönstren. Inte mycket, men tillräckligt för att tydligt markera muren. Tydligast blir denna murverkan i Ekelunds oputsade hus, murade i det mörka, hårdbrända skånska teglet från Hven, Kanik, Höganäs-Billesholm, Weberöd, Börninge och Hildesborgs tegelbruk som han använde. (9) Den tunga, påtagliga materialkänslan förstärktes i vissa fall av granitstensockel (ganska sparsamt) och mestadels enkupigt lertegeltak, likaså av den grå, grovsega puts som Ekelund utnyttjade allt mer, med början i egna villan 1920.

Då Ekelund mest ritat bostadshus, finns det inte så många offentliga interiörer att granska. Men aulan i Dammhagsskolan måste, trots att den ligger

i översta våningen, karaktäriseras som grottluk med sin välvda rymd under segt utdragna kurvor, likaså trapphusens välvda gångar som borrar sig upp genom murmassorna. Grottkaraktär kan man också finna i privathuset, exempelvis hans egen villa, interiörer som fylls av nischer, alkover och breda murvalv mellan rum. Likaså förekommer välvda, djupt indragna entrépartier.

Ekelund tar alltså upp tidens strömningar och använder dem på ett övertygande men också mycket personligt sätt. Och vad mera är — han håller livet ut fast vid denna personliga känsla för massiva hus med materialverkan. En representant för det byggnadskulturområde som har sin förankring i de skånsk-danska, nordtyska och holländsk/belgiska slättområdena. Slättlandets lera och tegel, 1910- och 20-talens expressiva tegelmureri i mellaneuropa och de tyska småorternas gråputsarkitektur så mycket mer än den mellansvenska byggnadskultur som egentligen tar sin början redan i de göingska skogsbygderna vid smålandsgränsen.

Nyklassicismen av den lätta/romantiska riktning som representeras exempelvis av Asplunds Villa Snellman går Ekelund helt förbi. De få 20-talsbyggnaderna av Ekelund med klassicistiska drag har karaktären av tyngre barockklassicism. Och 30-talets ljusa, lätta funktionalism i Stockholmutställningens spår, byggnader med fasader mer som skivor än mur, omsätter Ekelund till robust tegelfunktionalism i likhet med många av danskarna. Raden av hyreshus längs Ödmanssonsgatan från 30-talets början visar hur stark Ekelunds känsla för blocket ännu är. Känslan för byggnaders tyngd och material lever kvar ända upp i den sista tidens hyreshus i Ädelstenskvarteren med deras gråskrovliga puts med tegelinfällningar i hörnen. Det har påståtts att Ekelund "tappade greppet" och blev hopplöst föråldrad efter 1930, då han inte följde med tidens trend med smala hus i lamellplan. (10) Rättvisare är att se Ekelund som en arkitekt med personlig och konsekvent hållning. Där funktionalismen med sina lamellhus helt bröt mot den gamla stadsbilden och stadsbildstänkandet liksom den slutna kvartersformen, arbetade Ekelund vidare på traditionellt sätt. (Öppnar upp kvarteren gör Ekelund som påpekats redan på 1910-talet, men utan att ge avkall på kvartersbegreppet.) Att hans bästa tid infaller på 1910-20-talen är det ingen tvekan om, då är hans arbeten även i samklang med tiden, men att döma ut hans senare verksamhet vore felaktigt.

4 Arts and craftsarkitekt.

Anknytningen mellan Ekelund och arts and craftsrörelsen har redan antytts; i samband med hans egen villa och trädgård, och vid hans sätt att arbeta med gaturum. Bakom det mesta av hans produktion, inte minst hans sociala bostadsbyggande, kan dock spåras en arts and craftsinställning:

- Den är lokalt och regionalt förankrad, såväl i utformning och material som i anknytning till omgivningen.
- Den har en arkitektonisk individualitet, såväl i byggnaders helhetsutformning som i detaljer, "hus som verkar byggda snarare än ritade".
- Den har en hantverksmässig prägel: de många mönstermurningarna i tegel, de artikulerade putsfasaderna, inte minst all inbyggd smyckeliknande ornamentik.
- Och slutligen genomströmmas den av ett socialt intresse, omsorgen om även mindre bemedlade människors bostadsmiljö. En grundsyn och ett reformtänkande helt i William Morris anda, som framför allt kommer till uttryck i Ekelunds utredningsarbete för bostadskommittén.

Frans Ekelund framträder således som en arkitekt värdig att inräknas i den krets Peter Davey beskriver i sin bok om arts and craftsarkitekturen, med undertiteln "The search for Earthly Paradise."⁽¹¹⁾ Att ge så många som möjligt en glimt av detta paradis — en omfattande livsuppgift!

1 Ekelunds syn på staden.

Inledningsvis har framhållits att Frans Ekelunds ideal var trädgårdsstaden. "Säg, finns det bland denna världens goda ting något, som ger tillnärmelsevis en sådan förebild, ett sådant behag och lockar fram det bästa hos människan som en trädgård!" Så lyder i ungefärlig översättning en mening som Ekelund strykit för i sin upplaga av Leberecht Migges "Gartenkultur" från 1913. (1) En antydning om att Ekelund insåg och fäste vikt vid behovet att förse alla människor med en trädgård, och en utgångspunkt som ofrånkomligen leder till trädgårdsstaden som ideal. Ekelunds trädgårdsintresse belägges av de många böcker han hade samlat i sitt bibliotek. Där fanns bl a Georges Benoît-Lévy's bok "Stadens Fysionomi", författaren en känd trädgårdsstadsförespråkare — P O Hallman berättar i förordet hur han stöter på den entusiastiske lille fransmannen vid ett besök i Letchworth (2), liksom Eliel Saarinens vackra och genomarbetade publikation "Munksnäs-Haga och Stor-Helsingfors" (1915) med bl a planen till en ny trädgårdsstadsdel vars karaktär, om än i mindre skala, återkommer i Ekelunds förslag till trädgårdsstadsdel vid Larvi (se det följande).

I referatet från Bostadskongressen i London uttalar Ekelund själv i avslutningen klart och tydligt fördelarna med trädgårdsstäder:

"I allt pekar det öppna byggnadssättet och trädgårdsstadssystemet hän mot betydligt ökad folkhälsa, ett bättre hemliv och en högre moral. Den goda bostaden är ett absolut hinder för många såväl fysiologiska som sociala sjukdomar och utgifter för god bostadsproduktion medför därför delvis besparingar på andra områden. Att kämpa för åstadkommandet av goda bostäder kan sägas vara detsamma som att kämpa för kultur och civilisation. Vid planerandet av goda hus lägges den bästa grunden för *friska och lyckliga människor* och därigenom för ett gott och laglydigt folk." (3)

Hur kommer då detta trädgårdsstadsintresse till uttryck i det egna arbetet i Landskrona? Redan i bostadsutredningen förordade Ekelund egnahemsbebyggelse i trädgårdsmiljö som huvudförslag (4), och det som sedan kom att byggas i Egna Hem sammanfaller, om man tar med de mindre flerfamiljshus i två våningar med tillhörande trädgårdar som kom att avsluta området i söder mot Repslagargatan, exakt med den karaktäristik Johan Rådberg i sin avhandling gör av den sorts svenska trädgårdsstäder, som riktar sig till arbetare och tjänstemän (i hans exempel Enskede): "De innehöll till skillnad från de rena villaförstäderna *blandad* bebyggelse med inslag av små flerfamiljshus, radhus, dubbelhus och små friliggande enfamiljshus. Till skillnad från villaförstäderna var tomterna små, liksom bostäderna; tätheten var måttlig. Hushöjden var i allmänhet två våningar, men kunde i vissa fall gå upp till tre våningar, vilket dock var ett maximum." (5)

Även de större flerfamiljshus Ekelund ritade i anslutning till bostadsutredningen fick gröna omgivningar; förträdgårdar mot gatan, stora grönplanterade gårdar, dessutom en måttlig skala: tre våningar, varav en i allmänhet kamouflerades till takvåning, vilket underströk trädgårdsstadskaraktären. Två sådana kvarter, Storken och Gripen, utfördes, och ytterligare några planerades: tre kvarter för Öresundsvarvet Kv Briggen, Fregatten och Skonerten med trevånings hyreshus i parkmiljö påminnande om kvarteret Gripen (6), samt en hel liten stadsdel för AB Landsverk: åtta radhuskvarter kring mjukt svängda gator och trädplanterade platser. (7) Det mest framträdande trädgårdsstadsförslaget är dock den utförda stadsplanen för nuvarande Larviområdet (1920), den enda större stadsplan Ekelund utförde efter egna linjer medan allt annat utgick från Sundbärgs äldre plan.

I anslutning till Nya Begravningsplatsens utvidgning (ritad av Ekelund, se kap XIX:8) förlades enligt planen ett helt nytt bostadsområde, norr om Carl XI:s väg, upplagt med Larvigatan och Vengatan som huvudaxlar med en korsande tvärxel som skulle leda rakt mot huvudingången till den nya begravningsplatsen och dess nya huvudaxel. Trädplanterade gator samt platser vid huvudgatornas skärningspunkter utgjorde huvudstommen i planen, i ytterkanterna förlades mjukt svängda gator och ett omgivande parkstråk. Bebyggelsen var tänkt som tvåvånings radhus och tvåvåningshus i öppet byggnads sätt, alltså placerade längs gatorna med öppningar emellan. Några kvarter i ytter-

Förslag till stadsplan i anslutning till ny kyrkogård, 1920 (Ek-saml).

kanterna avsågs för villor och egna hem. (Av denna trädgårdsstad blev det som nämnts inget utfört, nu ligger här istället en hög 50-talsbebyggelse som en skärm mot grönområdena i norr.)

Ekelund var dock klar över att trädgårdsstäder hör hemma i städernas utkanter, i centrum kräver stadsmässigheten slutna kvarter och en annan täthet. Byggnader av stadsmässig karaktär som sluter kvarteren i centrum, ett öppnare byggnadssätt i grön inramning i utkanterna, det blev mönstret.

Som många i sin generation var dock Ekelund mera intresserad av trädgårdsstaden än stenstaden, och hans med kraft genomdrivna projekt i trädgårdsstadsanda så tidigt som våren 1916 gör honom till pionjär i Sydsverige på detta område! (8)

2 Staden efter Ekelund

Staden som Ekelund kom till var en stad planlagd av Fredrik Sundbärg. Sundbärgs plan band samman bebyggda yttre stadsdelar med centrum, men täckte också många obebyggda områden däremellan och medgav således stora möjligheter för expansion. När Ekelund lämnade sin post efter 36 år som stadsarkitekt var Sundbärgs plan i princip fullt utbyggd, endast några nya områden (Egnahem, del av Larvi och Hyllingelyckan) hade tillfogats utanför det ursprungliga planområdet, dessutom hade en del nybebyggelse tillkommit i anslutning till Borstahusens gamla fiskeläge.

Den huvudsakliga uppgiften för Ekelund hade varit att bygga bostäder, men några *monumentalbyggnader med betydelse för stadsbilden* tillkom också under hans tid. De senare hade radikalt ändrat stadsbilden mot vattnet, den stora siloanläggningen med sin karaktäristiska silhuett krönt av halvmånen och stjärnan utgjorde ett dominant motiv för alla som närmade sig staden sjövägen, och som galjonsfigur sköt hamnförvaltningens byggnad fram i yttersta hörnet. Också de olika byggnaderna för Sockerbolaget blev markanta inslag i stadsbilden kring hamnen, liksom Sylvas fabrikskomplex, utformat som en "stadsport" från Citadellområdet in mot stadskärnan. (Såväl siloanläggningen som Sockerbolagets byggnader är numera rivna.) Ett välkänt inslag i centrum är Rådhusstorget, som Ekelund givit dess slutgiltiga utformning med inramande klippta lindar och de två höga sirliga belysningsmasterna.

Utanför själva centrum skjuter Dammhagsskolans respektive Albanoskolans taksilhuetter på var sitt håll upp i stadsbilden, och Regeringsgatans perspektiv avslutas av den höga takresningen hos lasarettets huvudbyggnad som Ekelund var med om att slutföra. (9) Vid Artillerigatans utlopp i Eriksgatan låg det stora åldringsvårdsområde som Ekelund genom om- och nybyggnader gjort till ett märkbart inslag i stadsbilden (numera återstår endast den lilla administrationsbyggnaden samt Suellska stiftelsen, nu med annan funktion, av Ekelunds byggnader).

Men det är ändå de många *bostadshusen* som utgör hans viktigaste bidrag om än mer anonymt. Sundbärgs stad, där stora hyreshus och präktiga villor låg utspridda längs nystakade gator med stora luckor och avbrutna av större obebyggda, ofta vattensjuka, områden fylldes i och kompletterades av Eke-

lund till det stadsområde som nu utgör det halvcentrala bältet utanför själva stadskärnan. En stads- och framför allt boendemiljö med stora kvaliteter: omsorgsfullt utformade hus, behaglig skala och täthet, väl sammanhållna gaturum, men ändå plats för grönska: träd, planteringar och parker. I nästan varenda kvarter i detta område finner man byggnader ritade av Ekelund, ibland har han utformat hela kvarter. Bostadshusen spänner över hela skalan från sammanbyggda flervåningshus till friliggande villor i en väl sammanvävd och tilltalande miljö. Och som en länk mellan centrum och stadens fortsättning mot nordost ligger Citadellets koloniområde, en "stad i staden" med prydligt utformade småstugor efter Ekelunds typritningar.

Även för den som inte är så bekant med staden, torde av ovanstående framgått vilken omfattande byggnadsverksamhet Frans Ekelund bedrivit i Landskrona (därtill en betydande verksamhet i Borstahusen på 30- 40-talen, bl a radhus längs Erikstorpsvägen). Under hans tid har staden vuxit i sina nya kläder, fått stadga och struktur: ett stadsmässigt centrum, ett utbyggt bostadsbälte däromkring, ytterst småhusområden i grön miljö, väl avgränsade mot slätten därutån, en nödvändighet i blåsigt skånskt klimat. Industriområdet ligger för sig, åt söder ner mot Saxåns utlopp som skapat de goda hamnförutsättningarna. Det innebär att staden har kvar sin direkta kontakt med havet, en stor tillgång, som gör det möjligt att från kajen nedanför Sofia Albertinakyrkan mitt i centrum vandra längs vattnet hela vägen norrut, förbi Citadellet och långgrunda stränder med tånglukt, förbi Strandvägens villor och vidare så långt som man har lust och orkar. Strax norr om Citadellet skyttade Ekelunds egen villa inne bland granarna — endast övervåningens gavelspetsfönster riktade ett spanande öga ut mot havet. På bänken vid västgaveln satt Ekelund ofta, ända till sin död vid sextiotalets mitt. Då hade staden expanderat långt utanför det av honom präglade mönstret. Sandvången, norr om Egnahem, som började byggas i slutet av 40-talet, med tegelbyggnader av olika typ och höjd, från radhus till femvåningshus i grön miljö, har han ännu kunnat godkänna som rådande stadsarkitekt, men de höga skivhus som senare började vandra ut på den blåsiga slätten, vad kan han ha tyckt om dem? Det fäste sig ingen vid, ty Ekelunds tid var ute, och en helt ny tid, annorlunda på många vis, hade brutit in.

Att denna avhandling fått titeln "Stadsarkitekternas epok" hänger samman med att den skildrade tidsperioden var just den *epok* när stadsarkitekterna hade rika möjligheter att påverka och framför allt att själv rita. Från kommunreformen 1862, då en stadsarkitektkår började växa fram i landet, till tiden kring andra världskrigets slut, arbetade de i hög grad som projekterande arkitekter, vilket senare blivit sällsynt. Deras huvuduppgift var att rita för respektive städers egna behov, allmänna bygnader men också bostäder. De kunde också ha en egen privatpraktik vid sidan om. Den konstnärligt/arkitektoniska insatsen sattes främst, såväl av uppdragsgivarna som av dem själva. Både friheten de hade att verka som skapande arkitekter och det idag i respektive städer högt uppskattade resultatet motiverar att man betecknar detta skede som en epok.

Avhandlingens syfte har varit att studera det arkitektoniska och stadsbildsmässiga resultatet av de fyra stadsarkitekternas verksamhet, inte den ur samhällsvetenskaplig synpunkt mer centrala organisatoriska och juridiska aspekten. Upplägningen är i stort sett i kronologisk följd (frånsett att Sundbärg sammanförts med Ekelund då de verkade efter varandra i samma stad). Urvalet har begränsats till tre storleksmässigt jämförbara skånska städer: Ystad, Kristianstad och Landskrona.

Litteraturen om stadsarkitekternas verksamhet i Sverige är inte omfattande. Ämnet kräver därför en hel del källforskning och fältarbete. Resultatet har i detta fall blivit en bred skildring av några stadsarkitekters produktion och den stadsmiljö de verkade i. Utgångspunkterna har varit: vad förväntades av dem i de städer dit de kom och hur uppfyllde de dessa förväntningar, respektive vilken var deras syn på staden och hur förverkligade de denna?

I *Ystad* verkade *Peter Boisen* (1836-1908), representant för den första generationen stadsarkitekter efter kommunreformen. Danskfödd men verksam i Sverige sedan början av 1860-talet, stadsarkitekt i Ystad 1868-1908. Med sig från utbildningen vid Konstakademiet i Köpenhamn hade han idealet om det stadsmässiga i form av grundmurade hus i dansk tegelbyggnadstradition,

vilket han sökte omsätta i den gamla korsvirkesstaden Ystad. Hans största insats blev ett antal monumentalbyggnader i stadens centrum, fr a Ystad Teater, men han byggde även bostäder, mer representativa i stadens centrum och vid huvudgatorna, enklare i utkanterna, som brukligt var enligt akademiska traditionen. Arkitekturen är stilhistorisk tegeleklekticism närmast av dansk och nordtysk härkomst.

Efter Boisen i Ystad kom en kraftig omsvängning tillbaka till korsvirkesidealet i samband med intresset för gammal svensk stadsbebyggelse, initierat främst av Stockholmskretsens arkitekter. Först på 1980-talet har Boisons betydelse åter börjat uppmärksammas, fr a i bevarandesammanhang.

I *Kristianstad* hade sedan inrättandet 1876 stadsarkitekt- och stadsingenjörfunktionerna skötts av en och samma person. 1910 delades tjänsten, och som stadsarkitekt tillsattes *P L Håkanson* (1876-1956) med ansvar för byggnadsverksamheten i staden. Håkanson, bondson från skåneslätten, hade efter en tid som murarlärling vidareutbildat sig till arkitekt vid KTH i Stockholm. Från 1911 till 1941 verkade han som stadsarkitekt i Kristianstad, där hans viktigaste arbete, Tekniska skolan, tillkom på 1910-talet, med en skickligt anpassad konserthustillbyggnad på 1930-talet. Byggnaden ligger just utanför den gamla stadskärnan från 1600-talet, och det var i denna zon Håkanson kom att verka, med anpassning till och tidstypisk respekt för den gamla staden. Utöver monumental- och sjukhusbyggnader är det speciellt några villaområden från 20-talet som är Håkansons kvalitetsmässigt viktigaste bidrag till stadens bebyggelse. Hans arkitektur hör hemma i gränzonen mellan nationalrealism och den följande periodens nyklassicism.

I *Landskrona* tillträdde 1901 *Fredrik Sundbärg* (1860-1913) den nyinrättade stadsarkitekttjänsten. Sundbärg, född i Dalarna och utbildad vid KTH respektive Konsthögskolan i Stockholm, var den som tillsammans med *P O Hallman* introducerade Sitteskolans syn på "konstnärlig stadsplanering" i Sverige. Hans stora arbete i Landskrona blev följdriktigt att länka ihop den växande staden genom en ny övergripande stadsplan. Att tillämpa sitteanska principer på Landskronas flacka terräng blev inte lätt, i första hand fick de monumentalbyggnader som Sundbärg ritade för stadens institutioner och tekniska verk bilda fondperspektiv och sammanbindande element. Hans eklektiska historicerande arkitekturstil var allmänt sett vid denna tid något föråldrad, men

hyllades av stadens styrande som den önskade ”uppräckning av stadsbilden” avsikten varit bakom inrättandet av tjänsten.

Frans Ekelund (1882-1965), byggmästarson från Malmö och utbildad vid KTH, uppmärksammas arkitekt för Hotell Savoy i Malmö, tog vid som stadsarkitekt i Landskrona efter Sundbärgs tidiga bortgång 1913. Ekelunds stora uppgift blev att ta sig an den alarmerande bostadsnöd som rådde fr a bland stadens arbetarbefolkning under de svåra krigsåren. Han blev pionjär för socialt bostadsbyggande, och kom att rita några arkitektoniskt högtstående bostadsområden under 1910- och 20-talen, däribland ett stort egnahemsområde. Bostäder blev Ekelunds viktigaste arbetsuppgift under hans många verksamma år, men han ritade även en hel del institutions- och fabriksbyggnader. Kvalitetsmässigt högtstående är några enskilda villor och villaområden från tiden kring 1920, däribland hans egen arts and craftsinspirerade villa med trädgård.

Med sin långa tjänstgöringsperiod fram till 1949 får Ekelund här utgöra det sista namnet i den skildrade Stadsarkitekternas epok. I ett följande appendix berörs kortfattat stadsarkitektrollens senare förändring. I appendix tas även bevarandenaspekten upp, med en översiktlig beskrivning av stadsarkitekternas byggnader i dagens situation.

APPENDIX

A I Reflexioner över stadsarkitektrollens förändring

Med Frans Ekelund närmade sig slutet för den gamla typen av stadsarkitekt; stadsarkitekten som kontrollerade byggnadsverksamheten i staden, som genom egen projekterande verksamhet skapade förebilder, och som i kraft av sin monopolställning hade mycket stora möjligheter att styra stadens utformning. Utvecklingen mot en ny typ av stadsarkitekt: en huvudsakligen granskande och kontrollerande ämbetsman hade på andra håll inletts långt tidigare. Gustav Linden i Linköping är ett tidigt exempel på denna typ av arkitekt med dragning åt organisation och juridik, en "övergångsman", även om han också ritat några fina radhusområden i staden. 1925 gick han vidare till en befattning som byggnadsråd i Stockholm. (1) Under 1930-talet fick den nya yrkesrollen allt större utbredning, och även de stadsarkitekter som tidigare haft möjligheter till egen projektering började få dessa kringkurna, såsom Gunnar Leche i Uppsala, för vilken nya instruktioner upprättades 1938 efter en uppmärksammat domstolsprocess. (2) Frans Ekelund i Landskrona kunde sitta i orubbat bo fram till pensioneringen 1949, med seg envishet kan det tyckas, kvarhållande sin gamla roll som konstnärligt ansvarig och med befogenheter utöver de administrativa göromålen. Samtidigt som Gunnar Leche förgäves hävdade "att en administratör också måste syssla handgripligt med detaljer, att rita och 'praktisera' för att kunna skapa en tilltalande helhet av stadsmiljön". Hans argument vann inte något gehör, och tillbakavisades t o m i arkitektkretsar, där man framhöll att tjänstemannens största dygd var oväld. (3) I detta fall var det för Skåneförhållandena kanske lyckligt att man befann sig långt från Stockholmskretsens vakande öga! (I några sydsvenska städer, bl a Ystad, kunde stadsarkitekten ända in på 1980-talet bedriva privat verksamhet i staden.)

För en utförlig översikt över stadsarkitektyrkets ställning och förvandling

från Nicodemus Tessin d ä som förste stadsarkitekt i landet (Stockholm 1661) till den egentliga tillväxten efter 1862 års kommunalförfattningar, hänvisas till Johan Mårtelius uppsats "Stadsarkitekterna i Sverige fram till 1920-talet". (4) Några kommentarer och tillägg måste dock göras:

Enligt Mårtelius (5) fanns det ännu vid mitten av 1870-talet endast sju stadsarkitekter i landet, vilket troligen är i underkant eftersom vid denna tid inte mindre än fem stadsarkitekter var verksamma i Skåne: William Klein i Malmö från 1862, Mauritz Frohm i Helsingborg från 1868, Peter Boisen i Ystad från 1868, A B Jacobsson i Lund från 1876 och Ludvig Hammar i Kristianstad från samma år. Minst tre av dessa var arkitekter med gedigen utbildning och inte bara några "byggmästararkitekter" som förhållandena vid denna tid ibland beskrivits (6); W Klein utbildad vid Köpenhamns Konstakademi och med praktik hos M Bindesbøll bl a vid uppförandet av Thorvaldsens museum, M Frohm utbildad vid Chalmers med praktik hos Helgo Zettervall i Lund, P Boisen utbildad vid Konstakademiet och med praktik hos F Meldahl.

Mårtelius pekar på Erik Hahr som ett föredömligt exempel på en medveten Stockholmsarkitekt som genom sin deltidstjänst som stadsarkitekt i Västerås varit ytterst betydelsefull för byggnadsutvecklingen där. Systemet att knyta en tillresande Stockholmsarkitekt på deltid till stadsarkitektsysslan var något som varmt rekommenderades i tidskriften Arkitektur under denna tid. Ivar Tengbom skrev t ex 1911 under rubriken "Stadsarkitekterna i våra smärre städer" om hur på sådant vis även de minsta städer kunde få sakkunnig hjälp av de allra bästa krafter, medan arkitekten å sin sida icke afskär sig från den möjlighet till utveckling som friktionen med yrkesbröder i den större staden innebär och hvilket ju äfven kommer tjänsten till godo." (7) Även John Åkerlund, i Arkitektur 1913, framförde under rubriken "Byggnadsfrågor i Landsortens städer" det föredömliga i att såsom Västerås (Hahr) och Linköping (Linden) anställa ett par i Stockholm bosatta och arbetande arkitekter som stadsarkitekter. (8) Mårtelius noterar att "det blev de i Stockholm och avantgardet förankrade stadsarkitekterna som gjorde till sina uppgifter att värna om sina orters särprägel och konstnärliga enhet, i högre grad än de övriga, lokalt rotade provinsarkitekterna." (9) Också C E Bergold framhåller i sin avhandling om Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950 hur dominerande Stockholmskretsen var, t o m från Uppsala horisont. (10) Det goda rådet från Ivar

Tengbom i artikeln från 1911 att Skånestäderna, med förebild i Stockholmsexemplet, kunde förse sig med tillresande stadsarkitekter från Malmö, fick ingen efterföljd — de skånska stadsarkitekterna bosatte sig i sina respektive städer, och hur skulle man väl kunna tillägna sig de regionala och lokala byggnadstraditionerna bättre än genom att själv bo på platsen?! (Det enda problemet vore att försörja sig som arkitekt i en mycket liten stad.)

Utvecklingen i landet ledde också mot allt starkare, på platsen boende och verkande stadsarkitekter, som genom den 1924 bildade Föreningen Sveriges Stadsarkitekter manifesterade sig som intressegrupp. Föreningen framförde i en skrivelse till regeringen krav på obligatorium för landets byggnadsnämnder att tillsätta stadsarkitekter. Kravet på arkitektkompetens skulle markeras gentemot ingenjörer och andra byggnadssakkunniga. Man framhöll också sin roll som vårdare av den lokala byggnadskulturen inför de "djupare leden", och betonade för de mindre städernas del den nödvändiga kombinationen av kontroll och projektering.

Mårtelius beskriver 1920-talets mitt som en höjdpunkt för stadsarkitekternas position. Under 1930-talet förändrades situationen "då var ... stadsbildsvisionerna inte längre som på tidigare sätt styrande. Arkitekterna gjorde sig outhärliga i stadsförvaltningarna av andra skäl, genom utvidgningen av den totala planerings- och granskningsapparaten och genom att bejaka rollen som tekniker." (11)

Den mest centrala frågan i min framställning har varit stadsarkitektens roll som gestaltare. Frågan blev speciellt aktuell sedan 1907 års stadsplanelag givit stadsarkitekterna större möjlighet till detaljerad bebyggelseplanering. (12) Albert Lilienberg, stadsplanechef i Göteborg, skrev i Arkitektur 1909 apropå utbildningsfrågan om stadsarkitekternas möjlighet till konstnärlig påverkan i sina städer "Stadsarkitekterna böra ju långt mera än hittills bliva målsmän för inympandet av konstnärliga skott i samhällets utveckling var och en i sin stad och inga kunna som de verka för spridandet av verkligt god och sund arkitektur och bidra till byggnadsformernas förädling. De hava således en delikatt verksamhet, som bör anförtros endast åt arkitekter med fullt konstnärlig ansvarskänsla och skaparförmåga, icke åt några halvarkitekter." (13) Att inympandet av konstnärliga skott skulle ske genom egen verksamhet var väl en

självklar undermening. Och John Åkerlund framförde i sin tidigare nämnda artikel från 1913 "upplyst envælde" från en kompetent stadsarkitekt som enda möjligheten för de mindre städerna att klara sina arkitektoniska problem. (14)

Efterhand växte dock protesterna mot den "enväldige stadsarkitekten" som bl a exemplet Leche i Uppsala visar. En omsvängning var på väg, och när på 30-talet nya stadsarkitekter tillsattes var det inte längre stadsbildsvisionärerna, arkitekterna med ambitioner och förmåga till "uppräckning av stadsbilden och nyskapande av vackra byggnader" man sökte utan istället "tekniska funktionärer" för stadens förvaltning i form av granskare och experter på alla de nya planföreskrifterna. Dock skulle det ännu vara en *arkitekt*, vissa estetiska ambitioner fanns tydligt kvar i bakgrunden.

När på 1980-talet förslaget till ny plan- och bygglag ville slopa kravet på arkitektkompetens för stadsarkitekttjänsten väckte detta stor uppståndelse. Eva Eriksson skrev i Arkitektur 1985: "Om det nya förslaget till plan- och bygglag går igenom skulle stadsarkitekterna i fortsättningen inte behöva ha arkitektutbildning. En viktig kompetens är därmed hotad på ett område, där den rimligen borde behövas mer än någonsin. Det är inte konstigt att arkitektkåren upprörts. Många ser förslaget både som en brist på respekt för yrkeskunnandet och som en nonchalans mot stadsmiljön.

Men även i den interna debatten har nog stadsarkitekterna varit en förbisedd grupp. Traditionellt har de projekterande arkitekterna haft högst status inom yrkeskåren. Deras kommunalt anställda kollegor har fått nöja sig med en mindre glansfull roll. Men som grupp är det kanske ändå de som betytt allra mest för hur städerna ser ut". (15)

Hotet försvann efter påtryckning från arkitektorganisationerna och arkitektkompetensen fick stå kvar. På senare tid har emellertid en smygande urholkning av stadsarkitekternas ledande roll inom kommunernas byggsektor skett genom att stadsbyggnadschefer, ofta utan arkitektutbildning, blivit ledande inom planerings- och bostadsbyggnadssektorn, och stadsarkitekten således petats ner i rangordning.

För en sådan utveckling har egendomligt nog också framträdande representanter för arkitektkåren talat, exempelvis Gösta Blücher, politiskt sakkunnig i bostadsdepartementet och nu chef för Boverket, i sin artikel "Stadsarkitektämbetet i framtiden" i Arkitekturmuséets årsbok 1984. (16) Som intäkt för ett

minskat förtroende för arkitekternas kompetens och sakkunskap för Blücher fram det folkliga missnöjet med en del av bostadsmiljöerna från 60-talet. (Att här enbart lägga skulden på arkitekterna är förvånande.) Blücher pläderar för att det formella och reella ansvaret för byggnadsutveckling och markanvändning förskjutes från experterna till de politiska förtroendemännen. Att dessa lekmän för sina beslut anlitar sakkunnig kompetens anser han självklart, de bör dock vara fria att avgöra hur behovet av sakkunskap skall tillgodoses. Arkitekterna bör inte ges någon särställning som rådgivare. Som orsak till detta anger han planeringsuppgifternas ändrade karaktär. Den tekniska och ekonomiska utvecklingen öppnar vägen för teknikerna från bl a väg och vatten respektive lantmäterisektionerna. Det är nämligen där utbildningen behandlar sådana idag aktuella frågor som exempelvis naturresurshushållning, framhåller Blücher. (Situationen är alltså den omvända jämfört med sekelskiftet då just *arkitekterna*, framför allt stadsarkitekterna, anlidades för att ge estetiskt tilltalande form åt alla de nya kommunal*teknikens* byggnader.)

Vad blir då kvar för arkitekterna — jo, att vårda och utveckla den befintliga bebyggelsen. Att bevara och vårda stadskärnans utseende och funktioner, en nog så viktig arbetsuppgift i sig, men att hela den viktiga sektorn utanför stadskärnan, den utväxande staden, mötet med landskapet, skulle handhas av tekniker helt utan konstnärlig utbildning!? Är det inte dags att åter höja Camillo Sittes 100 år gamla stridsrop: "återge våra städer den skönhet som genom nutidens krassa teknikervälde håller på att gå förlorad!"

A II BEVARINGSASPEKTEN

Syftet här är inte att göra en djup undersökning av bevaringsfrågorna i de behandlade städerna, utan mer ett *försök till bedömning*. Denna grundar sig på iakttagelser vid återkommande besök i städerna samt min bakgrundskännedom om bebyggelsen. Viktigt att framhålla är att jag utgår ifrån att beskriva *vad jag ser*, och avstår från att vidare utreda vad som ligger bakom. Att konstatera vad som skett utgör dock ett besked om hur den kommunala kontrollen varit (jfr stadsarkitektens roll!).

Som bakgrund till bedömningen bör nämnas den förändrade synen på vad som är värt att bevara och skydda. Från enstaka historiska monument har bevaringsambitionerna utvidgats till att omfatta hela miljöer i de historiska stads-kärnorna och numera även nyare, d v s 1900-talsbebyggelse. (1) Detta innebär att städernas halvcentrala delar är i stort behov av inventering och bevarings-skydd. Och det är bråttom, ty här sker förändringarna snabbt i hyrehuskvarter och småhusområden. Mycket hann tyvärr hända under de förmånliga energiparlänens tid och innan man fått upp ögonen för de ofta mer lågmälda kvaliteterna hos denna typ av bebyggelse och den på finstämda verkningssmedel uppbyggda miljön. Mycket av vad som skapades av de första generationerna stadsarkitekter faller inom denna sektor och har ofta ännu inget fungerande bevaringsskydd. Men en förändring är på väg, då man inser att även här finns såväl historiska och estetiska som rent boendemiljömässiga skäl för bevarings-satsar.

De formella möjligheterna till bevarandeskydd (utöver byggnadsminnes-förklaring) började med k-, senare q-märkning i stadsplan, en rätt omständig procedur, som dels krävde att ny stadsplan upprättades, dels endast kom ifråga för enskilda hus av mycket högt bevaringsvärde. Med omformuleringen av 38 § BS (2) erhöles ett medel för skydd av *sammanhängande* områden med höga miljömässiga kvaliteter. Detta krävde speciell avgränsning och motivering, som efter beslut i kommunfullmäktige gav bevaringsskydd. Enligt den senaste PBL-lagstiftningen är det slutligen möjligt att lägga speciella områdesföreskrifter på bevaringsvärda miljöer och att med q eller Q märka ut "kulturreser-

vat" av olika art, men detta måste kopplas till nyupprättade stadsplaner.

Väl så viktiga är dock de informella metoderna, som består av personlig påverkan, information och rådgivning till byggherrar och fastighetsägare. Här kan kommunernas tjänstemän göra stora insatser om intresset finns, och ju tidigare i byggplaneringsprocessen man kan komma in desto större är möjligheterna att lyckas. Speciellt för småhusområden har information direkt till fastighetsägarna i form av små häften med historik och bevaringsråd gett gott resultat (se nedan) — det man känner bakgrunden till har man större intresse av att bevara!

Hur ser då bevaringsskyddet ut för de här aktuella städerna, och hur omfattar det de berörda stadsarkitekternas arbeten?

Simrishamn var tidigt ute med att upprätta en bevaringsplan för centrala staden (Bevaringsplan för stadskärnan i Simrishamn, 1972), en bevaringsplan som kom att bli mönsterbildande för såväl Ystad som Landskrona. I motsats till tidigare typ av kulturhistoriskt/antikvariska inventeringar, redovisades bebyggelsen här kvartersvis, med beskrivning och bedömning för varje hus och även förslag till kompletterande nybebyggelse. Det utmynnade i en bevaringsplan där inte bara värdefulla byggnader, utan även värdefulla fasadsekvenser och värdefull gårds- resp parkmiljö märktes ut. Peter Boisens Rådhus är klassat som byggnadsminne (dock finns inget arkitektnamn utsatt!). Efter samma mönster är bevarandeplanen för den medeltida stadskärnan i *Ystad* (1981) utförd. Större delen av Boisens byggnader är belägna inom den gamla stadskärnan, och omfattas alltså av planen. Så gott som samtliga är utmärkta som "värdefull byggnad", i något enstaka fall "byggnad med värdefull fasad eller volym". Till byggnader av byggnadsminnesklass räknas Teatern, Stiftelsen Sorgenfri, Tullhuset, Rådhuset, Saluhallen samt det ombyggda bostadshuset Kv Disa 1. Den enda Boisenbyggnad inom detta område utan markering är Birgerskolan, Kv Birger 1, den är dock som tidigare framgått helt ombyggd och förändrad. Hur den förändrade synen på Boisen-tidens tegelarkitektur börjat slå igenom framgår bl a i kommentarerna till Kvarteret Wilhelmina, där det i anslutning till byggnaden Wilhelmina 1 (Boisen) och det besläktade grannhuset nr 2 (byggmästare J E Ekberg) heter:

"Bland de intressantaste byggnaderna i kvarteret är de två hyreshusen i rött maskinslaget tegel vid Västra Vallgatan. De har en för tiden kring sekelskiftet

mycket typisk utformning med dekorationer i mönstertegel. Denna typ av arkitektur har inte tidigare uppmärksammats tillräckligt och riskerar därför att försvinna." (3)

För flera av kvarteren heter det att stadsplanen bör ändras för att överensstämma med de i bevaringsplanen angivna intentionerna; bevaringsskyddet blir då avhängigt när och hur detta stadsplanearbete kommer att fullföljas. För området utanför stadskärnan har man gjort avgränsningar enligt gamla 38 § BS för Sandskogsvillorna samt för Boisens byggnader i kvarteren Skomakaren/Tornväktaren (1984). För Tingshuset i *Hammenhög* har man på statligt initiativ utverkat en byggnadsminnesmärkesförklaring.

För *Kristianstad* presenterade Centrumkommittén (under stadsarkitektkontoret) 1979 en "Centrumplan för Kristianstad — bevaring av stadsmiljö och bebyggelse". Denna berör dock endast området innanför befästningarna, alltså 1600-talets stadskärna, och således knappast Håkansons byggnader. Dock har Utanverken klassats som "helhetsmiljö med särskilt hög grad av kulturhistoriskt eller miljömässigt värde". Detta är emellertid enbart grundat på "de bevarade resterna av 1600- och 1700-talets befästningar tillsammans med 1800-talets kanalänläggning samt kasernmiljö med byggnader från 1700- och 1800-talet" (4) Vidare finns inom stadskärnan Håkansons om- och tillbyggda järnvägsstation, som tillhör de stationer vilka byggnadsminnesmärkesförklarades 1986.

För närvarande är på tal utvidgade områdesföreskrifter i bevaringshänseende enligt nya PBL att införas för Utanverkens villor. (5)

Landskrona började sitt bevaringsplanearbete 1976 enligt samma mönster som i Simrishamnsplanen. "Landskrona nya stad — Bevaringsplan del 1" var färdig för utställning hösten 1977, och antogs formellt av fullmäktige 1979. Den omfattar stadskärnan, d v s i stort sett 1700-talsstaden, och här är Sundbärgs Teater samt bostadshuset vid Storgatan (Kv Köpmannen 3-4) utmärkta i byggnadsminnesklass medan flera av Sundbärgs och Ekelunds byggnader är klassade som värdefulla hus, bl a byggnaderna längs Järnvägsgatan i Kv Ö Roten och Sundbärgs Post- och Telegrafverksbyggnad i Kv Gamla Stranden. Anmärkningsvärt är emellertid att Ekelunds "stadssportmotiv" kring Selma Lagerlöfs väg inte uppmärksammats som viktigt för stadsbilden, här är t o m föreslaget nybebyggelse söder om gatan i Kv Gamla Bryggan!

Omedelbart efter del 1 påbörjades arbetet med bevaringsplan del 2, för de halvcentrala delarna av staden. Här kunde nu tillämpas den vid denna tid nya formuleringen av 38 § BS angående bevaringsvärda miljöer, och arbetet lades upp så att delområden etappvis utställdes och godkändes av fullmäktige så att de föreslagna avgränsningarna av miljömässigt värdefulla områden snabbt kunde träda i kraft. Dessutom utarbetades för tre viktiga områden: Kvarntorgsområdet, Egna Hem och Borstahusens gamla fiskeläge, särskilda häften med "Vägledning för fastighetsägare" som delades ut till samtliga fastigheter inom dessa områden.

En sammanställning av bevaringsplanen på en översiktskarta över staden gjordes 1984 (6), medan muséet och inventeringskommittén senare utgivit en utförligare version i bokform med boende- och byggnadshistoriska bakgrundsbeskrivningar. Formell fastställelse skedde 1985.

Så gott som samtliga av de avgränsade värdefulla miljöerna har anknytning till Sundbärg eller Ekelund, ex: området kring Stadsparken och Tuppaskolan, Regeringsgatans södra del och Saluhallstorget, bebyggelsen längs Ödmanssonsgatan, kvarteren Storken och Gripen samt Pilgatan, Weibullsholm, området kring S:t Olovs sjö med Vattentornet, bostadshusen vid Fröjdenborgsgatan, kvarteren Bagaren och Fiskaren, Norre Värns Plan i Egna Hem, Citadellets koloniområde m m.

Utöver det helhetsskydd som här ovan omnämnts, finns råd och föreskrifter för byggnaders detaljer tillfogade, mer översiktligt: Praktiska underhållsråd i Ystads bevaringsplan, allmänna "Råd och anvisningar" i Landskronas del 1, mer detaljerade och kvarter för kvarter i Landskronas del 2, tänkta att i första hand användas vid byggnadslovsgranskningen.

Hur har då detta bevaringsarbete utfallit i praktiken?

I Ystad verkar man sedan början av 1980-talet ha uppmärksammat Peter Boisen och hans byggnader. Detta framgår av bevaringsplanen (se ovan) men även av sättet man vårdat hans byggnader i staden och kunnat förhindra deras förvanskning. Så har t ex bostäderna för Sockerbolaget i kvarteren Skomakaren/Tornväktaren fått behålla sin ursprungliga originella takbeklädnad av cementplattor, även om detta vållat en del praktiska bekymmer. Vid ombygg-

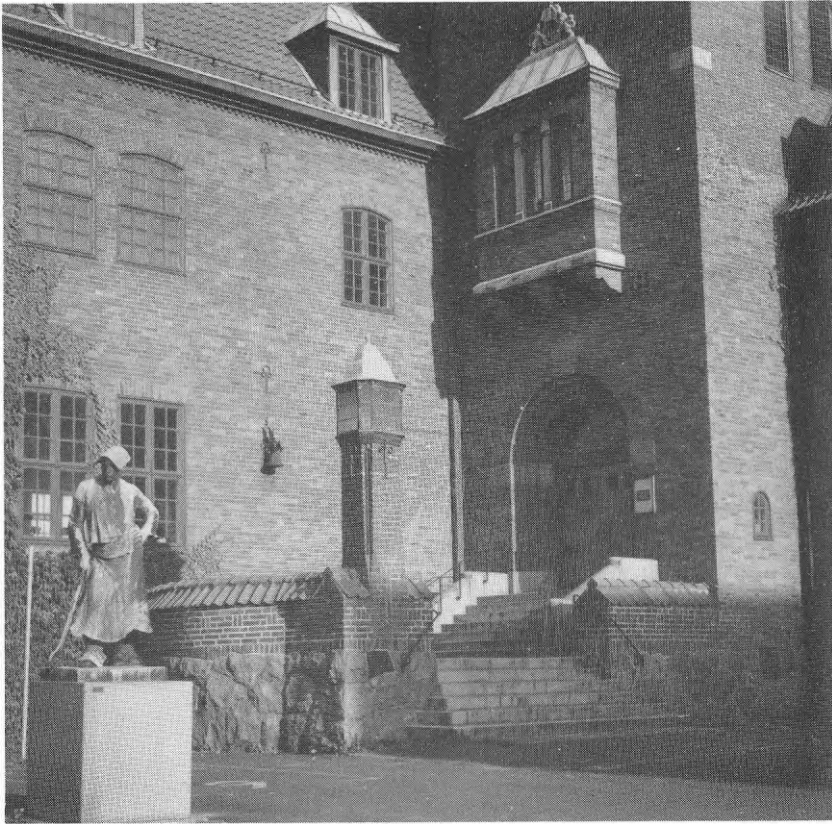

Kv Johan 45 i Ystad (Boisen), tidigare Arbetarnas Bageriförening, ingår i den rad av röttegelhus som på 1980-talet varsamt byggts om till bostäder. (Foto i Ystads Konstmuseum.)

nad och modernisering av Boisons (och liknande) röttegelbostadshus har stor vikt lagts även vid målning av trapphus och liknande för att hålla kvar den tidstypiska ursprungsmiljön. Enda undantaget från denna varsamma linje är Östra Förstaden, där man redan på 70-talet tycks ha släppt det enskilda initiativet fritt, och dess ursprungliga karaktär går numera knappast att återskapa.

Av Boisons monumentala byggnader är speciellt Teatern en verklig prydnad för staden med sitt välbehållna yttre och en salong med ursprunglig 1800-talsprakt. Stiftelsen Sorgenfri har nyligen restaurerats, men färgsättningen förefaller väl gul, en sobrare grå hade gjort byggnaden större rättvisa. Överlag tycks de av staden ägda Boisen-byggnaderna skötas väl (undantaget Birgerskolan, som dock förändrats på ett tidigt stadium, medan nyligen skolan i Kv Ziska helt utplånats), och den uppmärksamhet angående Boisen man hyst framför allt på stadsarkitektkontoret är tydlig gällande helhet som detaljer.

I Kristianstad är det förstas Tekniska skolan med Konserthuset som är det stora Håkanson-verket man bevarar och vårdar — att den för helhetsmiljön så viktiga Saluhallen rivits är dock en stor förlust. Även hyreshuset (Kv Uttern 3) och framför allt Lavessonska villan (Kv Uttern 4) står välbevarade i detta

Tekniska skolan i Kristianstad, entrén.

kvarter som helt domineras av Håkanson, bara det på senare tid nybyggda biblioteket, helt utan försök till anpassning, bryter helheten. Lasarettområdet, administrerat av landstinget, har utsatts för en stor del förändringar, mycket förödande är de fönsterbyten som omnämnts i kap X:2, en önskan är att åtminstone Medicinska kliniken kan få behålla sin ursprungliga karaktär, där fönstren är en viktig del. Håkansons hyreshus har i flera fall under energispartiden fått ny fasadinklädnad, men vid "P L Håkansons plats" är framför allt Walbergiska stiftelsen och bostadshuset Kv Japan 4 väl bevarade. En samlad inventering av typen Landskrona 2 vore väl motiverad för denna halvcentrala zon, där inte bara Håkansons byggnader utan även andra från samma tid har såväl arkitektoniska som miljömässiga kvaliteter att bevaka och bevara.

Håkansons större villor är över lag väl bevarade (frånsett några tidiga fall

Norre Värns Plan i Landskrona.

av fasadinklädnad). Deras gedigna arkitektoniska kvaliteter tycks ha varit uppenbara för fastighetsägarna, som värnat och bevarat det ursprungliga. Inte bara byggnaderna utan helhetsmiljön är emellertid viktig, och speciellt för Utanverken är det nödvändigt med miljöregler som omfattar också t ex hägnader och trädgårdar, för att undvika stora garagekomplex och andra avvikande inslag i detta område som har kvaliteter jämförbara med det bästa inom landet.

I Landskrona, där jag haft tillfälle att medverka, har man varit ambitiös när det gäller bevaringsplanering, speciellt arbetet med de halvcentrala delarna var för sin tid ovanligt. Uppföljningen har också varit god då det gäller bygglövsgranskning och planarbete har man sökt följa bevaringsplanens intentioner. När det gäller helheter verkar också skyddet ha fungerat bra. Att den snabba avgränsningen av bevaringsvärda miljöer i del 2 även fungerat juridiskt visar fallet med begäran om fasadinklädnad av några gråputsade Ekelundhus vid Norre Värns Plan i Egna Hem, som avvisades ända upp i Kammarrätten.

Att kommunen när det kommer till kritan ändå gör som den vill visar dock rivningen av Sundbärgs sjukhem, rödmarkerat på planen (i en revision av bevaringsplanens översiktskarta har detta röda fält förstås bortretuscherats). Därmed försvann, liksom tidigare med Badhuset, en viktig Sundbärgsk point d'vue ur stadsbilden.

Om helhetsskyddet dock varit förhållandevis gott, har det ofta brutit i detaljomsorgen. Att kvarteret Gripen fått stilavvikande "entrélådor" på gårds- sidan får tillskrivas tiden före bevaringsplanen (berömligt är dock att man tog sig an och restaurerade såväl Kv Storken som Gripen på ett sådant tidigt stadium, nu gäller det att se upp med området vid Fröjdenborgsgatan!). På senare tid är det framför allt de dåligt utförda fönsterbytena, speciellt i ombyggda hyreshus, som faller i ögonen. Att ersätta ett smäckert sidohängt ursprungligt fönster med vippfönster i grovt standardutförande och med "påknäppbara" spröjsar ligger mycket långt ifrån intentionen "fönstersnicke- rier bibehålles oförändrade". Härvidlag brister det flerfaldigt i övervakning- sledet.

Att förebyggande information/vägledning till fastighetsägare har god ver- kan visar de häften som delats ut i vissa områden. Effekterna faller inte alltid omedelbart i ögonen, men en som är bekant med området noterar sådant som att ett stilavvikande lådtak över entrén plötsligt är borta, ett gammalt spjälsta- ket har omsorgsfullt vitmålat, en skarp fasadfärg har tonats ner o s v. Små detaljer, men ändå så viktiga för helhetsmiljön!

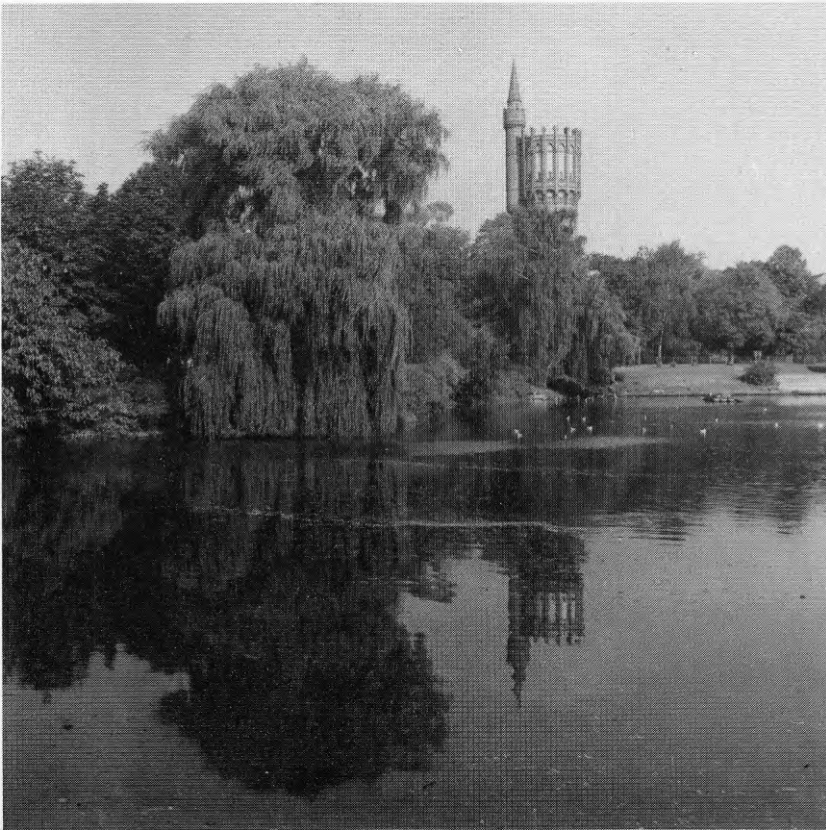
Sammanfattningsvis tycks omsorgen om Boisens byggnader i Ystad fung- era tillfredsställande, mycket beroende på att man från stadsarkitektkontoret tidigt uppmärksammat dem och kunnat styra förändringarna (ett ledsamt undantag är dock Östra Förstaden).

I Kristianstad har Håkansons byggnader ett svagt formellt bevaringsskydd. De viktigaste byggnaderna har trots detta bevarats oförändrade, förmodligen mycket i kraft av deras egen kvalitet, som övertygat. En byggnad som Tekni- ska skolan är klart i byggnadsminnesklass, liksom Järnvägsstationen (vilket SJ också dragit konsekvenserna av, se ovan). Viktigt är dock att man skapar bevaringsskydd även för de halvcentrala delarna av staden där de flesta av Håkansons byggnader (och av honom påverkade) är belägna. Speciellt viktigt

är det med heltäckande miljöregler för området Utanverken.

I Landskrona har ett ovanligt genomgripande bevaringsarbete utförts, där såväl Sundbärgs som Ekelunds byggnader uppmärksammas. Det härvidlag viktigaste att värna om är Sundbärgs monumentalbyggnader viktiga för stadsbilden och Ekelunds sociala bostadsarkitektur, epokgörande för sin tid. Helhetskyddet verkar fungera tillfredsställande, men omsorgen om detaljer är inte alltid den bästa. Att beklaga är slutligen att Frans Ekelunds egen villa och trädgård inte byggnadsminnesförklarades medan tid var.

Sundbärgs gamla vattentorn i Landskrona, berövat sin ursprungliga funktion då det nya vattentornet byggdes nere vid hamninloppet, men fortfarande det mest karaktäristiska inslaget i stadens silhuett vare sig man anländer norr eller söderifrån, eller bara passerar på motorvägen öster om staden. Här vyn över S:t Olovs sjö.

NOTER

Inledningskapitlet

- 1 Gunnar Wetterling - artikel av Björn Linn i *Från Gästrikland 1980*, J Fred Olson - skildrad av Anita Larsson, första gången i rapporten om Radstående hus, KKH 1975. Erik Hahr - ett kapitel av Sven Drakenberg i *Västerårs genom tiderna 1962*, Gustaf Linden - artikel av Johan Mårtelius i *Arkitekturmuseets årsbok 1984*, Gunnar Leche - avhandling av C E Bergold: *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950*, 1985.
- 2 De behandlade arkitekterna var Ludvig Hedin och Kasper Salin i Stockholm, F O Lindström i Umeå, J Fred Olson i Kalmar, Gunnar Leche i Uppsala.
- 3 Ingående i kompendiet *Arkitekturyrkets historia i Sverige*, KTH 1982.
- 4 Alfred Hellerström har behandlats i en uppsats om Rådhuset i Helsingborg vid konstvetenskapliga institutionen i Stockholm och Salomon Sörensen av 1984-års KKH-elever.
- 5 Artiklar av Johan Mårtelius i *Landskrona musei årsböcker 1978 resp 1979*.
- 6 Chr Elling: *Rom — Arkitekturens liv fra Bernini til Thorvaldsen* (Kph 1956) sid XI.
- 7 Ragnar Josephson: *Konstverkets födelse* (Stockholm 1955).

Kapitel I

- 1 H B P Barfod: *Minder fra gamle Grundtvigske Hjem* (Kbh 1923) del IV, sid 66 ff.

Kapitel II

- 1 Om G F Hetsch, hans liv och gärning, se Kjeld von Folsach: *Fra nyklassicismen till historisme, Arkitekten G F Hetsch* (Köpenhamn 1988).
- 2 Arkitekten Peder Malling (1781-1865), stadsbyggmästare i Köpenhamn från 1809, viktigaste byggnader: Sorø Akademi 1822-27, Köpenhamns universitet 1831-36.
- 3 Citat, Meldahl/Johansen: *Det Kongl. Akademi...*, sid 172.
- 4 Citat, a a, sid 173.
- 5 Citat, a a, sid 173.

- 6 Jämför förhållandet vid Konstakademien i Stockholm, där Scholander som mer stiltolerant efterträdde den klassiskt stränge Nyström.
- 7 Från Hetsch' publicering i "Allgem.Bauzeit" XV 1850, s 149-151.
- 8 Hetsch intresse för tegel, olikfärgat och olikformat, var också ett utslag av hans intresse för hantverket, vilket även gjorde att han införde bättre möjligheter för utbildning av hantverkarlärlingar vid Konstakademiet.
Angående benämningen *Rundbogen* — se även Svedberg, O: Arkitekternas århundrade (Stockholm 1988).
- 9 Från inledningen till Percier's "Samling af indvendige Dekorationer Dekorationer og Alt, hvad der henhører till Ameublement", utkommen 1812, i Hetsch' översättning ingående i "Om Moden og den rene Smag" (1848).
- 10 G F Hetsch: Bemærkninger angaaende Kunst, Industrie og Haandverk. Kbh 1863, sid 74.
- 11 G F Hetsch: Bemærkninger, a a, s 76.
- 12 Technisk Institut inrättades 1843 som en uttryckligen för hantverkare avsedd skola.
- 13 Meldahl/Johansen, a a, Bilaga VIII, s XLIX - L.
- 14 Efter förebild från franska Ecole des Beaux-Arts, som samma år infört sådan examen.
- 15 Herholdt studerade vid Akademiet (samtidigt som han var verksam som snickare) 1837-40. Vann den stora silvermedaljen 1846. Meldahl studerade vid Akademiet 1844-53. Vann stora guldmedaljen 1854.
- 16 Helga Steman: F Meldahl og hans venner, Band II (1927) sid 224.
- 17 Meldahls Værklister 2.
- 18 Vilh.Klein: "Architektportrætter" 1894 (manuskript i Kgl bibl), s 44 f.
- 19 Meldahl försvarade sig genom att förbinda denna byggnadsform och de nya materialen med Skånes klimat och nordliga läge — teorier aktuella i tiden genom Gottfrid Semper (Der Stil, 1860).
- 20 I Holstein hade han lärt sig det nyaste tekniska sättet för avkyllning av mjölk (det destinonska systemet). Detta tillämpade han bl a vid mejeribygnaden vid *Bonderupgaard* (1857-58). Själva mejeribygnaden är en enkel, funktionell vitputsad länga, de enda dekorationerna samlade till gaveln: två blinderingsfält under bågfriser, ett halvcirkulärt fönster uppbyggt av ett dekorativt listverksparti. Bygnaden är numera något ombyggt — en port är insatt under listverket och takkonstruktionen är ändrad till något flackare form. Gavelpartiets strama dekor för något tankarna till Palladios byggnader för jordbruket i Norditalien på 1500-talet. Ytterligare mejeribygnader byggdes efter 1858, då Meldahl kommit hem från en resa till England och Skottland där han studerat lantbruksbyggeri. Men även ritningar till lador, ko- och svininstall utförde han vid denna

tid. Att han verkligen satte sig in i ämnet framgår av den digra lista över vetenskaplig lantbrukslitteratur som återfunnits bland ritningarna till Bonderupgaards mejeri.

- 21 Det Kongelige Landhusholdnings Selskap (udg); H C Glahn, Wienborg og Boisen: Byggeplaner til Bøndergaard og huse med og uden jord. (Kbh 1861).
- 22 Helga Stemann, a a, III (1929), s 63.

Kapitel III

- 1 Slutet gott allting gott — spektakelhus och teaterbyggnader i Ystad — Skrifter från Ystads Formminnesförening XVI (1971), s 84 ff.
- 2 Östra Förstaden: ritning uppgjord 1865 av stadsingenjören i Malmö Georg Gustafsson; en helt rätvinklig funktionell stadsplan med bredare trädplanterade huvudgator och smalare bigator (ekonomigator) genom kvarteren.
- 3 Sedan 1884 fanns det av Drätselkammaren föreslagna villkor för upplåtande av tomter i skogsplanteringen till uppförande av sommarbostäder (Stadsfullmäktige 1884).

Bebyggelsen i Sandskogen placerades mycket fritt, endast några meter kring varje hus var egentlig tomt, resten var allmän mark. Inga staket fick uppsättas, endast avgränsning i form av buskar och träd var möjlig, vilket bidragit till ett idag mycket lummigt och naturligt inbjudande område (1984 skyddat enligt gamla 38§ BS).

Kapitel IV

- 1 Exempel inom litteraturen: Emile Zola's samhällsrealistiska romaner, inom konsten Gustave Courbets realistiska måleri.
- 2 Den engelske arkitekturhistorikern James Fergusson framförde i en bok 1849 åsikten att all stilimitation måste upphöra.
(P Collins: Changing ideals in modern architecture 1750-1950, London 1965, kap 13.)
- 3 An Historical Essay on Architecture — 1835 (P Collins; a a, sid 119).
- 4 Leon Vaudoyer (1803-72) har bl a ritat katedralen i Marseille i randigt murverk och närmast Rundbogenstil. Henri Labrouste (1803-75) har i Bibliothèque S:t Geneviève i Paris vävt in såväl tekniskt nykunnande som litterära associationer och talande dekor.
- 5 Veronesiska bågar: bågar murade i randigt tegelmurverk, förekommer på kyrkor från

12-1300-talen i Verona med omnejd.

- 6 Rut Liedgren: Så bodde vi (1961), sid 151 f.
- 7 Husen i Skomakaren/Tornväktaren har blivit skyddade enl gamla 38 § BS.
- 8 Citat från Normalritningar till folkskolebyggnader jemte beskrifning. Kongl Öfverintendentämbetet (Sthlm 1865), sid 6.

En andra och utvidgad upplaga av "Normalritningar..." kom 1878. I Boisens fall kan man dock inte spåra något direkt inflytande från dessa mönsterplanscher. Om folkskolornas framväxt se Gregor Paulsson: Svensk Stad (1950) sid 271 ff.

- 9 Skrifter från Ystads Fomminnesförening XIV 1969, sid 56 resp 52.
- 10 Ritad av länsarkitekt Ankarsvärd i Växjö.
- 11 Arkitekter: Gävle - Axel Nyström, Nyköping - G E Westermark, Sundsvall - J F Stenberg.
- 12 Arkitekt Salomon Sörensen; Lund:1907-09, Malmö: Lilla Torg 1901, vid Föreningsgatan (Kv Ripan) 1910.
- 13 Husets inre är lika storslaget som dess yttre: från ett rymligt entrérum kommer man in till ett stort trapphus i byggnadens mitt, däromkring grupperar sig: Herrns rum, Salong, Förmak, Matrum, Kök och Jungfrukammare. Jungfrukammaren är lika stor som köket, här har man inte knusslat med utrymmena! Spiskammaren har fått en egen liten utbyggnad i anslutning till köket. På övervåningen sovrum med ett stort (ca 35 m²) förrum, gästrum, closett och ett 16 m² stort badrum.
- 14 Stadsfullmäktiges protokoll 1884.
- 15 Georg Theodor Policron Chiewitz (1815-62) arkitekt och civilingenjör, utbildad i Stockholm, verksam i Sverige och utomlands (Grekland, London, Paris). Vetgirig, flitig, öppen för nya vyer. Ritade tidigt villor enligt de "pittoreska" idealen, ex. Villa på Runsala utanför Åbo, publicerad 1853 i Tidskrift för praktisk byggnadskonst. Flyttade till Finland 1851 (för att undgå följderna av en konkurs i Sverige), först länsarkitekt, sedan stadsarkitekt i Åbo. Producerade ett brett spektrum av byggnader från kiosker och paviljonger till kyrkor, från smedjor och uthus till broar och fabrikskomplex. "En frisk fläkt under ett kritiskt skede i vår byggnadskonst". Se: Bonsdorff m fl: Konsten i Finland (Helsingfors 1973), sid 136 f.
- 16 Ch E Löfvenskiöld: Lantmannabyggnader, uppl I 1855, uppl II 1870, uppl III 1894.
- 17 Paralleller kan även dras med den amerikanska "shingle style", beskriven bl a i Vincent Scully: The Shingle Style and The Stick Style, (Yale 1971, 2 uppl).
- 18 Slott och herresäten i Sverige, Skåne 3, Malmöhus län södra delen, sid 84 ff. Se även H H Madsen: Meldahls rædselsprogram (Kph 1983).

- 19 Illustrerede Tidende, 15/8 1875.
- 20 Göran Lindahl: Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i Svensk Arkitektur 1800-1950 (Sthlm 1955), sid 131 ff.
- 21 Slott och herresäten, a a, sid 401 f.

Kapitel V

- 1 Se A Lindgrens egen artikel "Ystad kloster" i Arkitektur och Dekorativ Konst, 1905, sid 116 f.
- 2 Ur jubileumskrift utgiven till föreningens 40-årsjubileum. Skrifter utgivna av Ystads Formminnesförening IV, 1947.
- 3 Gamla Svenska Städer, samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska Teknologföreningens afdelning för byggnadskonst, häfte I 1908, II 1909, III 1911.
- 4 Arkitektur och dekorativ konst, 1908, sid 130 f.

Kapitel VI

- 1 Boklund skriver således i Byggnadstidningen 1916 "en internationell byggnadskonst är ett oting, hvarifrån en nådig försyn må bevara oss."
- 2 Angående termen nationalrealism hänvisas till B Linn: Oswald Almqvist (1967) sid 7, samt Göran Lindahls artikel Carl Westman och nationalromantiken, Byggnadstidningen 11, 1954. Se även diskussionen i Arkitektur nr 3, 1988; Olle Svedbergs artikel om Nyrealismen.
- 3 Johansson, B O H: Svensk arkitekturpolitik under 1900-talets första decennium, ur Sju uppsatser i Svensk Arkitekturhistoria (Uppsala 1970).
- 4 Exempel: Scholander - ombyggnad av Residenset i Malmö samt Residenset i Kristianstad, Zettervall - ombyggnad av Rådhuset i Malmö samt ett flertal byggnader i Lund bl a Universitetet, G Möller - Landsarkivet i Lund, I G Clason - Hypoteksbanken i Lund. Det är den sistnämnda byggnaden Boklund uttryckligen kritiserar i Byggnadstidningen 1917/18, nr 8, under rubriken "En gata" (dvs Kyrkogatan i Lund som "utsetts till experimentfält för snart sagt alla mer kända svenska arkitekter").
- 5 Boklund hade dessförinnan flera gånger framfört förslaget om en *svensk* arkitektförening, ett förslag som förkastades av Teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst. Första gången 1908 (Byggnadstidningen nr 9/10), återigen 1917/18 (nr 9).

- 4 Camillo Sitte: Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze, 1:a upplaga, (Wien 1889).
- 5 Bedoire, F: a a, sid 72 ff.
- 6 Bedoire, a a.
- 7 Patent i Sverige (No 34403) den 31 januari 1910. Fönstret är en skiva som kan rotera kring sitt fäste mitt på karmens över- och bottenstycke, och kan således inifrån putsas på båda sidor, liksom i öppnat läge på dubbelfönstrets innersidor.
- 8 Enligt Rekommendationsbrev hos Gunnel Fernström.
- 9 Litteratur om Chicagoskolan: Carl W Condit: The Chicago School of Architecture, (Chicago 1964) Litteratur om Richardson: Henry-Russel Hitchcock: The Architecture of H H Richardson and His Times, (Hamden 1961).
- 10 Intervju med Erik Johansson, byggnadsingenjör och Håkansons medhjälpare.

Kapitel IX:

- 1 Fullmäktigeprotokoll 26 maj 1910, §2.
- 2 A a.
- 3 Fullmäktigeprotokoll 20 december 1910, §19.
- 4 Instruktion för stadsarkitekten i Kristianstad, tryckt bilaga till fullmäktigeprotokoll 26 maj 1910, första versionen handskriven bilaga till fullmäktigeprotokoll 15 juni 1909.
- 5 Intervju med f museichef Thorsten Andersson 24/7 1985.
- 6 Om Albert Lilienbergs verksamhet, se Bjur, H: Stadsplanering kring 1900, (Gbg 1984).
- 7 I en tidningsartikel i samband med pensioneringen (Sydsvenska Dagbladet 23 febr 1941) talar Håkanson, efter en mycket allmän historik över byggnadsverksamheten, mest om de speciella och svåra grundläggningsförhållandena i Kristianstad.
- 8 Mer om stadens utveckling i Andersson, Lindbom: Boken om Kristianstad, (Lund 1976).
- 9 Tillkomsten av egnahemsområdet skildras i Kindblom, Inga: Egna Hem i Kristianstad. Kring Helgeå, 1973.
- 10 Om Algot Johanssons villor, samt de av Swen Nilsson, en självlärd husritare eg.järnvägstjänsteman, se Kindblom, a a.
- 11 Utöver en del av villorna i Utanverken har Otto Ohlsson producerat en mängd villaritningar för Egnahem, bl a Kv Vårlöken (1922). Han ritade även tvåvånings

flerfamiljshus i Kv Reformatorn och Kättaren (1924-25) invid Egnahem. Också det tidigare omnämnda "sjunkande huset", hyreshuset Kv Stormen 9, 10, 11 med sina lugna klassicistiska fasader och varmröda puts, är ritat av Ohlsson. Ett annat kvarter med enhetliga, lugna klassicistiska hyreshus är Kv Harven utbyggt 1927-30. Ohlsson har här ritat nr 2, 3, 4 och 5 (1928-30), medan Algot Johansson ritat 6 och 8 (1928). Det första huset i raden längs Vasagatan, nr 1, är signerat Nils Persson; Håkansons nye medarbetare och medhjälpare.

Från 1925 och in på 1930-talet byggdes kvarteren norr om fängelset ut med villor, några ritade av Otto Ohlsson och senare även Nils Persson.

- 12 Nils Persson har undertecknat ritningarna till hyreshusen i östra delen av Kv Katten, värlarbetade men egendomligt ålderdomliga för sin tid (1930-31) i sin tunga tegelklassicism. Den nya funktionalismen präglar däremot kvarteren längre norrut, flera ritade vid HSB:s rikskontor (ex Kv Korea 2 med de originella djupa slitsarna i fasaden in till trapphus och piskbalkonger). De tre huslängorna i Kv Plogen i stadens södra del är alla ritade vid Otto Ohlssons kontor, nr 3 i ytterst välstuderad funktionalism, ljusputsat med koppardetaljer vid entréer och balkongpartier och flackt tak, med *Robert Larsson* till upphovsman. Larsson som började hos Otto Ohlsson, kom sedermera att under lång tid verka som stadsarkitekt i staden, från 1944 till 1973. För några av de nya affärs- och bostadshusen i stadens centrala del svarar Otto Ohlsson/Robert Larsson, såsom några i detaljerna mycket värlarbetade hus vid Västra Storgatan, Kv Allön 2 (1932) samt Allön 5, 6 (1939). Vid Östra Vallgatan, Kv Snapphanen 5, 6 finner man några 30-tals bostadshus i enklare funktionalistisk utformning, de är ritade av Einar Johansson (1936) respektive Nils Persson (1937).
- 13 Originalet finns i byggnadsnämndens arkiv.

Kapitel X

- 1 Att hämta förebilder ur den nationella skatten var vid tiden omkring 1908, då Ragnar Östberg formulerade det nationella programmet (i inledningen till det svenska bidraget till internationella arkitekturutställningen i Wien), en vanlig företeelse. Östberg själv tog t ex som förebild för sitt Havgårdprojekt från 1908-09 det skånska slottet Rosendal.
Se Cornell, E: Ragnar Östberg, Svensk arkitekt, (Sthlm 1965), sid 163 f.
- 2 Det är tydligen funktionerna museum och bibliotek som huvudsakligen bestämt utformningen, enbart en teknisk yrkesskola hade säkert gett ett annat och mer rationellt utseende, jfr Smedbergs Tekniska yrkesskolor i Malmö, kap VIII:1.
- 3 Byggnadstidningen årgång 10, 1919, sid 75-78.
- 4 Claes Adelsköld konstruerade banorna och ritade stationshusen vid samma tid, 1865, för

de tre privatbanorna Hässleholm-Kristianstad, Helsingborg/Landskrona-Eslöv samt Eslöv-Ystad.

- 5 När Saluhallen inte längre behövdes för sitt ursprungliga ändamål, föreslog Håkanson själv (enligt förre museichefen Thorsten Andersson) att den kunde ombyggas till konsthall. Stilmässigt hade byggnaden väl kunnat förvandlas för ett sådant ändamål, sober och elegant som den var, men förslaget blev till intet, och byggnaden revs slutligen för att bereda plats för bilparkering till nya Domusvaruhuset. Detta måste djupt beklagas, då Saluhallsbyggnaden med sin placering och sin utformning utgjorde ett synnerligen värdefullt inslag i stadsbilden.
- 6 Pansarfönster, definition: Den nutida varianten av fönster som har tjocka isolerglasrutor innefattade i breda metallklädda bågar, ogenomträngliga som pansar kan man tycka med sina små tomma och livlösa ytor, snarare en avskärning än den förmedling inne/ute som ett fönster borde vara.
- 7 Om lasarettsväsendets tillväxt i Kristianstad, Hässleholm resp Ängelholm, se Svenska stadsmonografier: Kristianstad, Hässleholm, Ängelholm .. red Paul Harnesk, (Sthlm 1947), sid 167 ff, 298 ff resp 388. För Halmstad se Svenska stadsmonografier, Halmstad, (1946) sid 372 ff.
- 8 Håkanson avslöjar i artikeln inför pensioneringen (SDS 23/2, 1941) att grundläggningsförhållandena på västra sidan av Vasagatan (Kv Skäran) var så dåliga att det här endast gick att bygga låga hus.
- 9 Hus med fjärrplan: några kända exempel är The Barn in Exmouth av E S Prior från 1896, Papillon Court av E L Lutyens i Leicestershire från 1903, (båda England) samt H Muthesius egen villa vid Nikolasee i Berlin från 1908. Samtliga dessa har regelbundna planer utgående från en stor hall i entréaxeln. Se Davey, P: Arts and crafts Architecture (London 1980).
- 10 För att hålla byggnadskostnaderna nere försökte föreningen få fram användbara typritningar för utbyggnaden av området. Olika förslag presenterades, utöver Håkansons några av Algot Johansson. Trots detta utfördes den fortsatta byggnadsverksamheten individuellt efter varje byggherres önskan, en samordning gick ej att genomföra. Se mer i Kindblom, a a.

Kapitel XI

- 1 Uttrycket Klump, så som det beskrivs av S E Rasmussen i Nordische Baukunst, sid 51 ff. Se även kap XXII:3.
- 2 Tullkammaren och lasarettet i Halmstad ses i Svenska Stadsmonografier, Halmstad, a a, sid 343 resp 374.

- 3 Se exempel i Bedoire, F: a. a, sid 117, m fl.
- 4 Publicerad i Architectural Review 997 mars 1980; Rolf Rosners artikel om Fritz Schumacher.

Kapitel XII

- 1 Foto sid 72 i Fredric Bedoires avhandling om Gustaf Wickman (1974), a a.
- 2 Mårtelius, J: Fredrik Sundbärg och stadsetetikens arkitektur, 60-poängsuppsats vid Konstvetenskapliga institutionen, Lund ht 1978.

Även publicerad (med fotografier) i Landskrona museums årsbok 1978.

Kapitel XIII

- 1 Camillo Sitte: a a.
Om Sitte: G o C Collins: Camillo Sitte and the birth of modern cityplanning, (London 1965).
- 2 A E Brinkmann: Platz und Monument (1908), mer koncentrerat och renodlat i Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit (Frankfurt a M 1911).
- 3 Göteborgstävlingen behandlas i Bjur: Stadsplanering kring 1900 med exempel från Göteborg och Albert Lilienbers verksamhet (Gbg 1984).
- 4 Detta var den första skriftliga introduktionen av Sitte i Sverige (P O Hallman hade dock tidigare hållit ett föredrag om Sitte i Stockholm).
- 5 Ord och Bild 1897, sid 151.
- 6 A a, sid 194.
- 7 A a, sid 197.
- 8 Mårtelius (Lund 1978) a a, samt Sundbärgs kommentar till stadsplaneförslaget i Landskrona stadsfullmäktiges handlingar 1902, bihang Nr 44.
- 9 Mårtelius, a a, sid 7.
- 10 Landskrona stadsfullmäktiges handlingar 1902, a a.
- 11 A a, sid 19.
- 12 Enligt planformen hade Sundbärg tänkt sig en byggnad lik Ferdinand Bobergs Carlber-

ska huset (1897, nuv LO-borgen) vid Norra Bantorget i Vasagatans fond. Även placeringen i stadsplanen är ju liknande i de båda fallen. Att Sundbärg var bekant med och studerat Bobergs verk (de var föflitigt publicerade vid denna tid) framgår av att han som förebild och studieobjekt inför sitt arbete med brandstationen i Jönköping nämner Bobergs d:o i Gävle. Så mycket av de Bobergska bulliga formerna finns dock inte i Sundbärgs brandstation i Jönköping — då mer i förslaget på Landskronaplanen. Brand- och polisstationen i Jönköping från 1896-97 (ett av de få byggnadsverk Sundbärg utförde där) är utförd i rätvinklig nyrenässans, rött tegel med blinderingar samt trappstegsgavlar, med inslag av toskansk medeltid, speciellt i tornet som är en avbild av rådhusornet i Siena! Beskrivet i Teknisk Tidskrift 1898, häftet Byggnadskonst, sid 34 f, plansch 14-16.

- 13 Den *beskrivning* som finns fogad till själva planförslaget är kort och behandlar endast:
Terrängen — så gott som fullständigt plan mark, 1,56 m ö h, högsta punkten vid vattentornet. Grundbeskaffenheten — fast botten, lera och sand, 13,4 m djup.
Jordägare — någon privat eller kyrklig mark, största delen tillhör staden.
Förändringar — de streckade linjerna utgör endast (utförda) förslagslinjer från föregående stadsplan.
- 14 Landskrona stadsfullmäktiges handlingar 1902, a a, sid 13 ff.
- 15 A a, sid 14.

Kapitel XIV

- 1 Enligt Mårtelius (Lund 1978) är vid jämförelse av de båda förslagen Sundbärgs dominerande inflytande på den ändrade versionen tydlig.
- 2 Se Palm, Bertil: Arkitekten Carl Westman, (Lund 1954), sid 70.
- 3 Att Sundbärg på platsen studerat Sempers Opera i Dresden framgår av reseskildringen i Teknisk Tidskrift 1900, sid 29: "lika obligatorisk är ett besök på teatern, motiverat äfven ur arkitektonisk synpunkt, då det inre, särskild den halfrunda foyeren, är en sevärdhet af rang".
- 4 Stadsfullmäktiges handlingar 1902, a a, sid 19.
- 5 A a, sid 19.
- 6 Landskronas jubileumsutställning 1913, sid 68.
- 7 Lindholm, F: Landskrona, från äldsta till nuvarande tid, (Landskrona 1930), sid 287 f.
- 8 Landskrona och jubileumsutställningen, a a, sid 129.

- 9 A a, sid 137.
- 10 Beskrivning, plan och foton i Byggnadstidningen årg 4 (1911) sid 205.
- 11 Presenterat i Byggnadstidningen årg 1 (1908) sid 145.

Kapitel XV

- 1 Arkitektur nr 5, 1913, sid 77.
- 2 Resultatet av stadsplanetävlingen i Göteborg 1901, som räknas som genombrottet för Sittestadspaner i Sverige, omarbetades först 1904 av en stadsplaneberedning för att antagas som stadsplan (se Bjur 1984, sid 106).
- 3 Ingående i Handbuch der Architektur, Teil IV, band 9, (Darmstadt 1890) Stübbens handbok är en systematisk genomgång av framför allt stadsbyggnadstekniska och -hygienska frågor samt en omfattande historisk översikt, men tar även upp konstnärliga gestaltungsfrågor såsom platsers betydelse i stadsplanen och dess utformning i konstnärligt hänseende, offentliga byggnaders placering och betydelse för stadsbilden, osv.
- 4 Svedberg, O: Bidrag till Malmö stadsplanehistoria 1860-1920. Malmö formminnesförenings årsskift 1973, sid 73 ff.
- 5 Malmö stadsfullmäktiges handlingar 1918, bihang 153. Stübbens utlåtande sid 37-45.
- 6 Mårtelius (Lund 1978), sid 15.
- 7 Arkitektur 1913, häfte 7, sid 106.
- 8 Arkitektur 1913, a a.
- 9 Bihang till Landskronas stadsfullmäktiges protokoll 1900.
- 10 Bihang till Landskronas stadsfullmäktiges protokoll 1913. Skrivelsen fortsätter: "Jag har tre minderåriga barn i åldern 14-11 år att försörja, och beräknar att största delen af boets tillgångar kommer att åtgå till barnens uppfostran, Landskrona 9 december 1913, Sigrid Sundbärg". Av de tre barnen gick sonen Gunnar (född 1900) i faderns fotspår och blev arkitekt, så småningom stadsplanechef i Helsingborg, även han i sin tur med om att införa en ny riktning inom arkitektur och stadsplanekonst — funktionalismen på 1930-talet.
- 11 Den paradox som Mårtelius finner i Sundbärgs arbeten gällande det historiemättade skalet kring den nya tidens teknik och funktioner (Mårtelius, Lund 1978, sid 12) behöver inte framstå som så paradoxal om man ser till att detta var ett naturligt sätt att genom historisk symbolik förstärka byggnadens kraft och betydelse i sig (se Svedberg,

Arkitekternas århundrade, 1988).

- 12 Landskrona och jubileumsutställningen, a a, sid 99 ff.

Kapitel XVI

- 1 Som ett exempel på innehållet och tonen i Clasons föreläsningar här ett längre citat ur den första föreläsningen betitlad "Hemmets arkitektur" tagen ur Ekelunds anteckningar:

"Man måste känna den man bygger till genom noggrannt studium af deras vanor, byggnadsplatsens läge, väderstreck, vyer, träd etc, hvarigenom byggnadens konturer så småningom träda fram. Man måste tänka att facader och planer äro beroende av hvarann, att det som på ritning ser bra ut ej säkert gör sig i solida material utan måste tänka sig *att byggnaden står framför mig — och att jag ritat ned denna på papperet*. En byggnad på landet måste verka enkel och hemtreflig på en lugn och bred bas, undvika sönderdelning och konstlade språng.

Bostaden skall blifva föremål för vårt första studium. Därunder ligger den tanken att om vi förstår att bygga en bostad, så förstår vi också att bygga hvarje annan byggnad: först och främst lefva med i verkan eller för dem skall byggas åt och först tillfredsställa behofven och ej gå till verket med fantasin laddad med arkitektoniska former. Då detta ej kan nås genom direkt upplysning, får man gå till verket genom studium af föregående dylika byggnader.

Vi äro en produkt af generationer och böra vi vårda och ansa detta verk, det bör vara vår stolthet, och ej ställa sig på nybyggarens ståndpunkt, och välta allt gammalt öfver bord. Det ser ut som en förtviflad kamp med sig själf att förneka sig själf, detta moderna, utan utveckla lugnet och logiskt, afpassadt efter behofven, hvad våra förfäder gifvit, bygg på detta och försök ej att komma med något nytt, som dock ej är något annat än en utveckling af det gamla".

- 2 Studieböcker och uppsatser finns i Ekelundsamlingen, Avd för arkitekturhistoria, LTH-A.

Kapitel XVII

- 1 Byggnadstidningen, utgiven av Harald Boklund i Malmö 1908-1924.
- 2 Stadsbyggnadskurs i Berlin 17-27 november anordnad av Tekniska Högskolan Berlin-Charlottenburg. Referat av Frans Ekelund i Byggnadstidningen nr 4, sid 46 ff, och nr 5, sid 58 ff, 1909 (årg 2).

- 3 I Malmö fanns dock redan ett exempel; Boklunds bostadspassage vid Stortorget, Kv Claus Mortensen, 1895-98.
- 4 Harald Boklund har i Byggnadstidningen nr 19-20, sid 149, 1908 (årg 1) presenterat ett eget förslag till gästgivaregård i Röstånga, alltså föregripande tävlingens resultat. Förslaget är tämligen konventionellt med bottenvåning i kryssmurad granit och övervåning helt i korsvirke.
- 5 Röstånga gästgivaregård byggd enligt Ekelunds ritningar är presenterad med ritningar och foton i Byggnadstidningen nr 11, sid 109 ff, och nr 12, sid 117 ff, 1911 (årg 4).
- 6 Byggnadstidningen sid 39 1914 (årg 7), ur artikeln "Malmö — några exempel ur dess byggnadsverksamhet", skriven inför Baltiska utställningen.

Kapitel XVIII

- 1 Landskrona stadsfullmäktiges protokoll 1913, bihang nr 128.
- 2 Landskrona stadsfullmäktiges protokoll 22 sep. 1913, §14.
- 3 Taxa för Stadsarkitekten i Landskrona. L:a 1920. (I Ekelundsamlingen).
- 4 Citat och fakta tagna ur Alf Johansson artikel Bostadspolitiken i Hundra år under kommunalförfattningarna 1862-1962, (Sthlm 1962). Sid 509 ff.
- 5 Egna Hem jämte utredning af bostadsfrågan i Landskrona. Landskrona Stadsfullmäktiges handlingar, den 24 januari 1916.
- 6 Egnahemsutredningen, a a sid 7.
- 7 A a sid 8 f.
- 8 A a sid 21.
- 9 A a sid 23.
- 10 A a sid 24.
- 11 A a sid 24.
- 12 A a sid 25.
- 13 Byggnadstidningen nr 6 1916 (årg 8), sid 99 ff.

Kapitel XIX

- 1 Frans Ekelund — arkitekt. W Seidenschmur Verlag, Berlin 1923.

- 2 Lindholm (1930), a a, sid 323 f.
- 3 Frans Ekelund — arkitekt, a a, sid 49 f.
- 4 A a, sid 2.
- 5 Lindholm (1930), a a, sid 365 f.
- 6 Stadsplaneförslag till bebyggande af Kv Storken och Höken, daterat 10 januari 1916, ingår i Egnahemsutredningen, a a.
- 7 De tidigaste radhusen i Sverige lär vara Victor Bodins radhus från 1907-08 i Gamla Enskede, samt Jacob J:son Gates radhus i kvarteret Tegen (1908) och Rudolf Arborelius radhus i kvarteret Canada (1907) båda på Lidingön. Kvarteret Änggården i Göteborg (arkitekt Karl M Bengtsson) är ungefär samtidiga med Ekelunds radhus. Gunnar Wetterlings kvarteret Drivbänken i Äppelviken några år yngre (1919).
Källa: Stavenow-Hidemark,E: Villabebyggelse i Sverige, (Lund 1971).
- 8 Frans Ekelund — arkitekt, a a, sid 31.
- 9 Urklipp ur Landskrona-posten 1930, finns i Ekelundsamlingen.
- 10 Kvarternamnet Egna Hem förekommer endast i Egnahemsutredningen, a a, redan i det samma år utförda förslaget till utvidgning av stadsplan för Landskrona har kvartersnamnet ändrats till Trasten.
- 11 Typbeteckningarna hänför sig till typritningarna presenterade i Egnahemsutredningen, a a.
- 12 Bevaringsplan för Landskrona, del 2, fastställd av kommunfullmäktige 25 mars 1985.
- 13 Egnahemsområdet och radhus vid Pilgatan — vägledning för vård av byggnader och miljö, stencilhäfte från Stadsarkitektkontoret i Landskrona (Anna-Maria Blennow) 1981.
- 14 Intervju med Irma Ph.Nilsson, dotter till Carl Ph.Nilsson i Villa Glittre 30/8 1988.
- 15 Byggnadsstadga av den 20 nov 1931, §128.
- 16 Finns i Ekelundsamlingen.
- 17 Gravvårdstyper för Landskrona kyrkogård, original i Ekelundsamlingen.
- 18 Lindholm (1930),a a, sid 381.

Kapitel XX

- 1 Ur Barry Parker "The small middleclass house" tryckt i Parkers och Raymond Unwin's "The art of Building a Home", (London 1901).

- 2 Intervju med sonen Yngve af Winklerfelt i Malmö 23/9 1988.
- 3 Anförd källa.
- 4 "Hos Sakaierna på Malaccahalvön". Maskinskriven reseskildring av Frans Ekelund daterad i Colombo 12 feb 1930. I Ekelundsamlingen.
- 5 Uppgift från före stadsarkitekten i L:a, Gunnar Lydh.
- 6 Sonen Allan bodde kvar i villan till sin död 1983. Villan såldes i nov 1987 och är numera förändrad.

Kapitel XXI

- 1 Finns numera i Ekelundsamlingen.
- 2 Enligt Andersson, H O & Bedoire, F i Svensk Arkitektur ritningar 1640-1970 (Sthlm 1986), är Ekelunds Savoy Hotell vid sidan av Carl Bergstens och Gunnar Morsings arbeten (i Mellansverige) den enda företrädaren för denna riktning i Sverige.
- 3 Gates villor och radhus har en mellaneuropeisk prägel i likhet med Ekelunds egna hus. Detsamma gäller Kv Canada (R Arborelius) i närheten på Lidingön, vilka Ekelund fotograferat vid eget besök. Kvarteret Drivbänken i Äppelviken av Gunnar Wetterling, som i karaktär påminner om Ekelunds Kv Storken och Kv Gripen, byggdes dock efter dessa, 1919.
- 4 För en utmärkt liten översikt över Tessenow's verk och inflytande, se "Heinrich Tessenow/1876-1950", utställningskatalog sammanställd av Henrik o Andersson för Arkitekturmuseet, (Sthlm 1978).
- 5 Landsforeningen Bedre Byggeskik bildades 1915 som ritningshjälp för enkelt folk som ämnade bygga sig hus. Föreningens syfte var att befrämja den sunda, regionala traditionen, att skapa nya hus som skulle vara "enkle, hjemlige og smukke, som de gamle var." (B B's rapport 1916).
- 6 Politikens Sommerhuse, (Kbh 1912), sid 57.
- 7 Arkitektur 1912, sid 105 ff.
- 8 Hoffmanns villor från 1905-07 i Hohe Warte, Wien, Se Eduard F Sehler: Josef Hoffmann, (Princeton University Press 1985).
- 9 Bevarade foton och prospekt i Ekelundsamlingen.
- 10 Byggnadstidningen 1920.
- 11 Om karaktären hos engelsk arts and crafts-arkitektur resp trädgårdar se Blennow/Svedberg: Resa i Morris spår, Arkitekttidningen 15 och 16, 1988.

- 12 Ett exempel på putsade bostadshus i funktionalistisk stil finns även i kvarteret Gjörloff, ritningarna signerade Stadsarkitektkontoret.
- 13 Klockergården (1939) och även Storgården (1935), tillsammans med Knud Hansen.

Kapitel XXII

- 1 Alf Johansson: Bostadpolitiken ur "100 år under kommunalförfattningarna", a a, sid 532 ff.
Dessutom framgår av Svenska Stadsförbundets katalog över "Svenska Slöjdföreningens Hemutställning i Liljevalchs Konsthall 1917" att Landskrona snabbare än de flesta andra städer påbörjade uppförandet av erforderliga smålägenheter för avhjälpande av bostadsnöden.
- 2 Jfr ex Kalmar, där egnahem uppfördes i 20-talets början efter påtryckning av byggarna själva i utkanten av staden där varken vatten eller avlopp fanns. Stadsarkitekten J Fred Olson utförde ritningar på uppdrag. Larsson, A: J Fred Olson, Arkitekturmuseets årsbok 1984.
- 3 Se Kristensson, H: Det egna hemmet. Ur Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1976 (Malmö 1975).
- 4 Larsson, A: Radstående hus i Kalmar. Stadsarkitektkontoret i Kalmar 1981.
- 5 Drakenberg, Sven: Västerås stadsbyggnadshistoria, sid 241 ff, och Västerås stadsbebyggelse, Bevarandeprogram. Stadsbyggnadskontoret i Västerås 1984:3.
- 6 Byggnadstidningen 1920.
- 7 Byggnadstidningen 1920, sid 144.
- 8 Rasmussen, Sten Eiler: Nordische Baukunst, (Berlin 1940), sid 51 ff.
- 9 Materialleverantörer noggrant angivna i "Frans Ekelund — arkitekt", a a.
- 10 Mårtelius, Johan: Landskronaboken 1979.
- 11 Davey, Peter: Arts and Crafts Architecture. The Search for Earthly Paradise, (London 1980).

Kapitel XXIII

- 1 Migge, Leberecht: Die Gartenkultur des 20. Jahrhunderts, (Jena 1913), sid II.
- 2 Benoît-Lévy, Georges: Stadens fysiologi, (Stockholm 1910).

- 3 Byggnadstidningen 1920, sid 143 ff (AMB's kursivering). Att han inte bara studerat de hygieniska aspekterna av de engelska exemplen (såsom att barn som vuxit upp i trädgårdsstäder vid 12 års ålder genomsnittligt är 3" längre än jämnåriga i närliggande industristäder, liksom att dödlighetsprocenten för barn under 1 år är 6% mot annars 16-18%) utan även det arkitektoniska visar hans begeistring över det han kallar "byggnads-schema" (cit: "ritningar företeende en arkitektonisk förläggning och sammankoppling i stil av alla till uppförande avsedda byggnader"). Byggnadstidningen 1920, sid 134.
- 4 Egnahemsutredningen, a.a.
- 5 Rådberg, Johan: Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975, (Sthlm 1988), sid 170.
- 6 Ritningsförslag finns i Ekelundsamlingen.
- 7 Presenterat i publikationen Frans Ekelund — arkitekt, a a.
- 8 Enligt katalogen till Hemutställningen, anordnad av Svenska Slöjdföreningen 1917 i Liljevalchs konsthall, a a, visar exemplen från de kommunala bostadsföretagens uppförande av smålägenhetsprojekt att Landskronabebyggelsen, påbörjad i mars 1916, ligger före alla andra projekt i Sydsverige (och före de flesta projekt i Sverige över huvud taget).
- 9 Som sjukhusprojektör blev Ekelund även anlitad för det nya lasarettet i Trelleborg på 1930-talet.

Kapitel A I

- 1 Om Gustav Linden, se Johan Mårtelius: Gustav Linden och hans drabanter, Arkitekturmuseets årsbok 1982.
- 2 Beghold, C E: En folkhemmets arkitekt, Arkitekturmuseets årsbok 1984, sid 55 f.
- 3 Bergold, a a.
- 4 Mårtelius, J: Stadsarkitekterna i Sverige fram till 1920-talet. ingår i kompendium: Arkitekturyrkets historia i Sverige, KTH-A 1982.
- 5 Mårtelius (1984), a.a. sid 31.
- 6 Östnäs, Anna: Arkitekterna och deras yrkesutveckling i Sverige, (Göteborg 1984), sid 80.
- 7 Arkitektur 1911, sid 35.
- 8 Arkitektur 1913, sid 109.
- 9 Mårtelius, a a, sid 35.

- 10 Bergold, C E: Bostadsbyggnade i Uppsala 1900-1950, (Uppsala 1985), sid 17.
- 11 Mårtelius (1984), a a, sid 39.
- 12 Lagen innebar möjligheter att i samband med fastställelse av stadsplan också utfärda särskilda bestämmelser för tomternas bebyggande, dessutom expropriationsrätt för planlagd mark, d v s fastighetsägare var tvungna att avstå mark (mot ersättning).
- 13 Arkitektur 1909, sid 86 (stavning moderniserad).
- 14 Arkitektur 1913, sid 108.
- 15 Arkitektur 1985:3, sid 25.
- 16 Arkitekturmuseets årsbok 1984, sid 80 ff.

Kapitel A II

- 1 Denna förändrade inställning framgår också av det nya "Icomos charter", presenterat i Icomos/Information april/juni nr 2/1987; från att bevara "monument" enligt det gamla "Venice Charter" från 1964, utvidgas bevaringsintressena nu uttryckligen till hela miljöer, som rubriken lyder: "The Charter for the reservation of historic towns and urban areas".
- 2 Den nya formuleringen av 38 § BS med kommentar:

"En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg, som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig både för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. *Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn tas till områdets egenart.*"

Och vidare i kommentaren: "*Det förslaget innebär att särskilda krav skall kunna ställas på byggnaders utformning inom områden som utgör värdefulla bebyggelsemiljöer.* Lagtexten har utformats på följande sätt: Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall särskild hänsyn tas till områdets egenart. Av skrivningarna i propositionen framgår att *kommunerna genom särskilda beslut skall ha angett vilka områden de anser utgöra en sådan värdefull miljö.* Man bör notera att det här inte har satts likhetstecken mellan värdefull och kulturhistorisk eller konstnärlig bebyggelsemiljö. De skyddas redan av paragrafens tidigare lydelse. Som exempel på *värdefulla miljöer* omnämns nu *stadsdelar med väl sammanhållen och tilltalande bebyggelse eller andra påtagliga trevnadsvärden i den yttre miljön.* Det framhålls vidare att det bör finnas ett uttryck i bebyggelsemiljön som kan bedömmas vara allmänt uppskattat av kommunens innevånare. Kommuner som vill tillämpa denna lagregel bör skyndsamt ta reda på vilka områden som de önskar detta starkare skydd för."
- 3 Bevarandeplan för den medeltida stadskärnan i Ystad (1981), sid 253.

- 4 Centrumplan för Kristianstad, Centrumkommittén rapport 6 (1979) sid 7.
- 5 Uppgift från stadsarkitekt Sune Friström, Kristianstad (våren 1989).
- 6 Bevaringsplan del 2 för Landskrona, Saneringskommittén 1984.

K Ä L L O R.

Protokoll:

Stadsfullmäktige i Ystad
Drättselkammaren i Simrishamn
Stadsfullmäktige i Kristianstad
Stadsfullmäktige i Landskrona
Stadsfullmäktige i Malmö

Arkiv:

Ystad S:t Petri församling. Husförhörlängder. (Lunds landsarkiv)
Ystad konstmuseum (gamla foton)
Kristianstads museum (gamla foton)
Landskrona museum
Byggnadsnämnden i Ystad
Byggnadsnämnden i Kristianstad
Stadsingenjörskontoret i Kristianstad
Byggnadsnämnden i Landskrona
Stadsingenjörskontoret i Landskrona
Byggnadsnämnden i Malmö

Dagstidningar:

Ystad Allehanda
Sydsvenska Dagbladet
Länstidningen i Kristianstad
Landskronaposten

Intervjuer:

F stadsarkitekt Claes B Persson, Ystad
Christer Håkanson, Helsingborg
Byggnadsingenjör Erik Johansson, Kristianstad
F museichefen Thorsten Andersson, Åhus

Stadsarkitekt Sune Friström, Kristianstad

Ing Göte Persson, Kristianstad

Margit Zachrisson, Landskrona

Yngve af Winklerfeldt, Malmö

Nils Hilding Ekelund, Malmö

Irma Ph-Nilsson, Landskrona

Övrigt material:

Studieanteckningar, urklipp, foton mm hos Håkansons son, Christer Håkanson, Helsingborg

Rekommendationsbrev, betyg, intyg, urklipp mm hos Håkansons dotter, Gunnel Fernström, Stockholm

Foton, ritningar, urklipp, modeller, studieanteckningar, mm från den Ekelundska villan i Landskrona, dessutom en mängd fotografier och originalvykort från Landskrona vid tiden omkring 1920. Beteckning i bildtexter för material från Ekelundsamlingen = Ek-saml.

Detta material ingår numera i Ekelundsamlingen vid Avd för arkitekturhistoria vid LTH.

Studiebesök:

i Håkansons egen villa, Kristianstad december 1986

i Ekelunds egen villa, Landskrona — ett flertal tillfällen våren 1984-hösten 1987

Avhandlingens nytagna fotografier är från tiden 1983-89 och har tagits av Olle Svedbergrespektive författaren.

L I T T E R A T U R

Inledande och allmän litteratur:

- Ahlberg, H: Carl Westman och nationalromantiken. Byggmästaren 1954.
Arkitekturmuseets årsbok 1984 (tema stadsarkitekterna)
Arkitekturyrkets historia i Sverige, KTH 1982 (kompendium)
- Bedoire, F: En arkitekt och hans verksamhet kring sekelskiftet, Gustaf Wickmans arbeten 1884-1916. (Stockholm 1974)
- Bergold, C E: Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950, en aspekt på folkhemets framväxt. (Uppsala 1985)
- Bergold, C E: En folkhemets arkitekt, Gunnar Leche stadsarkitekt i Uppsala. Arkitekturmuseets årsbok. (1984)
- Bjur, H: Stadsplanering kring 1900. (Göteborg 1984)
- Blücher, G: Stadsarkitektämbetet i framtiden. Arkitekturmuseets årsbok 1984.
- Bobergiana, anteckningar av och om Anna och Ferdinand Boberg. (Stockholm 1958)
- Brinkmann, A E: Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit. (Frankfurt am Main 1911)
- Brinkmann, A E: Platz und Monument. (Berlin 1908)
- Brunius, A: Färg och form. (Stockholm 1913)
- Burckhardt, J: Geschichte der Renaissance in Italien. (Stuttgart 1904, 4:e uppl.)
- Byggnadstidningen 1908-22.
- Clason, I G: Öfverblick öfver byggnadsverksamheten i Sverige de sista 25 åren, jubileumsbilaga till Teknisk Tidskrift 1896.
- Cornell, H: Den svenska konstens historia. (Stockholm 1946)
- Cornell, E: Ragnar Östberg, svensk arkitekt. (Stockholm 1965)
- Edlund, H; Lundberg, E: Isak Gustaf Clason. (Stockholm 1968)
- Elling, C: Rom- Arkitekturens liv fra Bernini til Thorvaldsen. (Köpenhamn 1956)
- Eriksson, E: Stadsarkitekterna, artikel i Arkitektur nr 3 1985.
- Grandien, B: Drömmen om renässansen. (Stockholm 1979)

- Henriques, P: Skildringar ur Kungliga Tekniska Högskolans historia, del I och II. (Stockholm 1917 och 1927)
- Holmberger, G: Svenska Teknologföreningen 1861-1911. (Stockholm 1912)
- Johansson, B O H: Svensk arkitekturpolitik under 1900-talets första decennium, ur Sju uppsatser i arkitekturhistoria. (Uppsala 1970)
- Johnsson, U J: Mot en ny stil — svensk arkitekturdebatt omkring 1900, ur Sju uppsatser i arkitekturhistoria. (Uppsala 1970)
- Josephson, R: Konstverkets födelse. (Stockholm 1955)
- Josephson, R: Svensk 1800-talsarkitektur, Arkitektur 1922
- Landskrona musei årsbok 1978 (Landskrona 1978)
- Landskrona musei årsbok 1979 (Landskrona 1979)
- Larsson, A: J Fred Olson — stadsarkitekt i Kalmar 1904-1937. Arkitekturmuseets årsbok 1984.
- Larsson, A: Radstående hus i Kalmar. (KKH Stockholm 1975)
- Lindahl, G: Carl Westman och nationalromantiken, Byggmästaren 11, 1954.
- Lindahl, G: En ensam radikal, Paletten 1958
- Lindahl, G: Konstakademins byggnadsskola — en historisk översikt 1773-1976. (Stockholm 1976, stencil)
- Lind, S I; Romare, B; Sterner, N: Verk av L I Wahlman. (Stockholm 1950)
- Linn, B: Gunnar Wetterling. Artikel i Från Gästrikland (1980)
- Linn, B: Ivar Tengbom och arkitekturket, ur Stenstadens arkitekter. (Stockholm 1981)
- Linn, B: Oskar Almqvist, en arkitekt och hans arbete. (Stockholm 1967)
- Mårtelius, J: Gustav Linden och hans drabanter. Arkitekturmuseets årsbok. (1984)
- Mårtelius, J: Stadsarkitekterna i Sverige fram till 1920-talet. Ur Arkitekturyrkets historia i Sverige. Kompendium, KTH. (Stockholm 1982)
- Neovius, A-M: Studier och studieresor, ur Stenstadens arkitekter. (Stockholm 1981)
- Palm, B: Arkitekten Carl Westman. (Lund 1954)
- Paulsson, G: Svensk stad. I-III. (Stockholm 1950-1953)
- Paulsson, T: Den glömda staden. (Stockholm 1959)
- Rasmussen, S E: Nordische Baukunst — Beispiele und Gedanken zur Baukunst unserer Zeit in Dänemark und Schweden. (Berlin/Köpenhamn 1940)

- Rådberg, J: Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975. (Stockholm 1988)
- Schiller, H: A T Gellerstedt, Sveriges Allm Konstf publikation XL. (Stockholm 1931)
- Sillén, G: Elis Benckert,ur Arkitektur 1966.
- Sitte, C: Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze. (Wien 1889, tredje upplagan 1901)
- Stavenow-Hidemark, E: Svensk Jugend. (Stockholm 1964)
- Svedberg,O: Nyrealismen, Arkitektur nr 3, 1988
- Svedberg, O: Skånsk Stadsarkitektur 1900-1930. Ur Bygga skånska städer, Sydsvenska Dagbladets årsbok 1976. (Malmö 1975)
- Wollin, N G: Från ritskola till konstfackskola. (Stockholm 1951)
- Västerås genom tiderna,del V:2, Stadens byggnadshistoria från 1800-talets mitt. (Västerås 1962)
- Zettervall, H: "Något om mig sjelf",självbiografiska anteckningar utg av Chr. Callmer, Kungliga Biblioteket. (Stockholm 1981)
- Östberg, R: En arkitekts anteckningar. (Stockholm 1928)
- Östnäs, A: Arkitekterna och deras yrkesutövning i Sverige. (Göteborg 1984)

Peter Boisen, kap I-V.

Arkitektur och dekorativ Konst, 1908, sid 130 f.

Barfod, H B P: Minder fra gamle Grundtvigske Hjem.(Köpenhamn 1923)del IV, sid 66 ff

Bonsdorff m fl: Konsten i Finland. (Helsingfors 1978)

Clemmensen, A; Holm,H J; Storck, H: Johan Daniel Herholdt og hans vaerker. (Köpenhamn 1898)

Collins, P: Changing ideals in modern architecture 1750-1950, kap 13. (London 1965)

Dansk Biografisk Lexikon. (Köpenhamn 1934) Bd III.

Folsach, K von: Fra Nyklassicisme til Historicisme — Arkitekten G F Hetsch. (Köpenhamn 1988)

- Glahn, H C, Wienberg og Boisen: Byggeplaner til Bøndergaarde og Huse med og uden jord. (Köpenhamn 1861)
- Hetsch, G F: Bemærkninger angaaende Kunst, Industrie og Haandværk. (Köpenhamn 1863)
- Hetsch, G F: Veiledning til Perspectivens studium og Anvendelse. (Köpenhamn 1839) tredje udg 1868
- Hetsch, G F: Om Moden og den rene Smag. (Köpenhamn 1848)
- Hetsch, G F: Vägledning till linearperspektivens studium och användande. Sv översättning av C E Boman. Bearbetad för Slöjdföreningens skola. (Stockholm 1852)
- Hetsch, G F og Urssin, G F: Begyndelsegrunde af den Geometriske Tegnelse. (Köpenhamn 1828)
- Hetsch, G F og Urssin, G F: Förklaring till geometrisk konstruktionslära för konst- och hantverkarskolor. Översatt från andra originalupplagan av W Klein. (Malmö 1853)
- Jensen, N A: Godt Mod (Tønder 1910, andra uppl 1935)
- Liedgren, R: Så bodde vi — arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse. (Stockholm 1961)
- Lindahl, G: Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800-1950. (Stockholm 1955)
- Lindgren, A: Ystad kloster, artikel i Arkitektur och Dekorativ Konst 1905
- Madsen, H H: Meldahls rædselprogram. F Meldahl Arkitekt og Politiker 1827-1908. (Köpenhamn 1983)
- Marcussen, H: Det Kongelige Akademi for de skjønne Kunster — Analyse af udviklingen 1754-1976. (Köpenhamn 1976)
- Meldahls værkliste, se Madsen, H H: Meldahls rædselprogram
- Meldahl, F og Johansen, P: Det Kongelige Akademi for de skjønne Kunster 1700-1904. (Köpenhamn 1904)
- Millech, K: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950 (Köpenhamn 1951)
- Millech, K: J D Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde. (Köpenhamn 1961)
- Nordin, E: Träbyggande under 1800-talet. Den nordiska trästaden. (Stockholm 1972)

Palladio, A: Fyra böcker om arkitektur, svensk översättning (Stockholm 1928)
Paulsson, G: Svensk stad. (Stockholm 1950-53)
Semper, G: Der Stil. (Frankfurt am Main 1860)
Skrifter från Ystads fornminneförening XIV (1969) och XVI (1971)
Slott och herresäten i Sverige. (Malmö 1966)
Stemann, H: F Meldahl og hans venner I-III. (Köpenhamn 1926-1927-1929)
Svedberg, O: Arkitekternas århundrade. (Stockholm 1988)
Svenska teknologföreningens afdelning för byggnadskonst: Gamla svenska städer, samlingsverk. Häfte I-III. (1908-1909-1911)
Svenskt konstnärslexikon. (Malmö 1952)
Vitruvius: The ten boooks on architecture. Engelsk översättning. (New York 1960)
Ystads fornminneförening IV: jubileumsskrift. (1947)

P L Håkanson, kap VII-XI

Adamson, E: Malmö stadsskolor för yrkesundervisning 1831-1931. (Malmö 1931)
Bedoire, F: En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet. (Stockholm 1974)
Bjur, H: Stadsplanering kring 1900. (Göteborg 1984)
Condit, C W: The Chicago school of Architecture. (Chicago 1984)
Davey, P: Arts and Crafts Architecture: The search for an earthly paradise. (London 1980)
Finsen, H: Arkitekt Ulrik Plesner. (Köpenhamn 1950).
Hellström, G: Dagdrömmar. (1921)
Hellström, G: Snörmakare Lekholm får en idé. (1927)
Hitchcock, H-R: The architecture of H H Richardson and His Times. (Hamden 1961)
Kindblom, I: Egna Hem i Kristianstad. Kring Helge å. (Kristianstad 1973)
Kroon, A; Hagander, N G; Andersson, A: Staden vid Helge å. (Kristianstad 1964)

Lindbom, G: Boken om Kristianstad. (Lund 1976)
Linn, B: Storgårdskvarteret. (Stockholm 1974)
Moderne Arkitektur, utg Prof J G Wattjes. (Amsterdam 1927)
Rasmussen, S E: Nordische Baukunst. (Köpenhamn 1940)
Saarinen, E: Munksnäs-Haga, stadsplanestudier och förslag. (Helsingfors 1915)
Sitte, C: Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze. 1:a uppl(Wien 1889)
Svenska stadsmonografier: Halmstad, red P Harnesk (Stockholm 1946)
Svenska stadsmonografier: Kristianstad, Hässleholm, Ängelholm, red P Harnesk (Stockholm 1947)

Fredrik Sundbärg, kap XII-XV

Alin/Blennow/Nilsson: Landskrona Nya Stad. Bevaringsplan del I (Landskrona 1977)
Brinckmann, A E: Platz und Monument. (1908)
Brinckmann, A E: Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit (Frankfurt am Main 1911)
Collins, G & C: Camillo Sitte and the birth of modern cityplanning (London 1965)
Landskrona och jubileumsutställningen 1913 (Landskrona 1913)
Lindholm, F: Landskrona. Från äldsta till nuvarande tid. (Landskrona 1930)
Mårtelius, J: Fredrik Sundbärg och drömmen om stadslivets skönhet. Artikel i Landskronaboken (1978)
Mårtelius, J: Fredrik Sundbärg och stadsetetikens arkitektur. Konstv inst (Lund 1978)
Sitte, C: Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze. (Wien 1889)
Stübgen, J: Städtebau. Handbuch der Architektur. Teil IV, Band 9 (Darmstadt 1890, 2:a uppl Stuttgart 1907)
Svedberg, O: Arkitekternas århundrade. (Stockholm 1988)
Svedberg, O: Bidrag till Malmös stadsplanehistoria, Malmö fornförenings årsskrift (1973)

Frans Ekelund, kap XVI - XXIV

Andersson, H O: Heinrich Tessenow 1876-1950, Arkitekturmuseét. (Stockholm 1978)

Andersson, H O & Bedoire, F: Svensk arkitektur — ritningar 1640-1970. (Stockholm 1986)

* Baillie Scott, M H: Houses and gardens/ deutsche Ausgabe: Häuser und Gärten, Wasmuth förlag. (Berlin 1912)

* Benoît-Lévy, G: Stadens fysionomi. (Stockholm 1910)

Bevaringsplan för Landskrona del I (Landskrona 1977) och del II (Landskrona 1984)

Blennow/Svedberg: Resa i Morris spår. Arkitekttidningen nr 15 och 16, 1988

* Brunius, A: Hus och Hem, 2 uppl. (Stockholm 1912)

* Claesson, E: Trädgården. (1923)

Davey, P: Arts and Crafts Architecture: The search for an earthly paradise. (London 1980)

* Den svenska egnahemsrörelsen, handbok utgiven av Nationalföreningen mot emigrationen. (Stockholm 1915)

* Der Städtebau, Nach den Ergebnissen der allgemeinen Städtebau-Ausstellung in Berlin nebst einem Anhang: Die internationale Städtebau-Ausstellung in Düsseldorf, Wasmuth förlag. (Berlin 1911)

* Dillistone, G: The planning and planting of little gardens. (London 1920)

Drakenberg, S: Västerås stadsbyggnadshistoria från 1800-talets mitt. Västerås genom tiderna, del V:2. (Västerås 1962)

* Encke, F: Der Hausgarten. (Jena 1907)

Gut, A: Der Wohnungsbau in Deutschland nach dem Weltkriege. (München 1928)

Hundra år under kommunalförfattningarna, 1862-1962. (Stockholm 1962)

Johansson, A: artikeln 'Bostadspolitiken' i Hundra år under kommunalförfattningarna 1962-1962. (Stockholm 1962)

* Kiessling, M: Ostmarksbauten. (Stuttgart 1925)

Larsson, A: J Fred Olsson — stadsarkitekt i Kalmar 1904-1937. Arkitekturmuseets årsbok. (1984)

- Larsson, A: Radstående hus i Kalmar. Stadsarkitektkontoret i Kalmar. (1981)
- Lindholm, F: Landskrona från äldsta till nuvarande tid. (Landskrona 1930)
- * Lundberg, E: Trädgården, en länk mellan hemmet och naturen. (Stockholm 1936)
- * Lundberg, E & E: Svensk trädgård. (Stockholm 1941)
- * Mígge, L: Die Gartenkultur des 20. Jahrhunderts. (Jena 1913)
- Millech, K & Fisker, K: Danske arkitekturströmningar 1850-1950. (Köpenhamn 1951)
- * Modern gardens, British and foreign, Special Winter Number of "The Studio". (London 1926-1927)
- * Moderne Architektur, Kosmos förlag. (Amsterdam 1927)
- * Muthesius, H: Kleinhaus und Kleinsiedlung. (München 1920)
- * Politikens sommerhuse. (Köpenhamn 1912)
- * Purdom, C B: The Garden City. (London 1913)
- Rasmussen, S E: Nordische Baukunst. Köpenhamn/Wasmuths förlag (Berlin 1940)
- Rave/ Knöfel: Bauen seit 1900 in Berlin. (Berlin 1968)
- Rådberg, J: Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975. (Stockholm 1988)
- * Saarinen, E: Munksnäs-Haga och Stor-Helsingfors. (Helsingfors 1915)
- Svenska Slöjdföreningens hemutställning i Liljevalchs konsthall 1917, Svenska Stadsförbundets avdelning kommunala byggnadsföretag. (Stockholm 1917)
- Svenska stadsmonografier, Landskrona, Trelleborg m fl. , red P Harnesk (Stockholm 1952)
- Tessenow, H: Hausbau und dergleichen (Berlin 1916)
- Tidskriften Arkitektur
- * Weaver, L: The "Country Life" Book of Cottages. (London 1919)
- Västerås stadsbebyggelse, bevarandeprogram, stadsbyggnadskontoret Västerås, generalplanering 1984:3.

* markerar böcker som fanns i Ekelunds bibliotek.

Bevaringsaspekten, kap A II

- Bevaringsplan för stadskärnan i Simrishamn (1972)
Bevarandeplan för den medeltida stadskärnan i Ystad (1981)
Centrumplan för Kristianstad — bevaring av stadsmiljö och bebyggelse,
rapport nr 6 från Centrumkommittén (1979)
Landskrona Nya Stad — Bevaringsplan del I (1977)
Bevaringsplan del II för Landskrona, saneringskommittén (1984)

REGISTER

- Adelsköld, Claes 108,164
Adler & Sullivan 92
Ahlsén, Erik 162
Ahlsén, Tore 162
Almqvist, Bror 155
Almqvist, Osvald 297
Alnarps lantbruksskola 25-26,
29-30
Anderberg, Axel 171
Andersson, Thorsten 96
Aristoteles 90
Arwidius, Alfred 79, 171,
186-88
Asplund, E G 102, 197, 311

Baumann, Povl 295, 301
Baumeister, Reinhard 158
Bedoire, Fredric 90, 155
Benoît-Lévy, Georges 313
Bentsen, Ivar 296, 301

Bergman, A 159
Bergold, C E 8, 323
Bergsten, C 84, 149, 189, 191-92,
200, 208
Berlin:
Britz 299
Gartenstadt Falkenberg 299
Gartenstadt Staaken 293
Schillerpark 299
Waldsiedlung Fischtalgrund
299
Schloß Tegel 22
Siemensstadt 299
Sonnenhof 299
Weiße Stadt 299
Bindesbøll, C G 22-23, 24, 39, 41,
75, 323
Bjersjöholm, herrgård n om Ystad
22, 31
Bjur, Hans 8

- Blücher, Gösta 325-26
 Boisen, Lars Nannestad15-16
 Boisen, Peter Outzen 15
 Boklund, Harald 78, 106, 200, 221,
     303-04
 Borlunda kyrka 22, 30
 Brandstorp, Chr 296
 Brinkmann, A E 9-10, 158
 Bristol:
     Sea mills 298
     Fishponds 298
 Brolan, C O O 164
 Brunius, C G 26
 Brunius, August 293
 Burckhardt, Jacob 9
 Burnham & Root 92
 Båstad villa 267
 Börringe kloster, mejeriet 29
- Capretz, Nils de 201
 Carson, Pirie & Scott Store92
 Chicagoskolan 92
 Chiewitz, C T 63-65
 Clason, I G 78-79, 84, 89, 197,
     200, 296
 Clemmensen, Andreas309
 Cronstedt, S 151
- Darmstadt:
     Mathildenhöhe 299
- Davey, Peter 312
- Dresden:
     Hellerau 293, 297
     Operan 58
- Dyhlén, Svante 94
- Edelsvärd, A W 64
 Ekelund, Nils Persson 197
 Elling, Christian 9-10
 Eriksson, Eva8, 325
 Eslöv:
     järnvägsstationen 106
 Ewe & Melin73, 79
- Fenger, Ludvig 23,30
 Fischer, Teodor 158
 Frederiksborgs slott 23-24
 Fredricia:
     Tingshuset27
 Frohm, Mauritz 323
- Garnier, Charles 78
 Gate, J 293
 Gellerstedt, Nils 159
 Gottlob, Kaj 296
 Grundtvig 15
 Grut, Torben 79, 200, 309
 Gustav IV Adolf 280, 289
 Gåsebäcks slott 30
 Gärsnäs slott 30, 69
 Gävle:
     dårasylen 91
     Gävleutställningen 91
     teatern 59
- Göransson, Alfred 94
- Hageltorn, T 96

- Hahr, Erik 8, 84, 151, 297, 303,
323
- Hallman, P O 89-90, 158, 164-69,
301
- Halmstad:
lasarettet 113
tullkammaren 149
- Hals, Harald 85
- Hamburg:
börsbyggnad 151
- Hammar, Ludvig 93,99
- Hammenhög:
tingshus 42, 329
- Hansen, C F 17-18, 39
- Hansen, Constantin 16
- Heiberg, Edv 301
- Hellerström, Alfred 9, 79, 87, 99
- Hellström, Gustaf 86
- Helsingborg:
Kv Anna, Alma, Agnes 303
- Henningsen, Thorkild 295
- Henrici, Carl 158
- Herholdt, Johan Daniel 21-22, 39,
52
- Hetsch, G F 17-19, 31, 39-40, 70,
75
- Hilker, G C 24
- Hoffmann, J 297
- Holabird & Roche 92
- Holm, H J 24
- Holmqvist, Harald 188, 208, 252,
290
- Holst, Agda 147
- Hope, Thomas 39
- Huss, Arvid 207
- Håkanson, Jöns 83
- Hårleman, Carl 181, 280
- Hägg, G E 94
- Hässleholm:
lasarettet 119
stadskyrkan 188
- Høyen, N L 22
- Isaeus, Magnus 234
- Jacobsen, Arne 301
- Jacobsson, A B 323
- Jensen Klint, Kaare 296
- Jensen Klint, P V 296, 309
- Johansson, Algot 99, 101, 141
- Johansson, Aron 171
- Johansson, Bengt O H 78
- Josephson, Ragnar 9-10, 158
- Kalmar:
Kv Tulpanen 303
- Karlstrand, Erik 297
- Klein, August 23, 28
- Klein, Wilhelm 23, 33
- Klein, PWC 31, 323
- Koechum, H 102
- Kumlin A 231
- Köpenhamn:
Blidahparken 301
Blindeinstitutet 23-25
Dehns och Berndorffs palats
129
Grundtvigskyrkan 309

- Grøns Pakhus 22, 52, 68
 Immanuelskyrkan 309
 Katolska kyrkan i Bredgade
 18, 25, 70
 Klokkergaarden 301
 Konstakademiet 16, 20-21
 Nyrops rådhus 106, 150
 Rosenvænget 26-27, 62, 72
 Technisk institut 16, 20
 Universitetsbiblioteket 22
- Labrouste, Henri 39
 Lagergreén, A 93, 96
 Lallerstedt, Erik 74, 79, 101-02,
 149, 197, 196
 Larsson, Yngve 210
 Leche, Gunnar 8, 332, 325
 Lewerentz, Sigurd 297, 303
 Lilienberg, Albert 8, 97, 324
 Lindegren, Agi 73
 Lindegren, Gustaf 90, 198
 Linden, Gustaf 8, 332
 Lindholm, Fredrik 180, 194, 234
 Lindvall, August 94
 Lindvall & Boklund 73
 Ljunggren, C J F 104
- London:
 Hampsted 298
 Letchworth 298, 313
 Welwyn 298
- Lund:
 Akademiska föreningen 188
 Saluhallen 111
 Skånska Brand försäkrings-
 bolag 188
 Zoologiska institutionen 106
- Lundberg, Emma 288
 Lundbye, Johan Th 16
 Löfvenskiöld, Ch E 64
- Magdeburg:
 Siedlung Reform 293
- Malling, Peter 17
- Malmö:
 Apoteket Lejonet 78
 Hamnförvaltningen 78
 Hotel Savoy 204-06, 208,
 225, 292, 310
 Kontorshus för Skandia 188
 Muséet (nuv stadsbiblioteket)
 78
 Saluhallen 111
 Tekniska yrkesskolan 78, 84,
 88
- Mattson, I 74
 Mebes, Paul 294
 Meijer, Carl Fredrik 98
 Melander, AE 156
 Meldahl, Ferdinand 20-30, 31, 41,
 69, 75
 Meurling, Carl H 212
 Migge, Leberecht 313
 Morris, William 312
 Munthe, Maria 34, 56
 Muthesius, H 293
 Mårtelius, Johan 8, 156, 164, 177,
 191, 323-24
 Möller, Carl 149

- Möller, F 52
Möller, Gustaf 78
- Nelson, Frank 94
Nilsson, Anders 191
Nilsson, Axel 73
Nilsson, GA 149
Nilsson, N H 73, 94
Nilsson, Swen 141
Nyköping:
    teatern 59
- Ohlsson, Otto 10, 96, 101-02, 131,
    133, 142-43
Ohlsson, Vilhelm 94
Olson, J Fred 8, 303
Oskarshamn:
    bankbyggnad 149
- Palladio, Andrea 19
Palm, Isidor 93
Palmstierna, Erik 210
Parker, Barry 287
Paulsson, Tomas 8
Percier, Charles 18-19
Pederstrup slott 26
Persson, Nils 96, 102, 144
Petersen, Carl 295
Petersen, Ove 163
Peterson, C 84
Piteå:
    stadshotellet 84, 149
Plesner, Ulrik 116, 150
- Randers:
    Tingshuset 27-28, 41
Rasmussen, Holger 296
Rasmussen, Sten Eiler 309
Richardson, Henry Hobson 92
Riemerschmied, R 293
Ringström, Georg 155
Ronneby:
    trapparti vid kyrkan 188
Rådberg, Johan 8, 314
Rønne, Gerhard 296
Röstånga:
    gästgivaregården 203-04
    villa för Per Gummesson 204,
    267
- Saltsjöbaden:
    Villa Fåhreaus 91
Schinkel, C F 18-19, 59
Schmitthenner, P 293
Scholander, F W 78, 98
Schotte Axel 210
Scott, Baillie 281, 293, 298
Schumacher, Fritz 151
Semper, Gottfried 39, 58-59, 171
Sextorp 29
Simrishamn:
    lasarettet 119
    Rådhuset 31-32, 40-43, 72,
    328
Sitte, Camillo 9, 11, 90, 157-58,
    160, 307, 326
Sitte, Sigfried 158
Skovgaard, Peter Chr 16
Smedberg, John 78, 84, 88

- Stenfors, Edvin S:son 207
 Stenhammar, Ernst 84, 151, 231
 Stockamöllan herrgård 272-73
 Stockholm:
   Engelbrektskyrkan 309
   Läkarsällskapets hus 310
   Stadion 309
 Stoltz, August 201
 Strengell, Gustaf 158
 Strömberg, HJ 188
 Stubbarps slott 25
 Stuttgart:
   Weißenhofutställningen
   299-300
 Stübben, Josef 158-59, 191
 Sullivan, Luis 92
 Sunesson, P 99
 Sundahl, Eskil 261
 Sundsvall:
   teatern 59
 Svedberg, Olle 79
 Sylwan, T L 31, 48, 56
 Sörensen, Edvard 94
 Sörensen, Salomon 9, 79, 111, 201
 Taut, Bruno 293

 Tengbom, Ivar 74, 200, 323
 Tessenow, Heinrich 293-95
 Tessin, Nicodemus 323
 Thornborg, Rudolf 272
 Tolstrup, FL 33
 Tomelilla:
   folkhögskolan 38
 Torulf, Ernst 84

 von Troil, S G 29
 Trolle - Ljungby 105

 Uppsala:
   Svanfeldtska huset 91

 Vaudoyer, Leon 39
 Västerås:
   Kv Henrik 297
   Kv Hugo 297
   Kv. Ivar, Josef, Julius, Kåre
   303
 Växjö:
   teatern 58

 Wahlman, L I 79, 309
 Wanscher, Wilhelm 158
 Wernstedt, M 297
 Westerberg, J A 98
 Westman, Carl 79, 171, 296, 310
 Wetterling, Gunnar 8. 151
 Wickman, Gustaf 84-85, 89-91, 99,
   149, 155
 Wienberg, murarmästare 28
 Wählin, Theodor 89, 106
 Wölfflin, Heinrich 9-10

 Zettervall, Folke 106
 Zettervall, Helgo 78, 98, 323
 Zwingman, C 23-24

 Åkerblad, Carl 102
 Åkerlund, John 297, 303, 323

Ålborg:

tingshuset 27

Ängelholm:

lasarettet 119

Öhrström, stadsingenjör 32, 38

Öja, herrgård nära Ystad 21-22, 31

Örtofta 25, 30

Östberg, R 79, 296

Österling, Josef 297

Östnäs, Anna 8

Övedskloster 71

R23: 1990

ISBN 91-540-5176-2

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6801023

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna**

Cirka pris: 95 kr exkl moms